

Uniwersytet Jagielloński

Wydział Filologiczny

Ana Jurin

**Frazeologia śmierci. Studium porównawcze chorwacko-
polskie.**

Rozprawa doktorska napisana pod opieką naukową
dr hab. Barbary Oczkowej, prof. UJ

Kraków 2018

Spis treści

Wstęp	5
Rozdział 1	
Zagadnienia teoretyczne.....	9
1.1. Rozwój frazeologii jako dyscypliny językoznawstwa	9
1.1.1. Rozwój frazeologii polskiej i chorwackiej.....	9
1.2. Definicja frazeologii w chorwackiej i polskiej myśli językoznawczej.....	11
1.2.1. Frazeologia w szerszym i węższym ujęciu.....	14
1.3. Definicja <i>frazeologizmu</i> w językoznawstwie chorwackim i polskim	18
1.4. Forma wewnętrzna oraz motywacja związków frazeologicznych.....	23
1.5. Synonimia a wariantywność związków frazeologicznych.....	28
1.6. Klasyfikacja związków frazeologicznych w językoznawstwie chorwackim i polskim	32
1.6.1. Klasyfikacja leksykalno–gramatyczna Antycy Menac	32
1.6.2. Klasyfikacja formalno–semantyczna Stanisława Skorupki	33
1.6.3. Klasyfikacja typologiczna Andrzeja Marii Lewickiego.....	34
1.6.4. Klasyfikacja funkcjonalna Piotra Müldnera-Nieckowskiego.....	36
1.6.5. Klasyfikacja pragmatyczna Wojciecha Chlebdy.....	37
1.6.6. Przysłowia.....	38
1.6.7. Skrzydlate słowa.....	44
1.6.7.1. <i>Skrzydlate słowa</i> Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego.....	44
1.6.7.2. <i>Szkice o skrzydlatych słowach</i> Wojciecha Chlebdy.....	46
1.6.8. Terminy.....	49
Rozdział 2	
Metodologia pracy.....	52
2.1. Zakres badanych związków frazeologicznych.....	52
2.1.1. Pole semantyczne wyrazu <i>śmierć</i>	53
2.2. Źródła pracy.....	54
2.3. Aspekty analizy związków frazeologicznych.....	57
2.4. Etnolingwistyczno-kognitywna analiza związków frazeologicznych.....	59
2.5. Rozwój etnolingwistyki jako odrębnej dyscypliny językoznawstwa.....	59
2.5.1. Podstawy badań etnolingwistycznych	60
2.5.1.1. Relatywizm językowy Edwarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa.....	61

2.6. Podejście kognitywne w badaniach lingwistycznych.....	62
2.7. Etnolingwistyka kognitywna w ujęciu Jerzego Bartmińskiego.....	67
2.8. Rola stereotypów w kształtowaniu się języka.....	68
2.9. Językowy obraz świata	72
2.9.1. Sposoby kategoryzacji rzeczywistości oraz idee uniwersalne	74
2.9.2. Wiedza potoczna jako podstawa rekonstrukcji językowego obrazu świata.....	76
2.10. Środki stylistyczne występujące w badanych związkach frazeologicznych.....	77
2.10.1. Eufemizmy	77
2.10.2. Metafora – podstawowe narzędzie myśli.....	80
2.10.3 Metonimia	83
2.10.4. Personifikacja	85

Rozdział 3

Słownik

3.1. Układ słownika	87
3.2. Hasła słownikowe.....	89

Rozdział 4

Analiza strukturalna i semantyczna związków frazeologicznych	218
4.A. Analiza strukturalna związków frazeologicznych	218
4.A.1. Frazy	218
4.A.1.1. Rodzaje wypowiedzeń	219
4.A.1.1.1. Wypowiedzenia pojedyncze	219
4.A.1.1.2. Wypowiedzenia złożone	220
4.A.2. Zwroty	221
4.A.2.1. Zwroty jednoczasownikowe o formie bezokolicznikowej nie zawierające w swej strukturze członów otwartych	223
4.A.2.1.1. Zwroty jednoczasownikowe, w których składzie nie występuje rzeczownik.....	223
4.A.2.1.2. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie jeden rzeczownik.....	223
4.A.2.1.3. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie dwa rzeczowniki.....	224
4.A.2.2. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie jeden człon otwarty.....	224
4.A.2.3. Zwroty jednoczasownikowe mające formę zdania, w których składzie występuje jeden człon otwarty	225
4.A.2.3.1. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję podmiotu	225

4.A.2.3.2. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję dopełnienia	225
4.A.2.3.3. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję okolicznika	226
4.A.2.3.4. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję przydawki	226
4.A.2.4. Zwroty jednoczasownikowe mające formę zdania, w których składzie występują dwa człony otwarte	226
4.A.2.5. Zwroty dwuczownikowe	227
4.A.3. Wyrażenia nominalne	227
4.A.3.1. Połączenia dwóch rzeczowników	227
4.A.3.2. Połączenia rzeczownika i przymiotnika	228
4.A.3.3. Połączenia trzech rzeczowników	229
4.A.3.4. Połączenia dwóch rzeczowników i przymiotnika	230
4.A.3.5. Połączenia dwóch rzeczowników i zaimka	230
4.A.4. Wyrażenia określające	230
4.A.4.1. Połączenia dwóch rzeczowników	231
4.A.4.2. Połączenia dwóch przymiotników	231
4.A.4.3. Połączenia przymiotnika i rzeczownika	231
4.A.4.4. Połączenia przysłówka i przymiotnika	232
4.A.4.5. Połączenia dwóch rzeczowników i liczebnika	232
4.A.4.6. Połączenia dwóch przymiotników i rzeczownika	232
4.A.4.7. Połączenia dwóch przymiotników i liczebnika	233
4.B. Analiza semantyczna związków frazeologicznych.....	234
4.B.1. Klasyfikacja związków frazeologicznych w świetle semantyki.....	234
4.B.2. Obrazy śmierci.....	234
4.B.2.1. Sprawcy śmierci.....	234
4.B.2.1.1. Sprawcą jest Bóg i istoty nadprzyrodzone.....	235
4.B.2.1.2. Sprawcą jest Pani Śmierć.....	237
4.B.2.1.3. Sprawcą jest człowiek.....	241
4.B.2.2. Oznaki śmierci.....	242
4.B.2.2.1. Między życiem a śmiercią.....	242
4.B.2.2.2. Oznaki nadchodzącej śmierci.....	243
4.B.2.2.3. Zewnętrzne oznaki śmierci.....	246
4.B.2.3. Rodzaje śmierci.....	250
4.B.2.3.1. Śmierć naturalna.....	250

4.B.2.3.2. Śmierć gwałtowna.....	251
4.B.2.3.3. Śmierć za życia.....	252
4.B.2.3.4. Życie po śmierci.....	253
4.B.2.3.5. Sposób życia określa rodzaj śmierci – tak jak żyjemy, tak i umieramy.....	253
4.B.2.4. Cechy śmierci.....	254
4.B.2.4.1. Czas śmierci nie jest znany.....	254
4.B.2.4.2. Nieuchronność śmierci – to przeznaczenie każdego.....	255
4.B.2.4.3. Nieodwracalność śmierci – nie ma po niej powrotu.....	258
4.B.2.4.4. Śmierć dobra a zła.....	259
4.B.2.4.5. Śmierć pozbawia nas wszystkiego.....	260
4.B.2.4.6. Równość wobec śmierci – Rodzimy się nierówni, ale równi umieramy.....	260
4.B.2.4.7. Jednorazowość śmierci – ile razy umieramy?.....	261
4.B.2.5. Emocje związane ze śmiercią.....	262
4.B.2.5.1. Lęk przed śmiercią.....	262
4.B.2.5.2. Śmierć wywołuje smutek.....	263
4.B.2.6. Wartościowanie życia i śmierci.....	264
4.B.2.6.1. Śmierć to ratunek od złego życia.....	264
4.B.2.6.2. Lepiej umrzeć niż źle żyć.....	264
4.B.2.6.3. Lepiej żyć niż umrzeć.....	265
4.B.2.6.4. Śmierć jako miernik wartościowania zjawisk.....	265
4.B.2.7. Postrzeganie śmierci.....	268
4.B.2.7.1. Śmierć to podróż.....	268
4.B.2.7.2. Śmierć to sen.....	275
4.B.2.7.3. Śmierć to rozłączenie duszy i ciała.....	276
4.B.2.7.5. Śmierć to gaśnięcie świecy życia.....	278
4.B.2.7.6. Śmierć to mrok.....	278
4.B.2.7.7. Śmierć to spłacenie długu.....	279
4.B.2.8. Obrzędy pogrzebowe.....	279
4.B.2.8.1. Obrzędy przedpogrzebowe.....	279
4.B.2.8.2. Obrzędy pogrzebowe.....	282
4.B.2.9. Związki frazeologiczne o niejasnej motywacji semantycznej.....	284
Wnioski.....	285
Sažetak.....	293
Bibliografia.....	297

Wstęp

Śmierć stanowi w życiu człowieka doświadczenie graniczne, porównywalne tylko z jego przyjściem na świat. Nic więc dziwnego, że moment ten stał się przedmiotem rozważań filozofów, działań artystów, stanął też u podstaw niemal każdej religii. Myślenie o śmierci znajduje także odzwierciedlenie w języku.

Przedmiotem niniejszej pracy jest chorwacka i polska frazeologia związana z pojęciem śmierci. Badaniem objęte zostały dwie grupy związków frazeologicznych, z których jedna oznacza akt śmierci, a do drugiej należą frazeologizmy zawierające w swej strukturze jako komponent rzeczownik *śmierć* oraz wyrazy należące do pola semantycznego tego wyrazu, czyli czasownik *umrzeć*, przymiotniki *martwy*, *umarły*, *śmiertelny* oraz przysłówki *śmiertelnie*.

Celem pracy jest przedstawienie zasobu chorwackich i polskich frazeologizmów dotyczących śmierci oraz ich klasyfikacja, która pozwoli stwierdzić stopień podobieństwa, jak również różnice strukturalne i semantyczne, jakie występują pomiędzy tymi dwoma układami frazeologicznymi. Analiza formalna związków frazeologicznych za punkt wyjścia przyjmuje strukturę gramatyczną związków frazeologicznych, podczas gdy analiza semantyczna skierowana jest na odnalezienie wspólnych korzeni, pod wpływem których ukształtowały się omawiane frazeologizmy w obu językach, czyli ich motywacji.

W rozdziale pierwszym zajmuję się problemami teoretycznymi związanymi z frazeologią. Omówione zostały w nim wybrane zagadnienia z frazeologii polskiej i chorwackiej. Prezentuję tu frazeologię jako dyscyplinę w europejskiej myśli lingwistycznej i jej rozwój w językoznawstwie polskim i chorwackim. Następnie podaję definicję frazeologii i jej podstawowej jednostki, czyli związku frazeologicznego, a także klasyfikację frazeologizmów w chorwackim i polskim językoznawstwie.

Rozdział drugi poświęcony jest metodologii badań. Zaprezentowane w nim zostały podstawy etnolingwistyki oraz gramatyki kognitywnej, które stanowią punkt wyjścia do przyjętej w niniejszej pracy metodologii etnolingwistyki kognitywnej w ujęciu Jerzego Bartmińskiego. Na początku tego rozdziału omawiam wykorzystane w pracy źródła, stań badań nad opracowywanym tematem oraz zakres analizowanych frazeologizmów pod kątem ich przynależności do pola semantycznego wyrazu *śmierć*. Ze względu na wybraną metodę, szczególna uwaga poświęcona jest omówieniu pojęcia językowego obrazu świata i związanego z nim stereotypu. Rozdział drugi zawiera również opis środków stylistycznych występujących w badanych związkach frazeologicznych.

Rozdział trzeci składa się ze słownika, który zawiera 1115 haseł polskich i 445 chorwackich. Słownik frazeologizmów opracowany jest metodą porównawczą na podstawie podobieństw i różnic istniejących w składzie leksykalnym i obrazie wewnętrznym badanych chorwackich i polskich jednostek.

Ostatni rozdział zawiera analizę zebranego materiału – związki frazeologiczne zostały najpierw omówione ze względu na ich strukturę, a następnie znaczenie. W analizie została również uwzględniona przynależność frazeologizmów do różnych stylów języka. Oprócz związków frazeologicznych należących do języka literackiego, zebrany materiał zawiera również przykłady z języka potocznego (*otići k vragu : diabli wzięli coś/ kogoś*), żargonu (*zaboraviti disati*) i gwar (*projt u krš; metryka śmiertelna*). Wśród związków frazeologicznych związanych ze śmiercią można wyróżnić określenia neutralne (*prestalo je kucati srce : serce bić przestało*), określenia należące do stylu wzniosłego (*otići na vječni počinak : przenieść się do boskiej/ wiecznej/ niebieskiej chwały przestarz.*) oraz związki frazeologiczne określające śmierć w sposób wulgarny (*otegnuti papke : wyciągnąć kopyta*) lub żartobliwy (*ożenić się z Łopacińską*).

W zakończeniu podsumowuję wyniki badań nad omawianą grupą frazeologizmów, ukazując także w jakim stopniu związki frazeologiczne związane z pojęciem śmierci w języku chorwackim i polskim są podobne, a w jakim się różnią.

Jako największa tajemnica naszego życia, śmierć z jednej strony budzi w człowieku chęć opisanie jej w aspekcie naukowym, a także duchowym, z drugiej zaś strach przed nią powoduje jej tabuizację:

Człowiek stoi przed czymś przerażającym i bolesnym, przed czymś, co nie mieści się w kategoriach potocznej logiki (Engelking 1984 : 118).

Frazeologizmy zebrane w niniejszej pracy pozwalają stwierdzić, iż śmierć postrzega się na dwa główne sposoby, z których pierwszy za punkt wyjścia bierze zewnętrzny jej aspekt, a mianowicie: zachowanie się człowieka w obliczu jej nadejścia, zmiany fizyczne, do których dochodzi po śmierci oraz ceremoniał pogrzebowy (złożenie ciała do ziemi). Drugi sposób jej obrazowania związany jest z religią i ujawnia wierzenie w nieśmiertelność duszy, która po śmierci fizycznej kontynuuje swą egzystencję w jakiejś innej formie.

Można zaobserwować, że w porównaniu ze współczesnością śmierć traktowano w przeszłości jako zjawisko naturalne, które należało postrzegać bez nadmiernego tragizmu. Na sposób, w jaki pojmowano śmierć, silny wpływ miały w czasach starożytnych wyobrażenia

mityczne i związane z nimi wierzenia, a od średniowiecza w całej Europie – religia chrześcijańska. W obu przypadkach obrazu śmierci nie można rozdzielić od obrazu życia pośmiertnego. Śmierć postrzegano w aspekcie nieśmiertelności duszy, która po zakończeniu życia ziemskiego dalej żyje. Pomimo iż biblijny obraz śmierci nie jest łatwy do ustalenia, na podstawie przykładów z *Pisma Świętego* można stwierdzić, iż mówi się o niej na kilka odrębnych sposobów. Podczas gdy w *Starym Testamencie* występuje obraz śmierci, który można sformułować jako ‘przeniesienie się do swoich przodków’, w *Nowym Testamencie* przedstawiona jest ona jako wędrówka duszy do innego świata, który podzielony jest na raj oraz piekło. Z takim obrazowaniem śmierci wiąże się wiara w ważenie dusz zmarłych jako ocena ich życia doczesnego, tj. Sąd Ostateczny. Spora część chorwackich i polskich związków frazeologicznych zaprezentowanych w niniejszej pracy motywowana jest właśnie chrześcijańskim wizerunkiem śmierci. Potwierdza to występowanie w ich składzie wyrazów: *Bog* : *Bóg* (*doći pred Boga* podn. : *stać/ stanąć przed Bogiem* podn. relig.), *Gospodin* : *Pan* (*preminuti [blago] u Gospodinu* podn. : *spocząć/ spoczywać w Panu* książk. podn. kult.), nazwy świętych oraz istot nadprzyrodzonych. Śmierć postrzega się także jako sen (*počivati/ počinuti vječnim/ posljednjim snom* podn. euf. : *spoczywać/ spocząć snem wiecznym* podn.), rozłączenie duszy i ciała (*rastati se s dušom* : *czyjaś dusza rozstała się z ciałem*), gaśnięcie świecy życia (*ugasiti se kao svijeća; utrnit se ka svića* gwar. : *zgasnąć jak świeca*), mrok (*vječna noć* : *wieczna noc/ noc wieczna*) oraz spłacenienie długu za życie (*się uiścić śmierci w długi*). Bardzo ważny element w badaniu frazeologii śmierci stanowią obrzędy pogrzebowe, tj. zwyczajowo utrwalone czynności związane z traktowaniem zmarłego (*dojti na mrtvo telo* gwar.).

Na sposób, w jaki myślimy o śmierci wpływ ma także środowisko – w kulturze miejskiej obecnie zauważa się tendencję do milczenia o niej:

Dziś nie pozostało już nic ani z przeczucia zbliżającego się końca, jakiego każdy doznaje albo powinien doznawać, ani też z uroczystej ceremonii towarzyszącej śmierci. To, co niegdyś miało być wiadome, zostaje przemilczane; to, co miało być uroczyste, odbywa się w ukryciu (Ariès 2007 : 255).

W odróżnieniu od miast, w mniejszych środowiskach śmierć przyjmuje się w sposób bardziej naturalny i z przekonaniem, iż jest ona wolą Boga. Dzisiaj – jak to stwierdza Jacek Kolbuszewski, „niechęć do mówienia i myślenia o śmierci jest konsekwencją odejścia od

naturalnych form życia” (Kolbuszewski 1985 : 8). Różnicę pomiędzy dawnym a obecnym przebiegiem śmierci ilustrują dwa poniższe cytaty:

[...] śmierć to publiczna uroczystość o ustalonym przebiegu. Organizatorem jest sam umierający, który jej przewodniczy i zna obowiązujący ceremoniał. Gdyby czegoś zapomniał lub usiłował oszukiwać, wszyscy obecni, lekarz, ksiądz mieli obowiązek przywołać go do chrześcijańskiego, a zarazem przepisanej obyczajem porządku (Ariès 2007 : 32).

Cechą charakterystyczną umierania wielu ludzi jest osamotnienie w godzinie konania, brak towarzyszących im osób w tym czasie (Wysoczański 2012 : 198).

Wszystkie te zmiany są oznakami wszechobecnej tabuizacji śmierci: w kulturze ukierunkowanej na zdobycie rzeczy materialnych śmierć staje się niepokonanym nieprzyjacielem człowieka, o którym najlepiej jest milczeć. Jednak, jak to pokazuje przysłowie *Mrą ludzie wszędzie i zawsze tak będzie*, negowanie śmierci nie ma żadnego wpływu na zmianę śmiertelnego losu człowieka.

Rozdział 1

Zagadnienia teoretyczne

1.1. Rozwój frazeologii jako dyscypliny językoznawstwa

Frazeologia jest stosunkowo młodą dyscypliną lingwistyczną, która odrębniła się z leksykologii dopiero w połowie XX wieku, kiedy zaczęto notować połączenia wyrazowe, których znaczenie jest inne niż zbiór znaczeń poszczególnych komponentów tworzących określone połączenie. Nazwy zaczęto używać w XVI wieku w dosłownym znaczeniu słowa pochodzącego z języka greckiego (*phrasis* ‘mówienie’ i *lògos* ‘słowo, nauka’), a mianowicie terminem *phraseologia* określano styl oraz słownictwo, a od końca XVIII wieku frazeologizmy. We współczesnym języku angielskim termin *phraseologia* nadal wiąże się z wyborem wyrazów, tj. ze stylem, o czym świadczy następujące wyjaśnienie słownikowe:

1. a manner of organising words and phrases into larger elements: style;
2. choice of words ¹.

Początki frazeologii jako samodzielnej dyscypliny wiążą się z pracą Charlesa Ballyego, który w dziele *Traité de stylistique française* (1909) omawia kwestię *jednostek konceptualnych* wnioskując, że mają one zwykle charakter idiomatycznych połączeń wyrazów, więc nazywa je *jednostkami frazeologicznymi* : *unités phraséologiques* (Stubbs 2007 : 317). Jego poglądy wpłynęły na rozwój rosyjskiej leksykologii i powstałej w jej ramach frazeologii, która wywarła wpływ na dzisiejszą frazeologię. Za początek frazeologii uważa się pracę V. V. Winogradowa *Ob osnovnih tipah frazeologičeskich edinic v russkom jazyke* w 1947 roku. Wkrótce w innych językach dochodzi do wyróżnienia frazeologii jako samodzielnej dyscypliny językoznawstwa. W Polsce w latach sześćdziesiątych XX wieku, zaś w Chorwacji dziesięć lat później.

Mimo że istnieją różne poglądy na same pojęcie frazeologii, jej zakres, terminologię oraz metody badań, dzisiaj można mówić o niej jako o samodzielnej dyscyplinie językoznawstwa.

1.1.1. Rozwój frazeologii polskiej i chorwackiej

Pomimo, iż frazeologia jest młodą dyscypliną, cieszy się ona w obu językach szybkim rozwojem, o czym świadczy duża liczba prac poświęconych temu działowi językoznawstwa.

¹ Merriam Webster, *Open dictionary*, <http://www.merriam-webster.com/>.

Pierwszy słownik frazeologiczny polszczyzny pt. *Słownik frazeologiczny. Poradnik dla piszących* zawierający około 16 tysięcy utartych związków wyrazowych datuje się na rok 1898, a jego autorem był Antoni Krasnowolski. Drugi słownik poświęcony frazeologii, autorstwa Stanisława Skorupki, ukazał się w 1967 roku i był kilkakrotnie wznawiany. Ten dwutomowy *Słownik frazeologiczny języka polskiego* zawierający ponad 80 tysięcy haseł notuje nie tylko związki frazeologiczne, lecz „niemal wszystkie związki wyrazowe występujące w polszczyźnie od połowy XVIII wieku”². Stanisław Skorupka w przedmowie przedstawia klasyfikację frazeologizmów i wymienia wcześniejsze historyczne dzieła leksykograficzne rejestrujące połączenia frazeologiczne, a mianowicie *Thesaurus Polono-Latino-Graecus* Grzegorza Knapiusza (1621), *Nowy Dykcyjonarz, tj. mownik polsko-niemiecko-francuski* Michała Abrahama Troca (1764), *Słownik języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego (1807-1814), wspomniany słownik Krasnowolskiego, *Słownik języka polskiego* Karłowicza–Kryńskiego–Niedźwiedzkiego (1900-1927), *Dobór wyrazów* R. Zawilińskiego (1926), *Słownik języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego, *Słownik wyrazów bliskoznacznych* (1958) własnego autorstwa i *Słownik poprawnej polszczyzny* S. Szobera (Skorupka 1974 : 5). Przez długi czas ten słownik stanowił jedyne źródło współczesnej frazeologii polskiej, natomiast w ostatnim dziesięcioleciu pojawiły się liczne słowniki frazeologiczne, z których warto wymienić *Słownik współczesnej polszczyzny* Stanisława Bąby i Jarosława Liberka, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* Piotra Müdlera-Nieckowskiego, w którym autor przedstawia podział związków frazeologicznych i wreszcie *Wielki słownik frazeologiczny* pod red. A. Kłosińskiej, E. Sobol i A. Stankiewicza. Ostatnio zaczęły ukazywać się również słowniki frazeologiczne tematyczne. Takim jest *Wielki słownik frazeologiczny* Renardy Lebdy, który w swojej klasyfikacji za punkt wyjścia bierze stosunek człowieka do otaczającego go świata, tak więc trzy podstawowe grupy tematyczne noszą następujące tytuły: *Natura – człowiek – skłonności*, *Rozwój – człowiek – wartości*, *Panowanie nad światem – człowiek – ujarzmianie przyrody* (Lebda 2009).

Pierwszą uczoną, która zajęła się szczegółowym badaniem frazeologii chorwackiej jest Antica Menac, autorka monografii *Hrvatska frazeologija* (2007), w której przedstawia klasyfikację związków frazeologicznych w świetle ich struktury oraz pochodzenia, a ponadto omawia również kwestie wariantów frazeologicznych, antonimii i synonimii frazeologicznej, a także frazeologię w różnych typach słowników oraz w literaturze. Jest ona również autorką *Rusko-hrvatskog ili srpskog frazeološkog rječnika* (1979) i współautorką wraz z Ž. Fink-

2 <http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=slovniki>

Arsovski i R. Venturin słownika frazeologicznego języka chorwackiego pt. *Hrvatski frazeološki rječnik*, który zawiera około 2250 związków frazeologicznych. Autorem słowników *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1988) oraz *Hrvatsko ili srpsko-njemački frazeološki rječnik* (1991) jest Josip Matešić, który w obu dziełach wziął pod uwagę związki frazeologiczne z różnych zakresów użycia języka – literatury pięknej, ludowej, języka środowiskowego, i z tego powodu jego słowniki zawierają nie tylko frazeologizmy o wysokiej frekwencji, ale również poetyzmy oraz związki frazeologiczne należące do leksyki pasywnej, przez co okazały się wyjątkowo korzystne w badaniu frazeologii związanej z tematem niniejszej rozprawy.

Ostatnio coraz więcej uwagi poświęca się frazeologii porównawczej – ukazują się słowniki dwujęzyczne i wielojęzyczne. W zakresie frazeologii porównawczej znacząca jest działalność leksykograficzna Željki Fink-Arsovski. Jest ona autorką *Hrvatsko-slavenskog rječnika poredbenih frazema* (2006), w którym porównuje związki frazeologiczne w języku chorwackim, słoweńskim, macedońskim, bułgarskim, ukraińskim, rosyjskim, polskim, czeskim i słowackim. Oprócz ww. dzieł, jest ona również współautorką *Hrvatsko-engleskog frazeološkog rječnika* (Fink-Arsovski – Vrgoč 2008).

1.2. Definicja frazeologii w chorwackiej i polskiej myśli językoznawczej

Definicje frazeologii w słownikach ogólnych języka chorwackiego i polskiego oraz w pracach poświęconych frazeologii wskazują na wieloznaczność tego pojęcia, a także na różnice w ujęciu tego terminu w językoznawstwie chorwackim i polskim. Przytaczam definicję rozpatrywanego pojęcia z dwóch dzieł: *Leksikonu hrvatskoga jezika i književnosti* M. Samardžiji i A. Selaka oraz *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* (EJO):

a) grana leksikologije koja proučava ustaljene veze riječi u jeziku (frazeme)

b) ukupnost frazema u nekome jeziku (Samardžija – Selak 2001 : 167)

1. Dział leksykologii badający utrwalone (stałe) połączenia wyrazów, zwane idiomami, związkami frazeologicznymi lub frazeologizmami, pełniące funkcje jednostek słownikowych; 2. Zbiór związków frazeologicznych stanowiących część zasobu słownikowego danego języka (EJO 1993 : 183).

W obu przytoczonych definicjach pierwsze znaczenie odnosi się do frazeologii w ujęciu lingwistycznym, jako zasobu wybranych połączeń wyrazowych danego języka oraz dyscypliny językoznawstwa zajmującej się tymi połączeniami wyrazowymi. Drugie zaś

znaczenie terminu *frazeologia* dotyczy zakresu zbioru słownikowego związków frazeologicznych danego języka. Natomiast definicja *frazeologii* podana w dwóch słownikach jednojęzycznych badanych języków: *Słowniku Anicia* oraz *Komputerowym słowniku języka polskiego* (KSJP) obok wyżej przytoczonych dwóch znaczeń obejmuje również trzecie, dotyczące potocznego użycia omawianego wyrazu:

1. *lingv.* ukupnost fraza, izraza, uzrečica i poslovica jednoga jezika ili idioma b. dio lingvistike koji proučava frazeme
 2. *razg.* način izražavanja koji je svojstven jednoj osobi, društvenom sloju, ideologiji itd. (Anić 2003 frazeologija)
-
1. *Jęz.* a. zasób wyrażeń i zwrotów właściwych danemu języku b. dział językoznawstwa zajmujący się badaniem wyrażeń i zwrotów ustalonych w języku, charakterystycznych dla niego 2. lekceważąco o ozdobnych wyrażeniach i zwrotach, pozbawionych głębszej treści; frazesy (KSJP 1998).

Słowo *frazeologia* używane jest zatem w języku chorwackim również dla określenia sposobu wyrażania się jednostki lub grupy osób, podczas gdy w polskiej definicji *frazeologia* odnosi się do „pustych słów”, tzw. frazesów.

Omawiając frazeologię Antica Menac wychodzi z założenia, że nazwa ta oznacza:

1. sveukupnost frazeoloških sredstava jezika
2. znanost koja proučava frazeološka sredstva jezika (Menac 2007 : 15)

Jej przedmiotem są utrwalone połączenia wyrazowe, w określaniu których akcentuje ich stałość, źródła oraz przynależność do poszczegółnej wspólnoty językowej:

Frazeologiju jednoga jezika tvore izrazito čvrsto vezane strukture, nastale na različite načine i pridošle iz različitih izvora, koje sve zajedno na specifičan način zrcale i ilustriraju tip mišljenja, odnos prema stvarnosti, povijesne reminiscencije, povezanost s okolnim svijetom i još mnogo toga što je za jednu jezičnu zajednicu karakteristično. (Menac 2007 : 15-16).

Željka Fink-Arsovski rozróżnia dwa znaczenia terminu *frazeologia*, z których pierwsze odnosi się do dyscypliny lingwistycznej, a drugie dotyczy zasobu frazeologizmów wyróżnionych na podstawie różnych kryteriów:

Termin *frazeologija* (grč. *phrasis* ‘izraz’ + *lógos* ‘riječ, govor’) ima dva značenja. Prvo se odnosi na lingvističku disciplinu, na znanost o ustaljenim izrazima čvrste strukture, koji se mogu izučavati u okviru jednoga ili više jezika odnosno samo na teoretskom planu. Drugo predstavlja ukupnost frazema raspoređenih prema različitim kriterijima, na primjer, prema komponentama određenog semantičkog polja: *zoonimna frazeologija* (ukupnost frazema sa zoonimnim komponentama), *somatska frazeologija* (ukupnost frazema sa somatskim komponentama), prema podrijetlu i proširenosti upotrebe: *internacionalna frazeologija* (ukupnost internacionalnih frazema), *nacionalna frazeologija* (ukupnost frazema nacionalnoga karaktera), *posuđena frazeologija* (prema ruskom terminu *заимствованная фразеология*; ukupnost frazema posuđenica); prema vremenskoj raslojenosti: *arhaična frazeologija* (ukupnost arhaičnih frazema); prema područnoj raslojenosti: *dijalektalna frazeologija*, *regionalna frazeologija* (ukupnost frazema koji se upotrebljavaju na određenom području); frazeologija kojom se služe pojedini književnici (*frazelogija M. Krležę, frazeologija M. Šolohova*) itd. (Fink-Arsovski 2002 : 5).

Podobnym poglądem dzielą się Andrzej Maria Lewicki i Anna Pajdzińska rozpatrując frazeologię jako część leksykologii, która zajmuje się utrwalonymi połączeniami wyrazów – frazeologizmami. Tak samo jak w ujęciu Fink-Arsovski, drugie znaczenie frazeologii odnosi się do wybranego zasobu związków frazeologicznych:

1. dział językoznawstwa, ściślej leksykologii, który rejestruje i bada utrwalone połączenia wyrazów zwane związkami frazeologicznymi lub frazeologizmami; 2. zbiór związków frazeologicznych występujących w danym języku, stylu lub badanym zbiorze tekstów (np. frazeologia Adama Mickiewicza) (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 315).

Swego rodzaju połączenie definicji chorwackiej i polskiej stanowi określenie frazeologii podane przez Piotra Müldnera-Nieckowskiego we *Wstępie do frazeologii*³. Autor rozróżnia frazeologię jako dyscyplinę, zajmującą się opisem związków frazeologicznych w języku, frazeologię jako część korpusu słownikowego danego języka oraz potoczne użycie terminu w określaniu sposobu wyrażania:

3 P. Müldner-Nieckowski, *Wstęp do frazeologii* [w:] P. Müldner-Nieckowski – Ł. Müldner-Nieckowski, *Nowy szkolny słownik frazeologiczny* (2004).

1. Dział nauki (językoznawstwa) zajmujący się analizą i opisem istniejących w języku utrwalonych połączeń wyrazów.
2. Zbiór utrwalonych połączeń wyrazów występujących w danym języku albo w określonym zbiorze tekstów, na przykład w słowniku, dziele literackim.
3. Potocznie nietypowy sposób wyrażania się (np. *Co ty mi tu mówisz taką frazeologią, nic z tego nie rozumiem!*) albo połączenie wyrazów, które niesie nowe znaczenie (np. *Autor używa ciekawej frazeologii, która nadaje jego tekstom szczególne zabarwienie. Co to za frazeologia! Błąd na błędzie.*) (P. Müldner-Nieckowski 2004 : 13).

Podsumowując, można stwierdzić, że termin *frazeologia* w języku chorwackim i polskim oznacza dział leksykologii zajmujący się badaniem utrwalonych połączeń wyrazowych, a także zbiór utrwalonych połączeń wyrazowych wyróżnionych na podstawie określonego kryterium oraz potocznie sposób wyrażania się. Najszerze wyjaśnienie terminu podają słowniki, podczas gdy w literaturze językoznawczej definicja tego pojęcia ogranicza się do jego aspektu naukowego, pomijając jego użycie potoczne.

1.2.1. Frazeologia w szerszym i węższym ujęciu

Następną kwestią, którą należy omówić jest zakres frazeologii, a mianowicie, jakie połączenia wyrazowe stanowią przedmiot jej badań. Poglądy językoznawców na ten temat różnią się, od minimalistycznego, ograniczającego się tylko do zupełnie zdesemantyzowanych jednostek – idiomów, przez pośrednie, uwzględniające przypadki z pogranicza frazeologii, do stanowiska obejmującego w szerokim aspekcie różne typy połączeń wyrazowych.

W szerokim zatem rozumieniu tego zagadnienia, zadaniem frazeologii jest analiza różnych typów związków wyrazowych, podczas gdy w swym wąskim znaczeniu ogranicza się ono tylko do badania znacznie mniejszej grupy związków idiomatycznych. Połączenia wyrazowe charakteryzują się różnym stopniem leksykalizacji, można więc mówić o ich całkowitej lub częściowej desemantyzacji (Fink-Arsovski 2002 : 7). Frazeologia w wąskim znaczeniu ogranicza się więc do badania tylko zupełnie zdesemantyzowanych połączeń wyrazowych, których znaczenia nie można określić na podstawie analizy poszczególnych komponentów. W przypadku związków idiomatycznych typu *raz kozie śmierć* ‘niech się dzieje co chce, wszystko jedno’, lub *babini jarci* ‘śnieg z deszczem’, znaczenie frazeologiczne tylko w minimalnym stopniu związane jest ze znaczeniem komponentów (*śmierć* konotuje jednorazowość i nieodwracalność, *jarac* jest zwierzęciem białego koloru, jakim jest śnieg). Takie podejście do frazeologii, skupiające się tylko na przykładach pełnej leksykalizacji, pozostawia poza jej zasięgiem cały szereg związków wyrazowych, w których

jeden lub więcej członów zachowały swe pierwotne znaczenie. Częściową desemantyzacją członów charakteryzuje się między innymi frazeologia porównawcza: *vidjeti [jasno] kao na dlanu* : *widzieć [jasno] jak na dłoni* coś.

Przykłady zarejestrowane w słownikach frazeologicznych omawianych języków świadczą o uwzględnianiu związków frazeologicznych o różnym stopniu desemantyzacji – idiomów, ale także połączeń frazeologicznych, w których przynajmniej jeden człon zatrzymał swe pierwotne znaczenie. Mimo tego, iż definicją *frazeologii* w słownikach jednojęzycznych języka chorwackiego objęte zostały różne typy połączeń wyrazowych, słowniki frazeologiczne odnotowują głównie dwa wymienione typy związków frazeologicznych, podczas gdy przypadki z pogranicza frazeologii, a mianowicie terminy, przysłowia i skrzydlate słowa nie zostały włączone do korpusu słownikowego. We współczesnej lingwistyce, *frazeologię* odróżnia się od *paremiologii* na podstawie różnic w metodologii badawczej i sposobie podejścia: „dla f. przysłowia są połączeniami wyrazów i jednostkami o strukturze zdaniowej, a dla paremiologii są one minimalnymi tekstami literatury ludowej.” (EJO 1993 : 183)⁴.

Rozróżniając szerszy i węższy zakres frazeologii, Željka Fink-Arsovski wskazuje na istnienie dwóch typów połączeń wyrazowych: *frazeologizmy* oraz *utarte połączenia wyrazowe*. Pomimo ich cech wspólnych, a są to utrwalenie, mocna struktura oraz całościowość, utarte połączenia wyrazowe, w odróżnieniu od frazeologizmów, cechuje częściowa desemantyzacja komponentów lub jej brak (tzw. zerowa desemantyzacja), a także brak obrazowości, ekspresyjności i znaczenia konotacyjnego⁵. Do połączeń wyrazowych wchodzących w szerszy zakres frazeologii autorka zalicza terminy (*crna burza*; *poljski miš*) oraz połączenia wyrazowe charakterystyczne dla stylu administracyjnego i publicystycznego (*uzeti/ uzimati u zaštiti koga*; *doći/ dolaziti do zaključka*) (Fink-Arsovski 2002 : 7-8).

Rozpatrując obecność terminów w słownikach frazeologicznych języka chorwackiego, można stwierdzić, że tylko *Słownik Matešicia* zawiera pewną ich ilość. W badaniu tej części frazeologii, bardziej przydatnymi okazują się słowniki ogólnojęzyczne, które notują również przysłowia i skrzydlate słowa.

Jeśli chodzi o leksykografię polską, już *Słownik* Stanisława Skorupki zawiera duży zbiór różnych typów związków wyrazowych, od połączeń stałych (*stary grzyb*), przez

4 Szerzej o tym zob. podrozdział 1.6.6.

5 Ž. Fink-Arsovski: „Postoji, međutim, i dio ustaljenih izraza za koje nije karakteristična potpuna desemantizacija (najveći se dio takvih izraza uopće ne desemantizira; to je *nulta desemantizacija*), slikovitost, ekspresivnost i konotativno značenje. Takvi su izrazi dio *šire frazeologije* ili *frazeologije u širem smislu*” (2002 : 7).

łącżliwe (*dobry/ różowy/ świetny humor*) do luźnych (*droga przez co*) (Skorupka 1974 : 7). Autor do korpusu dołączył także terminy, przysłowia i skrzydlate słowa. Nowsze słowniki frazeologiczne języka polskiego wskazują jednak na tendencję do zawężania korpusu, wskutek czego terminy oraz przysłowia zostają w nich pominięte, a w zamian powstają słowniki poświęcone tylko przysłowiom, terminologii z różnych dziedzin oraz skrzydlatym słowom.

Reprezentantem najszerzego poglądu na przedmiot badań frazeologii jest Wojciech Chlebda, autor koncepcji „jednej z możliwych frazeologii” (Chlebda 2001 : 335) – *frazematyki*, która w centrum swoich badań stawia osobę mówiącego, jako podstawowe kryterium uznając powtarzalność lub niepowtarzalność danego elementu językowego. Innymi słowy *frazematyka* bada to, co w naszej mowie jest cudze, a co jest stworzone przez nas samych (Chlebda 2001 : 336).

(...) frazematyka zajmuje się takim frazeologicznym paradygmatem badawczym, którego centrum tworzy człowiek zwracający się do kogoś w jakiejś sytuacji z pewną intencją i w określonym celu. (Chlebda 2001 : 336)

Swój „frazematyczny schemat aktu komunikacji”, stanowiący podstawę metodologiczną badań językowych przedstawił Chlebda w pracy *Szkice o skrzydlatych słowach* (2005 : 32-33). W swej analizie Chlebda przyjmuje podejście syntetyczne, poszukując tego co łączy różne rodzaje frazemów, w odróżnieniu od klasycznej metody strukturalno-semantycznej, ujawniającej różnice pomiędzy frazemami⁶. Za kryterium podstawowe frazeologiczności uznaje „stopień odtwarzalności formy językowej bez względu na jej postać strukturalną i status semantyczny” (Chlebda 2005 : 97):

Paradygmat, który czysto umownie można nazwać „idiomatycznym”, odwołuje się nie tylko do kryterium „gotowości”, a więc i odtwarzalności ciągów wyrazowych w mowie, lecz i do ich obligatoryjnej metaforyczności, obrazowości i ekspresyjności. Paradygmat o równie umownej nazwie „pragmatyczny” przyjmuje za podstawowe lub jedyne kryterium frazeologiczności odtwarzalność ciągów wyrazowych w aktach nazywania określonych zespołów treściowych w określonych sytuacjach; podział ten odpowiada z grubsza „wąskiemu” i „szerokiemu” pojmowaniu frazeologii w lingwistyce rosyjskiej (Chlebda 2005 : 81).

6 Termin *frazem* przejęty za W. Chlebdą (2005).

Jednostki frazematyki – frazemy, charakteryzują się utartością, tj. utrwaleniem językowym rozumianym jako „wyspecjalizowanie się” (Chlebda 2005 : 150) danej jednostki języka do wyrażania pewnej treści. Zaproponowane przez Chlebdę kryterium odtwarzalności połączeń wyrazowych pozwala na objęcie w badaniach frazeologicznych całego szeregu twórców werbalnych, takich jak: frazeologizmy klasyczne (*Czas leczy rany*), przysłowia (*Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*), hece (*Tu nie Afryka, tu się drzwi zamyka*), aforyzmy rekursywne (*Na początku było Słowo, a na końcu Frazes*), formuły, prawa i quasi-prawa ($E = mc^2$), formuły gatunkowe (*Zwracam się z uprzejmą prośbą o..*), formuły etykietalne (*Szczęśliwej podróży!*), elementarne formy folkloru (*hokus pokus*), komunikaty (*Jak donosi nasz korespondent*), skrzydlate słowa (*Jestem za, a nawet przeciw*), hasła i slogany (*Podaruj sobie odrobinę luksusu*), teksty użytkowe (*Zaraz wracam*), tytuły (*Tańczący z wilkami*), terminy złożone i terminologizmy (*pierwsza palatalizacja; szare komórki*), wyrażenia funkcyjne (*Chyba że*) i, w końcu, wyrażenia pragmatyczne (*A to dopiero!*) (Chlebda 2005 : 82-83).

Problem w badaniu jednostek frazeologicznych, na który Chlebda zwraca uwagę związany jest ze źródłami, mianowicie, ekscerpcja materiału nie może opierać się tylko na korpusie słownikowym danego języka, ponieważ słowniki nie notują wszystkich połączeń wyrazowych używanych w danej chwili, w danym języku. W badaniach językowych proponuje również uwzględnianie tekstów aktualnych pochodzących z dyskursu medialnego, ponieważ „medialna część dyskursu publicznego nie tylko o d z w i e r c i e d l a dyskurs publiczny pewnej społeczności danego miejsca i czasu, ale też w określonym stopniu ten dyskurs i tę społeczność t w o r z y” (Chlebda 2005 : 38). Biorąc za punkt wyjścia teksty źródłowe, materiał językowy stanowiący bazę *Szkieł* dopełnia przykładami z własnego korpusu ręcznego, którego źródłem są teksty aktualne, a dokładnie publicystyka wysoka.

Tworzenie takiego korpusu wiąże się z kwestią zasięgu ilości materiału, który można by nazwać wystarczającym dla badania danego elementu frazeologii, a również obiektywności w jego opracowywaniu. Ponieważ niemożliwe jest objęcie badaniem całej przestrzeni komunikacyjnej danego języka, istotnym zadaniem językoznawcy jest dokładne określenie źródeł: „jakie media, jakie subkody dzisiejszej komunikacji społecznej zostaną poddane obserwacji, a wnioski relatywizować do tych ograniczeń.” (Chlebda 2005 : 36).

Ze względu na to, że celem tej pracy jest próba ustalenia językowego obrazu śmierci w języku chorwackim i polskim, nie można i nie należałoby opierać jej analizy tylko na jednej części zasobu frazeologicznego tych języków. Pod *zasobem frazeologicznym*, zgodnie z ujęciem Chlebdy, rozumiem różne typy połączeń wyrazowych, które w języku funkcjonują

jako frazeologizmy, czyli ustalone, powtarzane w postaci gotowej, ale jednak przynajmniej częściowo zdesemantyzowane jednostki języka. W ramach frazeologii śmierci, wyniki badań, którymi zostałyby objęte tylko klasyczne związki frazeologiczne nie są wystarczające, żeby na ich podstawie można wyciągnąć ogólne wnioski o obrazowaniu tego pojęcia w dwóch badanych językach⁷. O sposobach stereotypowego pojmowania śmierci wiele mówią przysłowia, ukazując specyfikę kultury ludowej, z której głównie się wyłoniły. Z kolei skrzydlate słowa – wypowiedzenia, których autorstwo jest ustalone, stanowią skarbnicę wiedzy o indywidualnych sądach związanych z pojęciem śmierci, które zostały przez daną wspólnotę zaakceptowane, i w ten sposób sfrazeologizowane. Można powiedzieć, że w polskiej myśli językoznawczej termin *związek frazeologiczny* używany jest również dla określania skrzydlatych słów (Markiewicz – Romanowski 1990 : 6; Chlebda 2005 : 81-84; Orłós 2010 : 9). Kolejną kategorię – terminy, znajdującą się na pograniczu frazeologii, stanowią jednostki zdesemantyzowane, powtarzające się w języku w postaci gotowej, toteż w tej pracy traktowane są jako związki frazeologiczne. Pozwalają one na dopełnienie obrazu śmierci w języku polskim i chorwackim przez ukazanie skojarzeń związanych z różnymi dyscyplinami naukowymi i pozanaukowymi.

1.3. Definicja *frazeologizmu* w językoznawstwie chorwackim i polskim

W językoznawstwie chorwackim podstawowa jednostka frazeologiczna określona jest terminami *frazem* (Menac 2007 : 11; Fink-Arsovski 2006 : 5; Samardžija 1998 : 93; Samardžija – Selak 2001 : 167; Anić 2003 *frazem*), *frazeologizam* (Jerolimov 2001 : 88), oraz *fraza* (Anić 2003 *fraza*), z których powszechnie używany jest *frazem*, powstały na podstawie analogii do innych nazw jednostek lingwistycznych – *fonem*, *grafem*, *morfem* itp. (Jerolimov 2001 : 88). W polszczyźnie używane są terminy *frazeologizm*, *związek frazeologiczny* (EJO 1993 : 183) oraz *frazem* (Chlebda 2005 : 82).

Definicja frazeologizmu w chorwackim językoznawstwie polega na rozumieniu go jako połączenia wyrazów, w którym wskutek częstego użycia doszło do częściowej lub całkowitej desemantyzacji członów, dlatego też jego znaczenie nie wywodzi się z sumy znaczeń poszczególnych komponentów, co tym samym różni go od połączeń luźnych. Przytaczam tutaj definicję *frazeologizmu* ze *Słownika Anicia*:

⁷ O terminie *klasyczny związek frazeologiczny* w podrozdziale 1.6.5.

Jezična jedinica kojoj je oblik ustaljen stalnom upotrebom; skup riječi s ustaljenim značenjem koje je različito od zbroya značenja njegovih članova, funkcionira kao dio rečenice; frazem (Anić 2003 fraza).

Omawiając kwestię istoty związku frazeologicznego Menac terminem *frazem* określa podstawową jednostkę frazeologii, która ma charakter całościowy i spójny oraz cechuje ją leksykalizacja komponentów, z powodu której poprzez sumowanie znaczeń poszczególnych składników nie można ustalić znaczenia frazeologizmu.

Frazemi su ustaljene sveze riječi koje se upotrebljavaju u gotovu obliku, a ne stvaraju se u tijeku govornoga procesa, i kod kojih je bar jedna sastavnica promijenila značenje, tako da značenje frazema ne odgovara zbroyu značenja njegovih sastavnica (Menac 2007 : 6).

Na podstawie porównywania znaczenia frazeologicznego ze znaczeniem dosłownym tego samego połączenia wyrazowego autorka rozróżnia połączenia swobodne i połączenia frazeologiczne. Minimalną jednostkę frazeologiczną, którą tworzy połączenie jednego wyrazu autosemantycznego i jednego pomocniczego nazywa *fonetska riječ*. Wskazuje również na charakterystykę stylistyczną frazeologizmów i ważność konotacji w ustalaniu ich znaczenia (Menac 2007 : 9-20).

Wśród charakterystycznych cech frazeologizmów Źeljka Fink-Arsovski, jak już wspomniano, wymienia ich utrwalenie, całościowość oraz mocną strukturę (Fink-Arsovski 2006 : 5). Ze względu na stopień desemantyzacji komponentów, autorka rozróżnia całkowitą desemantyzację, kiedy wszystkie komponenty danego połączenia wyrazowego ulegają zmianie znaczeniowej (*dok si rekao keks : w oka mgnieniu*), częściową, w przypadku której tylko część komponentów zmienia swe pierwotne znaczenie (*raditi na crno : pracować na czarno*) oraz zerową, tj. jej brak (*doći/ dolaziti do zaključka : dojść/ dochodzić do wniosku*). Różnicę pomiędzy frazeologią w szerszym a węższym ujęciu widzi w uwzględnianiu tylko połączeń wyrazowych zupełnie zdesemantyzowanych w pierwszym przypadku, podczas gdy w swym szerokim ujęciu frazeologia obejmuje również jednostki niezupełnie zdesemantyzowane (Fink-Arsovski 2002 : 7). Związki frazeologiczne tworzące węższy zakres frazeologii cechuje obrazowość, ekspresyjność i znaczenie konotacyjne, podczas gdy u frazeologizmów przynależących do szerszego zakresu frazeologii wymienione cechy występują rzadko (Fink-Arsovski 2006 : 5).

Josip Matešić jako cechy związków frazeologicznych wymienia również reprodukcyjność, stałość, idiomatyczność oraz charakter całościowy, w wyniku czego w zdaniu funkcjonują jako jedność⁸. Sądzi on, że związek frazeologiczny składa się z co najmniej dwóch wyrazów autosemantycznych:

Frazemi su jedinice jezika značenjskoga karaktera koje se kao cjelina reproduciraju u govornom aktu, raspoložuci pri tome najmanje dvjema punoznačnim (autosemantičkim) riječima, od kojih barem jedna upućuje na semantičku pretvorbu, jedinice koje, zbog sposobnosti uklapanja u kontekst, poput svake druge riječi, mogu vršiti sintaktičku funkciju u rečenici (Matešić 1982 : VI).

Odwołując się do definicji frazeologizmu podanej przez Matešicia, Marko Samardžija wymienia cztery warunki, które dane połączenie wyrazowe musi spełniać, żeby zostało uznane za frazeologizm, a są to:

- reprodukowanie się w akcji mowy w postaci gotowej, co oznacza, że komponentów związku frazeologicznego nie można wymieniać dowolnie lub usuwać
- składanie się z minimalnie dwóch wyrazów autosemantycznych
- desemantyzacja przynajmniej jednego komponentu połączenia
- realizowanie się we wszystkich funkcjach syntaktycznych, tak samo jak leksemy (Samardžija 1998 : 94-95).

Podobnym poglądem dzielą się Andrzej Maria Lewicki i Anna Pajdzińska, rozróżniając w zasobie słownikowym dwa typy jednostek – wyrazy i frazeologizmy. W opisie frazeologizmów wychodzą z założenia, że można je rozpatrywać tak samo jak wyrazy, które pełnią różne funkcje syntaktyczne, podczas gdy przysłowia oraz podobne jednostki mają już charakter minimalnego tekstu.

Frazeologizmy są to społecznie utrwalone połączenia wyrazów wykazujące nieregularność pod jakimś względem, np.: w ich składzie występują wyrazy lub formy wyrazów nie wchodzące w swobodne związki składniowe; znaczenie frazeologizmu nie wynika ze znaczeń komponentów; naruszone bywają zasady łączliwości wyrazów (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 315).

8 J. Matešić: „Iz definicije proistječe da su za jezičnu jedinicu koju zovemo frazem relevantni: 1. reproduciranje – znači da se frazem pojavljuje u gotovu obliku, kao čvrsta veza riječi ustaljena dugom upotrebom; 2. formalno ustrojstvo – znači neraščlanjiv skup riječi od kojih su najmanje dvije punoznačne (autosemantičke); 3. idiomatičnost – znači semantičku pretvorbu najmanje jednoga člana čvrstoga skupa riječi, tako da značenje frazema nikada ne odgovara zbroju značenja njegovih članova; 4. uklapanje u kontekst – znači da se frazem u rečenici pojavljuje kao kao njezin prosti član, tj. frazem nije skup riječi u vidu vlastitoga teksta” (1982 : VI).

Podczas gdy w regularnym typie konstrukcji suma znaczeń komponentów równa jest znaczeniu całego połączenia, w przypadku nieregularnych konstrukcji, a więc związków frazeologicznych znaczenie całego połączenia nie można wyprowadzić z sumy znaczeń jego poszczególnych komponentów. Ze względu na stopień nieregularności wyróżnia się dwie grupy frazeologizmów: *idiomy*, których znaczenie jest zupełnie inne niż znaczenie poszczególnych komponentów (*nie bez kozery*) oraz *frazemy*, zawierające w swym składzie wyraz nadrzędny, w zakresie którego mieści się sens całego połączenia (*złodziej kieszonkowy*) (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 318-319).

Lewicki wyróżnia trzy typowe cechy związków frazeologicznych:

- 1) jest połączeniem co najmniej dwu segmentów akcentowych (dwu taktów)
- 2) jest połączeniem komponentów kształtowo utożsamianych z formami wyrazów, które są powiązane w sposób właściwy połączeniom wyrazów
- 3) ma charakter nieciągły, tzn. komponenty związku frazeologicznego mogą w realizacjach tekstowych zajmować względem siebie niestałą pozycję i nie muszą pozostawać w styczności na linii tekstu (Lewicki 1983 : 75).

Związek frazeologiczny składa się zatem z przynajmniej dwóch wyrazów autosemantycznych (*biała śmierć*), które połączone są tak, jak się łączą wyrazy (do zakresu frazeologii nie wchodzi na przykład wyrazy dwuczłonowe typu *herod-baba*). Wymóg nieciągłości oznacza, że komponenty związku frazeologicznego można zamieniać miejscami albo dodawać do ich składu inne wyrazy (*predati duh Gospodu; predati duh u ruke Gospodu : oddać Bogu ducha/ oddać ducha Bogu; sklopiti oči; zauvijek sklopiti oči; zauvijek sklopiti svoje oči : zamknąć oczy; zamknąć gasnące oczy; zamknąć oczy na wieki; zamknąć oczy na zawsze*). Lewicki jednak podkreśla, że połączenia wyrazowe spełniające dwa z trzech wymienionych kryteriów można uznać za związki frazeologiczne, natomiast status połączeń wyrazowych spełniających tylko jeden warunek jest kwestionowany (*hokus pokus* – spełniony jest wymóg dwuakcentowości, natomiast jest to połączenie wyrazowe ciągłe, którego komponenty nie występują samodzielnie w języku), i z tego powodu znajdują się one na pograniczu frazeologii (Lewicki 1983 : 75-76). Obok połączeń wyrazowych składających się ze składników złożonych oraz nieciągłych, Lewicki wyróżnia trzeci typ reprezentowany przez połączenia wyrazowe zawierające składniki spoiste, np. *umierać ze strachu*, „w których podaje się w pierwszym członie teoretycznie możliwy objaw lub skutek emocji, ale aktualnie nie występujący, dla wyrażenia silnego przebiegu danej emocji” (Lewicki 1976 : 56).

Podstawowym problemem frazeologii zdaniem Lewickiego jest właśnie „odróżnienie składników złożonych (grup syntaktycznych i zdań) od składników nieciągłych” (Lewicki 1976 : 41). Zachowanie statusu składnika nieciągłego we wszystkich funkcjach zdaniotwórczych wskazuje na idiomatyczny charakter danej jednostki frazeologicznej, innymi słowy, liczba postaci danego związku frazeologicznego, powstałych wskutek transformacji syntaktycznych, związana jest ze stopniem desemantyzacji jednostek frazeologicznych.

Następną ważną cechą związków frazeologicznych jest ich łączliwość, definiowana w językoznawstwie jako „utrwalenie połączenia wypowiedników lub wyrazów w języku” (Lewicki 1976 : 91). Biorąc pod uwagę kryteria łączliwości leksykalnej danego połączenia wyrazowego, Lewicki rozróżnia dwa jej podtypy: „łączliwość stwierdzaną na podstawie kompetencji językowej użytkowników języka – zwaną dalej łączliwością systemową oraz łączliwość stwierdzaną w ograniczonym zespole tekstów, wyliczalną – zwaną dalej łączliwością empiryczną” (Lewicki 1976 : 94). Jednostki charakteryzujące się silną, nadzwyczajną łączliwością lub wysoką frekwencją nazywa *frazegramami*, a są to np. połączenia wyrazowe typu: *moim zdaniem; udzielam głosu; w odniesieniu do; na całym świecie* itp. Łączliwość absolutna zaś oznacza, że dany wyraz łączy się tylko z jednym wyrazem, np. w przypadku rzeczownika *baka* jest to czasownik *świecić* – *świecić bakę* ‘schlebiać, nadszkiwać komuś’.

W oparciu o podział związków frazeologicznych Andrzeja Marii Lewickiego i Anny Pajdzińskiej, Piotr Müldner-Nieckowski rozróżnia cztery rodzaje połączeń wyrazowych: *frazologizmy, idiomy, frazemy* oraz, używając terminu wprowadzonego przez A. Bogusławskiego, *produkty języka*:

Frazologizmem albo *związkiem frazeologicznym* nazywamy utrwalone społecznie połączenie co najmniej dwóch wyrazów, którego znaczenie nie wynika ze znaczeń składników.

Idiomem nazywamy frazeologizm, którego znaczenie jest zupełnie inne niż wynika ze znaczeń każdego ze składników i z sumy tych znaczeń (np. *piąte koło u wozu, kubek w kubek, nie w kij dmuchał, sól ziemi, słomiany ogień*).

Frazemem nazywamy utrwalone połączenie wyrazów, którego sens mieści się w zakresie znaczenia wyrazu nadrzędnego (dominującego)⁶ (np. *palma pierwszeństwa* od znaczenia słowa ‘pierwszeństwo’, *sezon ogórkowy* od ‘sezon’, *radosna twórczość* od ‘twórczość’, *składać podanie* od ‘podanie’, *sardoniczny uśmiech* od ‘uśmiech’).

Produktem języka albo *językowym*⁷ nazywamy nieutrwalone społecznie połączenie wyrazów, powstające doraźnie, mające w wypowiedzi charakter odrębnej jednostki

znaczeniowej (np. *biała chmura, mądry człowiek, szybko biegać*) (Möldner-Nieckowski 2003 : 15).

W odróżnieniu od frazemów, w których łączliwość semantyczna jest zrównoważona ze składniową, w przypadku idiomów łączliwość semantyczna przeważa nad składniową (P. Möldner-Nieckowski 2004 : 14). Produkty językowe to połączenia wyrazowe, które nie są frazeologizmami, natomiast w zdaniu mogą funkcjonować jako jednostki znaczeniowe. Powstają one przez dopełnienie pojedynczego wyrazu innymi ('pies o czarnej maści' – *czarny pies*) (Möldner-Nieckowski 2003 : 16).

Przyjmując jako podstawowe kryterium wyżej omówione pojęcie odtwarzalności, Wojciech Chlebda frazeologizmami nazywa „odtworzalne całości wielowyrzowe” (Chlebda 2005 : 11), zaliczając do zakresu badań frazeologicznych różne rodzaje konstrukcji językowych, o czym będzie mowa w podrozdziale 1.6. poświęconym klasyfikacji związków frazeologicznych. Dla określenia podstawowej jednostki frazematyki używa terminu *frazem*, a jest to połączenie wyrazów o trwałej strukturze stanowiące „sposób wyrażania danego potencjału treściowego”. Frazem zawiera zatem sądy i mity o otaczającym nas świecie, mianowicie, jest ich kondensatem (Chlebda 2001 : 336).

Podsumowując, frazeologizmy charakteryzują się stałą, utrwaloną strukturą, która nie musi podlegać zasadom gramatycznym danego języka, o czym świadczą związki frazeologiczne typu *wyjść za mąż* arch.; *dać dęba*. Oprócz stałości i reprodukcyjności, ich ważną cechą jest również desemantyzacja przynajmniej jednego członu, z powodu której znaczenie frazeologizmu nie jest sumą znaczeń poszczególnych jego komponentów.

Co do kwestii najmniejszej liczby komponentów, z których składa się związek frazeologiczny, zdania językoznawców są podzielone, a chodzi tu mianowicie o minimalną liczbę wyrazów autosemantycznych. Według poglądu jednych, frazeologizm jest połączeniem przynajmniej dwóch wyrazów autosemantycznych (Matešić 1982; Samardžija 1998; Samardžija – Selak 2001; Möldner-Nieckowski 2004), inni zaś przyjmują, że może się on składać również z jednego wyrazu autosemantycznego i jednego o niepełnym znaczeniu, np. *među nama* : *między nami* (Menac 2007; Fink-Arsovski 2002).

1.4. Forma wewnętrzna oraz motywacja związków frazeologicznych

Coraz więcej współczesnych językoznawców uważa, że związki frazeologiczne charakteryzuje możliwość rozkładania ich na komponenty. Oznacza to, że frazeologizmy nie stanowią zupełnie zdesemantyzowanych jednostek języka, o czym świadczy możliwość

wymiany jednego lub więcej ich członów (Pajdzińska 1987 : 78; Menac 2007 : 12), tzn. że istnieją w języku warianty frazeologiczne, np. *mieć olej w głowie* – *mieć olej we łbie*; *nie mieć pojęcia* – *nie mieć zielonego pojęcia*. Mimo że w wyniku skostnienia w związku frazeologicznym dochodzi do desemantyzacji jego członów, to biorąc pod uwagę znaczenie poszczególnych komponentów i związane z nimi konotacje można dotrzeć do ich obrazu wewnętrznego, wskazującego na konkretną sytuację, która jest podstawą frazeologizmu.

Jako ekwiwalenty polskiego terminu *forma wewnętrzna* (Spagińska-Pruszek 2003) w chorwackim językoznawstwie występują: *semantički talog* (Fink-Arsovski – Vrgoč 2008 : 6), *osnovna slika* (Menac 2007 : 13) oraz *frazemska pozadinska slika* (Opašić – Turk 2008).

W językoznawstwie chorwackim pierwszą uczoną, która zajęła się kwestią formy wewnętrznej frazeologizmów, była Željka Fink-Arsovski, która w nieopublikowanej pracy doktorskiej pt. *Adjektivni frazeologizmi u ruskom i hrvatskom jeziku* (1994) użyła nazwy *značenjski talog* dla określenia wewnętrznego obrazu motywującego związek frazeologiczny, w którego skład wchodzi znaczenia jego komponentów:

Frazeološko značenje jedinica kod kojih je provedena potpuna desemantizacija a nastale su od slobodnih sveza riječi motivirano je slikom koju ta sveza ostavlja u našoj svijesti. Ta slika, svojevrstni *značenjski talog*, uzdiže se s nivoa pojedinačnog na nivo općeg, uopćenog stvarajući frazeološko značenje lako primjenjivo na sve ljude i predmete ili određene skupine (cyt. za: Turk – Opašić 2008 : 19-20).

W późniejszych pracach dla określenia tego samego zjawiska uczona zaczęła używać nazwy *semantički talog*. Podobne ujęcie wymienionego zjawiska odnajdujemy w polskim językoznawstwie – wewnętrzna forma frazeologizmów jest związana bezpośrednio z pojęciem obrazowości, mianowicie konkretnym obrazem, za pomocą którego można ustalić wydarzenie motywujące, czyli łączące wyrazy w dany związek frazeologiczny:

Wewnętrzna forma, jak i znaczenie frazeologizmu są bowiem rezultatem uabstrakcyjnienia pewnego kompleksu wyrazów oznaczających jakieś pojedyncze zjawisko, sytuację lub cechę i odtworzenia ich w celu nominacji w określonym stereotypowym połączeniu słownym (Spagińska-Pruszek 2003 : 51).

Analiza wewnętrznej formy ujawnia zatem charakter stosunku pomiędzy treścią frazeologizmu a jego składem leksykalnym. Jest ona ściśle związana z tworzeniem znaczenia frazeologicznego. Jednak nie wszystkie związki frazeologiczne charakteryzują się

obrazowością, na podstawie której można stwierdzić ich wewnętrzną formę oraz motywację, istnieją bowiem frazeologizmy bezobrazowe (*ni a ni b : ani be, ani me*), których wewnętrzną formę można ustalić poprzez analizę znaczeń poszczególnych komponentów związku frazeologicznego. Pomiędzy frazeologizmami bezobrazowymi, nie posiadającymi struktury dwuplanowej, znajdują się między innymi frazeologizmy analityczne, rymowane, połączenia tautologiczne oraz związki frazeologiczne, w których z upływem czasu doszło do zatarcia motywacji (Spagińska-Pruszek 2003 : 55).

Z wewnętrzną formą frazeologizmów ściśle jest związane pojęcie motywacji, czyli bodźca, pod wpływem którego doszło do połączenia poszczególnych wyrazów w związek frazeologiczny. Aby dotrzeć do czynników, które wpłynęły na kształtowanie się związków frazeologicznych, należy uwzględnić znaczenie każdego komponentu oraz konotacje, jakie wywołuje. Andrzej Maria Lewicki rozróżnia trzy typy motywacji związków frazeologicznych:

1. motywacja kategoryjno-gramatyczna (porównywanie struktury gramatycznej związków frazeologicznych ze strukturą regularnych połączeń syntaktycznych);
2. motywacja leksykalna (analiza znaczeń komponentów związku frazeologicznego);
3. motywacja globalna (związki frazeologiczne powstałe na podstawie metafory i metonimii) (Lewicki 1985 : 8).

W przypadku motywacji gramatyczno-kategoryjnej należy ustalić, czy sfrazeologizowane połączenie wyrazowe odpowiada regularnemu połączeniu syntaktycznemu ze względu na morfologię oraz łączliwość syntaktyczną. Związki frazeologiczne ukształtowane na podstawie zasad morfologicznych odbiegających od normy współczesnego języka polskiego (*wyjść za mąż*) traktowane są jako kategoryjnie niemotywowane. Tak samo jest w przypadku związków frazeologicznych stanowiących połączenie wyrazów, które nie występują w swobodnie tworzonych grupach syntaktycznych (wyraz *farba* w związku frazeologicznym ktoś *puszcza farbę* jest zapożyczony z języka łowieckiego, gdzie oznacza ‘krew zwierzęcy’, natomiast używany jest w połączeniu z innymi czasownikami: *znaczy farbą; pies idzie za farbą*). Analiza motywacji leksykalnej polega na sprawdzeniu samodzielności komponentów związków frazeologicznych ze względu na ich występowanie w niesfrazologizowanych połączeniach wyrazowych jako jednostki języka⁹. Istnieją bowiem wyrazy występujące wyłącznie jako składniki związków frazeologicznych, tzw. wyrazy izolowane, np. wyraz *manto*, który używany jest we współczesnej polszczyźnie jedynie jako

⁹ A. M. Lewicki używa termin *jednostka języka* w rozumieniu A. Bogusławskiego. O tym szerzej: A. M. Lewicki (2007 : 11-12).

składnik frazeologizmów *sprawić/ spuścić* komuś *manto* oraz *dać/ dostać manto*¹⁰. Frazeologizmy zawierające w swym składzie wyrazy izolowane uznawane są za leksykalnie niemotywowane. Motywacja globalna dotyczy ustalenia metafory lub metonimii, na podstawie których dany frazeologizm został ukształtowany. W odczytywaniu znaczenia metaforycznego należy wziąć pod uwagę warianty i derywaty związane z danym frazeologizmem (np. znaczenie czasownika *puszczać* w frazeologizmach *puszczać w kurs*; *puszczać w obieg* w odczytywaniu metafory motywującej wyżej przytoczony frazeologizm *puszczać farbę*) (Lewicki 2007 : 12-13). Ustalenie motywacji metaforycznej polega na porównywaniu znaczenia dosłownego z frazeologicznym danego połączenia wyrazowego, co prowadzi do wyróżnienia przynajmniej jednego wspólnego elementu znaczenia, np. w przypadku frazeologizmu *pęka w szwach* (czego jest za dużo w czymś, np. *magazyn pęka w szwach*) i swobodnego połączenia wyrazowego *pęka w szwach* (o uszkodzeniu nici jakiegoś materiału) wspólnym elementem semantycznym jest ‘za dużo’, ponieważ dosłowne znaczenie wymienionego połączenia wyrazowego implikuje, że do danego przedmiotu, dajmy na to worka, włożono za dużo materii, co skutkowało jego pęknięciem (Lewicki 1985 : 10). Motywacja metaforyczna może być związana z symboliką danej kultury (ktoś *wita* kogoś *chlebem i solą*)¹¹. Nawet w przypadkach, gdy zachowanie motywujące związek frazeologiczny wyszło z użycia, jego symbolika zostaje zachowana (*zwinąć chorągiewkę*). Metafora wbudowana w strukturę związku frazeologicznego może mieć również charakter stereotypowy, związany z utrwalonymi sądami kondensującymi naiwną wiedzę o świecie (frazeologizm ktoś *ma* coś *na głowie* zawiera sąd o tym, że „głowa jest siedliskiem myśli, głowa podejmuje decyzje”) (Lewicki 1985 : 13-19)¹².

Grupa frazeologizmów dotyczących aktu śmierci ukształtowała się na podstawie sądów wynikających z percepcji (ujęcie śmierci jako zaprzestania funkcjonowania organizmu

10 Wyrazami izolowanymi są również *baka* (*świecić* komu *bakę*) oraz *łupień* (*dać* komuś *łupnia*; *dostać* od kogoś *łupnia*). W. Kopaliński przypuszcza, że wyraz *baka* mógłby mieć związek z ukraińskim wyrazem *baky* ‘oczy’. O tym zob. W. Kopaliński (1991 : 72).

11 A. M. Lewicki: „Każda bowiem próba wyprowadzenia znaczenia zwrotu ze znaczeń składników prowadzi nieuchronnie do znaczenia ‘skromnie’, por. istniejące również w języku polskim wyrażenie *o chlebie i wodzie* ‘w skrajnej biedzie, w warunkach zapewniających jedynie minimum egzystencji’; (...) Tylko nawiązanie do zachowania symbolicznego może motywować znaczenie ‘serdecznie’ w zwrocie *wita chlebem i solą*” (1985 : 13).

12 A. M. Lewicki podkreśla, że użyta nazwa *motywacja stereotypowa* jest „nieco myląca”, ponieważ każda metafora nawiązuje do stereotypu ujętego jako „obraz przedmiotu w głowie ludzkiej, odnoszący się do jakiegoś zjawiska społecznego, obraz jednostronny, cząstkowy, schematyczny, zawierający też opinię o tym przedmiocie”. Zamiarem takiego podziału jest wyróżnienie frazeologizmów składających się z dwóch komponentów, z których pierwszy ma funkcję parametryczną, a drugi, przenośny zawiera stereotypowy sąd o danym przedmiocie. O tym szerzej: ibidem, s. 18-19.

(Krzyżanowska 1999) i/lub apercepcji (odejście duszy), która związana jest z określonym wierzeniem. Przynależność chorwackiego i polskiego języka do wspólnego zachodniego kręgu kulturowego odzwierciedla ich wspólny zakres frazeologii, w tym przede wszystkim frazeologia biblijna (*biti primljen u Abrahamovo krilo* : *przenieść się na łono Abrahama*; *zaspati vječnim snom* : *zasnąć snem wiecznym*; *gorka čaša* : *kielich goryczy*; *žrtveni jarac* : *koziół ofiarny*; *plač i škrgut zubi* : *placz i zgrzytanie zębów*), starożytna (*gordijski čvor* : *węzeł gordyjski*; *trojanski konj* : *koń trojański*; *Ahilova peta* : *pięta Achillesa*; *Pirova pobjeda* : *Pyrrusowe zwycięstwo*; *Koga bogovi vole, mlad umire* : *Ukochani przez bogów umierają młodo*; *Mrtvi ne ujedaju* : *Umarli nie kęsają*) oraz frazeologia o zakresie międzynarodowym (*hrabar kao lav* : *odważny jak lew*; *ljubav na prvi pogled* : *miłość od pierwszego wejrzenia*; *pitanje života i smrti* : *kwestia śmierci i życia*). Choć języki chorwacki i polski mają wspólną genezę, to każdy z nich był pod bezpośrednim wpływem losów historycznych własnego narodu. Widać to w związkach frazeologicznych związanych z pewnymi wydarzeniami historycznymi (*pakrački dekret* ‘zostać zwolniony z pracy’; *proći/ prolaziti kao pored turskog groblja* ‘nie zwracać na kogoś żadnej uwagi, ignorować kogoś’; *zły jak Szwed*; *pojechał na białe niedźwiedzie* ‘został przesłany na Syberię’), określoną osobą lub miejscem (*nadrljati kao Janko na Kosovu* : *wyjść jak Zabłocki na mydle*; *przenieść się na Powiązki* : *preseliti se na Mirogoj*)¹³. Różnice w zasobie frazeologicznym badanych języków wywodzą się także z warunków geograficznych: tak na przykład w chorwackiej frazeologii występuje o wiele więcej związków frazeologicznych zawierających rzeczownik *morze* oraz przymiotnik *morski* (*mrtvo more* ‘apatyczne środowisko społeczne’; *morske cijene* ‘bardzo wysokie ceny’; *morska ideja* ‘absurdalny pomysł’, *ne bi ga sve more opralo* ‘o człowieku nieuczciwym’; *propasti kao u more* ‘zniknąć’), w polszczyźnie zaś frazeologizmy informują o długiej zimie i krótkim lecie (*marcowa pogoda* ‘niestała, zmienna’, *Po świętej Anki zimne noce i poranki*)¹⁴. We frazeologii również zostały utrwalone wierzenia i przesady związane z kulturą ludową (*wiedźma kijowska*; *czarownica z Łysej Góry* ‘kobieta zła, złośliwa, brzydka’, *Pelikan krwią dzieci karmi* ‘pogłos przesądu o pelikanie’).

Na kształtowanie się frazeologii związanej ze śmiercią wpływ miały różne sądy wynikające z konotacji, jakie wywołuje pojęcie śmierci, a takimi są ogólnie zły stan fizyczny lub psychiczny osób (*[kao] smrt na dopustu* : *trzy ćwierci do śmierci*), bladeść (*blijed kao*

13 NKPP II (1970 : 602) podaje informację, że zwrot *pojechał na białe niedźwiedzie* powstał prawdopodobnie w czasach powstania styczniowego.

14 O związkach frazeologicznych zawierających w swym składzie rzeczownik *morze* oraz przymiotnik *morski* zob. N. Ivanetić (2002).

smrt : *blady jak śmierć*), sztywność (*stać/ siedzieć jak martwy*), nagłość (*Prije bih se smrti nadao* : *Prędzej bym się śmierci spodziewał*), zatrzymanie (*biti na mrtvoj točki* : *zatrzymać się/ stanąć na martwym punkcie*), stagnacja (*mrtva sezona* : *martwy sezon*), odwaga (*mrtva straža*).

W języku chorwackim i polskim szereg konotacji związanych ze śmiercią jest podobny, o czym świadczy duża liczba związków frazeologicznych o tej samej strukturze gramatyczno-leksykalnej, zawierających niemal tożsamy obraz wewnętrzny. Ukazują to przytoczone wyżej przykłady. Jednakże każdy z omawianych zasobów frazeologicznych także zachował odrębność w poszczególnych sposobach jego obrazowania, które wiążą się ze wspomnianymi już wpływami narodowymi oraz środowiskowymi, dotyczących zwyczajów, wierzeń i przesądów (*Tko konja jaše, otvoreno mu je po groba; a tko ga trči, vas grob; Umarł w butach*).

1.5. Synonimia a wariantywność związków frazeologicznych

W celu uporządkowania korpusu stanowiącego podstawę badań, niezbędne okazuje się omówienie oraz rozgraniczenie pojęć synonimii i wariantywności w ramach frazeologii. Ogólnie ujmując, określenia tych dwóch pojęć w językoznawstwie chorwackim i polskim są podobne. W przypadku wariantywności ograniczają się do różnic fonologicznych, morfologicznych, słowotwórczych lub leksykalnych (Menac 2007 : 172; Buttler 1982 : 27-28). Z kolei synonimię ujmuje się jako stosunek zachodzący pomiędzy dwoma lub więcej frazeologizmami o tym samym lub bardzo podobnym znaczeniu lecz różnym składzie leksykalnym. Jednakże poglądy, szczególnie polskich językoznawców, są różne ze względu na granicę pomiędzy synonimią a wariantywnością frazeologiczną. Oscylują one od minimalistycznych (Bąba 1982), przez pośrednie aż do tych, które wariantywność umieszczają w ramach synonimii dopuszczając całkowitą zmianę struktury frazeologizmów (Lewicki 1982). Jako synonim terminu *wariant* pojawia się również wyraz *innowacja* (Bąba 1982).

Wskazując na to, że *synonimia* i *wariantywność* stanowią inne typy stosunków językowych, Antica Menac określa wariantywność frazeologiczną jako zaistnienie wariacji synonimicznych w ramach frazeologizmu, podczas gdy synonimia frazeologiczna to „pojava identičnoga ili srodnog značenja između različitih frazema” (Menac 2007 : 173). Ze względu na rodzaj wariantywności, autorka wyróżnia warianty fonetyczne, słowotwórcze i leksykalne. Warianty fonetyczne związane są z wymową poszczególnych fonemów, znajdujących się w składzie frazeologizmu: *htiti sisti; ne moć sest; sedošē ručati; sidosmo blagovat*. Warianty

słowotwórcze łączą wyrazy o wspólnej bazie słowotwórczej i tożsamym, lub bardzo podobnym znaczeniu, jak np. w frazeologizmie *učinit grih/ zgrišenje* ‘zgrzeszyć, postąpić źle, niewłaściwie’. Chodzi więc tutaj o zamianę komponentu podstawowego frazeologizmu jego synonimem słowotwórczym. W przypadku wariantów leksykalnych, w wariacie związku frazeologicznego zamiast podstawowego wyrazu zostaje użyty jego synonim o innej bazie słowotwórczej: *kriva/ huda dila* ‘złe, niemoralne postępowanie’¹⁵.

Jako kryterium rozgraniczania wariantów od synonimów frazeologicznych Danuta Buttler przyjmuje charakter zmian leksykalnych, do jakich dochodzi w danej parze frazeologizmów, podkreślając, że związki frazeologiczne można i pod tym kątem rozpatrywać w ten sam sposób jak leksemy:

Podziałowi synonimów leksykalnych na różnordzenne i współrdzenne (typu *ślawny – sławetny*) odpowiadałaby opozycja synonimicznych związków różnoleksemych (np. *kuty na cztery nogi, szpakami karmiony*) i współnoleksemych (np. *Nie ma żywej duszy – Żywej duszy nie widać*) (Buttler 1982 : 33).

Zdaniem autorki ważne jest rozróżnienie pojęcia wariantowości od środków akomodacyjnych, jakimi są np. zaimek *ktoś* w związkach frazeologicznych typu *wytykać kogo palcami*, zmienność formy morfologicznej członów frazeologizmu: *w czepku urodzony/ W czepku się urodził*, zmiana czasu czy aspektu: *ręce komu opadają/ ręce komu opadły; mydlić oczy/ zamydlić oczy* (Buttler 1982 : 30).

Zakładając, że wariantowość frazeologiczna jest podtypem synonimii frazeologicznej¹⁶, Lewicki wydziela typy różnic istniejących w przypadku wariantowości, a obejmują one: różnice na planie fonologicznym (*doktor/ doktór*), zmianę morfemu gramatycznego (ktoś komuś *zabił ćwieka w głowę/ ktoś komuś zabił ćwiek w głowę*) lub słowotwórczego (*krzyż na drogę/ krzyżyk na drogę*), różnice w składzie dotyczące użycia przyimków i spójników (ktoś czyjeś wypowiedzi *puszcza mimo uszu/ puszcza obok uszu*), różnice w składzie leksykalnym, dotyczące zamiany wyrazu jego synonimem (ktoś komuś *suszy głowę/ ktoś komuś suszy łeb*). Za warianty frazeologiczne uczony uznaje także dwa

¹⁵ O tym szerzej: A. Menac (2007 : 172-175).

¹⁶ Takie stanowisko A. M. Lewicki zajmuje w artykule poświęconym metodologii badań wariantów frazeologicznych *Problemy metodologiczne wariantowości związków frazeologicznych*, w którym przytacza następującą myśl: „Przyjmując tego rodzaju wystarczające i najdalej idące kryterium wyodrębniania synonimów, na warianty, jako podtyp synonimów, nakładamy dodatkowo wymóg posiadania istotnych elementów tożsamyh w planie wyrażenia i różnienia się jedynie elementami nie mającymi wpływu na sens zestawianych jednostek słownikowych” (1982 : 38).

frazeologizmy mające taką samą strukturę gramatyczną, których skład leksykalny różni się w dużym stopniu, np. ktoś *nawarzył piwa*/ ktoś *narobił bigosu* (Lewicki 1982 : 37-46).

Omawiane zjawisko Stanisław Bąba określa jako „wszelkie odchylenie od normy frazeologicznej” (Bąba 1982 : 17). W ramach innowacji frazeologicznych wyróżnia kilka jej typów. Pierwszy z nich tworzą tzw. *innowacje uzupełniające*, „powstające w wyniku wyboru frazeologizmów spoza normy” (Bąba 1982 : 17), a wybór ten może dotyczyć użycia zapożyczeń zewnętrznych (*Tu leży pies pogrzebany*) lub wewnętrznych, pochodzących z gwar i mowy środowiskowej (*oczy sobie na kogo posolić; brać kogo na lewe sanki*) oraz indywidualizmów frazeologicznych (*pójść do zoo* – ‘umrzeć’, autorstwa R. Bratnego). Następnym typem są *innowacje modyfikujące*, w których odchylenie od normy dotyczy naruszenia struktury frazeologizmów na poziomie gramatycznym i leksykalnym, a wśród nich wyodrębnione zostały: *innowacje skracające* (powszechnie używany skrót *odpukać* zamiast frazy *odpukać w niemalowane drzewno/drzewo*), *innowacje rozwijające*, które powstają w wyniku poszerzania struktury frazeologizmu o nowe komponenty (*spadł komu wielki kamień z serca*), *innowacje wymieniające*, dotyczące zamiany komponentu frazeologizmu jakimś innym wyrazem, z którym wiąże go podobieństwo semantyczne (*dodać oliwy do ognia/ oliwy do przysłowiowego ognia dodało...*), *innowacje kontaminujące*, powstałe „w wyniku skrzyżowania dwu frazeologizmów, które charakteryzują się bliskością znaczeń, np. *Salomonowym targiem*” (Bąba 1982 : 20), *innowacje regulujące*, w przypadku których nieregularne formy komponentu traktowane są jak regularne, co może dotyczyć zamiany postaci słowotwórczej komponentu: *zrobić z kogo koziołka ofiarnego; mieć dwie lewe rączki*, lub zamiany w zakresie kategorii liczby, strony i aspektu (*pluć sobie w brody; znać kogo jak tyse konie; zadrzeć z kim koty*) i, w końcu zmiany składniowe (*połknąć bakcyl*). Powstanie ostatniego typu innowacji, *rozszerzających*, wiąże się z naruszeniem schematu łączliwości leksykalnej danego frazeologizmu, a chodzi tutaj o związki frazeologiczne, w składzie których występują komponenty konkretyzujące się w użyciu kontekstowym, np. frazeologizmy zawierające zaimek *ktoś*: *leży komu co na sercu*.

Przytoczone wyżej stanowiska językoznawców pozwalają na ustalenie różnicy pomiędzy wariantowością a synonimią frazeologiczną oraz wyróżnienie kryteriów odróżnienia wariantów frazeologicznych od par synonimicznych. Jeśli przyjmiemy stanowisko minimalistyczne, zakres wariantów frazeologicznych ogranicza się do zmiany formy gramatycznej oraz szyku komponentów frazeologizmu (*stać jedną nogą nad grobem/ stać jedną nogą w grobie*), pośrednie dopuszcza zaś wymiany leksykalne, ale tylko członów pobocznych związku frazeologicznego (*wilk w owczej/ baraniej/ jagnięcej skórze*), a zdaniem

niektórych językoznawców, za warianty frazeologiczne można uznać też frazeologizmy o zupełnie innym składzie leksykalnym mające tożsame znaczenie, pod warunkiem zachowania tak zwanego minimum leksykalnego (*strzępić darmo gębę; strzępić sobie gębę na darmo; strzępić gębę po próznicy*) (Buttler 1982 : 27-28). Większość językoznawców zgadza się z tym, że za warianty frazeologiczne można uznać związki o tej samej strukturze gramatycznej różniące się jednym członem o innym zabarwieniu stylistycznym lub emocjonalnym (Buttler 1982 : 34-35).

Kryterium rozróżnienia wariantów od synonimów frazeologicznych przyjęte w tej pracy opiera się na analizie ich struktury gramatycznej, składu leksykalnego oraz obrazu wewnętrznego, na jaki wskazują jego komponenty. Związki frazeologiczne, których struktura gramatyczna i skład leksykalny różnią się w stopniu minimalnym (zamiana/ dodawanie jednego lub dwóch członów, różnice słowotwórcze) a obraz wewnętrzny jest podobny, uznawane są za warianty. Synonimy frazeologiczne mają inną strukturę gramatyczną i skład leksykalny oraz obraz wewnętrzny, a łączy ich to samo znaczenie (*pustiti niz vodu; dići ruke [od čega]*). Na stosunek synonimii pomiędzy związkami frazeologicznymi o zupełnie innym i znaczeniowo odmiennym składzie leksykalnym często wskazuje identyczna struktura syntaktyczna. Jako przykład można przytoczyć łacińskie przysłowie *Canis mortuus non mordet*, oraz jego ekwiwalenty w języku angielskim: *A dead mouse feels no cold* i chorwackim: *Mrtav konj ne zaigrava se*. Podmioty wszystkich trzech fraz łączy przynależność do wspólnego pojęcia nadrzędnego *zwierzę*. Chodzi o rodzaj przysłów, w których to co jest zostaje wyrażone przez to co nie jest – zdechły pies nie kąsa, mysz nie czuje zimna, a koń nie biega – po śmierci ustaje każda czynność. To co zatem jest wspólnym mianownikiem semantycznym wymienionych przysłów jest wyrażanie śmierci przez konfrontowanie czynności i jej braku jako pojęć antonimicznych.

Mimo tego, iż podobieństwo w składzie leksykalnym w większości przypadków uwzględnia istnienie wspólnego obrazu wewnętrznego, nie musi tak zawsze być. W niektórych przypadkach różnice istniejące na planie formalnym wskazują na inną motywację związków frazeologicznych, o jakiej można mówić np. w frazeologizmach *Bóg powołał kogoś, bogowie powołali kogoś do siebie*, o czym świadczy pisownia rzeczownika w pierwszym przykładzie dużą, w drugim zaś małą literą. Chodzi tutaj raczej o synonimię.

Jeśli chodzi o warianty frazeologiczne występujące w zakresie frazeologii śmierci, różnice istnieją na płaszczyźnie morfologicznej, słowotwórczej i leksykalnej.

Różnice morfologiczne dotyczą zamiany aspektu czasownika: *gledati/ pogledati smrti u oči/ lice; powiększyć/ powiększać grono aniołków*, oraz czasu: *umrijeti od žedi/ Umrijuh od*

žedi, a słowotwórcze na prefiksacji czasowników (*dati/ predati Bogu dušu*), lub użyciu zdrobnień (*iść do Abrahama/ Abrahamka na monopol*).

Na planie leksykalnym frazeologizmy różnią się składem i liczbą komponentów. Chodzi o zamianę wyrazem lub wyrazami o tym samym znaczeniu, tj. synonimami (*sklopiti/ zaklopiti/ zatvoriti oči : zamknąć/ rzad. zawrzeć oczy*) lub o znaczeniu bliskim, ale nie tożsamym: *Bog [je] uzeo/ pozvao/ primio koga k sebi; wyzionąć ducha/ duszę*). Frazeologizmy o całkowicie innym składzie leksykalnym, jakimi są: *opuścić ziemię; odejść ze świata*, wskazujące na ten sam obraz wewnętrzny, rozpatrywane są w pracy jako synonimy.

1.6. Klasyfikacja związków frazeologicznych w językoznawstwie chorwackim i polskim

1.6.1. Klasyfikacja leksykalno–gramatyczna Anticy Menac

Większość językoznawców chorwackich przyjmuje podział związków frazeologicznych dokonany na podstawie kryterium leksykalno-gramatycznego, jaki przedstawiła Antica Menac w swojej pracy *Hrvatska frazeologija*. Wyróżnia ona trzy typy związków frazeologicznych, a są to *fonetska riječ, skup riječi i rečenica*.

Do pierwszej grupy zaliczane są połączenia jednego wyrazu o pełnym znaczeniu z wyrazem pomocniczym, z którym tworzy on całość akcentową (*od volje ti; milo mi je*). Drugą grupę – *skup riječi* – tworzą połączenia dwóch lub więcej wyrazów autosemantycznych (*poželjeti dobrodošlicu*). Ze względu na stosunek pomiędzy komponentami połączeń wyrazowych, odróżnia się połączenia niezależne od zależnych. W przypadku pierwszych, komponenty frazeologizmów łączą spójniki zdań współrzędnych: łączne (*ognjem i mačem*), przeciwstawne (*ni pet ni šest*) lub rozłączne (*sad ili nikad*). Zależność komponentów połączeń wyrazowych dotyczy także kongruencji (*začarani krug; u svakom slučaju*), rekcji: czasownikowej (*otkrivati Ameriku*), rzeczownikowej (*put u život*) oraz przymiotnikowej (*dobar u duši*) lub adiektywizacji, kiedy wyraz zależny używany jest w niezmienionej formie (*ići kući pjevajući*). Trzecią grupę tworzą frazeologizmy, które funkcjonują jako samodzielne zdania: *To je da čovjeku pamet stane*. Ze względu na strukturę, mogą to być zdania proste (*U tom grmu leži zec*), współrzędnie (*Dodoše divlji i istjeraše pitome*) lub podrzędnie złożone (*Trla baba lan da joj prođe dan*) (Menac 2007 : 18-19). Pośród związków frazeologicznych w formie zdania odróżnia autorka te, które używane są zawsze w tej samej postaci (*Prepuna je čaša strpljenja*) od frazeologizmów zawierających w swym składzie komponenty otwarte, które zostają konkretyzowane w kontekście (*neće ti pasti dlaka s glave*) (Menac 2007 : 38).

Jako specyficzną grupę, znajdującą się na pograniczu frazeologii Antica Menac wyróżnia *frazeoschematy tautologiczne*, które mają utrwaloną strukturę, a ich znaczenie

związane jest z podstawowym schematem *X to Y*. Tak samo jak w przypadku związków frazeologicznych, frazeoschematy również są sklasyfikowane na podstawie ich składu leksykalnego (rzeczownikowe: *pjesma nad pjesmama*, czasownikowe: *tko došao da došao* oraz przymiotnikowe: *bijel bjelcat*). Frazeoschematy, podkreśla A. Menac, występują w wielu, nie tylko słowiańskich językach, więc mają charakter międzynarodowy (chorw. *zaspati vječnim snom*; pol. *zasnąć snem wiecznym*; czes. *spáti večný sen/ večným snem*) (Menac 2007 : 42-66).

1.6.2. Klasyfikacja formalno-semantyczna Stanisława Skorupki

Pierwszym uczonym, który zajął się klasyfikacją związków frazeologicznych w językoznawstwie polskim był Stanisław Skorupka. W przedmowie do *Słownika frazeologicznego języka polskiego* przedstawił swoje poglądy dotyczące podstawowych pojęć frazeologicznych, a w tym również ich klasyfikacji.

Podział związków frazeologicznych Stanisława Skorupki opiera się na dwóch kryteriach: gramatycznym i semantycznym. Na poziomie formalno-gramatycznym wyróżnia: *wyrażenia*, *zwroty* i *frazy*. *Wyrażenia* stanowią połączenia wyrazowe o charakterze nominalnym: „Wyrażenie to zespół co najmniej dwu wyrazów stanowiących całość syntaktyczną i mających charakter nominalny (imienny)” (Skorupka 1974 : 6). Składają się głównie z rzeczowników oraz przymiotników (*fala morska*; *fala upałów*), a również przymków, przysłówków i spójników, jak np. *na bok*; *co chwila*; *a mianowicie*. W przypadku *zwrotów*, komponenty frazeologizmu powiązane są składniowo, a główny komponent ma charakter werbalny – jest to czasownik (*ruszyć z kopyta*) lub imiesłów (*prawdę mówiąc*). Ostatnią kategorię – *frazy*, tworzą połączenia wyrazowe mające postać zdania prostego (*Serce boli*) lub złożonego (*Nie ma tego złego, co by na dobre nie wyszło*). Jednak, podkreśla Skorupka, zdanie to nie to samo co fraza, więc te dwa pojęcia należy odróżniać. Tylko utarte – „często powtarzane w tej samej formie i w tym samym porządku wyrazowym” (Skorupka 1974 : 6) – zdania stają się frazami.

Drugie kryterium klasyfikacji, semantyczne, za punkt wyjścia bierze stopień zespolenia komponentów frazeologizmu i pod tym względem wyróżnia *związki stałe*, *związki łączliwe* oraz *związki luźne*. *Związkiem stałym* Skorupka nazywa połączenia wyrazowe, które uległy leksykalizacji w takim stopniu, że ich znaczenia nie da się sprowadzić do sumy znaczeń poszczególnych ich komponentów. Jest to zatem odpowiednik powszechnie używanego we współczesnej frazeologii polskiej terminu *związek frazeologiczny*, co potwierdzają wymienione przykłady (*stary grzyb*; *dwa grzyby w barszcz*). W odróżnieniu od

związków stałych, *związki łączliwe* (*dobry/ różowy/ świetny/ zły humor*) nie stanowią jednostek zupełnie zleksykalizowanych. Wśród związków łączliwych Skorupka wyróżnia wyrazy o ograniczonej łączliwości, których znaczenie pozwala na łączenie się tylko z pewnym zakresem wyrazów, jak np. w przypadku czasownika *szczekać*, którego używa się tylko w odniesieniu do zwierząt¹⁷. Na pograniczu frazeologii stałej i łączliwej znajdują się *wyrażenia gatunkujące* typu *aparatus telefoniczny* charakterystyczne dla terminologii naukowej i technicznej, oraz zwroty powstałe w wyniku procesu nominalizacji, używane głównie w stylu urzędowym (*wykonać skok; dokonać przekładu*). Trzecią grupę związków wyrazowych tworzą *związki luźne*, które powstają swobodnie, a ograniczenie formalne wynika z ich struktury składniowej (*droga przez co*) (Skorupka 1974 : 7).

1.6.3. Klasyfikacja typologiczna Andrzeja Marii Lewickiego

Klasyfikację typologiczną związków frazeologicznych, stanowiącą uzupełnienie wyżej przedstawionej koncepcji, Lewicki przedstawił w artykule *Składnia związków frazeologicznych* (1986), stanowiącym swego rodzaju syntezę rozważań na temat natury związków frazeologicznych i ich funkcjonowania jako komponenty zdania, zaprezentowanych w pracy *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego* (1976). Ze względu na stopień ich gramatycznej kompletności, uczony ten wyróżnia jednostki gramatycznie kompletne (*frazy*) oraz jednostki fragmentaryczne, których wprowadzenie w kontekst zdania wymaga uzupełnienia innymi jednostkami językowymi (*zwroty, wyrażenia rzeczownikowe, wyrażenia określające i wskaźniki frazeologiczne*).

Frazy stanowią gramatycznie kompletne połączenia wyrazowe w formie zdania. Do tej grupy zaliczone zostały przysłowia i powiedzonka: *Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje; Wyszło szydło z worka*. Dopuszczalne modyfikacje fraz dotyczą zmiany czasu (*wyszło szydło z worka – wyjdzie szydło z worka*) oraz wprowadzenia elementów nawiązania (fragment tekstu), stopniowania oceny lub wykładników prawdziwości sądu (np. *ale, właśnie, chyba*) (Lewicki 1983 : 78-79). W późniejszej natomiast definicji fraz, sformułowanej z Anną Pajdzińską przysłowia potraktowano jako minimalne teksty pełniące w pierwszym miejscu funkcję dydaktyczną, które mogą stać się „tworzywem związków frazeologicznych”, ale same nie są frazeologizmami (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 324). W wyniku redukcji komponentów przysłów powstają zwroty przysłowiowe uznane za frazeologizmy: *Kto pod kimś dołki kopie, sam w nie wpada* → *ktoś pod kimś dołki kopie*.

¹⁷ Autor nie uwzględnia użycia tego czasownika w znaczeniu przenośnym.

Zwroty określone są jako podgrupa związków frazeologicznych pełniących funkcję orzeczenia, jednocześnie zachowujące cechę nieciągłości¹⁸. W przypadku zwrotów adaptacja w zdanie wymaga uzupełnienia ich struktury jednym lub kilkoma komponentami nominalnymi oraz aktualizacji temporalnej (*Wpadł w ręce – Dokument wpadł w ręce Niemców, Dokument wpadł w niemieckie ręce*) (Lewicki 1983 : 79). Pomimo iż w polskiej tradycji językoznawczej za frazy uznaje się połączenia wyrazowe zawierające w swym składzie jeden lub więcej członów konotowanych (*wybija godzina* kogoś [czyjaś, czegoś]), Lewicki uważa, że takie struktury językowe należy traktować jako zwroty, ponieważ w użyciu ulegają zmianom adaptacyjnym. Podstawową strukturą zwrotów jest połączenie czasownika z jednym lub więcej członów nominalnych (ktoś *zbija bąki*; coś *idzie w parze z* czymś), a dopełnienie może również składać się z jednego rzeczownika lub zaimka (*krewnego zalewa*). W niektórych przypadkach zwrot nie zawiera w swej strukturze czasownika (ktoś *w nogi*) (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 316). Ze względu na liczbę konotowanych komponentów, różnią się zwroty jednomiejscowe (ktoś *zbija bąki*), dwumiejscowe (ktoś komuś *przyczepia łatkę*) lub trzymiejscowe (ktoś *kładzie* komuś *coś w uszy*) (Lewicki 1983 : 79).

Na podstawie zachowywania się zwrotów w transformacjach zdaniowych oraz przy nominalizacjach Lewicki wyróżnia zwroty *idiomatyczne*, które „zawsze zachowują status składników nieciągłych” oraz *orzeczenia peryfrastyczne*, które można w zdaniu zamienić jednym wyrazem (*Woda odgrywa ważną rolę w procesach biochemicznych; Współczesna biochemia docenia rolę wody w procesach biochemicznych*) (Lewicki 1976 : 65-66). Ze względu na to, że w wyniku pełnienia różnych funkcji syntaktycznych zwroty ulegają licznym transformacjom, Lewicki pod pojęciem *zwrotu frazeologicznego* uwzględnia również cały zbiór jego derywatów, więc do zakresu paradygmatyki zwrotu zalicza: wszystkie jego formy osobowe, imiesłowy przysłówkowe, imiesłowy przymiotnikowe, formę czasownika odsłownego, nominalizację, podczas gdy kategorię aspektu traktuje, ze względu na różnice semantyczne istniejące pomiędzy parami aspektowymi (*przeprowadzić badania; prowadzić badania* – wielokrotność czynności), jako derywację (Lewicki 1976 : 59).

Następującą podgrupę związków frazeologicznych tworzą *wyrażenia frazeologiczne*, które mogą pełnić funkcję orzeczenia tylko w połączeniu z czasownikiem. Dzieli się one na *wyrażenia rzeczownikowe* (*biały kruk*), które przystosowane są do pełnienia funkcji podmiotu

18 A. M. Lewicki: „Klasę składników nieciągłych, pełniących funkcję orzeczenia, które w funkcjach zdaniotwórczych zachowują status składnika nieciągłego, nazywa się zwrotami frazeologicznymi” (1976 : 60).

gramatycznego bez modyfikacji słowotwórczych oraz *wyrażenia określające*, które nie są przystosowane do takiej funkcji (Lewicki 1983 : 81).

Wyrażenia rzeczownikowe to połączenia rzeczownika lub zaimka z innym rzeczownikiem lub przymiotnikiem: *nic dobrego; to i owo* (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 317). Mimo swej podstawowej funkcji nominalizującej, wyrażenia rzeczownikowe, tak samo jak wyrażenia określające mogą pełnić funkcję orzeczenia, przy czym autor zwraca uwagę na istnienie tzw. *wtórnie werbalizowanych wyrażen idiomatycznych*, które w użyciu kontekstualnym łączą się z czasownikiem: *[ktoś ma] lepkie ręce* (Lewicki 1976 : 84).

Wyrażenia określające, jak sama nazwa mówi, określają inne wyrazy – rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłówki: *pierwszy lepszy; jaki taki*. Szczególną grupę wyrażen określających stanowią porównania frazeologiczne, wskazujące głównie na intensywność cechy (*silny jak koń*), które w swym składzie zawierają wykładnik leksykalnego porównania *jak, co* lub inne (*co kot napłakał*) (Lewicki 1983 : 81). W przypadku wyrażen określających wyróżnia się również jednostki idiomatyczne, w których przedmiot porównywalny przybiera charakter metaforyczny (*dziewczyna jak malowanie*) (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 317-319).

Wskaźniki frazeologiczne stanowią grupę znajdującą się na uboczu badań frazeologicznych, więc opinie językoznawców w kwestii ich przynależności do frazeologii są podzielone. Są to utarte połączenia wyrazowe „pełniące funkcje pomocnicze” przyimków (w *związku z czymś*), spójników (*zarówno, jak i...*), partykuł (*że też*) (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 318). Na poziomie tekstu funkcjonują one jako operatory modalne i operatory spójności tekstu (Lewicki 1976 : 101).

1.6.4. Klasyfikacja funkcjonalna Piotra Müldnera-Nieckowskiego

Piotr Müldner-Nieckowski klasyfikuje związki frazeologiczne według kryterium odtwarzalności (klasyfikacja funkcjonalna), a typologię związków frazeologicznych opiera o podział Andrzeja Marii Lewickiego i Stanisława Skorupki.

Ze względu na stopień odtwarzalności autor wyróżnia trzy rodzaje związków frazeologicznych: *otwarte, zamknięte oraz formalne*.

Frazeologizmy otwarte są połączeniami wyrazowymi, które w swym składzie zawierają składniki stałe (w użyciu frazeologizmu zostają niezmiennione) oraz składniki otwarte (skonkretyzowane w użyciu frazeologizmu). Istnieją dwa typy składników otwartych: *składnik otwarty wskaźnikowy*, mający postać zaimka wskazującego (ktoś/ coś *wali do czegoś*) lub czasownika pomocniczego (*robić coś*) oraz *składnik otwarty wymienny*, który zawarty jest we wzorcu, ale może zostać zastąpiony przez inny wyraz bliskoznaczny (*akcja*

powieści/ utworu/ filmu się toczy). Ze względu na rodzaj składnika jaki zawierają, frazeologizmy otwarte dzieli się na: *przekształcone* i *złożone*. Pierwsze z nich w swym składzie mają składniki wskaźnikowe, które zostają skonkretyzowane w użyciu frazeologizmu (ktoś/ coś wali do czegoś [gdzieś] → *Na ulicy woda wali do kanału*). *Frazeologizmy otwarte przekształcone* powstają wskutek zastąpienia składnika wymiennego innym wyrazem (*akcja powieści/ utworu/ filmu itp.*) *rozwija się* → *akcja opowiadania się rozwija*). Trzecia grupa, *frazeologizmy złożone*, stanowią połączenie dwóch wymienionych typów frazeologizmów otwartych (czyjeś/ czegoś *akcje idą w górę/ rosną*). *Frazeologizmy otwarte*, których funkcją jest indywidualizacja wypowiedzi, zwykle po użyciu zanikają i z tego względu są podobne do zwykłych produktów językowych. Do tej grupy Müldner-Nieckowski zalicza również tzw. *frazeologizmy środowiskowe*, używane przez małe grupy społeczne, np. miejskie, zawodowe lub rodzinne (*przekabacić* kogoś *na* czymś ‘kupić coś od kogoś taniej niż zwykle’) oraz *slogany*, zbudowane na podstawie gry słów i zawierające w swym składzie nierzadko frazeologizmy zamknięte (*Coca Cola to jest to*).

W odróżnieniu od frazeologizmów pierwszej grupy, *frazeologizmy zamknięte*, składające się z przynajmniej dwóch wyrazów (*uśmiech radości*) nie zawierają w swym składzie elementów otwartych. Ponieważ mają stałą strukturę, są one jednostkami słownika. Ich komponenty w użyciu jednak mogą być przedstawiane lub rozdzielane innymi wyrazami. Mogą występować w składzie frazeologizmów otwartych jako składnik stały (*robić coś na chybcika*).

Ostatnią grupę tworzą *frazeologizmy formalne*, które mają „nienaruszalną postać” i jedno, zawsze to samo znaczenie, ponieważ używane są w tekstach, w których wieloznaczność interpretacyjna nie jest dopuszczalna, np. w wojsku, ratownictwie, medycynie. Za frazeologizmy formalne uznawane są komendy (*na prawo patrz* wojsk. ‘obrócić głowę w prawo’), komunikaty dyrektywne (*droga wolna* motor. ‘można bezpiecznie przejechać’) oraz terminy (*związek frazeologiczny*) (Müldner-Nieckowski 2003 : 16-19)¹⁹.

1.6.5. Klasyfikacja pragmatyczna Wojciecha Chlebdy

Podczas gdy wyżej wymienione projekty klasyfikacji łączy stosowanie dwóch kryteriów analizy związków frazeologicznych: formalnego i semantycznego (ze względów formalnych struktura związków frazeologicznych rozpatrywana jest z uwagi na stosunki gramatyczno-leksykalne komponentów, zaś analiza semantyczna wskazuje na istnienie

¹⁹ Na podstawie analizy semantycznej terminu *czarna dziura* W. Chlebda zwraca uwagę na to, że terminy jednak mogą mieć charakter wieloznaczeniowy. O tym zob. podrozdział 1.6.8.

związków frazeologicznych o różnym stopniu zespolenia znaczeń komponentów), Chlebda proponuje klasyfikację pragmatyczną, w wyniku której zostało wyróżnionych aż siedemnaście rodzajów frazemów. Przypomnijmy: frazeologizmy klasyczne (*pięta achillesowa*), przysłowia (*Gość w dom, kredens na klucz*), aforyzmy rekursywne (*Na początku było Słowo, a na końcu Frazes*), formuły, prawa i quasi-prawa (*Życie jest formą istnienia białka*), formuły gatunkowe (*Zwracam się z uprzejmą prośbą*), formuły etykietalne (*Moje uszanowanie!*), elementarne formy folkloru (*czary mary*), komunikaty (*Ofiar w ludziach nie było...*), skrzydlate słowa (*gruba kreska*), hasła i slogany (*Podaruj sobie odrobinę luksusu*), teksty użytkowe (*Zaraz wracam*), tytuły („*Nad dalekim cichim fiordem*”), terminy złożone i terminologizmy (*telefon komórkowy*), operatory metajęzykowe i metatekstowe (*jak to się mówi*), wyrażenia funkcyjne (*....chyba że...*), wyrażenia pragmatyczne (*A to dopiero!*) (Chlebda 2005 : 82-83).

Jak można zauważyć, wszystkie te rodzaje frazemów spełniają wymóg *stałości*, albo, używając terminu Chlebdy, *trwałości*, natomiast, nie wszystkie grupy frazemów tworzą jednostki języka zdesemantyzowane. Należą tu na pewno formuły gatunkowe, formuły etykietalne, komunikaty, teksty użytkowe, operatory metajęzykowe i metatekstowe, wyrażenia funkcyjne oraz wyrażenia pragmatyczne. Chodzi tutaj o odtwarzalne jednostki języka, w których znaczenie całości jest sumą znaczeń poszczególnych komponentów. Ze względu na fakt, że w pracy przyjąłem definicję frazeologizmu jako połączenia wyrazów przynajmniej w minimalnym stopniu zdesemantyzowanego, w konsekwencji wymienione kategorie nie stały się przedmiotem moich badań, tym bardziej, że dla frazeologii śmierci są one irrelewantne. Natomiast frazemy tworzące pozostałe kategorie spełniają wszystkie kryteria frazeologiczności bowiem są to jednostki w języku reprodukowane w postaci stałej, utrwalonej, których znaczenie dosłowne różni się od frazeologicznego i z tego względu są w tej pracy traktowane jako frazeologizmy.

1.6.6. Przysłowia

Jako gatunek mowy przysłowia wiążą się z początkiem naszej cywilizacji, o czym świadczy, między innymi, powstała w X wieku p.n.e. *Księga przypowieści* przypisywana Salomonowi (NKPP I 1969 : 18). Od tych czasów, aż po dzień dzisiejszy przysłowia funkcjonują jako przekaz uniwersalnej ludzkiej mądrości, sformułowany w sposób artystyczny (J. Kekez 1996 : 45; NKPP I 1969 : 11-18). O specyfice przysłów świadczy ich obecność w różnych kulturach świata i towarzyszące im duże zainteresowanie. (Kekez 1996 : 13).

Według definicji ze *Słownika* Vladimira Anicia przysłowie to: „sažeta, gramatički dovršena izreka, kao izreka životnog iskustva i mudrosti” (Anić 2003 poslovica).

Z punktu widzenia teorii literatury, przysłowie jest rozpatrywane jako gatunek literacki bliższy poezji (ze względu na rytm i rymowaną strukturę), zawierający jednak elementy charakterystyczne dla prozy (bezpośredni związek z rzeczywistością) (Solar 1988 : 170). Jego konstytutywne cechy to *treściowość*, *całościowość* oraz *mądrość*. Typ dyskursu, z jakim przysłowia wiążą się, to przede wszystkim literatura ludowa.

W swych pracach poświęconych chorwackiemu językowemu dziedzictwu folklorystycznemu, Josip Kekez wiele miejsca poświęcił przysłowiom, rozpatrując je jako mikroutwory autorstwa ludowego, które charakteryzują się składniową, jak i semantyczną całościowością:

Smatramo je potpunom zato što je sintaktički potpuna, a to će odmah značiti da je takva i semantički: ona uvijek apstrahira životno iskustvo u poentu, zaključak ili komentar i izravno ga, zaokruženo, izriče (Kekez 1996 : 45).

Rozpatrując przysłowia jako autonomiczną formę literacką, Kekez podkreśla ich związek z innymi gatunkami literackimi, a mianowicie charakter artystyczny łączy je z poezją, sekwencyjność w postrzeganiu procesów życia z nowelą, z kolei ze względu na sposób abstrahowania faktów bliska jest im bajka, a ich metaforyczny sposób wyrażania przypomina parabolę.

Autorzy zbioru chorwackich przysłów biblijnych pt. *Biblijske poslovice Hrvata*, Pavao Mikić i Vjekoslav Suzanić w przedmowie podają opis *przysłowia* jako terminu związanego ze sferą mądrości ludowej i zawierającego ślady cech duchowych danego narodu²⁰, obejmującym morfologiczną, składniową, leksykalną i stylistyczną płaszczyznę języka. W opisie przysłów autorzy podkreślają następujące jego cechy: krótkość (forma zdania), anonimowość, niezależność od kontekstu, rozpowszechnienie, doświadczalność. Rozróżniają podobne do przysłów gatunki mowy²¹: *sentencję*, *skrzydlate słowo*, *aforyzm*, *maksymę*, *epigramat*, *hasło*, *rozszerzone przysłowie*, *porównanie przysłowiowe* oraz *antyprzysłowie*. Odwołując się do kryterium autora, przeciwstawiają sobie *przysłowie* z jednej, a *sentencję*, *skrzydlate słowo*, *aforyzm*, *epigramat* – z drugiej strony.

20 P. Mikić, V. Suzanić: „Pođe li se od pretpostavke da se u poslovicama očituje trag duhovnih osobina jednoga naroda, može se o njima s pravom reći da su *monumenta humana*” (1994 : 5).

21 Termin przejęty za W. Chlebdą (2005).

Sentencję (Svaka ptica svojim glasom pjeva, P. Preradović) od przysłowia odróżnia jej charakter filozoficzny, a również autorskie pochodzenie, z tym, że możliwe jest także, że po utracie pamięci o autorze zacznie być ona traktowana przez mówiących jako przysłowie. *Skrzydlate słowa (I dok je srca, bit će i Kroacije!, A. G. Matoš)*, to zdaniem autorów zdania pochodzące z tekstu, którego autor jest znany i z tego względu znajdują się na pograniczu przysłów i sentencji. *Aforyzm (Neki nemaju ni trunka poštenja, ali zato sve ostalo)* opisany jest jako forma językowa, przez którą wyraża się subiektywnie nacechowany sąd o świecie, tak jak *maksyma (Poroci ulaze u sastav vrlina kao što otrovi ulaze u sastav lijekova, La Rochefoucauld)*, która jest jej bardzo bliska. *Epigramat (Ovdje počiva Piron, koji nije bio ništa, pa čak ni akademik, Piron)* jest tworem autorskim wyrażającym refleksję twórcy o określonych wydarzeniach, jakim jest np. czyjaś śmierć, często ukierunkowanym politycznie lub pedagogicznie. Z wymienionych wyżej gatunków mowy *hasło* różni się od reklamy²² (*Uzmite bronhi, lakše se diše*²³) z tym, że podstawą do tworzenia hasła może stać się przysłowie. Ze względu na silne ukierunkowanie na odbiorcę, którego namawia się do czegoś (tak samo w przypadku hasel politycznych), nie można go porównywać z przysłowiem, wyrażającym uniwersalne poglądy danej społeczności. *Poszerzone przysłowie* jest swego rodzaju derywatem, w którym podstawowe przysłowie zostaje nadbudowane wykonawcą jakiejś czynności: *Vrijeme je novac, reče konobar te zaračuna i datum* ‘czas to pieniądze, powiedział kelner doliczając do rachunku datę’. Jest to rodzaj trawestacji, przybierającej postać dowcipu. Tak samo jest w przypadku *protuposlovica*, w których dochodzi do łączenia części przysłowia z jakimś sądem przekręcającym jego sens: *Tko rano rani, fizički je radnik (Tko rano rani, dvije sreće grabi)* ‘Kto rano wstaje, jest pracownikiem fizycznym’ (*Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje*). Ostatnie dwa wyodrębnione gatunki mowy należą do jednostek frazeologicznych, a są to *poslovična izreka (stiskati [komu] palčeve)* mająca formę zwrotu frazeologicznego oraz *poslovična usporedba (ljut kao ris)*, tj. *frazologizmy porównawcze*.

W aspekcie językowym, autorzy klasyfikują przysłowia na podstawie kryterium gramatycznego. Ze względu na składniowe cechy przysłów, ograniczają się one do podziału na przysłowia o strukturze zdania prostego (*Zlo se lako ne zaboravlja*) oraz złożonego (*Ako znaš što je bilo, ne znaš što će biti*). Analiza morfologiczna wskazuje na to, że przysłowia stanowią głównie zdania oznajmujące, w których najczęściej używany jest czas teraźniejszy

22 P. Mikić, V. Suzanić: „Slogan je kratka, često i rimovana rečenica, koja se koristi u reklamne svrhe” (1994 : 9).

23 Hasło z reklamy cukierków firmy Kraš.

(*Tiha voda brieg roni*²⁴) oraz przeszły (*Nitko se nije rodio, koji bi svakomu ugodio*). Specyfiką leksykalną przysłów jest użycie wyrazów o pełnym znaczeniu oraz brak wyrazów obcych. Ze środków stylistycznych, jakie można zauważyć w przysłowiaach, autorzy wymieniają rym oraz grę słów. Przysłowia tworzone są na podstawie paralelizmu (*Bolje je prositi nego krasti*), przeciwieństwa (*Tko se hvali, sam se i kvari*), personifikacji (*I pijana vrana zna što je jastreba*) i obrazowości, w ramach której wyróżnia się: przysłowia o znaczeniu dosłownym (*Tko radi, dobro se hrani*), przysłowia zawierające obraz wewnętrzny łatwy do rozumienia (*U laži su kratke noge*) oraz te, w których obraz wewnętrzny nie jest od razu jasny (*Ako vrag nije razbio kolijevku, razbit će grob*).

W polskiej paremiologii czołowe miejsce zajmuje czterotomowy zbiór przysłów *Nowa księga przysłów polskich*, powstały w ciągu kilkudziesięciu lat pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego. W przedmowie do czwartego tomu (1978 : 5-24) Stanisław Świrko rozpatruje podstawowe cechy *przysłowia*, na podstawie których wyróżnionych zostało kilka jego odmian. *Przysłowie* traktowane jest jako zjawisko równocześnie językowe i literackie, którego podstawowe cechy to: alegoryczność, obrazowość, charakter dydaktyczny, mała zmienność oraz powszechność międzynarodowa. Pierwsza z wymienionych cech – alegoryczność – dotyczy przenośnego sposobu wyrażania treści w przysłowiaach, poprzez skojarzenie danego podmiotu z rzeczami lub wydarzeniami z codziennego życia: *Kruk krukowi oka nie wykole*. Z alegorycznym sposobem wyrażania ściśle związana jest obrazowość, która ułatwia zrozumienie uabstrakcyjnionej treści przysłowia: *Jak Kuba Bogu, tak Bóg Kubie* ‘jak ty komu, tak on tobie’. Jeśli popatrzymy na znaczenie tego przysłowia, można zauważyć, że funkcjonuje ono jako ostrzeżenie, rada o postępowaniu w danej sytuacji. Ze względu na tę cechę, przysłowia stanowią twory językowo-literackie o charakterze dydaktycznym. Mała zmienność oznacza, iż pomimo zmian leksykalnych w przysłowiu, sama jego postać zostaje z reguły zachowana przez stulecia (*Pal go sześć; Pal go diabli*). Występowanie przysłów w tej samej lub nieznacznie zmienionej postaci w geograficznie odległych krajach świadczy o tym, że mają one charakter międzynarodowy, jak np. *Pańskie oko konia tuczy*²⁵. Wszystkie te cechy świadczą o językowo-literackiej naturze przysłowia:

Jego alegoryczność, obrazowość, dydaktyzm, trwałość i powszechność każą je uznać za twór graniczny między zjawiskami językowymi i literackimi, za jednozdaniowy twór

24 Ten frazeologizm we współczesnym języku chorwackim ma postać *tiha voda brijege dere*.

25 Jest to przysłowie, które do kultury europejskiej wprowadził Plutarch w *Moraliach* (NKPP IV 1978 : 8).

literacki, prosty czy nawet najprostszy, pozwalający dostrzec, jak zdanie staje się utworem literackim. (NKPP I 1969 : 8).

Ze względu na obecność w przysłowiać pięciu wyżej omówionych cech, odróżnione zostały przysłowia właściwe od innych tworów przysłowiopodobnych²⁶. Podczas gdy przysłowia właściwe charakteryzują się wszystkimi wymienionymi cechami, twory językowe uznawane za przysłowia, czyli gnomy, aforyzmy i apoftegmaty (*Wszystko płynie; Państwo to ja*) mają charakter dydaktyczny oraz cechuje je i mała zmienność, natomiast pozbawione są one alegoryczności i obrazowości. Na pograniczu paremiologii znajdują się również przysłowia kalendarzowe, mające charakter lokalny, natomiast ich alegoryczność i obrazowość nie pozwala na traktowanie ich tylko jako prognoz pogody. Związane są one z dawnymi wierzeniami, obyczajami lub wydarzeniami: *Na Gromniczną Maryję niedźwiedź budę rozwali lub poprawi ją; W Gromnicę miłszym w owczarni wilk jak słońce*²⁷. Kwestionowaną kategorię stanowią zwroty przysłowiowe (*Puścił mu to płazem; Uszło mu to płazem*), które, tak samo jak przysłowia właściwe używane są w znaczeniu przenośnym, natomiast nie mają postaci zdania:

Przysłowie jako twór językowy jest zdaniem lub jego częścią. Przysłowie właściwe jest zawsze, w przeciwieństwie do zwrotu przysłowiowego, zdaniem albo układem zdań kilku (NKPP I 1969 : 14).

O naturze artystycznej przysłów świadczy sposób ich konstruowania polegający na użyciu kontrastu (*W Pana Boga wierz, ale mu nie wierz*) oraz paralelizmu (*Miłujmy się jako bracia, rachujmy się jako Żydzi*), jak również wpływająca z nich wyrazistość i dobitność:

Obrazy te występują bardzo wyraźnie w przysłowiu właściwym, jest ono przecież tworem literackim i – jak się to poprzednio zaznaczało – nacechowanym alegoryzmem. (NKPP I 1969 : 14).

Jeśli popatrzymy na zawartość słowników frazeologicznych języków polskiego i chorwackiego, zauważymy ograniczenie ich materiałów do części przysłów mających strukturę wyrażen i zwrotów przysłowiowych (*Marli jak muchy > mrzeć jak muchy*) (NKPP III 1972 : 590). Z drugiej strony, przysłowiom są poświęcone odrębne słowniki i zbiory. Fakt, że przysłowia pozostają

26 Termin przyjęty za W. Chlebdą (2005).

27 Te przysłowia są związane z dniem 2 lutego (tzw. Gromniczną), w którym według przepowiedni, mróz oznaczał, że wiosna przyjdzie wcześniej, ciepło zaś zapowiadało długą zimę (NKPP IV 1978 : 9).

poza zakresem słowników frazeologicznych związany jest z ich istotą, uwzględniającą całość składniowo-semantyczną, i z tego powodu traktowane są jako minimalne teksty, czym różnią się od frazeologizmów:

Frazeologizmy są, podobnie jak wyrazy, składnikami wypowiedzi i tekstów. Same jednak, poza szczególnymi sytuacjami, nie są tekstami. (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 315).

W układzie frazematycznym W. Chlebda, na podstawie kryterium odtwarzalności jednostki w postaci gotowej, przysłowia są ujęte jako związki frazeologiczne o strukturze fraz:

Przysłowia więc, a wraz z nimi zwroty przysłowiowe i hece (które omówimy za chwilę), pozostają w moim mniemaniu podklasą fraz jako wypowiedzi rekursywnych, powinny być natomiast w granicach tej klasy oddzielone od dopiero co omówionej podklasy aforyzmów literackich (Chlebda 2005 : 77-78).

W odróżnieniu od Andrzeja Marii Lewickiego, który przysłowia traktuje jako utrwalone minimalne teksty, a frazy utrwalone komponenty tekstu, Wojciech Chlebda podkreśla, że z punktu widzenia skrzydlatologii różnica ta nie jest istotna. Natomiast, ze względu na kryterium autora, przysłowia należy oddzielić od aforyzmów, ponieważ pierwsze są z reguły anonimowe, a drugie mają swego autora. Z tego powodu przysłowia nie mogą tworzyć podklasy skrzydlatych słów (Chlebda 2005 : 77-78).

Podsumowując, przysłowia tworzą kategorię połączeń wyrazowych, które mają formę zdania i są wypowiedziami uogólnionych sądów ukształtowanych przez wspólnotę językowo-narodową, i z tego względu w małej liczbie przykładów można wskazać na ich konkretnego autora. Związek przysłów z kulturą ludową pozwala na poznanie sposobu myślenia danej wspólnoty i odkrywanie równocześnie specyfiki jej kultury. Ze względu na ich rolę w ustalaniu językowego obrazu śmierci w dwóch badanych językach, potencjał znaczeniowy oraz ścisły związek z frazeologizmami klasycznymi, zostały one dołączone do korpusu materiałowego, stanowiącego podstawę tej pracy. Są one traktowane jako jednostki języka, które mogą funkcjonować jako odrębne, miniaturowe teksty, i z tego powodu w niniejszej pracy zanotowane zostały jako zdania (dużą literą), ale również, pragmatycznie rzecz ujmując, jako komponenty wypowiedzi, używane w swej postaci gotowej. Ich szczególny związek z frazeologią podkreśla znaczenie przenośne, które można porównywać z dosłownym znaczeniem.

1.6.7. Skrzydlate słowa

Jest to grupa połączeń wyrazowych autorskich, którym poświęcona jest mała liczba prac zarówno w chorwackim, jak i w polskim językoznawstwie. Sam ich opis ogranicza się głównie do podstawowej definicji. Dziwi fakt, że w definicji Anicia nie jest zawarta informacja o jednej z podstawowych cech skrzydlatych słów – ich autorstwie: „sažeta zasada ili načelo koje je, ob. u širokoj upotrebi i općenito poznato; slogan” (Anić 2003 : krilatica). Z drugiej strony, jako synonim *skrzydlatego słowa* podany jest wyraz *hasło*, który jest tylko jedną z możliwych form skrzydlatych słów.

Omawiając kwestię pochodzenia związków frazeologicznych, Antica Menac rozróżnia frazeologizmy o znanym autorstwie chorwackiego (*Tko bi gori eto je doli*) i obcego pochodzenia (*biti ili ne biti; boriti se s vjetrenjačama*), natomiast dla ich określenia nie używa osobnej nazwy (Menac 2007 : 16).

Nazwa *skrzydlate słowo* wiąże się z wyrażeniem *epea pteroenta*, pochodzącym z *Illiady* i *Odysei*, gdzie oznaczała słowa, które szybko się przenoszą pomiędzy ludźmi. Stąd ich metaforyczny związek ze skrzydłami. Można powiedzieć, że termin ten jeszcze nie został zupełnie zdomowiony w lingwistyce europejskiej, tradycję ma zaś w językoznawstwie rosyjskim (*krylate słowa*). W języku niemieckim nazwę tę zaczęto używać po ukazaniu się w XIX wieku dzieła Georga Büchmanna, *Geflügelte Worte*. W języku francuskim *skrzydlate słowo* jest utożsamiane z *cytatem*, a w angielskim nie istnieje (Markiewicz – Romanowski 1990 : 5-6).

Polskie językoznawstwo cieszy się dwiema pracami poświęconymi skrzydlatym słowom, a są to *Skrzydlate słowa* Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego oraz *Szkice o skrzydlatych słowach* Wojciecha Chlebdy. W przedmowie tej pierwszej autorzy przedstawili krótką teorię skrzydlatych słów zawierającą ich klasyfikację, a również niektóre kwestie związane z trudnościami w ustaleniu ich autorstwa. Jest to bogaty zbiór obejmujący różne źródła (literatura piękna, teksty publicystyczne, komunikaty, dzieła naukowe itp.), liczący około 16 000 haseł. *Szkice o skrzydlatych słowach* Wojciecha Chlebdy, powstałe w wyniku wieloletniej pracy autora, przedstawiają skrzydlate słowa pod kątem pragmatycznym, jako jednostki używane w procesie komunikacyjnym.

1.6.7.1. Skrzydlate słowa Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego

Dzieło, dzięki któremu *skrzydlate słowo* uzyskało status terminu językowego w polskiej lingwistyce, czyli *Skrzydlate słowa* Henryka Markiewicza i Andrzeja Romanowskiego, nosi podtytuł *Wielki słownik cytatów polskich i obcych*. Jest to zbiór

skrzydlatych słów zaczerpnięty z różnych typów tekstów, od folkloru, mitologii, Biblii (eponimy biblijne), materiałów publicystycznych (cytaty z wypowiedzi polityków, piosenek i reklam telewizyjnych), administracyjnych (nazwy różnych instytucji) i naukowych (terminy). Autorzy w przedmowie omawiają kwestię nazwy *skrzydlate słowo*, jego pochodzenia oraz zakresu użycia, przedstawiając jego klasyfikację formalno-semantyczną.

Jako kryteria podstawowe w wyróżnianiu wypowiedzi o charakterze „skrzydlatości”, autorzy biorą następujące cechy: autorstwo, rozpowszechnienie, powtarzalność użycia oraz jego cytatopochodność. Są to „często używane czy przytaczane wypowiedzenia, których autorstwo lub pochodzenie można ustalić”. Zamiast terminu *skrzydlate słowo* autorzy – „dla wygody stylistycznej” (Markiewicz – Romanowski 1990 : 6), używają nazwy *cytat*.

Ze względu na formę gatunkową, do jakiej skrzydlate słowa należą, Markiewicz i Romanowski wyróżniają następujące grupy: przysłowia (*Lepszy w wolności kłasek ładajaki, niż w niewoli przysmaki*), sentencje (*Trudniej dzień dobrze przeżyć niż napisać księgę*), celne lub niezwykle sformułowania (*arka przymierza między dawnymi i młodszymi laty*), urywki ważne dla utworów, z których pochodzą (*Taki miał koniec zajazd ostatni na Litwie*), pamiętne wypowiedzi ustne (*Wiedz, że duch Boży jest dzisiaj w bluzach paryskiego ludu*). Klasyfikacja formalna oparta jest na podziale związków frazeologicznych Stanisława Skorupki, obejmuje więc wyrażenia nominalne (*koncert nad koncertami*), zwroty (*nigdy we dwóch nie strzelać do jednej zwierzyny*) oraz frazy, tj. zdania, lub również teksty kilkuzdaniowe (*Grzeczność nie jest nauką łatwą ani małą*).

Szczególną uwagę autorzy poświęcili kwestii autorstwa skrzydlatych słów, wyróżniwszy dwa jego typy: autorstwo ustalone oraz anonimowe. W pierwszym przypadku można wskazać na konkretnego autora, w drugim zaś nie, chociaż nie została jeszcze stracona pamięć o autorstwie danego wyrażenia. W tym przypadku należy określić ich pochodzenie, lub przynajmniej czas, miejsce i okoliczności powstania. Trudności, jakie zaistniały podczas doboru korpusu dla *Słownika*, głównie dotyczą autorstwa, a są to przypadki gdy cytat przypisywany jest innemu autorowi lub tłumaczowi, autentyczność wypowiedzi jest podejrzliwa, lub autorstwo obejmuje więcej osób (Markiewicz – Romanowski 1990 : 6-10).

Pozostałe problemy związane z tworzeniem słownika wynikały z pojawiania się danego skrzydlatego słowa w postaci modyfikowanej, czyli odbiegającej od tekstu autorskiego oraz przypadki, gdy skrzydlatym słowem stawało się wypowiedzenie stanowiące streszczenie tekstu (*wejść do jaskini lwa*) (Markiewicz – Romanowski 1990 : 10).

Wyżej przedstawione poglądy świadczą o tym, że autorzy *Słownika* traktują skrzydlate słowa jako jednostki sfrazeologizowane, które są w języku rozpowszechnione i funkcjonują w nim jako jednostki powtarzalne.

1.6.7.2. *Szkice o skrzydlatych słowach* Wojciecha Chlebdy

Szkice są monografią poświęconą skrzydlatym słowom, ich opisowi jako składników języka, a równocześnie ich cennym zbiorem, zawierającym przykłady z różnych rodzajów dyskursów, w których wyróżniają się teksty publicystyczne stanowiące podstawę korpusu ręcznego, na którym oparte są badania językowe autora. W szesnastu rozdziałach Wojciech Chlebda zdefiniował *skrzydlate słowo*, jego zakres i granice użycia, proponując własne rozwiązania metodologiczne w opracowaniu tych, jego zdaniem sfrazeologizowanych jednostek języka. Autor daje również propozycje metodologiczne dla opracowania przekładowego słownika skrzydlatych słów, a w ostatniej części rozprawy omawia kwestię roli skrzydlatych słów w ustaleniu językowego autoportretu Polaków.

Dla teorii skrzydlatych słów wyjątkowo ważne są pierwsze trzy rozdziały: *Skrzydlatolog przed językową mapą polskiej pamięci zbiorowej*; *Skrzydlate słowa w rodzinie pojęć frazeologicznych* oraz *Propozycje terminologiczne do opisu skrzydlatych słów*, w których Chlebda stara się odpowiedzieć na cztery podstawowe pytania dotyczące:

1. zakresu źródeł wykorzystanych w badaniu skrzydlatych słów
2. roli imienności w definiowaniu skrzydlatych słów
3. stosunku pomiędzy skrzydlatymi słowami a cytataми
4. zasad procesu uskrzydlenia się cytatów.

W ustaleniu znaczeń skrzydlatych słów główny problem stanowi właśnie ich nieobecność w słownikach²⁸, a również, w przypadku małej liczby zanotowanych przykładów, niedokładność w ich opisie. Metodologia opracowania słownika skrzydlatych słów, jaką proponuje wywodzi się z koncepcji pragmatycznej, która w opisie jednostek języka uwzględnia pozycję Człowieka Niewiedzącego, a oparta jest na czterech zasadach: zasadzie bezwyjątkowości (każda jednostka słownika wymaga opisu), nieoczywistości (znaczenie leksemów lub połączeń wyrazów nie jest oczywiste), odniesień kodowych (skrzydlate słowa

28 Omawiając kwestię braku skrzydlatych słów w słownikach, W. Chlebda (2005 : 169) przytacza tytuły odrębnych zbiorów notujących różne typy wypowiedzi: *Aurea Dicta* Stanisława Kalinkowskiego (Warszawa 1993), *Thesaurus* Mirosława Korolki (Kraków 1997), *Słownik zwrotów i aluzji biblijnych* Anny Komornickiej (Łódź 1994), *Mały słownik biblizmów języka polskiego* Jana Godyna (Warszawa 1995).

należy rozpatrywać przez ich przynależność do danego kodu językowego i kulturowego), aktów samopoznawczych (ustalając znaczenie skrzydlatych słów odkrywa się mechanizm funkcjonowania świadomości społecznej) (Chlebda 2005 : 175-179).

Ze względu na strukturę skrzydlatych słów, Chlebda rozróżnia „jednowyrazowce”, tj. wypowiedzenia jednowyrazowe (*Dziękuję*), dwuwyrazowe (*Wszystkiego najlepszego*) oraz trzy i wielowyrazowe (*Bilety zachować do kontroli*). Według zaś kryterium składniowego, skrzydlate słowa tworzą dwie grupy: werbalne (*Jakoś to będzie!*) i niewerbalne (*Koniec kropka*) (Chlebda 2005 : 63-68).

Obok urywków z utworów poetyckich (*Będziem żyć we własnej ziemi/ I we własnych spać mogiłach*, J. Słowacki, *Hymn* 1830), uskrzydlać się również wypowiedzenia z pozostałych gatunków literackich (*złób czasu*, W. Shakespeare, *Miarka za miarkę* 1604; *Kto by tam się wilka bał*, T. Sears, *Trzy małe świnki* 1933), a również innych rodzajów dyskursów, na przykład tekstów naukowych (*egzystencjalizm*, J. P. Sartre, *L' existentialisme est un humanisme* 1946), publicystycznych (*Gdzie napluł, potem wylizał*, W. Rzymowski, *Nagrobki Nowaczyńskiego* 1909). Bardzo bogatym źródłem skrzydlatych słów są tytuły, pochodzące również z różnych typów dyskursu: literatury (*W poszukiwaniu straconego czasu*, M. Proust 1913), dzieł naukowych (*Encyklopedia, czyli świat nauk*, P. Skalić 1559), filmów (*Dwunastu gniewnych ludzi*, R. Rose 1956).

Kolejną kwestią, jaką należy się zająć w opisie skrzydlatych słów jest autorstwo, na podstawie której wyrazy pojedyncze oraz połączenia wyrazowe dzielą się na jednostki o pochodzeniu imiennym lub bezimiennym. Tak więc do twórców zasadniczo autorskich należą: aforyzmy rekursywne, formuły, prawa i quazi-prawa, skrzydlate słowa, niektóre hasła i slogany, tytuły, terminy i (niektóre) terminologizmy, podczas gdy przysłowia, hece, dowcipy itp. stanowią grupę frazemów bezimiennych. W opisie autorskości skrzydlatych słów Chlebda uwzględnia różne jej typy, zależnie od stopnia świadomości o autorstwie w danej wspólnocie językowej oraz przynależności autorstwa nie tylko do jednej osoby. Poszerzając określenie autorstwa podane przez H. Markiewicza i A. Romanowskiego, rozróżnia:

1. autorstwo jednostkowe (konkretny autor jest znany z imienia i nazwiska)
2. autorstwo złożone (znani są i „autor właściwy” i „autor faktyczny” – sprawca uskrzydlenia się pewnego wyrażenia)
3. autorstwo zbiorowe
4. autorstwo domniemane (kiedy da się wyrazić jedynie przypuszczenie co do faktycznego autora danego wyrażenia)
5. autorstwo bezimienne (nie jest znane, kto był autorem pewnego wyrażenia, ale istnieje świadomość o jego autorskości)

6. źródło konkretne (da się wskazać tekst, z którego dane wyrażenie pochodzi, ale nie da się wskazać autora tekstu)
7. źródło domniemane (kiedy da się wyrazić jedynie przypuszczenie co do faktycznego źródła pochodzenia danego wyrażenia)
8. bliższe okoliczności powstania (kiedy nie jesteśmy w stanie wskazać ani autora, ani tekstu źródłowego, lecz jedynie czas i/lub miejsce, sytuację czy warunki, które towarzyszyły powstaniu danego wyrażenia) (Chlebda 2005 : 148).

Podczas gdy autorstwo niektórych skrzydlatych słów jest ogólnie znane (*Przybyłem, zobaczyłem, zwyciężyłem; A jednak się kręci!*), powszechna świadomość o autorstwie mnóstwa wyrazów oraz połączeń wyrazowych z upływem czasu uległa zatarciu, więc przeciętny użytkownik języka nie kojarzy ich z konkretnymi twórcami. Szczególnie dotyczy to pojedynczych wyrazów, np. terminów: *agnostycyzm* (T. H. Huxley), *antropologia* (M. Hundt), *geografia* (Erastosenes z Cyreny), *socjologia* (A. Comte), *estetyka*, *gnoseologia* (A. Baumgarten), *katalizator* (J. J. Berzelius), *tlen* (J. Oczapowski), ale także związków frazeologicznych: *państwo totalitarne* (B. Mussolini), *burza w szklance wody* (Monteskiusz), *druga strona lustrza* (L. Carroll), *Poruszę niebo i ziemię* (*Pismo Święte*), *szczęście w nieszczęściu* (J. Flavius), *Niech ci ziemia lekką będzie* (Eurypides). Paradoksalnie, im bardziej dane skrzydlate słowo jest rozpowszechnione, tym więcej traci się świadomość o jego autorstwie, podczas gdy wyrażenia, które się nie rozpowszechniły (*mesjanizm*, J. Hoene-Wroński) zostają stygmatyzowane imieniem swego twórcy (Chlebda 2005 : 59).

W samym procesie „uskrzydlenia się” wyrazów, dużą rolę odgrywa osoba autora, jego autorytet publiczny, a więc nierzadko zdarza się, że autorstwo przypisuje się nie właściwemu twórcy skrzydlatego słowa, lecz osobie, która go w pewnej sytuacji użyła. Przykładem jest wypowiedzenie: *Gwardia umiera, ale się nie poddaje*, za autora którego uznano francuskiego generała P. Cambronne, pomimo iż ten publicznie wyparł się swojego autorstwa²⁹.

Jeśli chodzi o stosunek pomiędzy skrzydlatymi słowami a cytataми, można stwierdzić, że każde skrzydlate słowo kiedyś było cytatem, ale podczas gdy cytat jest odczuwany przez użytkowników języka jako własność prywatna, skrzydlate słowo traktowane jest jako własność wspólna.

Z chwilą funkcjonowania jako odtwarzalna jednostka mowy, używana w stałej postaci, jednostka języka przestaje być cytatem, własnością prywatną, a staje się wspólnym

29 H. Markiewicz, A. Romanowski: „Według równie prawdopodobnej wersji (także popartej zeznaniami świadków) zdanie to było ostatnimi słowami poległego pod Waterloo gen. Claude Etienne Michela (1772 – 1815). Możliwe też, że autorem tych słów był przytaczający je Balisson de Rougemont. Znacznie rzadziej przypisywano je marsz. Joachimowi Muratowi (1767 – 1815) oraz baronowi Martenot de Cordoux” (1990 : 135).

dobrem całej wspólnoty językowej. Jeśli chodzi o frazeologię śmierci, właśnie indywidualne sądy, w których zostały użyte wyrazy związane z badanym tematem pozwolą na odkrycie funkcjonowania mechanizmów skojarzeń związanych ze śmiercią i dlatego też zostały włączone do korpusu materiałowego.

1.6.8. Terminy

Terminy są częścią słownictwa, którą chorwaccy i polscy językoznawcy umieszczają głównie na pograniczu frazeologii, traktując *termin* jednak jako jednostkę odrębną od *związku frazeologicznego* (Skorupka 1974 : 8; Lewicki-Pajdzińska 2001 : 320; Menac 2007 : 17; Matešić 1982 : 6). Uzasadnieniem jest fakt odwołujący się do warunku powstania związku frazeologicznego jakim jest użycie leksemów w znaczeniu przenośnym, natomiast definicja terminu oparta jest na interpretowaniu go jako jednostki charakteryzującej się jednoznacznością:

znanstveni ili stručni izraz ili ime za određeni pojam; točno određeni i kodificirani izraz (stručni termini, tehnički termini), naziv, nazivak; (Anić 2003 termin).

Element słownictwa (leksem, związek frazeologiczny) używany w określonej dziedzinie wiedzy lub działalności ludzkiej w odniesieniu do obiektów specyficznych (zarówno obiektów materialnych, jak i pojęć) dla tej dziedziny w sposób – w założeniu – ścisły i jednoznaczny (EJO 1993 : 602).

Ze względu na to, że terminy wiążą się z różnymi gałęziami przede wszystkim nauki, a dopiero potem z innymi sferami ludzkiej działalności, np. muzyką (*upravljači orkestrom*), filmem (*grać główną rolę*), sportem (*martwa piłka*) i innymi, charakteryzują się one ścisłością i jednoznacznością, która odzwierciedla się w ich znaczeniu, jak również w schematyzowanej strukturze (przymiotnik + rzeczownik: *ulamek niewłaściwy* lub rzeczownik + rzeczownik w dopełniaczu: *moduł liczby*) (Skorupka 1974 : 8). Oznacza to, że terminy są pozbawione metaforyczności oraz zabarwienia emocjonalnego (Popiołek 2003 : 12). Podczas gdy związki frazeologiczne powstają spontanicznie, w rezultacie czego są pod względem składniowym bardziej zróżnicowane, świadomie tworzone terminy charakteryzują się większą „prostotą formalną” (Skorupka 1974 : 8).

Strukturalnie terminy składają się z jednego (*semantyka*) lub więcej, głównie dwóch a rzadziej trzech i więcej leksemów (*mrtvi kut* : *martwe pole*). Terminy to połączenia wyrazowe nominalne, w których dopełnienie zawęża znaczenie członu głównego, tj. nadrzędnego:

primijenjena lingvistika : *lingwistyka stosowana*. Pomimo podobieństwa w strukturze, terminy różnią się od związków frazeologicznych stopniem ich leksykalizacji, znajdując się na pograniczu związków łączliwych i stałych: „są to połączenia wymiennocłonowe o charakterze gatunkującym” (Skorupka 1974 : 8). Ze względu na tę ich cechę, w klasyfikacji typologicznej Lewickiego terminy są rozpatrywane jako zestawienia, czyli „utrwalone połączenia wyrazów, które zachowują swoje znaczenia dosłowne, ale znaczenie całego połączenia obejmuje również takie komponenty, których połączenie nabyło w procesie używania” (Lewicki – Pajdzińska 2001 : 320).

Biorąc pod uwagę stopień połączenia znaczenia terminu z daną dziedziną działalności istnieją terminy mniej lub więcej związane ze środowiskiem naukowym w którym powstały, z których pierwsze szybciej i łatwiej stają się częścią języka ogólnego, podczas gdy terminy ściśle związane ze źródłową dziedziną pozostają w użyciu języka wąskiego kręgu ekspertów z danej dziedziny. Słowniki jednojęzyczne notują głównie pierwszą kategorię terminów, ponieważ są one wystarczające dla potrzeb języka ogólnego. Jeśli chodzi o występowanie terminów w słownikach frazeologicznych języka chorwackiego i polskiego, można ogólnie stwierdzić, że ograniczone jest ono do terminów sfrazeologizowanych, mających oprócz znaczenia dosłownego również znaczenie wtórne, przenośne: *svesti/svoditi na zajednički nazivnik*; *niski udarac* : *cios poniżej pasa*³⁰. W procesie leksykalizacji terminy, jak stwierdza Chlebda, przechodzą przez trzy „sfery”, a mianowicie dyskurs naukowy, szkolne programy nauczania oraz popularyzacja przez teksty prasowe (Chlebda 2005 : 88-89), po czym zaczynają funkcjonować w języku „jako sfrazeologizowane połączenia wyrazowe o znaczeniu pochodnym od wyjściowego, tj. przenośnym (czyli jako neosemantyzmy)” (Chlebda 2005 : 89). Na przykładzie terminu *czarna dziura* autor wskazuje na to, że oprócz znaczenia dosłownego (‘utworzony w jakimś materiale otwór o ciemnych obrzeżach’) oraz znaczenia frazeologicznego prymarnego – kosmonologicznego (‘obszar czasoprzestrzeni o szczególnie wielkiej sile grawitacji’) terminy mogą posiadać również znaczenie frazeologiczne wtórne. W przypadku *czarnej dziury* jest to ‘sfera, w której określone dobra nikną bezpowrotnie’, ‘obszar ogarnięty ludzką niewiedzą lub niepamięcią’, ‘pustka, luka’ (Chlebda 2005 : 94). Oznacza to, że nie wszystkie terminy można objąć początkową definicją, która go traktuje jako jednostkę słownikową o znaczeniu jednoznacznym i dosłownym, a tym samym pozbawioną metaforyczności. W ramach frazeologii śmierci można przytoczyć wiele przykładów

30 O tym A. Menac (2007 : 17). W przedmowie do *Skrzydlatych Słów* H. Markiewicz i A. Romanowski zaznaczają, że do korpusu nie weszły „terminy naukowe nie używane poza środowiskami fachowymi” (1990 : 7). Z kolei rozróżniając związki frazeologiczne od innych typów połączeń wyrazowych, J. Matešić do drugiej grupy zalicza również terminy (Matešić 1982 : VI).

zdesemantyzowanych terminów z różnych dziedzin działalności ludzkiej, jak np. *łód martwy*; *martwa welna*; *martwa kotwica* itd. W przytoczonych przykładach, powstałych na podstawie personifikacji, przymiotnik *martwy*, funkcjonujący jako człon określający, użyty jest w swym znaczeniu przenośnym.

Przyjmując, iż terminy mogą obok znaczenia dosłownego, tj. terminologicznego mieć również znaczenie przenośne, a także fakt, że znaczenia terminologicznego nie można we wszystkich przypadkach utożsamić z dosłownym, w tej pracy badaniem zostały objęte terminy związane z wyrazem *śmierć* i innymi wyrazami należącymi do jej pola semantycznego, których znaczenie prymarne związane z daną dziedziną jest już frazeologiczne.

Rozdział 2

Metodologia pracy

2.1. Zakres badanych związków frazeologicznych

Jak zostało powiedziane w podrozdziale 1.2.1., przyjmuję szerszy pogląd na definicję frazeologii, toteż do związków frazeologicznych obok idiomów zaliczam także utarte połączenia wyrazowe o częściowej desemantyzacji, a mianowicie terminy, przysłowia oraz skrzydlate słowa, natomiast pomijam połączenia wyrazowe, których wszystkie komponenty zachowały swe pierwotne znaczenie. Głównym powodem tego jest ilość zebranego materiału, jestem bowiem zdania, że przez włączanie wspomnianych jednostek językowych zgromadzony korpus frazeologizmów stałby się nieprzejrzysty. Sądzę zaś, iż zebrane przykłady wystarczą, aby na ich podstawie zbadać sposoby obrazowania zjawiska śmierci w języku chorwackim i polskim.

W rozpatrywanym zasobie frazeologizmów, ze względu na semantykę, występują dwie podstawowe grupy, które można określić jako „frazeologia śmierci” oraz „śmierć we frazeologii”. Mamy więc, z jednej strony, grupę wyrazów za pomocą których przekazuje się informację o czyjeś śmierci, w której frazeologizmy ukształtowane zostały na podstawie metafory (*počinuti kod svojih otaca* bibl. : *przenieść się do ojców* bibl.), metonimii (*ispustiti/ pustiti [posljednji] dah* : *puścić/ wyzionąć/ wypuścić ostatni dech* podn.) oraz personifikacji (*smrt uze/ je uzela koga* : *śmierć kogoś zabrała*). Biorąc pod uwagę charakter informacji jaką zawierają badane związki frazeologiczne, w wymienionej grupie można wyróżnić ich dwa rodzaje – te, których znaczenie dotyczy tylko aktu śmierci (np. *preminuti [blago] u Gospodinu* podn. : *spocząć/ spoczywać w Panu* książk. podn. kult.), oraz frazeologizmy informujące również o okolicznościach śmierci³¹ (np. *umrijeti/ poginuti kraj tuđeg plota* : *pod płotem umrzeć*). Związki frazeologiczne należące do drugiej grupy zostały wyróżnione na podstawie obecności w ich składzie komponentu z pola semantycznego *śmierć*, a ich znaczenie nie dotyczy bezpośrednio aktu śmierci, chociaż jest nim w dużym stopniu motywowane (*smrtno blijed* : *śmiertelnie/ trupio/ jak trup blady*). Można także wyróżnić grupę frazeologizmów informujących o tym, że ktoś jest bliski śmierci, np. *više mrtav nego živ* : *więcej umarły jak żyjący*.

Niniejsza praca ogranicza się do związków frazeologicznych informujących o samym akcie śmierci bez określenia okoliczności, w jakich ona zachodzi, oprócz przykładów

31 Więcej o tym zob. A. Krzyżanowska (1999).

zawierających w swej strukturze komponent z pola semantycznego wyrazu *śmierć*. Ponieważ związki frazeologiczne przedstawiające śmierć jako proces (typu: *počivati u grobu* : *spoczywać w grobie* podn.) związane są na płaszczyźnie semantycznej i strukturalnej z frazeologizmami oznaczającymi sam akt śmierci, rozpatrywane są razem.

2.1.1. Pole semantyczne wyrazu *śmierć*

W różnych słownikach można odnaleźć podobne definicje wyrazu *śmierć*, jako ‘zaprzestanie funkcjonowania organizmu’, inaczej ‘koniec życia’. Wymieniam tutaj definicję śmierci ze *Słownika* Anicia oraz KSJP:

Konačan prestanak životnih funkcija organizma i takvo stanje organizma; prestanak života; pren. propast, uništenje čega ili osjećaj velike neugode (Anić : 2003 smrt).

Nieodwracalne ustanie wszystkich czynności ustroju oraz procesów przemiany materii we wszystkich jego komórkach; przen. klęska, cios śmiertelny; niepożądany koniec, kres czegoś (KSJP : 1998).

Przytoczone definicje świadczą o tym, że wyraz *śmierć* używany jest w obu językach zarówno w swym znaczeniu dosłownym (*śmierć fizyczna*), jak i przenośnym, które odnosi się do różnych sytuacji w życiu jednostki lub społeczeństwa, kiedy ciąg wydarzeń dochodzi do pewnego kresu, np. *śmierć idei*; *śmierć miłości*.

Śmierć pozostaje w najbliższej relacji z czasownikiem *umrzeć* i jego synonimami, w języku polskim są to wyrazy *mrzeć*, *skonać*, *skończyć*, a w chorwackim (*u*)*mrijeti*, *skončati/okončati*, *preminuti*, *izdahnuti* (przen). Są to wyrazy o różnym zabarwieniu emocjonalnym i stylistycznym, z których najbardziej neutralnym jest wyraz *umrzeć* : *umrijeti*. Jego aspekt niedokonany, czyli czasownik *mrzeć* : *mrijeti*, w obu językach już należący do leksyki pasywnej, informuje o tym, że zbliża się koniec życia, a używa się go w przypadku większej liczby ludzi: *Ludność marła masowo z powodu epidemii*. We współczesnej leksyce języka chorwackiego i polskiego występuje jego synonim, czasownik *umirati* : *umierać*. Wyrazów *skończyć/ skonać* : *okončati* używa się obecnie w sytuacjach uroczystych. Czasownik *preminuti* również zawiera odcień uroczysty, o czym świadczy fakt, że jest najczęściej używanym wyrazem dla określenia śmierci w chorwackich nekrologach prasowych.

W obu językach istnieje różnica pomiędzy określeniem śmierci ludzi, zwierząt oraz roślin, a więc w przypadku śmierci zwierząt używa się czasowników *uginuti*, *krepati*, *crknuti* : *zdechnąć*, dla roślin zaś *uvenuti*, *usahnuti* : *uschnąć*, *zwiędnąć*. Wziąwszy pod uwagę

fakt, że frazeologizmy zoonimiczne poświadczają nadrzędną pozycję człowieka nad zwierzęciem, zrozumiałe staje się stosowanie wymienionych czasowników określających śmierć zwierząt w przypadku śmierci osoby. Jako pogardliwe można również określić użycie czasowników *odapeti* i *zdechnąć*, podczas gdy polski czasownik *kipnąć* ma nacechowanie żartobliwe³².

W celu eufemizacji treści informacji, używany jest również czasownik *odejść* : *otići*, lub *opuścić* (kogo) : *napustiti* (koga), u podstaw których wbudowana jest jasna metafora śmierci jako odejścia (z tego świata). Spośród metaforycznych określeń używanych zamiast czasownika *umrzeć* należy wymienić: *spavati/ zaspati, snivati : spać/ zasnąć, usnąć (zaspati/ spavati/ snivati vječnim/ posljednjim snom; spavati/ snivati vječni san/ sanak* podn. euf. : *zasnąć/ książk. spać/ usnąć snem wiecznym/ wiekuistym/ wieczystym* podn.) oraz w języku polskim *zgasnąć (zgasnąć jak dopalona gromnica)* i *ucichnąć (ucichnąć na zawsze)*.

Do pola znaczeniowego obok wyrazów *smrt : śmierć, umrijeti : umrzeć* wraz z synonimami, należałoby również zaliczyć przymiotnik *mrtav : martwy*, który wywodzi się od czasownika *umrijeti : umrzeć*, a można by także, ze względu na kryterium gramatyczno-strukturalne i wspólne konotacje wyróżnić wyrazy *smrtni, samrtni(čki) : śmiertelny*, jak również wyrazy *grob : grób* i *groblje : cmentarz (pasti u hladen grob; przenieść się na cmentarz)*.

Ze względu na konieczność zawężenia zasobu wyrazów rozpatrywanych w tej pracy obok wyrazu *śmierć*, podstawa analizy drugiej grupy związków frazeologicznych związana jest z obecnością w ich składzie następujących wyrazów: *smrt : śmierć, umrijeti/ umirati : umrzeć/ umierać, smrtni/ smrtno : śmiertelny/ śmiertelnie, mrtav/ mrtvo : martwy*. Oczywiście, istnieją takie frazeologizmy, które można zaklasyfikować do obu grup, mianowicie związki wyrażające śmierć za pomocą wyżej wymienionych wyrazów (*Smrt je nastupila : Nastąpiła śmierć*). Takie przypadki analizuję w jednej, przeważnie pierwszej grupie frazeologizmów.

2.2. Źródła pracy

Korpus frazeologizmów, stanowiący podstawę materiałową badań, został wyekscerpowany ze słowników oraz literatury dotyczącej tematu *śmierci*. Są to chorwackie i polskie słowniki ogólnojęzyczne, które obok „klasycznych” frazeologizmów notują również

32 W. Wysoczański w monografii *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa* przytacza cały szereg, głównie gwarowych synonimów czasownika *umrzeć*, między innymi: *kofnąć, wykitować, zawinąć się, przekręcić się* (2012 : 80-85).

przysłowia, skrzydlate słowa i terminy języka ogólnego (*Rječnik hrvatskoga jezika*, red. J. Šonje; V. Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*; *Komputerowy słownik języka polskiego*; *Uniwersalny słownik języka polskiego*; J. Benešić, *Hrvatsko-poljski rječnik*; M. Moguš, N. Pintarić, *Poljsko-hrvatski rječnik*).

Spośród słowników frazeologicznych języka chorwackiego wykorzystałam: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* J. Matešicia; *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik* A. Menac i N. Pintarić; *Hrvatski frazeološki rječnik* Ž. Fink-Arsovski, A. Menac i R. Venturin; *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* Ž. Fink-Arsovski oraz *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik* Ž. Fink-Arsovski i D. Vrgoč.

Polskie słowniki frazeologiczne, z których korzystano w niniejszej pracy to: *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki; *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* P. Müldnera-Nieckowskiego; *Wielki słownik frazeologiczny*, red. M. Bańko; *Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, red. T. Z. Orłoś oraz *Wielki słownik frazeologiczny* R. Lebdy.

Ze względu na etnolingwistyczny charakter niniejszej pracy, źródłem związków frazeologicznych stały się również słowniki gwarowe, zawierające związki frazeologiczne używane w dialektach, a także ich odpowiedniki w języku literackim. W chorwackim językoznawstwie obecnie najwięcej uwagi problematyce frazeologii dialektalnej poświęca Mira Menac-Mihalić, autorka monografii *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, która uznana jest za pierwszy chorwacki dialektalny słownik frazeologiczny. Wraz z Jelą Maresić jest współautorką monografii *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*.

W niniejszej pracy wzięto pod uwagę także artykuły Miry Menac-Mihalić, poświęcone frazeologii dialektalnej: *Hrvatski dijalektalni frazemi s antroponimom kao sastavnicom*, a także *O hrvatskim dijalektalnim frazemima s toponimom kao sastavnicom*. Znaczniejszą liczbę związków frazeologicznych zawierają słowniki gwarowe: *Libar viškiga jazika* A. Roki-Fortunato; *Tasлак: rječnik Svetoga Roka* M. Japunčicia oraz *Opis i rječnik đurđevačkoga govora* J. Maresić i V. Miholek.

Oprócz chorwackich i polskich słowników ogólnojęzycznych oraz frazeologicznych, związki frazeologiczne wyekscerpowano również ze słowników przysłów (P. Mikić – D. Škara, *Kontrastivni rječnik poslovica*; P. Mikić – V. Suzanić, *Biblijske poslovice Hrvata*; J. Kekez, *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*; *Nova księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*; B. Hermann – J. Syjud, *Księga przysłów*) oraz skrzydlatych słów (H. Markiewicz – A. Romanowski, *Skrzydlate słowa*; J. Hornik – T. Z. Orłoś, *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*).

Ze względu na to, że analiza związków frazeologicznych dąży do ich opisu nie tylko w aspekcie językowym, lecz także kulturowym, źródła materiałowe pracy obejmują formy pisemne, w których *frazeologia śmierci* najczęściej jest używana, a mianowicie inskrypcje nagrobne (S. Botica, *Novi hrvatski epitafi*; J. Kolbuszewski, *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*; J. Borkowski, *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*) oraz nekrologi publikowane w prasie („Jutarnji list”, „Slobodna Dalmacija”, „Gazeta Wyborcza”, „Dziennik Polski” i inne).

Analiza związków frazeologicznych opiera się również na pracach językoznawczych dotyczących tematu śmierci. W językoznawstwie chorwackim frazeologię związaną ze śmiercią opracowały Maja Opašić i Maja Gregorović w artykule *Smrt u hrvatskoj frazeologiji*, w polskim zaś omawianej tematyce poświęcony jest artykuł *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)* Anny Engelking, artykuł Anny Krzyżanowskiej *Eufemiczne wyrażanie śmierci w języku polskim i francuskim* oraz jej książka *Polska i francuska frazeologia śmierci*. Obszerną monografię tej tematyce poświęcił Włodzimierz Wysoczański: *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*, w której autor opracował zjawisko śmierci na szerokim tle kognitywno-kulturowym. Zaprezentowane zostały w niej różne poglądy na badany temat: filozoficzne, teologiczne, historyczne, a także wzięto pod uwagę wyobrażenia mityczne oraz postrzeganie śmierci w kulturze ludowej. Omawiana praca jest bardzo ważnym źródłem nie tylko dla językoznawców, lecz również badaczy z innych dziedzin nauki zajmujących się zjawiskiem śmierci. Wysoczański bierze pod uwagę języki słowiańskie, a także przykłady z łaciny, języków europejskich oraz języków wspólnot odległych od naszego kręgu kulturowego, np. chińskiego. Jeżeli chodzi o język chorwacki, autor niekiedy nie odróżnia go od serbskiego, używa bowiem obok określeń *chorwacki* i *serbski* także terminu *serbskochorwacki*, w wyniku czego jako chorwackie zaprezentowane zostały przykłady z języka serbskiego (np. *parastos* nie jest wyrazem używanym w chorwackiej, lecz serbskiej leksyce związanej z religią, który w języku chorwackim, jak o tym informują słowniki, ma status wyrazu obcego). Pomimo to monografia Wysoczańskiego okazała się wyjątkowo ważnym źródłem dla przeprowadzonych przeze mnie badań, ponieważ autor przedstawił w niej bogaty polski materiał gwarowy oraz frazeologizmy należące do leksyki pasywnej, a także omówił wierzenia i zwyczaje ludowe dotyczące śmierci.

Aby ujawnić czynniki pozajęzykowe – historyczne, kulturalne lub obyczajowe, które wpływają na kształtowanie się znaczenia związków frazeologicznych, w badaniu biorę pod uwagę także literaturę, w której śmierć została omówiona w różnych aspektach: kulturowym, obyczajowym (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński), historycznym (P.

Ariès, *Rozważania o historii śmierci*, a także *Człowiek i śmierć*), religijnym (*Biblia* chorwacka i polska) oraz mitologicznym (W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*; J. G. Bellinger, *Leksykon mitologii*). Takie podejście pozwoli wskazać na zakres wspólnych konotacji, jakie pojawiają się w chorwackiej i polskiej frazeologii związanej ze *śmiercią*, poprzez które odzwierciedla się przynależność obu języków do szerszego, zachodnio-chrześcijańskiego i europejskiego kręgu kulturowego, ale wskazuje również na specyfikę w obrazowaniu *śmierci* wynikającą z innej tradycji narodowej.

Ze względu na to, iż słowniki frazeologiczne języka chorwackiego nie zawierają niektórych powszechnie używanych związków frazeologicznych (*nemila smrt*; *tragična smrt*; *okrutna smrt*; *zauvijek napustiti koga*; *sklopiti svoje umorne oči*), do źródeł materiałowych za Chlebdą dołączyłam także dzieła literatury pięknej oraz teksty z prasy (wyżej wymienione dzienniki chorwackie i polskie), aby wykazać, że dane frazeologizmy istnieją w języku i są używane w komunikacji. Ze względu na liczbę przykładów świadczących o tym, że dane połączenie wyrazowe występuje w języku w tej samej formie oraz znaczeniu, ustaliłam, że powinno ich być przynajmniej dziesięć. Jasne jest, że dokładne badania tego typu powinny opierać się na znacznie większej ilości przykładów, jednak temat oraz zasięg pracy na to nie pozwalają. Natomiast, nawet skromne badanie przeprowadzone dla celów tej pracy pozwoliło wskazać na to, że w języku chorwackim występuje wiele frazeologizmów związanych ze *śmiercią*, które nie zostały zanotowane w słownikach.

2.3. Aspekty analizy związków frazeologicznych

Zebrany korpus tworzą związki frazeologiczne należące do języka chorwackiego i polskiego, przede wszystkim literackiego, ale również jego dialektów oraz socjolektów. Uwzględniona także została ich przynależność do różnych stylów języka. Mimo, iż sama klasyfikacja frazeologizmów nie obejmuje ich pochodzenia, jest ono uwzględnione w wyjaśnieniu ich motywacji.

Związki frazeologiczne poddane są najpierw analizie ze względu na ich strukturę, a następnie semantykę.

Na podstawie przyjętej w pracy typologii związków frazeologicznych opartej o ich funkcję syntaktyczną autorstwa Andrzeja Marii Lewickiego (*Składnia związków frazeologicznych*), zebrane przykłady zostały sklasyfikowane w czterech podstawowych grupach, a chodzi tu o frazy, zwroty, wyrażenia rzeczownikowe i wyrażenia określające³³.

³³ Oprócz czterech wymienionych typów związków frazeologicznych A. M. Lewicki wymienia jeszcze wskaźniki frazeologiczne, natomiast w zebranym materiale nie istnieją przykłady należące do tego typu.

Struktura związków frazeologicznych nie występujących w formie zdania dotyczy ich składu morfologicznego. W przypadku związków frazeologicznych o strukturze zdania, a mianowicie fraz i zwrotów, analizuje się ich skład i stosunki syntaktyczne.

Celem analizy semantycznej jest przedstawienie wewnętrznego obrazu frazeologizmów wskazującego na ich motywację poprzez ukazanie stopnia ich desemantyzacji. Podczas gdy w przypadku analizy strukturalnej możliwe jest wspólne rozpatrywanie obu grup związków frazeologicznych, tych tworzących frazeologię śmierci oraz związków frazeologicznych w których składzie występuje wyraz przynależący do pola semantycznego słowa *śmierć*, w analizie semantycznej konieczne jest ich rozróżnienie. Mianowicie, pierwszą grupę tworzą związki frazeologiczne stanowiące różne sposoby przekazywania tej samej informacji, tj. wszystkie mają to samo znaczenie. Analiza semantyczna w ich przypadku koncentruje się na ugrupowaniu związków frazeologicznych na podstawie wspólnego obrazowania śmierci. Frazeologizmy tworzące drugą grupę zostały wyróżnione na podstawie kryterium formalnego, tj. obecności w ich składzie komponentu związanego ze śmiercią. Tak samo jak w przypadku związków frazeologicznych wyrażających śmierć, zostały one sklasyfikowane na zasadzie przynależności do wspólnych kręgów tematycznych, z tym, że podstawowe kryterium stanowi opozycja ‘żyjące’ – ‘nieżyjące’.

Zebrane przykłady analizuję metodą porównawczą, na podstawie stopnia ekwiwalencji frazeologicznej, jaki istnieje pomiędzy chorwackimi i polskimi frazeologizmami, a chodzi o następujące kategorie:

- związki frazeologiczne o tym samym składzie leksykalnym, wewnętrznym obrazie i znaczeniu (*sklopiti oči* : *zamknąć oczy*)
- związki frazeologiczne o podobnym składzie leksykalnym i obrazie wewnętrznym i tym samym znaczeniu (*Bog je koga pozvao sebi na račun* : *Bóg kogoś wziął/ wezwał do swojej chwały*)
- związki frazeologiczne o różnym składzie leksykalnym i wewnętrznym obrazie i tym samym znaczeniu (*Bogatstvo ne odgoni smrt* : *Oszczędzał – umarł, nie oszczędzał – też umarł*)
- brak ekwiwalencji (*ożenić się z Łopacińską*)³⁴.

34 Podział przyjęty z artykułu Mariji Turk i Maji Opašić (2008).

2.4. Etnolingwistyczno-kognitywna analiza związków frazeologicznych

Związki frazeologiczne w niniejszej pracy zostały opracowane za pomocą metody etnolingwistyczno-kognitywnej. Etnolingwistykę traktuję tu w jej szerszym zakresie, jako lingwistykę kulturową zorientowaną na badanie języków narodowych, nie zaś tylko poszczególnych dialektów i gwar³⁵. W badaniu chorwackiego i polskiego imaginariusz śmierci biorę pod uwagę szerszy kontekst kulturowy nawiązujący do tradycji narodowej, a także europejskiego kręgu cywilizacyjnego, którego częścią są Chorwacja i Polska. Natomiast, ze względu na obszerność i kompleksowość tematu, próba uchwycenia całego kontekstu kulturowego wydaje się prawie niemożliwa i dlatego też uwagę poświęcam wybranym elementom, które są istotne dla opisu znaczenia związków frazeologicznych.

Głównym pojęciem przyjętym z aparatu metodologicznego etnolingwistyki jest *językowy obraz świata*, rozumiany jako potoczna interpretacja rzeczywistości zbudowana na podstawie utrwalonych sądów o świecie, tj. stereotypów. W oparciu o poglądy językoznawcze Jerzego Bartmińskiego, w opisie językowego obrazu śmierci przyjmuję podejście kognitywne, grupując związki frazeologiczne według ich przynależności do wspólnego obrazu (np. *Śmierć to sen*).

2.5. Rozwój etnolingwistyki jako odrębnej dyscypliny językoznawstwa

Etnolingwistyka, tj. lingwistyka antropologiczna bada język w aspekcie jego związku z kulturą, w celu ustalenia stopnia istniejącej pomiędzy nimi zależności (Ivić 1975 : 175). Ukierunkowana jest ona na człowieka, jako pośrednika pomiędzy rzeczywistością a językiem. Jej zadaniem jest „opisać język nie tylko jako narzędzie komunikacji społecznej, ale także jako składnik kultury” (Bartmiński 2007 : 32). Ze względu na przedmiot jej zainteresowania, etnolingwistyka nazywana jest również lingwistyką kulturową oraz lingwokulturologią (Bartmiński 2004 : 9). W wyjaśnianiu znaczenia wyrazów i połączeń wyrazowych etnolingwiści biorą pod uwagę dane z różnych zakresów życia wspólnot językowych: ich historii, stosunków społecznych, kultury ludowej. Z tego powodu definicje wyrazów w słownikach etnolingwistycznych oprócz wiedzy językowej uwzględniają również konotacje związane z wierzeniami, przesadami oraz kulturowo utrwalonymi symbolami w danej wspólnocie językowej.

Etnolingwistyka, początkowo rozwijana w ramach antropologii, w połowie ubiegłego wieku otrzymała status samodzielnej dyscypliny naukowej, w dużym stopniu dzięki pracom

35 O węższym i szerszym ujęciu etnolingwistyki zob. podrozdział 2.5.

amerykańskich antropologów i językoznawców: Franza Boasa, Edwarda Sapira i Benjamina L. Whorfa, i od tej pory cieszy się intensywnym rozwojem w ramach lingwistyki światowej. Jej europejski nurt oparty jest na podstawach teoretycznych zarysowanych przez wspomnianą trójkę amerykańskich etnolingwistów, oraz na dziewiętnastowiecznej koncepcji języka Wilhelma Humboldta (Bartmiński 1988a : 6; 2004 : 9-10). W ostatnich czasach etnolingwistyka wiąże się z innymi dyscyplinami językoznawstwa, przede wszystkim z socjolingwistyką, psychologią i kognitywizmem, nie tracąc jednak przy tym własnej tożsamości. W dyskusji nad ustaleniem przedmiotu badań etnolingwistyki, pojawiły się dwa poglądy, z których jeden, postulujący jej węższy zakres jest ukierunkowany na badanie języków małych wspólnot, tj. gwar ludowych, podczas gdy etnolingwistyka w szerszym ujęciu zorientowana jest na badanie języków wspólnot narodowych w ich całości (Bartmiński 2004 : 10).

W krajach słowiańskich, jako dwa główne ośrodki etnolingwistyki wyróżniają się moskiewska (Instytut Słowianoznawstwa RAN) i lubelska szkoła etnolingwistyczna (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej). Pomimo długiej tradycji badań etnologiczno-folklorystycznych i dialektologicznych, badania etnolingwistyczne nie zostały do tej pory podjęte w językoznawstwie chorwackim, o czym świadczy brak prac teoretycznych poświęconych tej dziedzinie językoznawstwa. Dialektologia chorwacka rozwija się obecnie bardzo intensywnie, mając za główny cel zbieranie i opis wyrazów i związków frazeologicznych gwarowych, a także przysłów, wypowiedzi, porzekadeł i klątw. Do początku tego stulecia badania gwarowe w językoznawstwie chorwackim miały charakter regionalny, skupiając się głównie na językach mniejszych wspólnot, natomiast w ostatnim dwudziestoleciu zaczęły się ukazywać prace, w których za pomocą metody kognitywnej zagadnienie to zostało opracowane. Należą tu prace Miry Menac-Mihalić *Hrvatski dijalektalni frazemi s antroponimom kao sastavnicom* oraz *O hrvatskim dijalektalnim frazemima s toponimom kao sastavnicom* i Nady Ivanetić *More u frazeologiji*³⁶.

2.5.1. Podstawy badań etnolingwistycznych

Dzisiejsza etnolingwistyka w swych podstawach jest kontynuacją myśli o relatywizmie językowym, którą wysunęli pierwsi amerykańscy badacze języków indiańskich. Zetknięcie się z życiem wspólnot plemiennych, reprezentującym zupełnie inny typ

36 W większości dotychczasowych prac poświęconych leksyce dialektalnej wyrazy oraz związki frazeologiczne zostały opracowane za pomocą metody gramatyczno-strukturalnej oraz, w mniejszym stopniu, gramatyki generatywnej (Lisac 2006 : 108).

cywilizacyjny niż ten, który reprezentowały amerykańscy imigranci, skłoniło badaczy do analizowania języka jako integralnego składnika kultury. U podstaw ich poglądów jest rozumienie języka jako zjawiska, które człowiekowi pomaga w orientacji w świecie, ale go jednocześnie ogranicza w myśleniu poza jego kategoriami. Za jego pomocą dana wspólnota zachowuje swoją tradycję, wartości, symbole, świętości i z tego powodu każdy język w sobie tylko właściwy sposób opisuje świat.

2.5.1.1. Relatywizm językowy Edwarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa

Późniejsze badania Edwarda Sapira i Benjamin Lee Whorfa były bardziej ukierunkowane na sam język, jednak nawiązują one do podstawowych myśli zarysowanych przez Franza Boasa³⁷.

Sapir rozpatruje język jako składnik kultury danej wspólnoty, pełniący w niej funkcję komunikacyjną. Jako „narzędzie” wyrażania myśli, odgrywa on istotną rolę w procesie socjalizacji człowieka, jego identyfikacji z grupą (może to być rodzina, towarzystwo, współpracownicy itp.), a jednocześnie jest silnym sposobem ekspresji własnej indywidualności (Sapir 1963 : 17). Jest on człowiekowi potrzebny, aby zachował swoją kulturę i ochronił ją od zagłady i w tym celu używane są różne formy językowe: formuły medyczne, ustalone modlitwy, teksty piosenek, genealogie itp. (Sapir 1963 : 16-17).

Sapir ujmował język jako swego rodzaju pojemnik zawierający myśli danej grupy ludzi o świecie, ich perspektywę rzeczywistości. Każda osoba w procesie socjalizacji akceptuje język jako „przewodnik po rzeczywistości społecznej” i w ten sposób nieświadomie przyjmuje światopogląd wspólnoty językowej, której jest częścią (Sapir 1963 : 162). Własne myśli kształtujemy według wzorców, które podsuwa nam język. Myśl o współzależności myślenia i języka doprowadziła Sapira do wniosku, że interpretacja rzeczywistości różni się od języka do języka i z tego powodu każda wspólnota językowa żyje „we własnym świecie”:

Nie ma takich dwóch języków, które byłyby na tyle do siebie podobne, aby można sądzić, że wyrażają taką samą rzeczywistość społeczną. Światy, w których żyją różne społeczeństwa, to światy odrębne, a nie po prostu ten sam świat, któremu przylepiono różne etykiety (cyt. za: Wierzbicka 1991 : 8).

37 Ten podrozdział opieram o artykuły E. Sapira *The status of linguistics as science* oraz *Language* [w:] *Selected writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, Los Angeles 1963; artykuły B. L. Whorfa: *A linguistic consideration of thinking in primitive communities* i *On psychology* z tomu *Language, Thought and Reality – Selected writings of Benjamin Lee Whorf*, New York – London 1959, a także artykuł A. Wierzbickiej *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach* (1991), w którym uczona ta zaprezentowała podstawowe tezy relatywizmu językowego Sapira-Whorfa.

Natura języka jest zatem podwójna: z jednej strony jest to jedyny możliwy sposób wyrażania i zachowywania myśli, a jednocześnie język działa jako zasłona uniemożliwiająca interpretowanie rzeczywistości w sposób niezależny od jego wpływu. Na tej podstawie powstała teza relatywizmu językowego, którą później rozwinął uczeń Edwarda Sapira, Benjamin Lee Whorf.

Podobnie jak Sapir, Whorf ujmuje znaczenie jako substancję, będąc przekonany, że proces myślenia formuje się w chwili przekazywania treści i z tego powodu nie można uchwycić jego mechanizmów. Język widzi jako klucz, za pomocą którego człowiek formułuje i uporządkowuje własne myśli, a który mu jednocześnie odbiera możliwość kreowania własnej perspektywy:

Rozczłonkujemy rzeczywistość podług klucza, jakiego dostarcza nam nasz rodzimy język [...] Kategorie i typy wyodrębnione przez nas, znajdujemy w świecie zjawiskowym bynajmniej nie dlatego, że stają nam one na drodze, wręcz przeciwnie – świat jawi się nam w kalejdoskopowym napływie doznań zmysłowych, które nasze umysły organizują – i to głównie w oparciu o system językowy (cyt. za: Wierzbicka 1991 : 8-9).

2.6. Podejście kognitywne w badaniach lingwistycznych

Rozwój semantyki kognitywnej w latach siedemdziesiątych XX wieku doprowadził do ponownego zainteresowania się językoznawców semantyką, która do tej pory znajdowała się na peryferiach badań lingwistycznych. Początki językoznawstwa kognitywnego, powstałego jako reakcja na formalizm językowy gramatyki generatywnej, wiążą się z działalnością amerykańskich lingwistów: Georga Lakoffa, Ronalda Langackera, Marka Johnsona, Dirka Geeraerts i innych. W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku myśl kognitywna zaczęła się rozwijać również w europejskich środowiskach lingwistycznych, a najbardziej intensywnie w belgijskim, holenderskim oraz niemieckim (Evans 2009 : 11). Koncepcja kognitywna znalazła wielu zwolenników również w językoznawstwie polskim (Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Renata Grzegorzczkova, Anna Wierzbicka)³⁸. Lata dziewięćdziesiąte XX wieku przyniosły rozkwit językoznawstwa kognitywnego, które do dziś bardzo intensywnie się rozwija, i to w dużym stopniu dzięki powołaniu do życia Towarzystwa Językoznawstwa Kognitywnego (1989/1990) a także czasopisma „Cognitive Linguistics” (Evans 2009 : 11).

³⁸ Pomimo iż A. Wierzbicka sama siebie nie określa jako kognitywistkę, zdaniem R. Grzegorzczkovej jej poglądy językoznawcze jednak są bardzo bliskie ideom językoznawstwa kognitywnego. O tym zob. R. Grzegorzczkova (2004 : 76).

Jego częścią jest powstałe w 2001 roku Polskie Towarzystwo Językoznawstwa Kognitywnego. Jedno z pierwszych dzieł poświęconych teorii lingwistyki kognitywnej w Polsce to praca Elżbiety Tabakowskiej *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, w której omówiono podstawowe pojęcia związane z tą młodą dziedziną językoznawstwa. Teoretyczne podstawy kognitywistyki przedstawia również Renata Grzegorzczkowska w książce *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej* oraz artykule *Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki*. W językoznawstwie chorwackim kognitywistyka również wywarła duży wpływ, więc ostatnio ukazuje się coraz więcej prac, w których analiza językowa została przeprowadzona za pomocą metody kognitywnej. Podstawowym zagadnieniem kognitywistyki – znaczeniu oraz metaforze poświęcone są artykuły *Značenje u kognitivnoj lingvistici* Niny Tuđman-Vuković oraz *Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici* Mateusza Milana Stanojevicia.

Kognitywiści badają język mając na uwadze jego aspekt antropologiczny, wychodząc z założenia, iż jest on mocno związany z procesem poznawczym, a jednocześnie odgrywa ważną rolę w procesie tworzenia kultury (Tabakowska 1995 : 12). Ze względu na jego naturę podkreślają, że stanowi on układ, którego nie da się „uporządkować” według ścisłych zasad logiki (Tabakowska 1995 : 11). Wymóg ten wynika z podstawowej tezy językoznawstwa kognitywnego, która zakłada, że świat myśli człowieka znajduje bezpośrednie odbicie w stworzonym przez niego języku. Ponieważ sposób, w jaki myślimy o otaczającym nas świecie nie jest obiektywny i logiczny, to także sposób, w jaki o nim mówimy taki być nie może. Bazę pojęciową języka stanowią zatem struktury poznawcze, powstałe w wyniku codziennego doświadczenia o otaczającym nas świecie. Dlatego jego opis, podkreślają kognitywiści, powinien opierać się przede wszystkim na danych empirycznych (Tabakowska 1995 : 27).

Językoznawstwo kognitywne zajmuje się na pierwszym miejscu kwestią sposobu, w jaki rozumiemy wyrazy (Grzegorzczkowska 2004 : 77). Dlatego w ich opisie kognitywiści posługują się tzw. definicją otwartą, polegającą na konotacjach mówiących o danym przedmiocie, które ustala się na podstawie analizy tekstów oraz badań ankietowych (Grzegorzczkowska 2004 : 77-78). W odróżnieniu od generatywistów, traktujących metaforę jako zjawisko marginalne dla badania języka, lingwistyka kognitywna uważa, że stanowi ona podstawowy aparat pojęciowy człowieka, jego „nieodzowne narzędzie myśli” (Tabakowska 1995 : 9; Evans 2009 : 67). Proces metaforyzacji polega na zauważeniu podobieństwa pomiędzy dwoma pojęciami, które wynika z wiedzy o świecie obejmującej doświadczenie fizyczne (uparty człowiek jest podobny do osła), kulturowe (człowiek, któremu trudno podjąć

decyzję podobny jest do osła Burydana), a również indywidualne, zupełnie subiektywne skojarzenia (nieskończona liczba możliwości) (Grzegorzczkova 2004 : 78).

Głównym przedmiotem zainteresowań lingwistyki kognitywnej jest sposób ludzkiej kategoryzacji zjawisk otaczającego go świata (Bartmiński 2009 : 43). Jest to pogląd bardzo podobny do poglądu pierwszych amerykańskich etnolingwistów, natomiast, w odróżnieniu od ich ujęcia znaczenia jako kategorii statycznej, kognitywiści widzą język jako proces. Kognitywizm przyniósł nową koncepcję kategorii, wychodząc z założenia, że kategorie poznawcze nie pokrywają się z kategoriami występującymi w rzeczywistości: „dają obraz takiego świata, jaki widzimy, a nie takiego, jakim ten świat rzeczywiście jest” (Tabakowska 1995 : 40)³⁹. Na kształt struktur pojęciowych, powstałych w wyniku procesu kategoryzacji, wpływ mają liczne czynniki psychologiczne, socjologiczne oraz kulturowe (np. indywidualne cechy osobowości, poziom wykształcenia, system wartości, status społeczny) (Tabakowska 1995 : 41). Zamiast tradycyjnego modelu definiowania opartego na podaniu zbiorów cech dystynktywnych, teoria kognitywna proponuje opis, w którym obok cech „koniecznych i wystarczających” bierze się pod uwagę także kontekst, tj. cechy wynikające z praktycznego użycia wyrazów przez mówiących danym językiem (Tabakowska 1995 : 39; Bartmiński 2009 : 40). W zakresie kategorii rozróżnia się kategorie naturalne (bez ostrych granic) od kategorii logicznych (przynależność schematu do danej kategorii)⁴⁰. Kategorie naturalne składają się z centrum (*prototyp*) i peryferii (zjawiska odległe od centrum). Pojęcie prototypu rozumiane jest na dwa sposoby: jako „schematyczna reprezentacja najistotniejszych, centralnych właściwości kojarzonych z elementami danej kategorii” oraz jako „typowy okaz kategorii” (Evans 2009 : 112; Grzegorzczkova 2004 : 81). Pierwsze stanowisko zakłada, że znaczenie prototypowe, motywujące powstanie pozostałych znaczeń danego wyrazu jest ze wszystkich znaczeń najprostsze i najbliższe doświadczeniu człowieka (Tuđman-Vuković 2009 : 143). Na przykładzie analizy znaczeń kategorii ‘matka’ G. Lakoff wyróżnia jako centrum, tj. znaczenie prototypowe ‘kobiety, które urodziły i wychowują swoje dzieci’, podczas gdy na peryferiach

39 Klasyczna teoria kategorii zakłada, że kategorie tworzone przez ludzki umysł odpowiadają rzeczywistym kategoriom występującym w otaczającym nas świecie. Raz ustalone kategorie nie ulegają zmianom, a granice pomiędzy nimi są ostre. Aby dany przedmiot został zaklasyfikowany do określonej grupy, musi mieć wszystkie konieczne cechy, które posiadają pozostałe przedmioty z grupy (Tabakowska 1995 : 39).

40 Na zmiany dotyczące kategoryzacji w językoznawstwie w dużym stopniu wpłynęły prace E. Rosch w latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, w których ta uczona zajęła się psychologiczną analizą tzw. efektów prototypowych. W jej mniemaniu kategorie poznawcze nie stanowią odbicia rzeczywistości, lecz ją obrazują w sposób subiektywny. Wyniki jej badań wykazały, że człowiek kategoryzuje pojęcia na podstawie ich podobieństwa w „łańcuchy podobieństw”, w których wyróżniają się zamieszczone w centrum okazy prototypowe oraz pozostałe okazy, których odległość od centrum zależy od stopnia podobieństwa do prototypu (Krzeszowski 2010 : 13-14).

znajdują się matki genetyczne, biologiczne oraz macochy (Grzegorzczkova 2001 : 84). W ustaleniu znaczenia prototypowego najpewniejszym kryterium jest frekwencyjność użycie – najbardziej frekwencyjne znaczenie w korpusie ma status znaczenia prototypowego (Tuđman-Vuković 2009 : 143).

Kolejnym ważnym dla językoznawstwa kognitywnego pojęciem jest *językowy obraz świata*, którego nazwa jest tłumaczeniem niemieckiego terminu *Sprachliches Weltbild*, powstałego pod wpływem poglądów na Wilhelma von Humboldta, a mianowicie jego teorii o *wewnętrznej formie* „przez którą manifestuje się określony pogląd na świat” (Ivić 1975 : 42). To zjawisko jest przez językoznawców różnie określane – polscy kognitywiści operują terminem *językowy obraz świata* (J. Bartmiński), w językoznawstwie rosyjskim używany jest termin *наивная картина мира* (J. Apresjan), zaś w amerykańskim *konceptualizacja świata utrwalonego w języku* (Grzegorzczkova 2004 : 77). W lingwistyce polskiej termin ten po raz pierwszy został użyty w 1986 roku przez Jerzego Bartmińskiego i Ryszarda Tokarskiego, którzy zdefiniowali wtedy JOS jako „pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawarty w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowany, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego” (Bartmiński 2009 : 16). Definicja językowego obrazu świata nie jest jednolita i dla niektórych naukowców stanowi on „sposób ujmowania świata utrwalonego w faktach językowych” (Grzegorzczkova 2004 : 79), z kolei inni zaś definiują go jako „zbiór prawidłowości” dotyczący płaszczyzny gramatycznej oraz semantycznej (Tokarski 2001 : 366). Pomimo różnic w definicji, ogólnie przyjmuje się, że każda wspólnota językowa charakteryzuje się odmiennym sposobem ujmowania rzeczywistości, co potwierdzają różnice w ich językowym obrazowaniu świata.

Istotny, a równocześnie najtrudniejszy aspekt w rekonstrukcji JOS-u stanowi zjawisko konotacji:

Konotacja to wyobrażenia i przekonania związane przez mówiących z nazywanymi zjawiskami (Grzegorzczkova 2004 : 79).

Problem wynika z braku wypracowanej metodologii analizy konotacji, a szczególnie braku jasnych kryteriów ustalenia ich zakresu. W językoznawstwie polskim obecnie odnotowuje się dwa stanowiska dotyczące tej kwestii, z których pierwsze ogranicza zakres konotacji do językowo potwierdzonych skojarzeń (np. derywaty, związki frazeologiczne), podczas gdy drugie pod uwagę bierze również tekstowo potwierdzone cechy (w tekstach kreatywnych). Skojarzenia związane z poszczególnymi wyrazami często różnią się

środowiskowo lub mają charakter indywidualny, w rezultacie czego znaczenia dużej liczby wyrazów pozostają nieokreślone, tj. mówiący rozumieją je na różne sposoby. Nieokreśloność semantyczna dotyczy w pierwszym rzędzie wyrazów abstrakcyjnych (*godność, wdzięczność* itp.), ale również bardziej konkretnych wyrazów (*matka, wdowa*), a także nacechowania emocjonalnego (np. wyraz *abnegat* ma, zależnie od środowiska negatywne, neutralne a nawet pozytywne konotacje).

Z teorią kognitywną wiąże się również *profilowanie*, rozumiane jako operacja kognitywna, za pomocą której z prostszego pojęcia powstaje semantycznie bardziej złożone pojęcie:

Profilowanie jest jedną z operacji kognitywnych odpowiedzialnych za rozrastanie się hierarchii złożoności pojęciowej (...) – predykcja presuponuje i zawiera w sobie bazę, z której wyróżnia jakieś odrębne pojęcie wyższego rzędu poprzez nałożenie na nią profilu (Langacker 2004 : 40).

Tak np. nasze ciało zostaje profilowane przez jego części – ramię, nogę, głowę czy tułów, a nie odwrotnie i dlatego te wyrazy reprezentują pojęcia wyższego rzędu w stosunku do rzeczownika *ciało* (Langacker 2004 : 52-53).

Pojęcie stereotypu używane przez kognitywistów występuje również w innych dziedzinach nauki (socjologia, psychologia) dla określenia uproszczonego wyobrażenia przedmiotu polegającego na sądzie o nim. Istnieją różne kategorie stereotypów – obejmujące poszczególne grupy ludzi (stereotypy narodowe, społeczne, stereotypy poszczególnych zajęć) oraz zjawiska (np. stereotyp wody, powietrza) (Grzegorzczkowska 2004 : 80-81)⁴¹.

Główny zarzut stawiany lingwistyce kognitywnej polega na braku uporządkowania metodologicznego oraz wspólnej terminologii. Jednak wraz z rozwojem językoznawstwa kognitywnego w centrum badań lingwistycznych znalazł się sposób ludzkiego myślenia i jego związek z kulturą. Dzięki kognitywistom rozwinęły się badania metafory, które odkryły, że nie wiąże się ona tylko z aspektem artystycznym języka oraz procesem poszerzania słownictwa, lecz jest podstawowym mechanizmem poznawczym za pomocą którego tworzymy koncept rzeczywistości we własnym umyśle.

41 O pojęciu stereotypu szerzej w podrozdziale 2.8.

2.7. Etnolingwistyka kognitywna w ujęciu Jerzego Bartmińskiego

Zanim przedstawię poglądy Bartmińskiego dotyczące etnolingwistyki poświęcę nieco uwagi rozważaniom tego uczonego na temat określenia samego języka. Bartmiński, mianowicie, ujmuje język jako jeden z aspektów identyfikacji posługującej się nim wspólnoty etnicznej, wskazując na jego funkcję „tożsamościową”, którą z jednej strony można zrozumieć „emblematycznie”, a z drugiej zaś „mentalnościowo”:

W pierwszym przypadku liczy się sam fakt społeczny mówienia własnym językiem, odrębnym od języka innych wspólnot narodowych, w drugim stawia się pytanie o świadectwo, jakie język stawia swoim nosicielom, o obraz świata zawarty w języku, o wartości, jakie ten język realizuje, utrwała i przekazuje (Bartmiński 2007 : 12).

Jeżeli kultura jest refleksją tożsamości narodowej, to język jest sposobem zachowywania i przekazywania wartości, na podstawie których została ona zbudowana. Jest on „narzędziem wartościowania, źródłem informacji o wartościach i nosicielem wartości” (Bartmiński 2007 : 25).

Kultura danej wspólnoty etnicznej zawiera w sobie różne warstwy, z których jedne wskazują na przynależność do szerszego kręgu kulturowego, podczas gdy inne odkrywają specyfikę właśnie tej wspólnoty. Omawiając kwestię polskiej tożsamości narodowej, Bartmiński wymienia następujące jej wartości: ogólnokulturowe, słowiańskie, łacińskie i chrześcijańskie, szlachecko-ziemiańskie, chłopskie oraz nowsze – zachodnioeuropejskie (Bartmiński 2007 : 24).

Zdaniem Bartmińskiego etnolingwistyka jest ukierunkowana na sposoby, w jakie nasz umysł interpretuje rzeczywistość, na kształtowanie się w nim „przedmiotów mentalnych” (Bartmiński 2007 : 35). Punktem wyjścia badań etnolingwistycznych jest zatem proces myślenia, przetwarzania wrażeń ze świata rzeczywistego na wyrażone o nim za pomocą języka sądy. Sądy te oparte są na konkretnych doświadczeniach pochodzących ze świata zewnętrznego, ale na ich kształtowanie wpływ ma sposób postrzegania świata utrwalaony w danej wspólnocie językowej i kulturowej. Analiza etnolingwistyczna ma za zadanie dotrzeć do sądów zawartych w języku i na ich podstawie ustalić *językowy obraz świata* wspólnoty posługującej się danym językiem. Bartmiński podkreśla, że w opisie języka należy obok składników „koniecznych i wystarczających” wziąć pod uwagę również konotacje z różnych źródeł życia kulturowego⁴².

42 Szerzej o tym zob. w podrozdziale 2.9.

J. Bartmiński wyznacza podstawowe orientacje i zainteresowania etnolingwistyki lubelskiej:

W środowisku lubelskim traktuje się etnolingwistykę jako dziedzinę współczesnego językoznawstwa, która bada język w jego powiązaniach z kulturą i historią danych społeczności (środowiskowych, regionalnych, narodowych), zwłaszcza przez wypracowaną przez nie sferą zachowań, systemami wartości, wspólnotową mentalnością. Skupiając uwagę na „kulturze w języku”, zmierza do podmiotowej rekonstrukcji obrazu świata utrwalonego w języku (Bartmiński 2007 : 48).

2.8. Rola stereotypów w kształtowaniu się języka

Termin *stereotype* ma charakter interdyscyplinarny, więc używany jest w wielu naukach społecznych i humanistycznych: socjologii, psychologii, językoznawstwie, literaturoznawstwie, badaniach kultury oraz filozofii języka⁴³. Nazwa pochodzi z greckiego wyrazu *stereós* – ‘twardy’ i pierwotnie oznacza kopię bazowej matrycy drukarskiej do druku wypukłego.

Po raz pierwszy nazwa *stereotype* została użyta przez Waltera Lipmanna w książce *Public Opinion* (1922), który zdefiniował go jako „obraz w głowie ludzkiej” – jednostronny, cząstkowy i schematyczny – jakiegoś zjawiska i zarazem „opinię o nim” (Bartmiński 2007 : 54). W swych rozważaniach ten uczony zwrócił uwagę na fakt, że poszczególne fragmenty rzeczywistości doświadczamy na podstawie prekoncepcji, które silnie wpływają na nasz sąd o danym zjawisku, nawet wtedy, kiedy stanie się ono częścią naszych realnych przeżyć.

W odróżnieniu od Waltera Lipmanna, który na pierwsze miejsce wysuwa aspekt psychologiczny stereotypów, Adam Schaff proponuje model, w którym stereotypy ujęte są przede wszystkim poprzez ich funkcję społeczną. Dotyczy ona integracji społecznej (asymilacja do wspólnoty), obrony przed niepożądanymi sytuacjami (gdy poglądy ludzi różnią się od realnego stanu), tworzenia ideologii oraz realizacji związanych z nią celów politycznych (Bartmiński 2007 : 58-59).

Istotnym wkładem w rozwój stereotypów jest rozprawa Hilariego Putnama *The meaning of „meaning”* (1975), do której odwołuje się Bartmiński. Putnam zdefiniował omawiane pojęcie jako „w potocznym użyciu językowym konwencjonalne (często tendencyjne) wyobrażenie [ang. *idea*], które może być bardzo niedokładne, o tym jak jakieś X wygląda, jak działa, jakie jest” (cyt. za: Bartmiński 2007 : 67). Cechy wchodzące w skład

43 Przegląd historii badań nad stereotypem opiera się głównie o monografię J. Bartmińskiego, *Stereotypy mieszkają w języku* (2007).

stereotypów dotyczą okazów wzorcowych, tj. prototypowych dla danej klasy (np. prototypową cechą tygrysa jest futro w paski)⁴⁴. Uczony ten zwraca uwagę, że źródłem badań nad stereotypami powinien być język potoczny, tj. zwykłe mówienie (*ordinary parlance*), a także podkreśla, że omawiany termin nie odnosi się tylko do stereotypów określających cechy ludzkie, lecz języka ogólnie (Bartmiński 2007 : 67-69).

Obecnie w językoznawstwie polskim istnieją dwa nurty w badaniach stereotypów, z których jeden ukierunkowany jest na ich aspekt formalny, drugi zaś analizuje stereotypy ze względu na ich znaczenie. Przedstawicielem pierwszego stanowiska jest Stanisław Skorupka, który pomiędzy związkami wyrazowymi wyróżnia „związki utarte stereotypowe”: *czzerwony jak burak; gruby jak beka; (ubranie) jak psu z gardła wyjęte*. W odróżnieniu od związków stałych, ich znaczenie jest bardzo bliskie sumy znaczeń poszczególnych komponentów w ich składzie. Podobnym poglądem dzieli się Andrzej Maria Lewicki, którego zdaniem stereotypy reprezentują „związki wyrazowe reprodukowane z pamięci” (cyt. za: Bartmiński 2007 : 65). W ujęciu formalnym zatem utrwalenie oraz powtarzanie stanowią dwie najistotniejsze cechy stereotypu:

Stereotyp na tym tle można by określić jako wyrażenie utrwalone całościowo (nierozkładalne, pozbawione aktualizowanej przez użytkowników „formy wewnętrznej”) i powtarzane na podstawie reprodukcji pamięciowej (*śmieszny, przed laty, gałęźmi, bielizna, jak się masz, wieszać psy na kimś*, teksty powszechnie znanych pieśni, modlitw itp.) (Bartmiński 2007 : 66).

Ograniczywszy termin *stereotyp* do kategorii narodowości, Krystyna Pisarkowa utożsamia go z konotacją semantyczną związaną z daną grupą etniczną. W studium *Konotacja semantyczna nazw narodowości* uczona ta przedstawia wyniki własnych badań nad stereotypami narodowymi, oparte na materiale historycznym (słowniki Knapiusza, Lindego, *Słownik warszawski*, *Słownik Doroszewskiego*, *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki, *Nowa księga przysłów polskich*) oraz ankietach studenckich, dzięki którym omawiane pojęcie uzyskało status terminu językowego. Jako istotne cechy stereotypu wyróżnia stałość i trwałość (funkcjonowanie w świadomości społecznej w postaci skostniałej), oraz konwencjonalność, która „wiąże się z brakiem dostatecznego przekonania o słuszności, a stąd wypływa brak wiary w potrzebę korekt” (Pisarkowa 1976 : 6). Zwraca również uwagę na fakt, iż stereotypy zaczynamy przyjmować od samego dzieciństwa, od

⁴⁴ Jako przykład może posłużyć również stereotyp lwa biorący za cechę prototypową złotobrzązowy kolor futra, pomimo iż istnieją lwy o biało-żółtym kolorze (podgatunek zwany *biały lew*).

czwartego – piątego roku życia, w kontakcie ze subiektywnymi reakcjami członków rodziny na poszczególne zjawiska. Poźniejsze doświadczenia w zakresie danego zjawiska, podkreśla autorka, rzadko przynoszą zmiany stereotypów przyjętych w dzieciństwie (Pisarkowa 1976 : 9).

Podobne stanowisko zajął Bartmiński, natomiast w określaniu zakresu pojęcia przyjął koncepcję W. Lipmanna:

Podobnie jak w rozprawie K. Pisarkowej stereotyp jest interpretowany poprzez pojęcie konotacji i opisywany na podstawie dokumentacji tekstowej jako ustabilizowane połączenie co najmniej dwu elementów, mające strukturę logiczną sądu, a jako korelat językowy zdanie (lub jego równoważnik) (Bartmiński 2007 : 67)⁴⁵.

Różnica pomiędzy stereotypami a pojęciami wynika z innego typu wiedzy, o jakiej informują przesłanki; w przypadku stereotypów jest to wiedza potoczna, pojęcia zaś charakteryzuje wiedza encyklopedyczna. Większość badaczy podkreśla, że funkcją pojęć jest poznawanie świata, stereotypów zaś obrona i integracja. Natomiast obok emocjonalnie zabarwionych cech wartościujących, stereotypy zawierają również cechy poznawcze.

Stereotyp łączy zatem w sobie tzw. konotacje encyklopedyczne (wynikające z wiedzy o świecie) i językowe (przynależne do wiedzy językowej) (Bartmiński 2007 : 87). Ich istotną cechą jest subiektywność w formułowaniu sądów i wynikająca z niej nieprecyzyjność oraz nieweryfikowalność. Stereotypy informują wyłącznie o cechach reprezentatywnych dla danej klasy, określając je jako „prawdziwe” – prawdziwa matka to tylko ta, która opiekuje się swym dzieckiem; prawdziwy Szkot jest skąpy; prawdziwy pies gryzie (Bartmiński 2007 : 90-91). Ze względu na brak wiedzy o świecie determinującym stereotypy istnieje ogólna tendencja do porównywania ich z przesadami, które są w większości przypadków negatywnie zabarwione.

Pomiędzy różnymi ich typami, szczególne miejsce na pewno zajmują stereotypy narodowe, którym do tej pory poświęcono liczne prace⁴⁶. Powstały w wyniku opozycji „swój – obcy”, stereotyp narodowy reprezentuje uogólnienie danej grupy etnicznej o innej,

45 Uważam, że stereotyp może być reprezentowany również przez jedno słowo. Biorąc na przykład wyraz *Hindus*, z jednej strony mamy na myśli mieszkańca Indii, z drugiej – wyznawcę hinduizmu. Jako nazwa narodu wyraz ten oparty jest na sądzie o tym, że prototypowy mieszkaniec Indii jest Hindusem, lecz w rzeczywistości nie każdy mieszkaniec tego kraju jest wyznawcą hinduizmu.

46 W tym miejscu wymieniam tylko niektóre artykuły, których tematyka dotyczy stereotypów narodowych: E. Jakubiak, *Stereotyp Żyda w dowcipach z przełomu XIX/XX wieku* (2003); K. Michajłowa, *Pewne cechy polskiego stereotypu Bułgara* (2003); J. Bartmiński – L. Mavrič – S. Rzeutka, *Litewski i białoruski stereotyp Polaka (w świetle badań za pomocą dyferencjału semantycznego)* (2005); E. Skibińska, *Obraz Polaka i Rosjanina w języku francuskim i w świadomości francuskiej młodzieży* (2005).

polegające na jej wartościowaniu. Głównie negatywny stosunek członków jednej grupy etnicznej wobec innych związany jest z ich „wewnętrznym etosem”, tj. poczuciem własnej tożsamości narodowej, które uwzględnia lepsze wartościowanie siebie w stosunku do innych (Michajłowa 2003 : 112-113). Natomiast, całkowicie negatywne nacechowanie stereotypów narodowych jest rzadkie, głównie jednak dotyczą one również cech pozytywnych (*U Niemca ucz się rozumu, u Polaków cnoty*)⁴⁷. We frazeologii można odnaleźć liczne przykłady negatywnego wartościowania innego narodu, które dotyczy innej religii (*prolaziti pored koga kao pored turskog groblja* ‘nie witać się z kimś w drodze, ignorować kogoś’; *Wolałbym pod Turczyńnem być*), cech charakteru (*zazdroсны jak Turek*; *Za každym Czechem stoi czart z miechem*), sposobu zachowywania (*Tako mlada a već Slovenka* ‘o kobiecie o otwartych poglądach’; *Bije się jak Tatar w zbroi*) postępowania (*po tatarsku się z kim obejść*), zwyczajów (*pušiti kao Turčin* ‘za dużo palić’), ogólnego poziomu kultury (*Kao da je došao iz Zanzibara* ‘określenie prymitywnej osoby’; *chińskie ceremonie* ‘nadmierna grzeczność’), statusu ekonomicznego (*Tutaj, bracie, Rumunia* ‘używane dla określenia skrajnej biedy’) oraz produkcji w danym kraju (*To je iz Hong-Konga* ‘o produkcie złej jakości’). To, co obce jest niezrozumiałe (*praviti se Englez : udawać Greka*), wywołuje zdziwienie (*siedzieć jak na tureckim kazaniu*) lub ironię (*czeski film*). Negatywny stosunek natomiast nie dotyczy tylko innych narodowości, lecz jest także obecny w przypadku mniejszych wspólnot, np. regionów (*pies mazowiecki*; *ciemnota pomorska*), miast (*netko je iz Šibenika* ‘ktoś jest szalony’; *centus krakowski*), dzielnic (*biedny jak Bałut*).

Zakres stereotypu jednak jest o wiele szerszy od konotacji związanych z narodowością, regionem lub miastem i obejmuje prawie wszystko, co nas otacza: poszczególne profesje (*szewski poniedziałek* ‘próżnowanie po przepitej niedzieli’), role społeczne (np. stereotyp matki jako jedynej i niezastąpionej: *Drugiej matki nie znajdziesz*), stosunki między ludźmi (przyjaźń jako jedna z najwyższych wartości w życiu: *Dwaj wierni przyjaciele – jedna dusza w różnym ciele*), cechy charakteru (lenistwo jako negatywna cecha: *Kto długo w łóżku gnije, ten zazwyczaj krótko żyje*), uczucia (stereotyp płaczu jako zjawiska powszechnego: *Bez gospodarza dom płacze*) itd.⁴⁸. W każdej z tych kategorii istnieją tzw.

47 Z powodu stosunków historycznych w polskiej kulturze szczególnie negatywny obraz cechuje Tatarów: *a do stu tysięcy Tatarów; tatarskie rządy* ‘rządy niesprawiedliwe’; *Gdzie Tatar przejdzie, tam trawa nie rośnie*; *Koń bez uzdy, Tatar przez Podole, pigulki przez brzuch nie przejdą bez szkody*. Natomiast cechą pozytywną są umiejętności jeździeckie Tatarów: *jeździ na koniu jak Tatar*; *Tatarzyna goniąc, jakby też motyle po powietrzu gonił*. Przykłady zaczerpnięte z NKPP III 1972 : 510-512.

48 O stereotypie płaczu zob. U. Majer-Baranowska (1988 : 101-131).

stereotypy krzywdzące, za którymi stoi fałszywy obraz danego podmiotu (*Žene su da zbore, a ljudi da tvore* ‘kobiety są po to, by mówić, a ludzie, żeby tworzyć’; *Słomiany kawaler złotej panny dostanie*). Problem natomiast pojawia się w przypadku, gdy one zostają uznane za normę społeczną, co doprowadza do bardzo bliskiego stereotypom narodowym rasizmu (Pisarkowa 1976 : 9). W historii istnieje mnóstwo przykładów legalnej eksterminacji polegającej na stereotypizacji innego narodu jako złego, np. Indian podczas podboju Ameryki, Żydów w czasie drugiej wojnie światowej lub muzułmanów w trakcie wojny domowej w Bośni.

2.9. Językowy obraz świata

Od momentu, gdy Jerzy Bartmiński i Ryszard Tokarski po raz pierwszy zdefiniowali pojęcie językowego obrazu świata powstało wiele różnych definicji tego terminu, który zdaniem jednych dotyczy zespołu prawidłowości na poziomie struktury gramatycznej i leksykalnej, według innych zaś struktury pojęciowej⁴⁹. Przedstawicielem pierwszego poglądu jest Ryszard Tokarski, który definiuje omawiany termin w następujący sposób:

Najogólniej można powiedzieć, że jest to zbiór prawidłowości zawartych w kategoryalnych związkach gramatycznych (fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych) oraz w semantycznych strukturach leksyki, pokazujące swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata oraz ogólniejsze rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez społeczność językową wartości (Tokarski 2001 : 366).

Uczony ten podkreśla konieczność analizy językowego obrazu świata na podstawie grup wyrazów tworzących pola znaczeniowe wokół określonych pojęć (np. nazwy zwierząt), na podstawie których można ustalić „ponadjednostkowe tendencje definicyjne i kryjące się za nimi tendencje w językowym interpretowaniu świata” (Tokarski 2001 : 365).

Renata Grzegorczykowa wychodzi z założenia, że językowy obraz świata jest zawartą w języku koncepcją rzeczywistości:

sposób ujmowania świata (jego percepcji i konceptualizacji), dający się odczytać z faktów językowych, tj. cech fleksyjnych, derywacyjnych, frazeologizmów, grup

⁴⁹ Definicja językowego obrazu świata sformułowana przez Jerzego Bartmińskiego oraz Ryszarda Tokarskiego została przytoczona w podrozdziale 2.6.

synonimicznych, świadczących o swoistej kategoryzacji świata, wreszcie z konotacji i stereotypów wiązanych z obiektami nazywanymi (Grzegorzczkova 2001 : 163).

Jako przykład cech fleksyjnych biorących udział w rekonstrukcji językowego obrazu świata Grzegorzczkova przytacza stosunek pomiędzy rodzajem męskoosobowym a niemęskoosobowym, świadczącym o istniejącym w dawnej Polsce wizerunku mężczyzn jako istot zajmujących wyższą pozycję w stosunku do kobiet, które gramatycznie zrównane zostały ze zwierzętami, roślinami oraz przedmiotami (*szafy, drzewa, psy, kobiety stały; mężczyźni stali*). Istotną rolę w ustaleniu językowego obrazu świata odgrywa również analiza derywatów i frazeologizmów, która wskazuje na tendencję wyróżniania przez posługujących się językiem nie wszystkich, lecz tylko niektórych cech postrzeganych odcinków rzeczywistości (*umrzeć* → *wyciągnąć nogi; pójść na łono Abrahama*).

Jerzy Bartmiński omówił podstawowe kwestie związane z metodologią badań tego pojęcia w pracy *Językowe podstawy obrazu świata* (2009). Jego definicja ukazuje wyraźną orientację kognitywistyczną:

Czym jest językowy obraz świata? Przyjmuję, że najogólniej mówiąc, jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywistości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie (Bartmiński 2009 : 12).

Bartmiński podkreśla, że w rekonstrukcji językowego obrazu świata obok wiedzy językowej należy wziąć pod uwagę dane „przyjęzykowe” odnoszące się do skonwencjonalizowanych zachowań, a także przekonania i wierzenia towarzyszące potocznej interpretacji świata, tj. sposobu, w jaki go postrzega przeciętny użytkownik języka (Bartmiński 2009 : 14).

Z dwóch funkcjonujących w etnolingwistyce wariantów językowego obrazu świata: podmiotowego (uwaga skupia się na podmiocie postrzegającym) oraz przedmiotowego (w centrum uwagi jest przedmiot, tj. to, co zawarte jest w języku), Bartmiński za punkt wyjścia swej teorii językoznawczej przyjmuje ten pierwszy. Do podstawowego zespołu pojęć skupionych wokół pojęcia podmiotu postrzegającego należą terminy przyjęte z językoznawstwa kognitywnego: *punkt widzenia, perspektywa, profil, profilowanie, aspekt* oraz *rama doświadczeniowa* (Bartmiński 2009 : 99).

Podstawowa kategoria, czyli czynnik podmiotowy, od którego zależy kształt językowego obrazu świata to *punkt widzenia*. Uwarunkowuje on wybór podstawy definicji: na

przykład, definicja bławatka, kąkolu lub dziurawca za podstawową kategorię może przyjąć ‘kwiat’, ‘chwast’, ‘ziele’ albo ‘roślinę’ (Bartmiński 2009 : 82). Punkt widzenia kształtuje *perspektywę*, rozumianą jako „zespół właściwości struktury semantycznej słów, skorelowany z punktem widzenia i będący, przynajmniej w pewnym zakresie, jego rezultatem” (Bartmiński 2009 : 78-79). Zależnie od przyjętego punktu widzenia oraz perspektywy, formują się w ramach tego samego pojęcia zróżnicowane jego warianty zwane *profilami*. Językowo-pojęciowa operacja, na podstawie której kształtuje się obraz przedmiotu poprzez ujęcie go w danych aspektach to *profilowanie*. W procesie kształtowania się językowego obrazu danego przedmiotu kluczową rolę ma zatem wybór poszczególnych jego *aspektów*⁵⁰. Bazowy zespół charakterystyk danego pojęcia tworzy jego *bazę doświadczeniową*. W odróżnieniu od pojęcia ramy postrzeżeniowej, używanego przez kognitywistów (R. Langacker), baza doświadczeniowa zawiera obok tego, co jest konceptualizowane w akcie poznawczym również to, co jest kulturowo utrwalone. Pozwala to na uchwycenie wewnętrznej dyferencjacji obrazów świata w języku i kulturze (Bartmiński 2009 : 99-100).

2.9.1. Sposoby kategoryzacji rzeczywistości oraz idee uniwersalne

W oparciu o teorię relatywizmu językowego, etnolingwistyka kognitywna na pierwszy plan wysuwa pojęcie interpretacji świata, na podstawie którego zostają ukształtowane językowe obrazy poszczególnych jego odcinków⁵¹. Z tego wynika, że doznania o zjawiskach otaczającej nas rzeczywistości zależą od sposobu, w jaki je dana wspólnota językowa ujmuje, a polega on na subiektywnym wartościowaniu jej składników (Krawczyk 1989 : 29). Ten specyficzny dla każdej wspólnoty językowej sposób widzenia świata zawarty jest w słownictwie, ściślej w znaczeniu słów, najczęściej w sposób pośredni:

Owo utrwalone w języku doświadczenie społeczne sprawia, że poprzez język człowiek może nie tylko doraźnie orzekać o formach istnienia tejże rzeczywistości, ale może ją także wartościować. Okolicznością, która w tym kontekście ma wagę szczególną, jest to, że znaczeniowa strona języka jest nośnikiem niejednokrotnie ukrytych, danych nie wprost, społecznie utwalonych sposobów kategoryzowania i oceny rzeczywistości (Tokarski 2001 : 343).

50 Jako synonimy dla terminu *aspekt* używane są również wyrazy *podkategoria* oraz *faseta* (Bartmiński 2009 : 100).

51 Na podstawie obserwacji własnego otoczenia człowiek klasyfikuje rzeczywistość, i to w taki sposób, że wyodrębnia niektóre jej elementy, podczas gdy inne zostają pominięte (Krawczyk 1989 : 29; Tokarski 2001 : 345). Przyczyną tego jest bogactwo otaczającego nas świata, którego nie jesteśmy w stanie ująć w całości i dlatego wybieramy z niego w sposób dowolny to, co jest dla nas ważne.

Z powodu odmiennej interpretacji rzeczywistości, semantyczno-leksykalny układ każdego języka jest inny, a różnice w myśleniu o świecie istnieją także w zakresie jednego języka (Tokarski 2001 : 345; Bartmiński 2009 : 77). O odmiennej segmentacji rzeczywistości oraz jej klasyfikacji decyduje stopień ważności danego zjawiska dla życia określonej wspólnoty. Na przykład, zanik w polszczyźnie niektórych nazw pokrewieństw: *świekra*, *stryj*, *wujna*, *pociotek* itp. wiąże się z mniejszym znaczeniem więzi rodzinnych we współczesnym społeczeństwie (Krawczyk 1989 : 33).

Natomiast pomimo zasadniczych różnic, jakie istnieją pomiędzy kulturami świata, można zauważyć pewne elementy wspólne kulturom narodów, które nie utrzymywały w historii wzajemnych kontaktów i których nie łączyło wspólne terytorium. Myśl o istnieniu pojęć wspólnych wszystkim ludziom świata – tzw. uniwersalizm kulturowy odnajdujemy już w poglądach językoznawczych Humboldta, który sądził, że mała liczba wyrazów ma dokładne odpowiedniki w różnych językach świata (Wierzbicka 1991 : 10). Kwestia ta stała się szczególnie aktualna w czasach, gdy zaczęto przeprowadzać pierwsze badania antropologiczne. Podobieństwa w światopoglądzie, wierzeniach, obrzędach, zwyczajach pomiędzy odległymi wspólnotami etnicznymi wyjaśniano, między innymi, poprzez istnienie uniwersalnych, trwałych form myślenia (Boas 1911 : 172). Teza o istnieniu nieulegających zmianom idei wspólnych wszystkim ludziom przetrwała do dzisiaj zarówno w językoznawstwie, jak i w innych dziedzinach nauki.

Podstawowym zadaniem przedstawicieli uniwersalizmu językowego jest ustalenie zakresu idei wspólnych wszystkim ludziom. W artykule *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach*, Anna Wierzbicka w oparciu o poglądy Humboldta, jak i program Bogusławskiego, przedstawia wąski zakres pojęć, które można by nazwać uniwersalnymi. Analiza słownictwa związanego ze zjawiskami życia człowieka wskazuje na to, że to nie świat zewnętrzny jest tym, w którym należy szukać pojęć uniwersalnych, lecz świat wewnętrzny człowieka (Wierzbicka 1991 : 14).

Przyjąwszy tezę Leibniza o „alfabecie myśli ludzkiej”, a również oparty na poglądach Leibniza program Andrzeja Bogusławskiego, Wierzbicka opracowała listę pojęć elementarnych, która następnie została przez nią zmodyfikowana. W chwili publikowania wspomnianego artykułu za uniwersalne uznała ona pojęcia: *ja*, *ty*, *ktoś*, *coś*, *chcę*, *nie chcę* i *myślę*. Zasób pojęć określonych jako uniwersalne stanowi podstawę dla tworzenia „naturalnego metajęzyka semantycznego”, który jest konieczny w opisie i wyjaśnianiu znaczeń słów w różnych językach. W próbie ustalenia pojęć wchodzących w jego skład

należy szukać idei, a nie poszczególnych wyrazów, języki bowiem różnią się głównie ze względu na słownictwo⁵². Naturalny język semantyczny pomoże w porównywaniu systemów konceptualnych różnych języków, które, zdaniem Anny Wierzbickiej jednak posiadają wspólną, uniwersalną część:

Uniwersalny alfabet myśli ludzkich dostarcza takiej wspólnej miary, sprawiając, że różne światy semantyczne kreowane przez poszczególne języki stają się współmierne (Wierzbicka 1991 : 30).

Obok licznych różnic w myśleniu o świecie, istnieje zatem mała liczba elementarnych pojęć – idei wspólnych wszystkim ludziom. Idei tych, jak już wspomniano, nie należy utożsamiać ze słowami, lecz ze sposobem ujmowania rzeczywistości i tworzenia sądów o niej.

2.9.2. Wiedza potoczna jako podstawa rekonstrukcji językowego obrazu świata

Podstawową zasadą przyjętą w rekonstrukcji językowego obrazu świata jest oparcie się na wiedzy potocznej, nie zaś na naukowej, ponieważ ta pierwsza reprezentuje widzenie świata oczami przeciętnego użytkownika języka, któremu naukowa definicja wyrazów nie jest bliska, a tym samym również wystarczająca.

Naukowe wyjaśnianie słów, ukierunkowane wyłącznie na cele poznawcze, ogranicza się do przytaczania cech „koniecznych i wystarczających” aby dany przedmiot wyróżnić spośród innych przedmiotów⁵³. Istotną wadą takiej definicji jest brak więzi pomiędzy znaczeniem dosłownym a przenośnym, ponieważ nie bierze ona pod uwagę konotacji i związanych z nimi stereotypowych ujęć zjawisk. Przeciętnemu użytkownikowi języka o wiele bliższa jest definicja obejmująca cechy utrwalone w wiedzy potocznej (np. śmierć następuje po zaprzestaniu funkcjonowania serca) niż taksonomiczny opis opierający się na danych naukowych (śmierć to nieodwracalne ustanie wszystkich czynności ustroju oraz procesów przemiany materii we wszystkich jego komórkach)⁵⁴. W odróżnieniu od naukowego, kognitywny opis znaczenia polega w pierwszym miejscu na społecznie utrwalonej wiedzy:

52 A. Wierzbicka powołuje się na J. Locke’a, który sądził, że istnieje nieliczna ilość idei kompleksowych mających charakter uniwersalny. O tym szerzej: A. Wierzbicka (1991 : 28-29).

53 Jako przykład naukowego definiowania wyrazów J. Bartmiński przytacza *Słownik języka polskiego* pod redakcją W. Doroszewskiego (Bartmiński 2009 : 35).

54 O definicji śmierci zob. podrozdział 2.1.1.

Definicja kognitywna za cel główny przyjmuje zdanie sprawy ze sposobu pojmowania przedmiotu przez mówiących danym językiem, tj. ze sposobu utrwalonej społecznie i dającej się poznać poprzez język i użycie języka wiedzy o świecie, kategoryzacji jego zjawisk, ich charakterystyki i wartościowania (Bartmiński 2009 : 42).

Ta definicja spełnia dwa istotne wymogi: adekwatności treściowej oraz adekwatności strukturalnej. Pierwsza z nich dotyczy preferowania w definiowaniu wyrazów wiedzy potocznej i unikania określeń naukowych. Wymóg adekwatności strukturalnej oznacza, że podstawę definicji tworzą składniki, które utrwalone zostały w zbiorowej świadomości danej wspólnoty językowej (Bartmiński 2009 : 47). W skład definicji wchodzi również sądy o danym przedmiocie wynikające z relacji pomiędzy składnikami konotacji słów (np. *matka*: rodzi, piastuje, wychowuje dzieci).

2.10. Środki stylistyczne występujące w badanych związkach frazeologicznych

2.10.1. Eufemizmy

Ze względu na wysoką częstotliwość ich występowania w różnych stylach języka, eufemizmy nie są traktowane tylko jako figura retoryczna, lecz uzyskały również status terminu językoznawczego (Krawczyk-Tyrpa 1996 : 82-83). Ponieważ prawie zawsze związane są z człowiekiem i jego stosunkami społecznymi, postrzegane są przez uczonych jako zjawisko socjolingwistyczne⁵⁵.

Tworzenie eufemizmów polega na zamianie wyrazów uważanych w danej wspólnocie za niestosowne innymi, bardziej stosownymi wyrazami:

Taj izvorno grčki pojam označava ublaženi izraz koji zamjenjuje vulgarizam ili riječ koja označuje kakvu opasnu, šokantnu ili neugodnu pojavu (Bagić 2010a : 7).

Celem eufemizacji jest uniknięcie możliwych nieporozumień w komunikacji, zaś jej powodem strach przed złem istniejący od dawnych czasów, kiedy to wierzono, że wymawianie określonych wyrazów przywołuje demony i powoduje nieszczęście (Bagić 2010a : 7; Pasini 2005 : 59; Kopaliński 1991 : 1163). Powstanie eufemizmów związane jest zatem z tabuizacją, która polega na zakazie stykania się z pewnymi rzeczami, zwierzętami lub osobami, wykonywania pewnych czynności lub wymawiania określonych wyrazów. Przyczyną tego może być szacunek (*nomina sacra*) lub strach (nazywanie imieniem diabła,

⁵⁵ D. Pasini: „Eufemizam se zbog svoje složene naravi ne može definirati jednoznačno pa otuda i brojnost definicija. Definicijama je zajedničko to da se eufemizam definira sociolingvistički prema funkciji koju ima ili prema drugim riječima ili prema drugim društvenim datostima” (2005 : 61).

śmierci lub choroby), wstyd (nazwy części ciała oraz czynności fizjologiczne), litość (brzydota, choroba) a także spryt (unikanie niepożądanych rzeczy w życiu społecznym) (Krawczyk-Tyrpa 1996 : 82; Bagić 2010a : 7).

Powstanie tabu związane jest przede wszystkim ze sferą sacrum ludzkiego życia. W religiach dotyczy ono głównie zakazu wymawiania imienia bóstwa, ale również ‘istot zła’ – szatana, demonów, złych duchów. W tym celu używane są do dzisiaj nazwy zastępcze *Otac* : *Ojciec*; *Gospodin* : *Pan*, za pomocą których unika się wymawiania rzeczownika *Bóg*. Aby uniknąć wymawiania imienia szatana, powstała w starożytnej Grecji nazwa *diábolos* (gr. *oszczerca*), która stała się wyrazem o zakresie międzynarodowym (chorw. *davo*, pol. *diabeł*, franc. *diable*, hiszp. *diablo*, ang. *devil*, czes. *dábel*, włos. *diavolo* itp.)⁵⁶. Znaczeniowa nieprzejrzystość tego słowa spowodowała, że użytkownicy języka chorwackiego zaczęli go uznawać za wyraz przynoszący nieszczęście i dlatego uległ on dalszej eufemizacji, w wyniku której powstał eufemizm *nečastivi*. W języku polskim z tych samych powodów utworzono wyraz *czort*.

Eufemizmów używamy także dla określenia tego, co u człowieka wywołuje wstyd, na pierwszym miejscu są to nazwy narządów płciowych (*męskie, żeńskie organy płciowe*) oraz funkcji fizjologicznych (*piškiti* : *siusiać* zamiast *pišati* : *sikać*). Zamiany typu *ograničen* : *ograniczony* (*glupi*); *osoba s posebnim potrebama* : *osoba szczególnej troski* (*upošledzony*) dokonane zostały z powodów grzecznościowych⁵⁷. Potencjał denominacyjny eufemizmów wykorzystywany jest szczególnie w języku mediów w celu ukrywania przed społeczeństwem niepożądanych zjawisk (*nierozwinięte kraje* → *kraje w rozwoju*) a również zniekształcenia faktów, to jest kłamstwa (*wojna kolonialna* → *operacja pokojowa, pacyfikacja*) (Bagić 2010a : 7).

56 Według Starego Testamentu *szatan* jest imieniem jednego z synów Jahwe, co na pewno wpłynęło na zastąpienie go inną nazwą. Ciekawy jest fakt, że w polskim przekładzie używany jest jako rzeczownik pospolity, a w chorwackim jako nazwa własna. *Pismo Święte*, Jb I, 6: „Pewnego dnia synowie Boży przybyli, by się stawić przed Jahwe. Stawił się także z nimi i szatan”. W przypisie odnajdujemy wyjaśnienie, że szatan to „przeciwnik, wróg zarówno Boga, jak i ludzi”; *Biblija. Sveto pismo staroga i novoga zavjeta*, Jb I, 6: „A dogodi se jednoga dana pa dođoše Božji sinovi i stupiše pred Gospodina. I Sotona se pojavi među njima”. Przekształcenie nazwy własnej w rzeczownik pospolity jest jednocześnie deprecjacją i eufemizacją (odbieranie tożsamości).

57 Do tej grupy także można zaliczyć eufemizmy powstałe na podstawie denominacji (‘ten który nie + czasownik’), określające wady fizyczne: *niewidzący, niesłyszący, niemówiący*, które w komunikacji publicznej prawie zupełnie zastąpiły podstawowe wyrazy *ślepy, głuchy, niemy*. W języku chorwackim takie konstrukcje (jeszcze) nie istnieją, więc ci, którzy nie widzą pozostają *sljepi*, niesłyszący *gluhi*, a niemówiący *nijemi* (Bagić 2010a : 7).

W wyniku zastąpienia niepożądanego nazwy konstrukcją opisową, powstają eufemizmy frazeologiczne: *kobieta publiczna*; *kobieta lekkich obyczajów*; *wesołe córki Ewy* (*prostytutka*); *omijać prawdę* (*kłamać*); *zasnąć snem wiecznym* (*umrzeć*)⁵⁸.

Jako zjawisko znajdujące się na pograniczu sfery sacrum i profanum, związane z przeżywaniem silnych emocji, śmierć została objęta tabu w licznych kulturach, od samych początków cywilizacji aż po dziś. O śmierci mówi się bardziej w sposób pośredni, za pomocą sformułowań o mniejszej intensywności emocjonalnej (*odejść*; *przeprowadzić się*; *zasnąć*; *spocząć*). Wyrażenia zastępcze mają działanie „terapeutyczne”:

Eufemizm pozwala oswoić śmierć, czyni ją łatwiej akceptowalną (Krzyżanowska 1996 : 93).

Zastępcze określenia śmierci służą *par excellence* łagodzeniu i wyciszaniu dramatu śmierci bliskiej osoby (Wysoczański 2012 : 42).

Ogólnie można powiedzieć, że niechęć człowieka do mówienia o śmierci jest czymś zupełnie naturalnym. Ze względu na ich charakter, Anna Krzyżanowska wyróżniła dwie grupy eufemistycznych związków frazeologicznych określających śmierć w języku polskim i francuskim: zwroty uwznioślające śmierć oraz zwroty deprecjonujące śmierć. Bez względu na ich emocjonalne zabarwienie, wszystkie eufemistyczne określenia śmierci mają na celu złagodzenie przekazywanej treści. Do pierwszej grupy autorka zalicza zwroty o podłożu religijnym, które nawiązują do wyższych sfer egzystencji (*pójść do Boga*; *zasnąć w Panu*; *odejść do domu Ojca*; *pójść [dostać się] do nieba*; *kłaść się na wieczny spoczynek*), obrzędów pogrzebowych (*spoczywać w trumnie [katafalku]*) oraz mitologii starożytnej (*Charon przewiózł kogoś przez Styks*). Druga grupa składa się z eufemizmów żartobliwych (*pójść z Dawidem na harfę grać*), zwrotów bazujących na czarnym humorze (*sprawić sobie drewnianą jesionkę*) lub estetyce groteski (*kopnąć w kalendarz*; *nakryć się nogami*; *wyciągnąć grabie*) (Krzyżanowska 1996).

Z tego podziału wynika, iż prawie wszystkie określenia używane zamiast czasownika *umrzeć* w jego dosłownym znaczeniu (‘śmierć osoby’) są eufemizmami. Podział związków frazeologicznych na uwznioślające oraz deprecjonujące, który zastosowała Anna

58 Jeżeli w samym frazeologizmie występuje wyraz dotyczący tabu, ulega on zniekształceniu: *Niech cię diabeł weźmie* (zamiast *diabeł*), *Sąsiemu jest wszędzie zima* (zamiast *nasiemu*). Innym sposobem eufemizacji związków frazeologicznych jest zamiana jednego wyrazu: *jak Bochnię kocham* (zamiast *Boga*) lub całego wyrażenia innym: *Idę sprawdzić, co z rowerami*; *Idem widzieć coś radi tajnica* (zamiast *Idę skorzystać z ubikacji*) (Krawczyk-Tyrpa 1996 : 87-89).

Krzyżanowska obecny jest także w chorwackich i polskich frazeologizmach określających czyjaś śmierć. Do określeń uwznioślających śmierć należą związki frazeologiczne motywowane wierzeniem w Boga i nieśmiertelność duszy (*Bog [je] uzeo/ pozvao/ primio koga k sebi* : Bóg kogoś wziął/ wezwał/ powołał do swojej chwały; *dati/ predati Bogu dušu* : oddać Bogu duszę) oraz tradycją pogrzebową (*leći u grob* : leć/ położyć się w grobie; *počivati u grobu* : spocząć/ spoczywać w grobie). Z drugiej strony, związki frazeologiczne deprecjonujące śmierć polegają na wyróżnianiu jej zewnętrznych przejawów i w ich składzie występują nazwy ludzkiego ciała (*ukopati noge* : wyciągnąć nogi; *zadrzeć brody*), nazwy określające części ciała zwierząt (*otegnuti papke* : wyciągnąć kopyta; *odwalić kitę*), oraz w obraźliwy sposób nawiązują do rytuału pogrzebowego (*dostać od grabarza łopatą w zadek; przenieść się do parku sztywnych*). W celu zlekceważenia śmierci używane są również określenia metaforyczne przedstawiające śmierć jako podróż, które często zawierają nazwy osób biblijnych (*kucati svetom Petru na vrata*; *jechać z listem od władzy do świętego Piotra*). W przypadku określeń deprecjonujących śmierć w sposób wulgarny (*machnąć kozła na Bródno*) mamy jednak do czynienia z wyrazami brzydkimi, obscenicznymi, a nie z eufemizmami (Bagić 2010a : 7).

2.10.2. Metafora – podstawowe narzędzie myśli

Od starożytności aż do czasów współczesnych metaforę postrzegano jako figurę retoryczną używaną w języku literatury jako indywidualny wyraz twórczości językowej. W ten sposób zdefiniował ją jej pierwszy teoretyk, Arystoteles:

Metafora jest to przeniesienie nazwy jednej rzeczy na inną: z rodzaju na gatunek, z gatunku na rodzaj, z jednego gatunku na inny, lub też przeniesienie nazwy z jakiejś rzeczy na inną na zasadzie analogii (Arystoteles 1988 : 351-352).

Jak widać z przytoczonej definicji, Arystoteles używa nazwy *metafora* dla określenia nie tylko tego, co dzisiaj określamy tym terminem, ale również innych rodzajów tworzenia znaczenia przenośnego – synekdochy (przeniesienie z rodzaju na gatunek i z gatunku na rodzaj) oraz metonimii (przeniesienie z jednego gatunku na inny). Już Kwintyliusz w dziele *O kształceniu mowcy* (II st. – ? n. e.) odróżnił synekdochę od metafory, która jego zdaniem dotyczy tylko dwóch ostatnich przytoczonych w definicji Arystotelesa sposobów tworzenia

znaczenia przenośnego⁵⁹. We współczesnej stylistyce i retoryce metafora ujęta jest tylko w odniesieniu do ostatniego punktu definicji Arystotelesa – analogii, ponieważ metonimia zrozumiana jest jako odrębny trop:

Metafora (g. μεταφορά, prijenos) pretpostavlja zamjenjivanje jedne riječi drugom prema značenjskoj srodnosti ili analogiji, tj. prijenos imena s jedne stvari na drugu (Bagić 2011b : 10).

Klasyczna retoryka zakłada, że znaczenie metaforyczne kształtuje się poprzez kontrastowanie znaczenia dosłownego ze znaczeniem przenośnym, do którego zawsze dochodzi w określonym kontekście i dlatego jest nim uwarunkowane. Ze względu na charakter znaczenia metaforycznego, wyróżnia się trzy podstawowe typy: metaforę bytu, ekspresyjną oraz poetycką⁶⁰. Pierwszy typ służy do nazywania rzeczy i zjawisk, dla których w języku nie istnieje nazwa (*noga stołu*) oraz poznawczych i kulturowych konceptów. Ze względu na swą funkcję nazewniczą często jest używana w filozofii i nauce, szczególnie w przypadku młodych dyscyplin, np. w astronomii (*życie, śmierć gwiazdy; czarna dziura*) oraz fizyce jądrowej (*jądro atomu*). Ponieważ człowiek postrzega świat z perspektywy samego siebie, wiele metafor bytu powstało na podstawie antropomorfizacji (*główka kapusty; płuca miasta*). Metafora ekspresyjna używana jest dla wartościowania zjawisk, rzeczy lub osób i stosowana jest głównie w języku potocznym dla wyrażania emocjonalnego stosunku do kogoś lub czegoś (*kotku mój; brudna świni*) oraz w języku mediów w celu przyciągania uwagi (*Zwycięstwo otwiera drzwi raju* – o meczu piłkarskim) lub namawiania do kupna produktów w reklamach (*Joga dla skóry* – o kremie do twarzy). Najbardziej oryginalna, inwencyjna i pomysłowa jest metafora poetycka, za pomocą której wzbogaca się język literatury; nierzadko jest ona zawiła i tajemnicza: *Budi nam spomena: ljucka su godišta/ vihar, plam i sjena, san, magla i ništa* ‘Przypomnijmy sobie: wiek człowieka to wichura, płomień, cień, mgła i nic’ (Ivan Bunić Vučić, *Vrhu smrti*)⁶¹. W przytoczonym powyżej wierszu poeta wyraża podstawową myśl o kruchości ludzkiego życia używając sześciu figur metaforycznych: *wichury, płomienia, cienia, snu, mgły* oraz *nicości*, funkcjonujących jako gradacja, której najwyższym stopniem jest – *nic*.

59 Podczas gdy metafora, zdaniem starożytnego myśliciela ma na celu charakteryzować rzeczy w sposób podniecający umysł, synekdocha jest stosowana by nadać językowi różnorodność poprzez przedstawianie wielości przez jedność (Jennings 1915 : 18).

60 Podział metafory przejęty z artykułu K. Bagicia (2011b : 10-11).

61 Przytoczone w tym miejscu przykłady metafor poetyckich pochodzą z artykułu K. Bagicia, ibidem.

Współcześnie rozróżnia się cztery teorie metafory: metaforę porównawczą, substytucyjną, interakcyjną oraz pojęciową (Bagić 2011b : 11). W teorii porównawczej, której początki zarysował Arystoteles metaforę utożsamia się ze skróconym porównaniem:

Poredba je, na primjer, kad pjesnik o Ahileju kaže: *k'o lav se baci*, a metafora kad kaže *lav se baci* (Bagić 2011b : 11) .

W ten sposób metaforę rozumieli również filozofowie rzymscy (Kwintylijan, Cyceiron), a także myśliciele z późniejszych okresów (Dumarsais). Zwolennicy drugiej teorii wychodzą z założenia, że znaczenie dosłowne i przenośne są kategoriami, które można ustalić, tj. że znaczenie metaforyczne w całości jest zawarte w znaczeniu dosłownym (*Achilles jest lwem* jest równoważne z: *Achilles jest odważny*). Teoria metafory interakcyjnej, którą szczególnie zajmowali się Ivor Armstrong Richards i Max Black, powstała jako reakcja na poprzednie dwie teorie, ponieważ okazały się one niewystarczające dla opisu natury tego tropu. Max Black zakłada, iż metafora jest obszarem współdziałania dwóch dziedzin: głównej oraz pomocniczej; główna zostaje przedstawiona przez system „implikacji skojarzeniowych” charakterystycznych dla dziedziny pomocniczej (Bagić 2011b : 11).

Metafora pojęciowa, której pierwszy model teoretyczny przedstawili George Lakoff i Mark Johnson w 1980 roku, stanowi jeden z najistotniejszych elementów teorii kognitywnej. Pomimo różnic w ujęciu tego zjawiska względnie motywacji, uwarunkowań kulturowych, konwencjonalizacji oraz natury (ustalona struktura wiedzy czy proces), kognitywne teorie metafory łączy podstawowa myśl, że metaforyzacja nie jest cechą ograniczoną do dyskursu poetyckiego, lecz również zwykłego, codziennego sposobu naszego myślenia (Grzegorzczak 2001 : 82). Swoją kluczową dla kognitywnej teorii metafory książkę *Metafory w naszym życiu* Lakoff i Johnson zaczynają stwierdzeniem o wszechobecności metafory jako sposobu myślenia i mówienia o świecie:

Dla większości ludzi metafora jest środkiem wyobraźni poetyckiej i ozdobą retoryczną, a więc czymś niezwykłym, co w języku codziennym się nie pojawia. Co więcej, powszechnie uważa się metaforę za właściwość języka jedynie, a więc rzecz związaną ze słowami, nie zaś z myślami czy działaniami. Z tego powodu większość ludzi sądzi, że można doskonale obyć się bez metafory. My zaś, przeciwnie, odkrywamy obecność metafory w życiu codziennym, nie tylko w języku, lecz też w myślach i czynach. System pojęć, którymi się zwykle posługujemy, by myśleć i działać, jest w swej istocie metaforyczny (Lakoff – Johnson 2010 : 29).

W teorii kognitywnej metafora jest zdefiniowana jako „forma rzutowania pojęciowego polegająca na odwzorowaniach, inaczej relacjach odpowiedniości, pomiędzy różnymi domenami pojęciowymi” (Evans 2009 : 67). W procesie tworzenia znaczenia metaforycznego zostają połączone: domena źródłowa i domena docelowa (PODRÓŻ → MIŁOŚĆ TO PODRÓŻ). Metaforyczne ujęcie danego zjawiska polega na występowaniu zespołu metafor reprezentujących strukturę naszego myślenia (np. myślenie o wojnie uwzględnia analizę „kosztów” i „zysków”, na podstawie której ocenia się opłacalność uczestnictwa w konflikcie) oraz zespołu definicji metaforycznych, koniecznych dla ich językowej realizacji (np. definicja „kosztów” w wymienionym przykładzie) (Lakoff 2003 : 30). Metafory pojęciowe tworzące koncepty poznawcze są realizowane w języku poprzez wyrażenia metaforyczne; o tym, że miłość ujmujemy w kategoriach podróży świadczą zdania typu ‘Spójrz, jak daleko zaszliśmy’, ‘Musimy się rozstać’, ‘Niech każde z nas idzie swoją drogą’ itp. (Lakoff – Johnson 2010 : 79). Metafora podróży również występuje w postrzeganiu śmierci, tworząc z istniejących eschatologicznych koncepcji motywację dla związków frazeologicznych typu: *otići/ preseliti se/ biti primljen u Abrahamovo krilo : przenieść się/ odejść na łono Abrahama; ići/ otići/ poći Bogu na istinu : pójść do Boga; sići u grob : zejść/ pójść do grobu; zauvijek napustiti koga : odejść [od kogo] na zawsze*)⁶².

2.10.3. Metonimia

W odróżnieniu od metafory, która powstaje w wyniku przeniesienia nazwy jednej rzeczy na inną, metonimia polega na zastępowaniu nazwy danej rzeczy nazwą innej, realnie istniejącej rzeczy, z którą jest związana:

Metonimia (< gr. *metōnymía*; ang. *metonymy*, fr. *métonymie*, niem. *Metonymie*, ros. *метонимия*) – zastąpienie nazwy jakiegoś przedmiotu lub zjawiska nazwą innego, pozostającego z nim w pewnej obiektywnej zależności (*Słownik terminów literackich* 1998 : 307).

62 W nawiązaniu do zdań przytoczonych przez G. Lakoffa i M. Johnsona, w których użycie czasowników presuponuje środki lokomocji, przytaczam przykład z piosenki *Death bell* wybitnego bluesmana, Lightnin’ Hopkinsa, w którego opusie muzycznym motyw śmierci zajmuje wyjątkowe miejsce: *Sound like I'm hearing moaning, death bell ringing all in my head/ Sound like I can hear moaning, death bell ringing all in my head/ Yeah I know that I was gonna leave on a chariot but I didn't know/ What kind of chariot gonna take me away from here*. Podmiot liryczny wyobraża sobie zatem śmierć jako podróż karetą i zastanawia się, jaki rodzaj tego pojazdu zabierze go z tego świata. Przez wzgląd na to, że artysta ten teksty swych piosenek modyfikował w trakcie wystąpień, przytoczone wersy zostały zapisane na podstawie zapisu audio, który można odnaleźć na YouTube.

Metafora to zasadniczo pojmowanie jednej rzeczy w terminach innej, a jej podstawową funkcją jest zrozumienie. Metonimia natomiast pełni głównie funkcję desygnacyjną, co pozwala nam używać pewnego pojęcia tak, aby *zastąpiło* inne (Lakoff – Johnson 2010 : 68).

Metonimia ma charakter referencyjny i jej podstawową funkcją jest ułatwienie porozumiewania się: „dotyczy takiego użycia wyrażeń językowych, aby precyzyjnie ‘wskazywały’ one obiekty, o których chcemy rozmawiać” (Evans 2009 : 74). Z tego powodu tradycyjnie uznaje się, że wiąże się ona z mową potoczną i stylem realistycznym, w odróżnieniu od metafory, która używana jest w mowie poetyckiej oraz stylu romantycznym (*Słownik terminów literackich* 1998 : 308). Dzisiaj natomiast ogólnie przyjmuje się, że zarówno metafora, jak i metonimia należą do przestrzeni naszego codziennego, zwykłego myślenia i mówienia (Lakoff – Johnson 2010 : 69). Niektóre ze skonwencjonalizowanych schematów metonimii to: MIEJSCE ZA WYDARZENIE (*Miejmy nadzieję, że Pekin będzie równie udaną olimpiadą jak Ateny*), MIEJSCE ZA INSTYTUCJĘ (*Paryż i Waszyngton sprzeczą się*), PRODUCENT ZA PRODUKT (*Właśnie kupiłem nowego citröena*), CZĘŚĆ ZA CAŁOŚĆ (*Podaj pomocną dłoń*), CAŁOŚĆ ZA CZĘŚĆ (*Popsuł mi się samochód*), SKUTEK ZA PRZYCZYNĘ (*Ręce jej opadły*) (Evans 2009 : 75).

Za odmiany metonimii uznawane są antonomazja, hypallage, metalepsis oraz synekdocha (*Słownik terminów literackich* 1998 : 308). Dla teoretyków literatury i językoznawców szczególnie interesująca jest synekdocha – zdaniem jednych podrodzaj metonimii (Lakoff – Johnson 2010 : 69-71), zaś innych osobny trop (Bagić 2011a : 7). Dla Arystotelesa oznaczała ona sposób tworzenia metafory:

Przeniesienie nazwy rodzajowej na gatunek ma miejsce, gdy mówi się np. „tutaj stoi mój okręt”. „Stać na kotwicy” wchodzi bowiem w zakres pojęcia rodzajowego „stać”. Przeniesienie nazwy z gatunku na rodzaj: „zaiste Odys dokonał tysięcznych czynów wspaniałych”⁵. „Tysięcznych” znaczy tu „wielu” i zostało tu użyte przez poetę zamiast „wielu” (Arystoteles 1988 : 352).

Jest to jeden z podstawowych tropów, którego znaczenie nie uległo znacznieszym zmianom do dzisiaj:

Riječ je o mikrostrukturalnoj figuri (tropu) kod koje se jedna riječ zamjenjuje drugom na temelju značenjskoga dodirivanja ili uokviravanja (Bagić 2011a : 7).

W przypadku synekdochy do transferu znaczenia dochodzi w ramach tej samej domeny pojęciowej, a obejmuje relacje: część ↔ całość (*Ruka koja daje uvijek je iznad one koja prima* ‘Ręka, która daje zawsze jest nad tą, która przyjmuje’), jedność ↔ wielość (*Sit gladnu ne vjeruje* ‘Syty głodnemu nie wierzy’), rodzaj ↔ gatunek (*Muklo i tužno cvili i zavija zvijer* ‘Głucho i smutno wyje zwierzę’; *zwierzę* zamiast *wilk*), konkretne ↔ abstrakcyjne (*Mladost ne poštuje starost* ‘Młodość nie szanuje starości’), materiał ↔ przedmiot, istota (*Činčila je skuplja od lisice* ‘Szynszyl jest droższy od lisa’) (Bagić 2011a : 7).

W badanych związkach frazeologicznych synekdocha stanowi jeden z częściej występujących sposobów tworzenia znaczenia przenośnego. Relacja część ↔ całość dotyczy używania nazwy części ludzkiego (*ostaviti [svoje] kosti* : *położyć/ złożyć kości*) lub zwierzęcego ciała (*otegnuti papke* żarg. iron. : *wyciągnąć kopyta* posp.), układu fizjologicznego (*puścić ostatnią parę*), cech (*Martwa cnota bez ludzkości*) i przedmiotów (*otići u grob* : *iść/ pójść do grobu*). Za relację rodzaj ↔ gatunek można uznać zamianę życie → dzień w zwrotach *dokončati svoje dane* : *skończyć dni swoje*; *dopełnić kresu dni svojih* oraz *kopnąć/ stuknąć/ uderzyć/ walnąć w kalendarz* posp., ponieważ życie rozumiemy tu poprzez kategorię czasu.

2.10.4. Personifikacja

Tak samo jak metaforę i metonimię, personifikację także zalicza się do figur stylistycznych, której użycie nie ogranicza się do dyskursu poetyckiego, lecz jest powszechnie używana w codziennej mowie. Ze względu na swą naturę, personifikację traktuje się w poetyce jako szczególny rodzaj metafory:

P e r s o n i f i k a c i j a (prema latinskom *persona*, osoba, i *facere*, činiti) osobita je vrsta metafore u kojoj se stvarima, prirodnim pojavama, apstraktnim predmetima, životinjama ili biljkama daju ljudske osobine (Solar 1988 : 71).

Za pomocą personifikacji narracja nabiera dynamiki, a dane pojęcie zostaje przedstawione w sposób bardziej obrazowy. Jest to figura, którą łatwo dostosować do różnych typów dyskursów oraz konceptów poetyckich, a szczególnie jest związana z literaturą piękną, tekstami współczesnej muzyki, prasą oraz reklamą (Bagić 2010b : 7). Personifikacji często używano w tekstach alegorycznych, w których zwykle dobre oraz złe cechy przedstawiano jako osoby. Jest to konwencjonalny sposób określania pojęć abstrakcyjnych używany w

tekstach biblijnych: gdy mówi się, na przykład o mądrości, pokazana jest ona jako osoba, która szuka ludzi i do nich się zwraca: *Ona sama krąży wokóło, szukając godnych siebie, i chętnie ukazuje się im na drogach, i towarzyszy im w każdej myśli* (PŚ Mdr 6,16). Zarówno śmierć, szczególnie w alegoriach nowotestamentowych, przybiera postać osoby mającej władzę nad ludźmi aż do chwili pojawienia się Chrystusa, który ją pokonał (*Śmierć mu więcej panować nie będzie*). Personifikację stosuje się także w tekstach prasowych i reklamowych (w tym konkretnym przypadku chodzi o nadanie produktom cech ludzkich). Niektóre ze sloganów używanych w reklamach to: *Automobil s osmjehom na licu; Svaka kap vode sanja da jednog dana postane Becks od pola litre; Maxflu otapa gripu u čaši vode* (Bagić 2010b : 7).

W ramach omawianej w niniejszej pracy frazeologii związanej z pojęciem *śmierć* personifikacja zajmuje wyjątkowe miejsce. W pierwszej kolejności używana jest ona dla określania samego aktu śmierci. W tym kontekście śmierć przybiera postać osoby, a także jakiejś nieokreślonej istoty nadprzyrodzonej, która ma skrzydła (*skrzydła śmierci*), szpony (*szpony śmierci*) oraz paszczę (*rzucić się w paszczę śmierci*). Posiada ona ludzkie cechy: srogość (*sroga śmierć*), brak litości (*nemila smrt : neliitościwa śmierć*) itp. Pod względem jej stosunku do człowieka, na pierwszy plan wysunięto gwałtowny sposób, w jaki odbiera człowiekowi życie (*śmierć porwała kogoś; Śmierć zadaje cios*), jednak mniejsza liczba frazeologizmów polega na pokazywaniu jej jako osoby troskliwej, przyjacielsko nastawionej wobec człowieka (*śmierć utuliła kogoś w objęciach*). Obok samej śmierci, cechy osoby nadano także innym zjawiskom, więc w ramach materiału językowego zebranego w niniejszej pracy personifikowany obraz cechuje chorobę (*choroba przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie*), los (*sudbina uze koga*) oraz czas (*Czas dziad, ale z kosą*).

Rozdział 3

Słownik

3.1. Układ słownika

Słownik zawiera 445 frazeologizmów chorwackich i 1115 polskich. Przedstawione w nim związki frazeologiczne zostały sklasyfikowane na podstawie występowania w ich składzie wspólnych członów nominalnych, głównie rzeczowników (*borba na život i [na] smrt* : *walka [bój] na śmierć i życie*) i przymiotników (*blijed kao smrt* : *blady jak śmierć*) oraz werbalnych (*umrijeti naravnom [svojom] smrću* : *umrzeć swoją [własną] śmiercią*). Przyczyną większej reprezentacji wyrazów nominalnych niż werbalnych jest powtarzalność określonych czasowników w badanym korpusie. Układ słownika jest alfabetyczny, a pod jednym hasłem najpierw podano wyrażenia nominalne, potem zwroty i w końcu frazy (♠). Istnieje sporo słowników frazeologicznych, w których hasła są podane właśnie w taki sposób, np. *Słownik frazeologiczny języka polskiego* S. Skorupki, *Wielki słownik frazeologiczny* pod red. M. Bańki, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego* P. Müldnera-Nieckowskiego oraz inne.

Poszczególne frazeologizmy ilustrowane są przykładami z różnych źródeł: językoznawczych, literackich oraz publicystycznych. Jako źródło frazeologizmów przyjęto również chorwacki i polski przekład *Pisma Świętego*, w którym używane są połączenia wyrazowe podniosłe, dzisiaj rzadko występujące w języku, ale także i te deprecjonujące śmierć. Skrzydlate słowa biblijnego pochodzenia zaprezentowane są natomiast w postaci, w jakiej występują w słownikach. Ze względu na to, że celem pracy jest przedstawienie obrazu śmierci w obu badanych językach na szerszym tle kulturowym, a również twórczości indywidualnej, słownik zawiera bardzo różnorodny materiał, w którym obok frazeologizmów archaicznych występują także połączenia wyrazowe obecne we współczesnej polszczyźnie oraz w języku chorwackim, o różnym nacechowaniu stylistycznym, od frazeologizmów wzniosłych, przez neutralne, do ośmieszających oraz pogardliwych. W ten sposób staram się ukazać różne sposoby obrazowania śmierci w obu badanych językach.

Słownik opracowany został metodą porównawczą, uwzględniającą różne stopnie ekwiwalencji frazeologicznej. W przypadkach, gdy struktura chorwackich i polskich frazeologizmów i ich obraz wewnętrzny są takie same lub podobne, są one traktowane jako synonimy (*powiększyć grono aniołków* : *povećati broj anđela*). Związki frazeologiczne różniące się strukturą gramatyczną, których obrazy wewnętrzne nie są podobne, ale jednak na podstawie ich wspólnych konotacji i asocjacji można zaliczyć je do jednego kręgu tematycznego, podane są również jako synonimy, np. *Smrt ne gleda nikome u brke* : *Śmierć*

nie patrzy w zęby. W przypadku, gdy chorwackie i polskie związki frazeologiczne różnią się strukturą gramatyczną oraz składem leksykalnym, ale mają to samo lub bardzo podobne znaczenie, podane są osobno, lecz z odsyłaczem (♦) do synonimu w drugim języku (*Što kolijevka zaljuljala, motika zakopala; Już dziecko ma przeznaczoną śmierć*). Odsyłacze są również używane w przypadku synonimów jednego języka. Obok chorwackich i polskich związków frazeologicznych podane jest także objaśnienie ich znaczenia, z wyjątkiem przykładów, kiedy jest ono czytelne, jasne.

Pod poszczególnymi związkami frazeologicznymi zostały umieszczone przykłady ich użycia w kontekście, wyodrębnione za pomocą nawiasów ({}). Często jednak brak takiego materiału dla przysłów oraz skrzydlatych słów, ponieważ używane są rzadko lub w ogóle nie występują we współczesnym języku chorwackim i polskim. W przypadku frazeologizmów biblijnego pochodzenia podany jest cytat z *Pisma Świętego*, będący źródłem danego frazeologizmu, w którym nie jest on koniecznie użyty w formie, w jakiej występuje dzisiaj (np. *Bóg dał, Bóg wziął [zabrał]* ← *Jahwe dał i Jahwe wziął, niech będzie błogosławione imię Jahwe*).

3.2. Hasła słownikowe

A

Abel

- *Abel dawno na hipokondryję umarł żart.* (NKPP I 3) ‘o kimś udającym chorego’

Abraham

- *łono Abrahama* ♦ Krilo

- *spacer do Abrahama* (Krzyż 108) ‘śmierć’

- *do Abrahama na piwo żart.* (Kop 12) ‘umrzeć’

- *iść do Abrahamka na monopol żart.* (Eng 122, Wys 237)

- *iść (pójść, jechać, pojechać) do Abrahama (Abrahamka) na ciepłe (kwaśne) piwo żart. gwar. warsz.*

pójść do Abrahama na ciepłe piwo żart. (Eng 122, Wys 237 gwar. warsz.), *iść (jechać, pojechać) do Abrahama (Abrahamka) na ciepłe (kwaśne) piwo* (Krzyż 102)

- *iść (pójść, jechać, pojechać) do Abrahama (Abrahamka) na piwo pot. żart. iron. ‘umrzeć’⁶³*

iść do Abrahama na piwo (Wys 237), *pójść do Abrahama na piwo pot. żart.* (PBŚ 9, KSJP piwo, NKPP I 4), *iść (pójść) do Abrahama na piwo pot.* (USJP Abraham, WSF 1), *jechać do Abrahama na piwo gwar. warsz.* (Wys 237), *jechać (pójść, pojechać) do Abrahama na piwo pot.* (CZP 4), *pojechać do Abrahama na piwo* (Eng 122, Wys 237), *pójść (pojechać) do Abrahama na piwo* (CZPSS 13), *iść (pójść, pojechać) do Abrahama na piwo żart.* (SFJP 81)

- *pojechać do Abrahama* (Wys 236)

- *powędrować na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka żart.; przejechać się (przenieść się) na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka żart.*

powędrować na kwaśne piwko do Abrahamka żart. (Eng 122), *powędrować na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka* (Krzyż 102); *przejechać się (przenieść się) na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka* (Krzyż 102)

- *powrócić na łono Abrahamka* ♦ Krilo

- *pójść do Abrahama* (PBŚ 9)

- *pójść do Abrahama na lepszy wikt i jakie takie piwo iron.* (Krzyż 102)

- *pójść do Abrahama na łono* ♦ Krilo

- *pójść do Abrahamka na pączki gwar. żart.* (Eng 122, Wys 237)

63 Wszystkie pozostałe związki frazeologiczne pod tym hasłem mają to samo znaczenie.

- *pójść (odejść, przenieść się) na łono Abrahama* ♦ Krilo

- *przejechać się do Abrahamka na (piwo) piwko żart.*

przejechać się do Abrahamka na piwo (Wys 237), *przejechać się do Abrahamka na piwko żart.* (Eng 122)

- *wybierać się do Abrahama na piwo żart.; wynieść się do Abrahama na piwo*

wybierać się do Abrahama na piwo żart. (WSFJP 33), *wynieść się do Abrahama na piwo* (Krzyż 102)

- *zawinąć się na łono Abrahama* ♦ Krilo

♠

- *Poniesion był od aniołów na łono Abrahama* ♦ Krilo

- *Poszedł do Abrahama na kwaśne piwo* (Wys 237)

- *Poszedł przed Abrahama* (PBŚ 9)

- *Powędrował na kwaśne piwko do Abrahamka* (PBŚ 9)

Absalom

- *Kto by mi dał, abych ja umarł miasto ciebie, Absalomie, synu mój, synu mój, Absalomie!*
PŚ II Sm 19,1 (SS 62) ‘żałoba Dawida z powodu śmierci Absaloma’

Ad Patres (Patros)⁶⁴

- *powędrować ad patres żart.* (Eng 122, Wys 237) ‘umrzeć’ zob. *pojechać ad patros; przenieść się ad patres*

- *pojechać ad patros żart.* (Eng 122) zob. *powędrować ad patres; przenieść się ad patres*

- *przenieść się ad patres gwar. warsz.* (Wys 237) zob. *powędrować ad patres, pojechać ad patros*

Agonia

- *śmiertelna agonia* (Wys 223) ‘stan poprzedzający śmierć’

Ahiret⁶⁵

- *preseliti (se) na Ahiret* (An Ahiret, JL) ‘umrzeć, przenieść się do zaświatów’

{U dubokoj boli javljamo svim rođacima, prijateljima i znancima tužnu vijest da je naša draga supruga, majka, kći, sestra, baka, šogorica, teta i ujna, gospođa MUNEVERA KULENOVIĆ rođ. TOPČIJA preselila na Ahiret u petak 9. ožujka 2012. u 68. godini nakon kratke i teške bolesti. (JL 4905/43)}

64 Zwroty pod tym hasłem stanowią żartobliwy wariant frazeologizmu *przenieść się do ojców* (♦ Otac) pochodzenia biblijnego.

65 W islamie świat pozagrobowy, zaświaty. Zwrot jest zapożyczeniem z języka bośniackiego, natomiast występuje w nekrologach w przypadku śmierci muzułmanów.

Akt

- **akt śmierci** ‘zaświadczenie o czyjejś śmierci’ zob. *smrtni list* ♦ List; *metryka śmiertelna*; *metryka zgonu* ♦ Metryka; *świadectwo śmierci* ♦ Świadectwo
akt śmierci (Wys 464), *akt (świadectwo) śmierci* (KSJP śmierć, SFJP II 307)

Amen

- **zasnąć na amen żart. euf.** (Eng 121) ‘umrzeć’

Andeo : Anioł

- **andeo smrti : anioł śmierci książk.** – symbol śmierci; w teologii żydowskiej i muzułmańskiej zwiastunem i sprawcą śmierci jest anioł Azrael, poseł Allaha; z hebr. Azra’el, dosł. ‘Bóg pomógł’

andeo smrti (PHR 21, RHJ 23); *anioł śmierci* książk. (CZP 7, Kop 1151, PHR 21, SFJP I 87, USJP anioł, WSF 5, Wys 55)

{*Anioł Śmierci, Malaak ha-Mawet (hebr.): żyd. bezcielesna istota, która na polecenie Jahwe-Elohima zapowiada lub sprowadza śmierć.* (LM 29); *Po śmierci ciało zostaje oddzielone od duszy, która jest poddawana wstępnemu osądowi, po czym ponownie wraca do niego i czeka na sąd przeprowadzony przez Aniołów Śmierci (er, I: 514)* (Wys 148)}

- **povećati broj anđela : powiększyć (powiększać) grono aniołków gwar. warsz.** – zwrot używany w przypadku śmierci dziecka oraz ironicznie w przypadku śmierci dorosłego; zob. *Bode jeden anđelak na nebu više*

povećati broj anđela (PHR 21); *powiększyć grono aniołków* (Eng 122, PBŚ 23, PHR 21, SFJP I 87, USJP aniołek, WSF 5, Wys 237 gwar. warsz.), *powiększać grono aniołków żart.* (NKPP I 21, WSFJP 43)

{*Nebo je dobilo još jednog anđela, nebeski svod još jednu zvijezdu.* (SD 21940/41); *Powiększyłeś grono aniołków* (JOSE 62)}

- **spominjati se s anđeli gwar. : być u aniołków podn.** (o dziecku), **iron.** (o dorosłym) ‘być martwym’

spominjati se s anđeli gwar. (FKKG 241); *być u aniołków* (Krzyż 102)

- **śpiewać z aniołami** (Wys 235) ‘umrzeć, zginąć’

- **Bode jeden anđelak na nebu više gwar.** (RĎG 39) zob. *povećati broj anđela : powiększyć (powiększać) grono aniołków*

Arena

- **zejść z areny życia euf. książk.** (Eng 120, KSJP arena, PHR 29, USJP zejść, WSF 686) ‘umrzeć, nie żyć’ zob. *sići sa životne scene : zejść ze sceny życia* ♦ Scena

Atak

- **atak śmiertelny książk.** (WSFJP 49) ‘nasilenie choroby prowadzące do śmierci’

Aureola

- *umrzeć w aureoli świętości podn.* (Krzyż 103) ‘umrzeć z opinią bardzo dobrego człowieka’

B

Babcia

- *pójść do babci na śniadanie żart.* (Eng 122) ‘umrzeć’

Bać się

- *bać się czego[ś] jak śmierci* ‘bardzo się czegoś bać’ zob. *bać się kogo (czego) jak grzechu śmiertelnego; lękać się czego jak śmierci* ♦ *Lękać się*
bać się czego jak śmierci (NKPP I 47, Wys 778), *bać się czegoś jak śmierci* (Wys 610), *bać się*
(lękać się) czegoś jak śmierci (SFJP II 308), *lękać się czego jak śmierci* (Wys 778)

- *bać się kogo (czego) jak grzechu śmiertelnego* (SFJP II 309) zob. *bać się czego[ś] jak śmierci*

- *Lepiej umrzeć, niżeli się bać* (NKPP I 48) ‘życie w strachu jest gorsze niż śmierć’

- *Kto się śmierci boi, placu nie dostoi* (NKPP III 450, Wys 609) ‘kto się śmierci boi, ten nie oprze się, nie sprosta przeciwnościom’ zob. *Kto się śmierci boi, o sławę nie stoi*

- *Kto się śmierci boi, o sławę nie stoi* (NKPP III 450, KP 141, Wys 609) ‘lęk przed śmiercią nie pozwala na osiągnięcie sławy’; zob. *Kto się śmierci boi, placu nie dostoi*

- *Kto się śmierci nie boi, ten każdemu dostoi* (NKPP III 451) ‘kto pokonał w sobie strach przed śmiercią, wszystkiemu sprosta’

- *Kto ufa Bogu, śmierci się nie boi* ♦ Bog

Banda (Bonda) gwar.

- *mrtva banda; martvo bonda gwar.* zob. *mrtvo nadgrađe* ♦ *Nadgrađe*
mrtva banda gwar. (DPR 277, Vuk 215), *martvo bonda* (LVJ 283)

Barbara

- *Baska przychodzi gwar.* (SGPK I 55) ‘śmierć się zbliża’

- *Święta szczęśliwej śmierci patronko, Barbaro!* (Wys 438) – pomocy świętej Barbary wzywano podczas epidemii

Batalion

- *batalion śmierci* (SFJP II 307) ‘batalion przeznaczony do najcięższych operacji wojennych’

Biały

- *ktoś jest biały jak śmierć* (WSF 18) zob. *ktoś jest blady jak śmierć* ♦ *Blijed*

- **ożenić się z białą gwar.** (Wys 238) zob. *Ożenił się z Łopacińską* ♦ *Łopacińska*

Bieg

- **bieg śmiertelny** (Wys 143) – wyobrażenie życia jako biegu ku śmierci zob. *Żywot ludzki – bieg do śmierci* ♦ *Žiće; Žycie jest tylko wędrówką ku śmierci* ♦ *Život*

Bić

- **bić na śmierć (gwar. zabicie)** ‘doprowadzić człowieka lub zwierzę do utraty życia przez bicie’ zob. *zmlatiti na mrtvo koga : zatluc kogoś na śmierć* ♦ *Izmlatiti; katować na śmierć (zabicie)* ♦ *Katować*

bić na śmierć (KSJP śmierć, Wys 603), *bić na śmierć (zabicie)* gwar. (SGPK I 76)

{*Miałam 18 lat, jak Bogdan zginął. Milicjanci zbili go na śmierć.* (PRZ 28/29 (3497/8)/20)}

Bić się

- **bić się na śmierć** (NKPP I 86) ‘walczyć dopóki ktoś nie straci życia’

Biti : Być

- ***Ja sam bil kako vi jeste, vi ćete biti kako jesam ja arch. : Jestem, czym będziesz, czym jesteś – niegdyś byłem*** (łac. *Sum quod eris, quod es olim fui*) ‘napis na nagrobkach, przypominający, że każdy kto żyje, musi umrzeć’

Ja sam bil kako vi jeste, vi ćete biti kako jesam ja (PZGO 100); *Jestem, czym będziesz, czym jesteś – niegdyś byłem* (Kop 1152)

{*Bio sam/ što jesi/ bit ćeš/ što jesam.* (NHE 246); *Ja sam bio kao ti/ ti ćeš biti kao ja.* (NHE 305)}

- ***Danas jesmo (gwar. esmo), sutra nismo bibl.; Denes jesmo, zutra nesmo gwar.; Denes jesi, zutra nesi gwar.*** ‘człowiek może umrzeć w każdej chwili’ zob. *Čovik danas je, jutro ni Danas jesmo, sutra nismo bibl.* (BPH 94, RHJ 158), *Denes jesmo, zutra nesmo gwar.* (FKKG 75), *Denes jesi, zutra nesi gwar.* (RĐG 858), *Danas esmo, sutra nismo gwar.* (Tas 292)
{*Dulja bolest izluđuje liječnika, danas kralj a sutra mrtav.* (SP Sir 10,10)}

- ***Čovik danas je, jutro ni gwar.*** (PZGO 104, HNP 24) zob. *Danas jesmo (esmo), sutra nismo*

- ***Sega bu, samo nas ne bu gwar.*** (FKKG 293) ‘ludzie są śmiertelni’ dosł. ‘wszystko zostanie, tylko nas nie będzie’

- ***Jere ćete biti vi kakov jesam ja, a ja neću biti kakovi jeste vi arch.*** (PZGO 100) ‘kto umrze, nigdy już nie będzie żył’ dosł. ‘ponieważ będziecie takimi, jakim ja jestem, a ja nie będę takim, jakimi wy jesteście’

Bitwa

- *Bitwa nie pokój, śmierć nie życie* (NKPP I 107, Wys 123) – przysłowie rycerskie, związane z okresem sarmatyzmu

Bladość

- *śmiertelna (trupia) bladość* (SFJP I 103, USJP bladość, Wys 391) ‘o kimś lub czymś bardzo bladym’

- *martwa bladość* (twarzy) (KSJP martwy) ‘bladość przypominająca martwe ciało’

Blask

- *martwy blask książk.* (WSFJP 71, Wys 783) ‘blade światło’

Blijed : Blady

- *blijed kao smrt; blid ka smrt gwar.; bled kak smrt gwar. : blady jak śmierć* (ang. *pale as death*) ‘o kimś bardzo bladym’ zob. *smrtno blijed : śmiertelnie (trupio, jak trup) blady; zblednąć jak śmierć* ♦ *Zblednąć*

blijed kao smrt (An smrt, HEFR 713, HFR 279, HSRPF 298, Mat 622, PHR 841, SHF 66), *blid ka smrt gwar.* (FNIGH 299), *bled kak smrt gwar.* (FKKG 170); *blady jak śmierć* (KSJP śmierć, NKPP I 109, SFJP II 307, PHR 840, USJP blady, WSFL 199, Wys 429)

- *smrtno blijed : śmiertelnie (trupio, jak trup) blady* zob. *blijed kao smrt : blady jak śmierć; zblednąć jak śmierć* ♦ *Zblednąć*

smrtno blijed (RHJ 1152); *śmiertelnie (trupio) blady* (KSJP blady, SFJP I 103), *ktoś śmiertelnie (trupio, jak trup) blady* (WSFJP 71)

- *blady jak śmiertelna chusta* (SFJP II 309, Wys 480) ‘ktoś zupełnie, nienaturalnie blady’ zob. *zblednąć jak śmiertelna chusta* ♦ *Zblednąć*

- *ktoś jest blady jak śmierć* (WSF 18) ‘ktoś jest bardzo blady, wygląda jakby był martwy’ zob. *ktoś jest biały jak śmierć* ♦ *Biały*

Bog : Bóg

- *Bog je koga pozvao sebi na račun : Bóg kogoś wziął (wezwał, powołał, przyjął) do swojej (swej) chwały podn.; Bóg wziął (wezwał, powołał) kogoś do wiekuistej chwały książk. przestarz.* ‘ktoś zmarł’

Bog je koga pozvao sebi na račun (PHR 99); *Bóg kogoś wziął (wezwał) do swojej chwały* (PHR 99), *Bóg kogoś wziął (wezwał, powołał) do swojej chwały* (KSJP Bóg, USJP chwała), *Bóg kogoś wziął (wezwał, powołał, przyjął) do swojej chwały podn.* (WSF 41), *Bóg kogoś wziął (powołał, przyjął) do swojej chwały podn.* (WSFJP 79), *Bóg kogoś wziął (powołał) do swojej chwały przestarz. podn.* (SFJP I 137), *Bóg wziął (wezwał, powołał) kogoś do swojej (swej) chwały podn.* (Krzyż 103); *Bóg wziął (wezwał, powołał) kogoś do wiekuistej chwały książk. przestarz.* (Krzyż 103)

{*Synu Synu drogie dziecię/ Krótco żyłeś na tym świecie,/ Bóg Cię zabrał do swej chwały/ A nam smutki pozostały* (Kolb 133)}

- **Bog [je] uzeo (pozvao, primio) koga [k sebi]; Bog e k sebe pozval koga gwar. : Bóg powołał kogoś do Siebie podn.** ‘ktoś zmarł’ zob. *Bog [dragī] je zel k sebi koga*

Bog [je] uzeo (pozvao, primio) koga [k sebi] (Mat 30), *Bog e k sebe pozval koga gwar.* (RĐG 63); *Bóg powołał kogoś do Siebie podn.* (Krzyż 103)

{*I hodeći Henok jednako s Bogom, nestade ga jednoga dana, jer ga uze Bog.* (SP Post 5,24); *Spomeni se, Gospodine, služe svoga I./ koga si s ovoga svijeta pozvao k sebi.* (Spro 122); *Dobri Bog te pozva k sebi da mu gledaš svijetlo lice u užitku vječnog raja.* (NHE 107/554)}

- **doći pred Boga podn. : stać (stanqć) przed Bogiem podn. relig.** ‘umrzeć; po śmierci znaleźć się w obliczu Boga’ zob. *stanqć przed Panem ♦ Gospodin*

doći pred Boga podn. (PHR 69); *stanqć przed Bogiem podn.* (HPFR 8, PHR 69, SFJP I 109, USJP Bóg, WSFJP 23, Wys 257), *stać przed Bogiem relig.* (WSFJP 81), *stać (stanqć) przed Bogiem* (Krzyż 103)

- **ići (otići, poći, gwar. iti) Bogu na istinu książk. podn. : pójść do Boga podn.** ‘umrzeć’ zob. *Otišao Bogu na istinu; ići (otići, poći, gwar. otiti, priselit se) Bogu [na račun]; odejść (pójść) do Pana ♦ Gospodin*

ići (otići, poći) Bogu na istinu (Mat 31), *ići (otići) Bogu na istinu* (SHF 64), *iti Bogu na istinu gwar.* (FKKG 61), *otići Bogu na istinu książk.* (An istina, HČSFR 9, HFR 27, HPFR 8, HRUFR 9, RHJ 378), *Bogu na istinu otić gwar.* (FNIGH 459); *pójść do Boga podn.* (HPFR 8, Krzyż 103, SFJP I 109, USJP Bóg, Wys 235)

- **Bog je prikratil muke komu gwar.** (FKKG 60) – zwrot używany najczęściej w przypadku śmierci osoby, która ciężko chorowała lub jakość jej życia była wyjątkowo zła; dosł. ‘Bóg skrócił męki komuś’

- **Bog [dragī] je zel k sebi koga gwar.** (FKKG 60) zob. *Bog [je] uzeo (pozvao, primio) koga [k sebi]; Bog e k sebe pozval koga : Bóg powołał kogoś do Siebie*

- **digne (diga je) Bog koga gwar.** (FNIGH 459) ‘Bóg zabrał kogoś do siebie; ktoś zmarł’

- **ići (otići, poći, gwar. otiti) Bogu [na račun]; Bogu na račun otić (priselit se) gwar.** zob. *ići (otići, poći, iti) Bogu na istinu : pójść do Boga*

ići (otići, poći) Bogu [na račun] (Mat 31, SHF 64), *otići Bogu na račun* (HFR 27), *otići Bogu na račun* (RHJ 86), *otiti Bogu na račun gwar.* (FKKG 62, RĐG 64), *Bogu na račun otić (priselit se) gwar.* (FNIGH 459)

- **poć Bogu na ispite wulg. gwar.** (LVJ 35) ‘umrzeć’; dosł. ‘pójść do Boga na egzaminy’

- **poć Bogu za kurira wulg. gwar.; Bogu za kurira otić wulg. gwar.** ‘umrzeć’ dosł. ‘pójść do Boga pracować jako kurier’; frazeologizm używany podczas drugiej wojny światowej
poć Bogu za kurira wulg. gwar. (LVJ 35), *Bogu za kurira otić gwar.* (FNIGH 459)

- **Bóg zabrał kogoś ze świata** (Krzyż 103) ‘ktoś zmarł, przeniósł się do zaświatów’ zob. *Bóg zabrał kogo(ś) z ziemi*

- **Bóg zabrał kogo(ś) z ziemi kult.** zob. *Bóg zabrał kogoś ze świata*
Bóg zabrał kogo z ziemi (Wys 237), *Bóg zabrał kogoś z ziemi kult.* (Krzyż 103, SFJP II 836)

- **Pan Bóg komu kogoś zabrał daw.** (Krzyż 103, SFJP I 109, Wys 237)

- **Pan Bóg zabrał kogoś z tego łez padółu** (Krzyż 103) ‘ktoś zmarł’; zwrot motywowany wyobrażeniem śmierci jako uwolnienia od smutnego życia na ziemi

- **odpoczywać w Bogu** (Krzyż 103) ‘umrzeć, być martwym’

- **spocząć w Bogu podn. kult. relig.** ‘umrzeć’ zob. *preminuti [blago] u Gospodinu : spocząć (spoczywać) w Panu* ♦ *Gospodin; umrzeć w Panu Bogu* ♦ *Umrjeti*
spocząć w Bogu podn. kult. relig. (PHR 69, SFJP II 172, USJP Bóg, WSF 23, WSFJP 81, Wys 233)
{[...] 1940-1945 tulaczkę zginęła w dalekim Kazachstanie/ długoletnia mieszkanka Lwowa/ niech spoczywa w Bogu [...] (Kolb 67); *Za wcześniej zgasłaś, więc spoczywaj w Bogu, wnet się zjedziemy razem w wieczności progu. Spokój jej drogim ceniom* (JOSE 59)}

- **zasnąć w Bogu kult.** (Eng 121, Krzyż 103, SFJP II 778, Wys 233) ‘umrzeć’ zob. *zasnąć (usnąć) w Panu* ♦ *Gospodin*

- **Bog dao, Bog [i] uzeo bibl.; Bog da' Bog uzeje gwar.; Bog dał, Bog zel gwar. : Bóg dał, Bóg wziął (zabrał) bibl.** (łac. *Dominus dedit, dominus abstulit*) ‘Bóg jest tym, od którego zależy los człowieka’

Bog dao, Bog i uzeo bibl. (BPH 50, KRP 4), *Bog dao Bog uzeo* (An Bog), *Bog da' Bog uzeje gwar.* (Tas 289), *Bog dał, Bog zel gwar.* (FKKG 60); *Bóg dał, Bóg wziął (zabrał)* (WSFJP 79), *Bóg dał, Bóg wziął* (KP 353, PBŚ 67, USJP Bóg, Wys 463)

{*Gol izadoh iz krila svoje majke. Gol se opet onamo vraćam. Gospodin dade, Gospodin uze. Neka je blagoslovljeno ime Gospodnje!* (SP Jb, 1,21); *Nagi wyszedłem z łona matki mojej i nagi tam powrócę. Jahwe dał i Jahwe wziął, niech będzie błogosławione imię Jahwe.* (PŚ Jb 1,21); *Kao ružica ja sam cvao,/ Kao rosa naglo pao./ Bog me dao, Bog me uze,/ Ostala je majka ronit suze.* (NHE 46/210); *Spavaj spavaj moja suzo/ Bog mi te dao/ Bog mi te uz'o.* (NHE 50/233)}

- **Koga bogovi vole, mlad umire : Ukochani przez bogów umierają młodo; Wybrańcy bogów umierają młodo, Menander** (łac. *Quem di diligunt, adolescens moritur*) zob. *Tko umre mlad, Bogu je drag*

Koga bogovi vole, mlad umire (KRP 336); *Ukochani przez bogów umierają młodo* (CZPSS 117, Kop 116, NKPP I 185, PBŚ 37, SS 420), *Wybrańcy bogów umierają młodo* (CZPSS 117)
{*Kad bogovi vole mlad umire.* [...] NHE 270}

- **Bog doša po svoje gwar.** (FNIGH 459) ‘ktoś zmarł’

- ***Bože, davno ti sam legao i vele ti mi je ležati*** (PZGO 100) – napis na nagrobku; dosł. ‘Boże, dawno się położyłem i długo jeszcze będę leżał’
{*Dok svitlu zvizde i teku vode ja ovdje ležim moj [...] i Hrvatski/ rode. Bože mili, vele mi je ležati ovdje.* (NHE 110/576)}

- ***Otišao Bogu na istinu*** **książk.** (An Bog) zob. *ići (otići, poći, iti) Bogu na istinu : pójść do Boga*

- ***Tko umre mlad, Bogu je drag*** (NHE 343) zob. *Koga bogovi vole, mlad umire : Ukochani przez bogów umierają młodo; Wybrańcy bogów umierają młodo*

- ***Bóg kres życia zapisuje, dobrym sporzy, złym ujmuje*** (PBŚ 68, NKPP I 149) ‘śmierć człowieka związana jest z jego uczynkami za życia’

- ***Bóg widzi, czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka*** (PBŚ 73, Kop 116, NKPP I 152) – przysłowie pochodzące z średniowiecza, używane jako napis na nagrobkach
{*Bóg nas widzi czas ucieka/ Śmierć nas goni i wieczność/ Wieczność czeka* (Kolb 79)}

- ***Bóg zabrał do ziemi*** (Wys 235) ‘ktoś zmarł, został pochowanym’

- ***Bóg, zranione sumienie, śmierć – rzecz straszna i okrutna*** (PBŚ 75, Wys 355)

- ***Daj nam Boże, co nam trzeba, a po śmierci fik do nieba żart.*** (PBŚ 89, NKPP I 160, Wys 408)

- ***Kto ufa Bogu, śmierci się nie boi*** (PBŚ 123, NKPP I 173, Wys 610) ‘wiara zwycięża strach przed śmiercią’

- ***Lepsze Bóg bierze*** (PBŚ 125, NKPP I 174) ‘lepsi ludzie umierają wcześniej’

- ***Nie ma Bóg korca, bierze przód syna jak ojca*** (NKPP I 177) ‘umrzeć może i stary i młody’

- ***Śmierć a (i) żona od Boga przeznaczona (naznaczona)*** ‘ważne sprawy w życiu determinuje Bóg’ zob. *Żona a śmierć przeznaczone rzeczy od Boga*
Śmierć a żona od Boga przeznaczona (NKPP III 455), *Śmierć i żona od Boga przeznaczona* (KP 391, KSJP śmierć, SFJP II 309, USJP Bóg, WSF 543, Wys 436), *Śmierć i żona od Boga przeznaczona (naznaczona)* (PBŚ 161)

- ***Żona a śmierć przeznaczone rzeczy od Boga*** (Wys 436) zob. *Śmierć a (i) żona od Boga przeznaczona (naznaczona)*

Bogacz

- ***Bogacz a świnia po śmierci zwierzyzna*** (NKPP I 123, KP 8) ‘śmierć równa wszystkim’

Bogatstvo

- **Bogatstvo ne odgoni smrt** (KRP 11) (łac. *Mors non curat munera*) ‘śmierci nie można zapobiec za pomocą pieniędzy’; dosł. ‘bogactwo nie odgania śmierci’ zob. *Oszczędział – umarł, nie oszczędzał – też umarł* ♦ Oszczędzać

Bogaty

- **Czyli to bogaty, czyli to ubogi, zarówno go będą deptać ludzkie nogi** (NKPP I 127) ‘dobra materialne nie mają wpływu na ludzką śmiertelność’

Bogin

- **bići bogin** (Mat 34) ‘umrzeć; zginąć; być martwym’ zob. *pójść do Bozi* ♦ Bozia

Boja : Barwa

- **mrtve boje : martwe barwy** ‘barwy bez blasku’

mrtve boje (PHR 400); *martwe barwy* (KSJP martwy, PHR 400)

Bol

- **umirat od boli gwar.** (LVJ 553) ‘cierpieć silne bóle’

Bolan

- **mrtav bolan** (Mat 354) ‘ciężko, śmiertelnie chory’ zob. *śmiertelnie chory* ♦ Chory

Borba : Walka

- **borba na život i [na] smrt : walka na śmierć i życie** **książk.** 1. ‘zacięta, bezpardonowa walka; walka do ostatnich sił’; 2. ‘bój, walka, w których pokonany musi stracić życie’ zob. *boriti se na život i smrt : walczyć na śmierć i życie* ♦ *Boriti se; bój na śmierć i życie* ♦ *Bój* *borba na život i smrt* (An *borba*, HEFR 915, HPFR 9, HRUFR 10, PHR 841, RHJ 1151, SHF 66), *borba na život i [na] smrt* (HFR 30, Mat 37); *walka na śmierć i życie* **książk.** (CZP 26, HPFR 9, PHR 841, WSFL 175, Wys 20) *bój (walka) na śmierć i życie* (KSJP śmierć, SFJP II 308) {*Ja sam usamljeni promatrač te neizvjesne, te/ izjednačene/ borbe na život i smrt.* Anđelko Vuletić (VIJ 430-431/15)}

- **borba sa smrću : walka ze śmiercią** zob. *smrtna borba; boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią* ♦ *Boriti se; zmagać się ze śmiercią* ♦ *Zmagać się* *borba sa smrću* (An *borba*) : *walka ze śmiercią* (Wys 192)

- **smrtna borba** (An *borba*) zob. *borba sa smrću : walka ze śmiercią; boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią* ♦ *Boriti se; zmagać się ze śmiercią* ♦ *Zmagać się*

- **śmiertelna walka** zob. *borba na život i [na] smrt : walka na śmierć i życie; śmiertelny bój* ♦ *Bój* *śmiertelna walka* (USJP *walka*); *śmiertelna walka (bój)* (SFJP II 309)

Boriti se : Walczyć

- **boriti se na život i smrt : walczyć na śmierć i życie** ‘walczyć (rozpaczliwie) do ostatnich sił’ zob. *borba na život i [na] smrt : walka na śmierć i życie* ♦ *Borba; bój na śmierć i życie* ♦ *Bój* *boriti se na život i smrt* (An *smrt*, HPFR 127, HRUFR 149, Mat 38, SHF 66); *walczyć na śmierć i życie* (HPFR 127)

- ***boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią*** ‘być w ciężkim stanie, grożącym śmiercią; umierać’ zob. *borba sa smrću : walka ze śmiercią; smrtna borba* ♦ Borba; *zмагаć się ze śmiercią* ♦ Zmagać się
boriti se sa smrću (HFR 279, Mat 623, PHR 841, SHF 57); *walczyć ze śmiercią* (PHR 841, USJP walczyć, WSFL 175, Wys 17), *walczyć (zмагаć się) ze śmiercią* (KSJP śmierć, WSF 542)

Bozia

- ***pójść do Bozi żart.*** (Eng 122) ‘umrzeć’ zob. *biti bogin* ♦ Bogin

Bój

- ***bój na śmierć i życie wojsk. książk.*** (KSJP śmierć, SFJP II 308, WSFJP 81, Wys 760) zob. *boriti se na život i smrt : walczyć na śmierć i życie* ♦ Boriti se; *borba na život i [na] smrt : walka na śmierć i życie* ♦ Borba

- ***śmiertelny bój*** (SFJP II 309, Wys 383) zob. *śmiertelna walka* ♦ Borba

Brat

- ***brat śmierci*** (SFJP II 307) ‘sen’ zob. *Sen – brat śmierci* ♦ San

Broda

- ***zadrzeć brody młodz. żart.*** ‘umrzeć’
zadrzeć brody młodz. żart. (Eng 124, Krzyż 103, Wys 234)

Brnduša gwar.

- ***Otiša j’ u brnduše gwar. żart.*** (Tas 310) ‘umarł, został pogrzebany’; dosł. ‘ktoś poszedł pod ziemię, tam gdzie rosną szafrany (czyli *brnduša*)’

Broskva gwar.

- ***poć Jurčičen broskvi čuvat; poć Palihon broskvi čuvat żart.*** ‘ktoś zmarł; został przeniesiony do ziemi, pod kapustę (czyli *broskva*)’
poć Jurčičen broskvi čuvat gwar. (Mar 381), *poć Palihon broskvi čuvat gwar.* (Mar 381)

Bródno⁶⁶

- ***przejechać się (pojechać) na Bródno pot.*** ‘umrzeć, zostać pogrzebanym’
przejechać się na Bródno pot. (SFJP I 761), *pojechać na Bródno pot.* (Eng 124)

- ***machnąć kozła na Bródno*** (NKPP I 202) ‘umrzeć’

Brzeg

- ***odejść na tamten brzeg*** (Eng 121) ‘przenieść się do świata pozagrobowego’

- ***(Nie wiadomo) kto [pierwszy] z brzegu*** ‘nie wiadomo, kto pierwszy umrze’
Nie wiadomo, kto z brzegu (NKPP I 206, SFJP I 118), *(Nie wiadomo) kto [pierwszy] z brzegu* (WSFJP 88)

⁶⁶ Istnieje duża ilość frazeologizmów, w których fakt śmierci wiąże się z nazwą cmentarza (np. Powązki, Rakowice, Mirogoj itd.).

But

- **Umarł w butach pot.** (NKPP I 219, SFJP I 121, USJP umrzeć, WSF 587, WSFJP 93, WSFL 174, Wys 16) ‘wszystko przepadło, już niczego nie można zmienić, sytuacja bez wyjścia’
{*Umarł w butach* Andrzej Sikorowski (tytuł piosenki)}

Byk

- **leżeć martwym bykiem posp.** (USJP leżeć, WSFJP 99, Wys 780) ‘wylegiwać się’

C

Całun

- **całun śmierci książk.** (SFJP II 307, Wys 420) ‘tkanina służąca do przykrywania zwłok lub trumny’ zob. *śmiertelny całun*

- **śmiertelny całun (całun śmiertelny)** zob. *całun śmierci śmiertelny całun* (SFJP II 309, Wys 432), *całun śmiertelny* (Wys 485)

Carstvo

- **carstvo smrti** (An carstvo) ‘miejsce, w którym ludzie masowo umierają z powodu wojny, moru lub innej przyczyny’

Chcieć się

- **chce się komuś jak umarłemu tańczyć iron.** (WSFJP 109) ‘ktoś nie ma ochoty na coś’

Chleb

- **Kto chleb ciska, ten go po śmierci będzie zbierał** (NKPP I 251, Wys 408) ‘o dużym szacunku dla chleba’
{*Nie rzucaj chleba, bo go sam nie będziesz miał.; Nie pociepuj chlebym, aby cie Pómbóg głodnym nie skoroł.* (NKPP I 251)}

Chodzić

- **Chodzi jak śmierć za garncàrzem gwar.** (NKPP I 281) ‘o kimś (czymś), kogo (czego) nie można się pozbyć’

Choroba

- **śmiertelna choroba; choroba śmiertelna** ‘choroba nieuleczalna, w wyniku której człowiek umiera’

śmiertelna choroba (Wys 381), *choroba śmiertelna* (Wys 381)

- **choroba przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie** ‘ktoś zmarł wskutek choroby’ zob. *śmierć przecięła czyjeś życie* ♦ Smrt

choroba przecięła czyjeś życie (KSJP przeciąć), *choroba przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie* (USJP przeciąć)

- **Choroby śmierć uprzedzają (poprzedzają)** (NKPP I 286) ‘śmierć poprzedzana jest chorobą’
zob. *Zdrowy choroby, a chory ma się spodziewać śmierci*

Choroby śmierć uprzedzają (NKPP I 286), *Choroby śmierć poprzedzają* (Wys 177)

{*W przeciwieństwie do utrwalonego stereotypowego sądu (zob. dalej), że choroby poprzedzają śmierć bądź bezpośrednio do niej prowadzą, w języku są utrwalone opinie, że: chory ma nadzieję na wyzdrowienie, na uniknięcie śmierci aż do zgonu [...]* (Wys 174)}

- **Nie każda choroba prowadzi do śmierci** (Wys 175) ‘nie wszystkie choroby są śmiertelne’

- **Zdrowy choroby, a chory ma się spodziewać śmierci** (Wys 175) zob. *Choroby śmierć uprzedzają*

Chory

- **śmiertelnie chory** (Wys 381) zob. *mrtav bolan* ♦ Bolan

- **Choremu się poprawuje, gdy śmierć bliżej przystępuje** (Wys 193) zob. *Przed śmierciom się każdy mo dobrze* ♦ Smrt

Chrapot

- **śmiertelny chrapot** (Wys 221) ‘jeden ze znaków, że skon następuje’

Chrystus

- **połączyć się z Chrystusem podn.** (Eng 122) ‘odejść po śmierci do raju’ zob. *wejść w wieczność Chrystusa*

- **wejść w wieczność Chrystusa podn.** (Eng 122) zob. *połączyć się z Chrystusem*

- **Kto po Chrystusie żyje, ten na krzyżu umiera** (NKPP I 861, PBŚ 321) ‘ten, który stara się naśladować Chrystusa, musi być przygotowany na to, że poniesie śmierć męczeńską’

Ciekawość

- **umierać z ciekawości** (WSF 587, Wys 227) ‘być bardzo ciekawym’

Cmentarz

- **przejechać się na cmentarz pot.** (SFJP I 761, Wys 238) ‘umrzeć, być pochowanym’

- **spocząć na cmentarzu książk.** (SFJP II 172) ‘umrzeć; być pochowanym’ zob. *spocząć na poświęconej ziemi* ♦ Zemlja

{*Legendarny kurier tatrzański Armii Krajowej, ratownik górski, świetny narciarz i taternik spoczął na cmentarzu w Zakopanem.* (GW/Kr 46 7471/4)}

Crv

- **jedu koga crvi** (Mat 58) dosł. ‘jedzą kogoś robaki; ktoś jest martwym’

Cumpris gwar.

- *iti pod cumprise gwar.* (DPR 165) ‘umrzeć’ dosł. ‘pójść tam, gdzie rosną cyprysy, tj. na cmentarz’

Czkawka

- *(przed)śmiertelna czkawka* ‘czkawka występująca podczas agonii śmiertelnej’
śmiertelna czkawka (SFJP II 309, Wys 221); *przedśmiertelna czkawka* (KSJP czkawka)

Czuwać

- *Czuwajcież tedy, bo nie wiecie dnia ani godziny bibl.* (SS 87) ‘czas śmierci nie jest znany’
zob. *Śmierć (jest) pewna, godzina (jej przyjscia) niepewna* ♦ Smrt
{*W końcu przychodzą i pozostałe panny i mówią: Panie, panie, otwórz nam! – On zaś odpowiedział: Zaprawdę powiadam wam: Nie znam was. Czuwajcie więc, bo nie znacie dnia ani godziny.* (PŚ Mt 25,11-12)}

Č

Čas : Chwila

- *smrtni čas : ostatnia chwila* ‘chwila czyjejs śmierci’

smrtni čas (FKKG 199, RHJ 1152); *ostatnia chwila* (Eng 119, Wys 189)

{*Porazdijeli svoju baštinu istom u dan/kad završavaš svoj život, u smrtnom času!* (SP Sir 33,24); *No nakon višedesetljetne povezanosti starac se poistovjetio s volom, u njegovim očima donekle prepoznaje i vlastitu dušu, a zbog toga vjeruje da će uginućem životinje i njemu kucnuti smrtni čas.* (VIJ 409/27); *Jego postawa w ulotnym błysku tej ostatniej chwili może z miejsca zatrzeć grzechy całego życia, jeśli pokusa zostanie odparta, albo też unieważni wszystkie dobre uczynki, jeśli umierający jej ulegnie.* (Ar 52)}

- *došao je komu posljednji čas : wybiła czyjaś ostatnia chwila* ‘przyszła chwila czyjejs śmierci’ zob. *nadeszła chwila ostatnia*

došao je komu posljednji čas (PHR 241); *wybiła czyjaś ostatnia chwila* (KSJP wybić)

- *nadeszła chwila ostatnia* (Wys 205) zob. *došao je komu posljednji čas : wybiła czyjaś ostatnia chwila*

Čaša

- *ispiti (popiti) smrtnu čašu (čašicu)* dosł. ‘wypić kielich śmierci; umrzeć’ zob. *snađe koga smrtna čaša*

ispiti (popiti) smrtnu čašu (Mat 61), *ispiti (popiti) smrtnu čašicu* (SHF 64)

- *snađe koga smrtna čaša* zob. *ispiti (popiti) smrtnu čašu (čašicu)*

snađe koga smrtna (samrtna) čaša (Mat 62), *snađe smrtna čaša koga* (SHF 64)

Čežnja : Tęsknota

- *śmiertelna tęsknota* (SFJP II 310, Wys 762) ‘bardzo głęboka tęsknota za kimś lub czymś’

- *umirati od čežnje : umierać z tęsknoty* ‘nadmiernie tęsknić za kimś lub czymś’

umirati od čežnje (PHR 854); *umierać z tęsknoty* (PHR 854, SFJP II 369, Wys 227)

Čovjek: Człowiek

♠

- *Da zna čovjek gdje će vrat slomiti, tamo nikad ne bi išo (išao)* (HNP 26, PZGO 100) ‘nie wiadomo, kiedy i gdzie człowiek umrze’; dosł. ‘gdyby człowiek wiedział, gdzie złamie kark, nigdy by się tam nie udał;’ zob. *Człowiek wie, gdzie się urodził, a (ale) nie wie, gdzie głowę położy*

- *Čovik se sam rodi i sam umre* ♦ *Roditi se*

- *Kud čovik ide, sobon smrt nosi* ♦ *Smrt*

- *Mladoga čovika i zemlja plače (kad umre)* (PZGO 102) ‘śmierć młodej osoby wywołuje duży smutek’; dosł. ‘nawet ziemia płacze, gdy umiera młoda osoba’

- *Człowiek raz się rodzi i raz umiera* ♦ *Roditi se*

- *Człowiek wie, gdzie się urodził, a (ale) nie wie, gdzie głowę położy* ♦ *Roditi se*

- *Człowiek wszystko przeżyje, tylko śmierci nie przeżyje* ♦ *Smrt*

- *Jaki człowiek, taká rzecz, jaki żywot, taká śmierć* ♦ *Žiće*

- *Wszyscy ludzie są śmiertelni* (Wys 145) (ang. *All men must die*) ‘wszyscy musimy umrzeć’

- *Zły człowiek rodzi się na śmierć, a dobry na życie* (NKPP I 388, Wys 150) ‘zli ludzie zasługują na śmierć, a dobrzy na życie’

- *Złych ludzi najpiękniejsze w życiu dzieło, kiedy umierają* (NKPP I 388, Wys 402) ‘dla złego człowieka najlepiej, żeby umarł’

Čvor

- *mrtvi čvor* (Mat 355) ‘coś nierozzerwalne, trwające do końca życia’; dosł. ‘martwy węzeł’

- *vezati se smrtnim čvorom* (Mat 73) ‘związać się z kimś do śmierci, np. małżonkowie lub przyjaciele’

Ćwierć

- *trzy ćwierci od śmierci* (Wys 186) zob. *izgledati kao tri dana prije smrti; izgledati kao tri dana pred smrt* : wyglądać [jak] trzy ćwierci do śmierci ♦ *Izgledati*

♠

- *Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci* (Wys 186) ‘o kimś bardzo źle wyglądającym, bliskim śmierci’ zob. *Jemu już trzy ćwierci do śmierci*

- *Jemu już trzy ćwierci do śmierci* (Wys 186) zob. *Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci*

D

Dah : Dech

- *ostateczny dech* (Eng 123) ‘chwila śmierci’

- *ispustiti (pustiti) [posljednji] dah : puścić (wyzionąć, wypuścić) ostatni dech podn.* ‘umrzeć’ zob. *oddać (wydać) ostatnie tchnienie* ♦ Tchnienie
ispustiti posljednji dah (An dah, HEFR 132), *ispustiti (pustiti) [posljednji] dah* (Mat 77, SHF 65); *puścić ostatni dech* (Wys 233), *wyzionąć ostatni dech* (Wys 233), *puścić (wyzionąć) ostatni dech* (SFJP I 167), *puścić (wypuścić, wyzionąć) ostatni dech* (Eng 124)

Dan : Dzień

- *Dan mrtvih : Święto Zmarłych* (Wys 695) ‘święto obchodzone pierwszego listopada jako pamięć o zmarłych’ zob. *Mortvi don*
{*Vrhunac destruktivne ideje predočen je u ponajboljoj Kamovljevoj pjesmi, Dan mrtvih, u kojoj se pjesnik obračunava s agresivnim upadom čovjeka u povijest, čime je destruiran prirodni takobitak.* (VIJ 427-429/24)}

- *Mortvi don gwar.* (LVJ 283) zob. *Dan mrtvih : Święto Zmarłych*

- *dokončati svoje dane : skończyć dni swoje* ‘zakończyć życie, umrzeć’ zob. *dokonać (dokończyć) dni*
dokončati svoje dane (Mat 79, SHF 65); *skończyć dni swoje* (Krzyż 103, SFJP II 126)

- *dokonać (dokończyć) dni podn. książk.* zob. *dokončati svoje dane : skończyć dni swoje*
dokonać dni podn. książk. (Krzyż 103, SFJP I 178, USJP dokonać, WSF 73, Wys 232), *dokończyć dni* (Wys 55)

- *dokonać swoich ziemskich dni euf.* (Eng 119) ‘zakończyć życie na ziemi; zwrot implikuje istnienie życia po śmierci’

- *dopełnić kresu dni swoich daw.* (SFJP I 180) ‘dojść do końca życia; umrzeć’

- *skończyć dni żywota podn.* (Krzyż 103, SFJP II 904) zob. *wypełnić dni żywota*

- *wypełnić dni żywota* (Wys 232) ‘umrzeć’ zob. *skończyć dni żywota*

- *Dan za danom, smrt za vratom : Czas za czasem, śmierć za pasem* ‘z każdym kolejnym dniem jesteśmy coraz bliżej śmierci’ zob. *Ki dan daje, ta smrt bliže : Leci dzień za dniem, a śmierć się przybliża; Czas mija, śmierć się przybliża; Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Czas upływa, śmierć się zbliża* ♦ Vrijeme
Dan za danom, smrt za vratom (PZGO 100, HNP 26); *Czas za czasem, śmierć za pasem* (Wys 134)

- *Ki dan daje, ta smrt bliže gwar. : Leci dzień za dniem, a śmierć się przybliża* zob. *Dan za*

danom, smrt za vratom : Czas za czasem, śmierć za pasem

Ki dan daje, ta smrt bliže gwar. (Mar 368); Leci dzień za dniem, a śmierć się przybliża (Wys 134)

- *Człowiek co dzień bliżej śmierci* (Wys 134); *Co dzień człowiek śmierci bliżej* (Wys 158) zob. *Co godzina bliżej do śmierci* ♦ Ura

Danas : Dzisiaj

- *Danas čovjek, sutra crna zemlja bibl. : Dziś człowiek żyje, a jutro gnije bibl.* ‘śmierć może przyjść w każdej chwili’ zob. *Dzisiaj żyje, jutro gnije; Dzisiaj żyjem, jutro gnijem; Dziś się żyje, jutro gnije*

Danas čovjek, sutra crna zemlja bibl. (BPH 94); Dziś człowiek żyje, a jutro gnije (KP 386, NKPP I 381, USJP dziś, Wys 134)

{*Kad umre čovjek, baština su mu gmizavci, zvijeri i crvi. (SP Sir 10,11); Ze śmiercią przypadnie człowiekowi w udziale zgnilizna i robactwo, glisty i pędraki. (PŚ Syr 10,11)*}

- *Danas u dom, a sjutra u grob bibl. (BPH 94)* ‘śmierć może nastąpić w każdej chwili’

- *Dzisiaj żyje, jutro gnije; Dzisiaj żyjem, jutro gnijem; Dziś się żyje, jutro gnije* (Wys 134) zob. *Danas čovjek, sutra crna zemlja : Dziś człowiek żyje, a jutro gnije*

Daska : Deska

- *śmiertelna deska* (Wys 26) zob. *być na desce*

- *leći (lijegati) među četiri daske* (Mat 83) 1. ‘zupełnie zaprzestać działania’; 2. ‘umrzeć’

- *być na desce* (NKPP I 420)⁶⁷ zob. *śmiertelna deska*

Dawid

- *pójść z Dawidem na harfie grać żart.* (NKPP I 414, Kop 196) ‘umrzeć, przenieść się do nieba’

Demon

- *demon śmierci* (Wys 438) ‘w niektórych religiach sprawca śmierci’

Disati

- *zaboraviti disati żarg. żart.; zabiti dijati gwar. żart.* ‘umrzeć’; dosł. ‘zapomnieć oddychać’ *zaboraviti disati żarg. (RHŽ 363), zabiti dijati gwar. (RDG 782)*

Dłoń

- *dłoń śmierci* (Wys 431) zob. *ręka śmierci* ♦ Ruka

Dług

⁶⁷ NKPP I, s. 420: „Prototypem trumny była dawniej wśród ubogiej ludności wiejskiej deska grobowa”.

- **ostatni (powinny) dług (śmierci z ciała; Bogu) (za)płacić** (Wys 144) ‘umrzeć; obraz śmierci mający swe źródło w religijnym postrzeganiu tego zjawiska jako „wynagrodzenia” za grzechy popełnione w życiu’ zob. *się uiścić śmierci w długu; wypłacić (splacić) dług naturze; Każdy człowiek dług (śmierci) winien*

- **się uiścić śmierci w długu** (Wys 144) zob. *ostatni (powinny) dług (śmierci z ciała; Bogu) (za)płacić; wypłacić (splacić) dług naturze; Każdy człowiek dług (śmierci) winien*

- **wypłacić (splacić) dług naturze przestarz.** zob. *ostatni (powinny) dług (śmierci z ciała; Bogu) (za)płacić; się uiścić śmierci w długu; Każdy człowiek dług (śmierci) winien wypłacić dług naturze (NKPP II 580), splacić dług naturze (Eng 124), wypłacić (splacić) dług naturze przestarz. (SFJP 489)*

- **Każdy człowiek dług (śmierci) winien** (Wys 144) ‘każdy musi umrzeć’ zob. *ostatni (powinny) dług (śmierci z ciała; Bogu) (za)płacić; się uiścić śmierci w długu; wypłacić (splacić) dług naturze*

Doktor

- **Bez doctora też umrzesz** (NKPP I 462, Wys 196) ‘śmierci nie można uniknąć’

- **Doktor przewlec może choroby, śmierci nie odwróci** (NKPP I 462, Wys 177) ‘lekarz nie uratuje od śmierci’

- **Gdzie śmierć zasiądzie łóże, tam i doktor nie pomoże** (Wys 177) zob. *Gdy przyjdzie godzina mortis, nie pomoże i doktor*

- **Gdy przyjdzie godzina mortis, nie pomoże i doktor** (Wys 177) zob. *Gdzie śmierć zasiądzie łóże, tam i doktor nie pomoże*

- **I doktor umrzeć musi gwar.** (NKPP I 463) ‘wszyscy umieramy, również lekarze’

Dolina

- **dolina mroku** (Kop 1152, Wys 420) ‘wyobrażenie śmierci jako pograżenia się w cieniu’ zob. *ciemna dolina*

- **ciemna dolina** (Kop 1152, Wys 420) ‘śmierć’ zob. *dolina mroku*

- **Powędrował na Dolinę Józefata** (NKPP I 877)⁶⁸ ‘umarł’

Dosada : Nuda

⁶⁸ Według *Pisma Świętego*, Dolina Józefata jest miejscem, w którym ma się odbyć sąd ostateczny. Motyw ten występuje w poezji ludowej: „Matko moją matko, mój różowy kwiecie/ Już cie nie zobaczę, jaż na tamtem świecie./ Jaż na tamtem świecie, Józefa dolinie,/ Tam sie zobaczymy w jedny wrzaz godzinie” (Sal 1903 : 308).

- **śmiertelna nuda (śmiertelne nudy)** ‘stan skrajnej nudy’

śmiertelna nuda (SFJP II 309); *śmiertelne nudy* (KSJP śmiertelny, USJP śmiertelny)

- **umirati (umrijeti, crkavati, crknuti) od dosade : umierać z nudy; (umrzeć) umierać z nudów** ‘bardzo się nudzić’

umirati od dosade (An dosada), *umirati (umrijeti, crkavati, crknuti) od dosade* (Mat 101); *umierać z nudy* (Wys 227), *umrzeć z nudów* (Wys 20), *umierać z nudów* (CZP 55, KSJP nuda, NKPP II 658, USJP nuda, Wys 227)

Dół

- **być w dole** (Eng 125) ‘być martwym; leżeć w grobie’ zob. *leżeć w dole*

- *leżeć w dole* (Eng 125) zob. *być w dole*

- **Jeden na świat, drugi w dół** (PHR 166, Wys 128) ‘przysłowie związane z ludowym przekonaniem, że zanim urodzi się dziecko, ktoś w tej samej rodzinie umrze’ zob. *Jednemu ze świata, drugiemu na świat* ♦ Svijet

Dreszcz

- **śmiertelny dreszcz (śmiertelne dreszcze); dreszcz śmiertelny** ‘występujący podczas agonii’
śmiertelny dreszcz (KSJP dreszcz), *dreszcz śmiertelny* (Wys 221), *śmiertelne dreszcze* (SFJP II 309, Wys 221)

Drgawka

- **śmiertelne drgawki** (Wys 221) ‘drgawki występujące podczas agonii’

Droga

- **droga bez powrotu bibl.** (Kop 223) ‘śmierć’

{*Niewiele bowiem lat upłynie, a wstąpię na drogę, z której się nie wraca.* (PŚ Jb 16,22)}

- **droga śmierci** (Wys 141) (łac. *via mortis*)

- **droga wieczności** (Wys 418) ‘śmierć’

- **udać się (pójść) w drogę wieczności książk.** (SFJP II 551) ‘umrzeć’

Drzewo

- **Drzewa umierają stojąc**, A. Casona (SS 138) – tytuł sztuki

Duh : Duch

- **ispustiti duh podn. bibl. : wyzionąć (dać, oddać, wypuścić) ducha książk. bibl.** (ang. *give up the ghost*) zob. *wytchnąć ducha*

ispustiti duh (Mat 109, SHF 64); *wyzionąć ducha* książk. (Ben 731, CZPSS 64, Kop 264, KSJP duch, PHR 960, SFJP II 706, USJP duch, WSF 654, WSFL 331, Wys 55), *dać ducha* (Wys 234), *oddać ducha* (KSJP duch, Wys 234), *wypuścić (oddać, wyzionąć) ducha* (Eng 124), *ducha wypuścić* (Wys 241)

{*Svojim majkama viču:/ „Gdje je kruh?”/ Ginu kao smrtna rana/ na gradskim ulicama,/ izdišu svoju dušu/ na grudima svojih majki*} (SP Tuž 2,12); *Opet povika Isus jakim glasom i ispusti duh.* (SP Mt 27,50); *Lamentuję przy swoich matkach:/ „Gdzie jest chleb (i wino)?” – / mdlejąc jak ranni/ na ulicach Miasta/ oddając ducha/ na łonie swych matek.* (PŚ Lm 2,12)}

- *predati duh [u ruke] Gospodu podn. : oddać (daw. dać) ducha Bogu podn.; ducha (Bogu) dać (oddać)*

predati duh Gospodu (SHF 64), *predati duh [u ruke] Gospodu* (Mat 110, SHF 64); *oddać Bogu ducha podn.* (KSJP duch, SFJP I 193, WSF 23), *oddać ducha Bogu* (HPFR 8, PBŚ 268, SFJP I 109, Wys 234), *dać ducha Bogu daw.* (SFJP I 162), *ducha (Bogu) dać* (Wys 234), *ducha (Bogu) oddać* (Wys 234)

{*Oče, u ruke tvoje/ predajem duh svoj.* (NHE 208/1150)}

- *duch uleciał z czyjegoś ciała* książk. (Krzyż 103) ‘ktoś zmarł’

- *wytchnąć ducha* książk. bibl. (SFJP II 700, Wys 234) zob. *ispustiti duh : wyzionąć (oddać, wypuścić) ducha*

Duočić⁶⁹

- *krenuti put Duočića* gwar. (Men 2 214) ‘umrzeć, być pogrzebanym’

Duša : Dusza

- *martwe dusze* (KSJP martwy, SFJP I 194) ‘osoby, których nazwiska są fikcyjnie wykazywane w spisach, ewidencjach itp.’

- *ispustiti dušu podn.; pustiti (ispustit, pustit, spustiti) dušu* gwar. podn. : *wyzionąć duszę* ‘umrzeć; w języku chorwackim także: bardzo się zmęczyć oraz gwar. przeżywać coś męczącego, bardzo nudnego’ zob. *wytchnąć duszę*

ispustiti dušu (An duša, HČSFR 18, HEFR 182, HPFR 19, HRUFR 22, Mat 113, PHR 960, SHF 64), *ispustit dušu* gwar. (LVJ 181), *spustiti (pustiti) dušu* gwar. (FKKG 80), *dušu ispustit (pustit)* gwar. (FNIGH 459); *wyzionąć duszę* (SFJP II 706)

{*Sa 17. g. iz škole/ na ratište si otišao./ U 20. g. svoj si mladi/ život za domovinu/ dao. Dušu si ispustio,/ ali pušku nisi.* [...] (NHE 221/1226)}

- *predati dušu podn. : dać (oddać, położyć) duszę podn.* zob. *duszę dawać (oddawać)*
predati dušu (Mat 115, SHF 64); *dać (położyć) duszę* (Krzyż 103), *oddać (położyć) duszę* (Eng 124)

⁶⁹ Nazwa lokalnego cmentarza na wyspie Kali.

{Prije no se rodih, znao si me, i na svoju si me sliku, Gospodine, umijesio; Sada ti, Stvoritelju, predajem svoju dušu. (Spro 118); Otóż za „trzykrotne wyznanie bezgranicznej miłości będzie musiał na krzyżu duszę swoją dać [...] (Wys 320); Jednemu skrzypkowi dyabli dali zdolność do muzyki, lecz tylko na pewien czas, poczem miał im dać duszę. (Pawł 243)}

- **rastati se s dušom** : czyjaś **dusza rozstała się z ciałem** ‘ktoś zmarł’ zob. czyjaś **dusza** rozdzieliła się (rozłączyła się) z ciałem

rastati se s dušom (Mat 111, SHF 58); czyjaś **dusza rozstała się z ciałem** (Krzyż 103, Wys 233)
{[...] *Latica se otkide od ruže/, telo moje rasta se od duše.* (NHE 29/115)}

- **dati (predati) Bogu dušu** : **oddać duszę [Panu] Bogu** książk. ‘umrzeć’

dati Bogu dušu (HF 218, SHF 64), *dati (predati) Bogu dušu* (Mat 112, SHF 64); **oddać duszę Bogu** książk. (Eng 124, HPFR 8, SFJP I 109, USJP dusza, WSF 23, Wys 234), **oddać Bogu duszę** (SFJP I 195, Wys 155), **oddać duszę Panu Bogu** (Eng 124)
{[...] *kratko vreme болоvala/ bogu svoju dušu dala* [...] (NHE 56/267)}

- **ostavi koga duša; ostavila je duša koga** książk. ‘ktoś zmarł’ zob. **dusza** (kogo) **opuszcza** *ostavi koga duša* (Mat 114), *ostavila je duša koga* (SHF 64)

- czyjaś **dusza rozdzieliła się (rozłączyła się) z ciałem** (Krzyż 103) ‘ktoś zmarł’ zob. *rastati se s dušom* : czyjaś **dusza rozstała się z ciałem**

- **dusza (kogo) opuszcza** (Wys 210) ‘ktoś umiera’ zob. *ostavi koga duša; ostavila je duša koga*

- **dusza od ciała odeszła** (Wys 210) ‘ktoś zmarł’

- **dusza rozwodzi się z ciałem (od ciała)** (Wys 211) ‘ktoś umiera’

- **dusza wychodzi z ciała (wychodzi dusza z ciała)** (Wys 210) ‘ktoś umiera’

- **duszą kichnąć żart.** (Eng 124) ‘umrzeć’

- **duszą rzygnąć** (Wys 235) ‘umrzeć’

- **duszę dawać (oddawać)** (Wys 211) ‘umierać’ zob. *predati dušu* : **dać (oddać, położyć) duszę**

- **duszę dawać Bogu Ojcu** (Wys 211) ‘umierać’ zob. **duszę dawać [Panu] Bogu**

- **duszę dawać Chrystusowi** (Wys 211) ‘umierać’ zob. **duszę dawać Zbawicielowi**

- **duszę dawać [Panu] Bogu** (Wys 211) ‘umierać’ zob. **duszę dawać Bogu Ojcu**

- **duszę dawać Zbawicielowi** (Wys 211) ‘umierać’ zob. **duszę dawać Chrystusowi**

- *duszę wrócić Bogu* (Wys 234) ‘umrzeć’

- *oddać duszę diabłu* (Wys 235)

- *wytchnąć duszę książk.* (SFJP II 700, Wys 235); *duszę wytchnąć* (Wys 235) zob. *ispustiti dušu*; *pustiti* (*ispustit*, *pustit*, *spustiti*) *dušu* : *wyzionąć duszę*

♠

- *Dusza jego rozstała się z ciałem podn.* (SFJP I 139) ‘zmarł’

Duszka

- *niestać duszki arch. (żart.)* (Eng 124) ‘umrzeć’

Dziecko

♠

- *Już dziecko ma przeznaczoną śmierć* (KP 386) ‘wszystko co się urodzi, musi umrzeć’ zob. *Što kolijevka zaljuljala, to motika zakopala* ♦ *Kolijevka*

Formuła

- *martwe formuły* (KSJP martwy, USJP martwy) ‘coś nieżyłowego, nierealnego, sztywnego, bezdusznego’

G

Gład (gwar. Głod) : Głód

- *umrijeti (umirati, skapavati, crkavati) od gladi; umrit (umirati) o (od) glada (gloda)* gwar. : *umrzeć (umierać) z głodu* 1. ‘być bardzo głodnym’; 2. ‘nie mieć niczego do jedzenia, cierpieć z głodu’

umrijeti od gladi (HER 426), *umirati od gladi* (RHJ 286), *umrit od gloda* gwar. (LVJ 123), *umrijeti (umirati, skapavati, crkavati) od gladi* (Mat 130), *umirati o glada* gwar. (DPR 600); *umrzeć z głodu* (KSJP umrzeć, SFJP II 451), *umierać z głodu* (USJP umrzeć, WSF 587)

{*Reći ću im onako šaljivo: – Oprostite, dobri ljudi, ali nije lijepo da blagujete, dok ja pored vas umirem od gladi.* (Mata 137); *A ka će više ferata kreniti? Umiren o’ gladi.* (HR 4(7)/33)}

♠

- *Umrijeh od gladi* (An umrijeti)

Gładan

- *mrtav gładan* (Mat 354, RHJ 618) ‘o kimś bardzo głodnym’

Głas : Głos

- *mrtvi glas : martwy głos* ‘głuchy, bezdźwięczny’

mrtvi glas (RHJ 618); *martwy głos* (PHR 400, SFJP I 424, USJP głos, Wys 780)

Glava : Głowa

- **Živa glava steći će kapu, a mrtva je ne treba bibl. : Po śmierci głowa nie rządzi bibl.**

Živa glava steći će kapu, a mrtva je ne treba (BPH 78); *Po śmierci głowa nie rządzi* (KP 390, NKPP III 453, Wys 397)

{*Jer samo tko je pridružen živima, ima se još nešto nadati. Jer je bolje živ pas, nego mrtav lav.* (SP Prop 9,4); *Bo ktokolwiek złączony jest ze wszystkimi żyjącymi, zachowuje nadzieję, gdyż żywy pies więcej jest wart od zdechłego lwa.* (PŚ Pp 9,4)}

- **Bolja je i rana nego mrtva glava** (PZGO 537) ‘lepiej być rannym/ chorym niż martwym’

- **Ima pokrov za svačije glave bibl.** (BPH 99) ‘każdy musi umrzeć’; dosł. ‘istnieje nakrycie dla każdej głowy’

- **Mrtva glava ne govori; Mrtva glava razgovora nejma** ‘żywi mogą mówić co chcą lub kłamać, gdy ten, który zna prawdę już nie żyje’; dosł. ‘martwa głowa nie mówi’

Mrtva glava ne govori (An glava), *Mrtva glava razgovora nejma* (HNP 27, PZGO 102)

Gospodin : Pan

- **preminuti [blago] u Gospodinu podn. : spocząc (spoczywać) w Panu książk. podn. kult.** ‘umrzeć’ zob. *spocząc w Bogu* ♦ Bog; *umrzeć w Panu Bogu* ♦ Umrijeti

preminuti u Gospodinu (PHR 69, JL, SD), *preminuti blago u Gospodinu* (RHJ 941, JL, SD); *spocząc w Panu* kult. (SFJP II 172), *spocząc (spoczywać) w Panu* książk. podn. (Krzyż 105)

{*Predraga braćo, obratimo se Bogu, Ocu milosrđa, poniznom prošnjom za našu braću koja su pobožno preminula u Gospodinu.* (Spro 130); *Tužna srca javljamo rodbini, prijateljima i znancima žalosnu vijest da je dana 20. ožujka 2012. godine blago u Gospodinu preminuo u 91. godini života naš voljeni suprug, otac, djed, pradjed, svekar, punac, brat, ujak, stric i tetak [...]* (SD 21 955/44)}

- **odejść (książk. pójść) do Pana podn.** ‘umrzeć’ zob. *ići (otići, poći, iti) Bogu na istinu : pójść do Boga* ♦ Bog

odejść do Pana podn. (Krzyż 105, GW, DzP), *pójść do Pana* książk. podn. (Krzyż 105)

{*Trzy lata temu odszedł do Pana nasz najukochańszy, najlepszy Mąż i Tatuś [...]* (Gw/Kr 46 7471/13); *Z głębokim żalem zawiadamiamy, że dnia 2 marca 2012 roku odeszła do Pana, w 93. roku życia, po długich i ciężkich cierpieniach, Kochana Matka, Babcia i Prababcia [...]* (DzP 55 20587/10)}

- **stanąć przed Panem książk. podn.** (Krzyż 105) ‘umrzeć’ zob. *doći pred Boga : stanąć przed Bogiem* ♦ Bog

- **zamknąć w Panu oczy** ♦ Oko

- **zasnąć (usnąć) w Panu podn. kult.** ‘umrzeć’ zob. *zasnąć w Bogu* ♦ Bog

zasnąć w Panu podn. kult. (Eng 121, Kop 824, Krzyż 105, SFJP II 779, USJP pan, WSF 675, Wys 233, DzP, GW), *usnąć w Panu* (Wys 233)

{Święty Szczepan, pierwszy męczennik, zginął ukamienowany. Dzieje Apostolskie (7,59) mówi: „zasnął w Panu”, *dormivit in Domino*. (Ar1 37); Przeżywszy lat 66, opatrzona św. Sakramentami, zasnęła w Panu dnia 23 lutego 2012 roku. (DzP 47 20579/10); Najukochańsza Żona i Mama, przeżywszy lat 75, po długiej i ciężkiej chorobie, zasnęła w Panu dnia 5 marca 2012 r. (DzP 56 20588/10)}

- **Pan go powołał (zabrał) podn.** (Eng 122) ‘ktoś zmarł’

Gotować

- **gotować komu śmierć** (Wys 602) ‘przygotowywać komuś śmierć’

Graba

- **wyciągnąć graby młodz. posp.** (Eng 124) ‘umrzeć’ zob. *wyciągnąć nogi* ♦ Noga

Grabarz

- **dostać od grabarza łopatą w zadek żart.** (NKPP I 727) ‘umrzeć, być pochowanym’ zob. *dostać łopatą w zadek* ♦ Łopata

Grieh : Grzech

- **smrtni grieh rel. bibl.; smartni grih gwar. : grzech śmiertelny rel. bibl.; grzech śmirtny (śmiertny) stpol.** (łac. *peccatum ad mortem*; ang. *mortal sin*) – według wierzeń religijnych grzech, za popełnienie którego ponosi się karę śmierci; ciężkie przewinienie; zob. *ciężki i śmiertelny grzech*

smrtni grieh (Mat 169, PHR 254), *smrtni grieh* (HČSFR 25, RHJ 1152), *smartni grih gwar.* (LVJ 132); *grzech śmiertelny* (CZPSS 89, Kop 343, PHR 254, SFJP II 309, USJP grzech, Wys 146), *grzech śmirtny (śmiertny)* (Wys 384)

{*I u tomu je još jedan paradoks: takvo nasljedovanje Krista s doktrinarnoga je vidika ne samo bogohulno nego je i smrtni grieh, dok je s vidika biti stvari na savršen način opravdano.* (VIJ 444/22); *Skutki duchowe sakramentu pokuty są następujące: • pojednanie z Bogiem, przez które penitent odzyskuje łaskę; • pojednanie z Kościołem; • darowanie kary wiecznej spowodowanej przez grzechy śmiertelne* (Bło 121); *Pan Jezus karze choćby za takie śmiertelne grzechy, jako to Antka z macochą.* (Chł 293)}

- **ciężki i śmiertelny grzech** (Wys 146) zob. *smrtni grieh; smartni grih : grzech śmiertelny; grzech śmirtny (śmiertny); grzech do śmierci*

- **ciężki jak grzech śmiertelny** (NKPP I 325, Wys 761) ‘o złym postępowaniu’

- **grzech do śmierci bibl.** (SS 104, Wys 384) zob. *smrtni grieh; smartni grih : grzech śmiertelny; grzech śmirtny (śmiertny); ciężki i śmiertelny grzech*

{*Jeśli ktoś widzi brata popełniającego grzech, który nie sprowadza śmierci, to niech prosi, a [Bóg] takiemu – i wszystkim nie popełniającym grzechu, który sprowadza śmierć – da życie.*

Każda nieprawość jest grzechem, ale jest także grzech, który nie sprowadza śmierci. (PŚ 1 J 5,16-17)}

- **Nierychło po śmierci za grzechy żałować** (NKPP I 760, Wys 457) ‘jest już za późno’ zob. *Nierychło, Marychno, po śmierci wędrować* ♦ Smrt

Grob : Grób

- **leći u [hladan] grob** książk. : **lec (legnąć, leżeć, położyć się) w grobie** podn. ‘umrzeć; być pochowanym’ zob. *počivati u grobu : spocząć (spoczywać) w grobie*
leći u grob (Mat 172, PHR 660, SHF 64), *leći u hladan grob* jęz. lit. (An grob); *lec w grobie* podn. (SFJP I 377, USJP grób, WSF 132, Wys 22), *lec (legnąć, leżeć, położyć się) w grobie* (Eng 124), *położyć się w grobie* (Wys 237)

{*Nema čovjeka bez grijeha/ i ja sam se čuvao grijeha/ da ne bude veći/ jer sam znao jednog dana/ da ću i ja u grob leći.* (NHE 226/1261); *Jer bih sad ležao u grobu i počivao,/ spavao bih i bio bih miran/, sa zemaljskim kraljevima i savjetnicima [...]* (SP Jb 3,5); *Między zmarłymi mam swoje łoża,/ jestem jak pobici, którzy leżą w grobie,/ o których już nie wspominasz,/ bo są poza zasięgiem Twojej ręki.* (PŚ Ps 88,6); *Tu wszystko spoczęło w tym ciemnym grobie/ Dobroć szlachetność i życie w pełnej sile [...]* (Kolb 66)}

- **otići u grob : iść (pójść) do grobu; pójść w grób** ‘umrzeć, być pochowanym’
otići u grob (Mat 172); *iść (pójść) do grobu* (USJP grób, WSF 132, Wys 237), *pójść do grobu* (Eng 124, PHR 660, SFJP I 265), *pójść w grób* (Eng 124)
{*Sowa woła: „Póđ do grobu, dām ci garniec bobu.* (Sal 253)}

- **pasti u [hladan] grob** książk. : **runąć w grób** ‘umrzeć; być pochowanym’ zob. *sići u grob : zejść do grobu; zejść w grób*
pasti u grob (Mat 172, SHF 64), *pasti u hladan grob* książk. (An grob); *runąć w grób* (Eng 124, SFJP I 265)
{*Lijepa ružo brzo si nam cvala/ a još brže u grob si nam pala.* (NHE 40)}

- **počivati u grobu : spocząć (spoczywać) w grobie** podn. ‘umrzeć, być martwym’ zob. *leći u [hladan] grob : lec (legnąć, leżeć, położyć się) w grobie*
počivati u grobu (PHR 801); *spocząć w grobie* podn. (PHR 801, USJP grób, WSF 132), *spocząć (spoczywać) w grobie* (Eng 124)
{*Pripravljen mi je ležaj među mrtvima,/ sličan sam ubijenima koji počivaju u grobu, kojih se više ne spominješ i koji su od tvoje ruke odsječeni.* (SP Ps 88,6); *U ovom grobu počiva mladenačko tijelo/ otrgnuto iz obiteljske sredine i/ sniva vječni san svoje mladosti.* (NHE 37/160); [...] *Żyć jednak zawsze będzie/ pomiędzy swojemi, chociaż po swych cierpieniach/ spoczywa w tym grobie.* (Kolb 97-98); *Spoczął tu w grobu głębi,/ król zacny, duszy gołębiej./ W wielkiej, wodzu, żyj sławie,/ niezwalczon Bolesławie! [...]* (Kolb 109)}

- **sići u grob : zejść do grobu; zejść w grób** zob. *pasti u [hladan] grob : runąć w grób*

się u grob (Mat 173, SHF 64); *zejść do grobu* (Eng 124, KSJP grób, SFJP I 265, Wys 237), *zejść w grób* (Eng 124)

{*Ne skrivaj svoga lica od mene! Inače ću postati kao onaj koji u grob silazi.* (SP Ps 143,7); [...] *schodzą prosto do grobu,/ gdzie postać ich ulega rozkładowi;/ Szeol staje się ich mieszkaniem.* (PŚ Ps 49,15)}

- ***spać w [zimnym] grobie*** ‘być martwym’ zob. *spoczywać (spać, leżeć) w mogile* ♦ *Mogila spać w grobie* (USJP spać), *spać w zimnym grobie* (Eng 124)

{*Tu leży mój mąż,/ Który bił mnie wciąż,/ Śpij spokojnie w grobie,/ Ulżyłeś mnie i sobie.* (Kolb 95)}

- ***w grobie złożyć (położyć) kości*** (Eng 124) ‘umrzeć; zostać pochowanym’

- ***wniść (wejść) do grobu; wniść (wejść) w grób*** ‘umrzeć, zostać pogrzebanym’ zob. *zstąpić* (*zstępować, wstąpić, wstępować*) *do grobu (w grób)*

wniść (wejść) do grobu (Eng 124); *wniść (wejść) w grób* (Eng 124)

- ***zstąpić (zstępować, wstąpić, wstępować) do grobu (w grób)*** ‘umrzeć, być pogrzebanym’ zob. *wniść (wejść) do grobu; wniść (wejść) w grób*

zstąpić (wstąpić) do grobu (Eng 124), *zstąpić (wstąpić) w grób* (Eng 124), *wstąpić (zstąpić, zstępować, wstępować) do grobu (w grób)* (Wys 237)

{*Ale jeżeli Jahwe wywoła takie zjawisko, że ziemia się otworzy i pochłonie ich i to wszystko, co do nich należy, gdy więc żywcem zstąpią do grobu, wtedy poznacie, iż ci ludzie ubliżyli Jahwe.* (PŚ Lb 16,30); *Gdy do grobu Polska zstąpiła,/ Jeden mi tylko przystoi strój: czarna sukienka!* K. Gaszczyński (SS 221)}

- ***Nemre se ništ v grob odnesti gwar.*** (FKKG 92) ‘nie należy zbyt oszczędzać, ponieważ po śmierci nie będziemy z tego korzystać’; dosł. ‘do grobu niczego nie można zabrać’

- ***Co chcesz rób, po staremu trzeba w grób*** (Wys 144) ‘umrzeć musi każdy niezależnie od własnej woli’

- ***Kulawego grób wyleczy*** (KP 388) ‘po śmierci znikają wszystkie choroby oraz męki’

Groza

- ***groza śmierci*** (SFJP I 264, Wys 433) ‘przerażenie, jakie wywołuje śmierć’

{*Ponad nimi znajdowały się ossuaria z kunsztownie ułożonymi czaszkami i kośćmi kończyn: dążenie do uzyskania efektu artystycznego za pomocą kości doszło do szczytu w pełni wieku XVIII w barokowym, tchnącym grozą śmierci zdobnictwie; [...]* (Ar 40); *Ale taka straszna groza śmierci biła od niego i taka przejmująca lutość, jaże go płachtą przykryli.* (Chł 461)}

Gwardia

- *Gwardia umiera, ale się nie poddaje*, P. Cambronne (SS 135) – odpowiedź francuskiego generała na angielską propozycję poddania się pod Waterloo w 1815 roku⁷⁰

Gwiazda

- *Gwiazda (Gwiazdka) z nieba, dusza do nieba* – przysłowie wywodzi się z ludowego wierzenia w to, że spadająca gwiazda oznacza czyjąś śmierć

Gwiazda z nieba, dusza do nieba (PBS 274); *Gwiazdka z nieba, dusza do nieba* (NKPP I 771)

{*Gdy człowiek umiera, jego gwiazda spada.* (NKPP I 771)}

H

Hladan

- *hladan kao smrt* (Mat 623, SHF 66) ‘bardzo zimny’ dosł. ‘zimny jak śmierć’

- *mrtav hladan* (HČSFR 48, HEFR 473, HFR 178, HPFR 56, HRUFR 66, Mat 355) ‘ktoś nie ulega wzruszeniom, jest nieczuły, niewrażliwy; zimny jak lód’

Hropac : Rzęzenie

- *samrtni hropac : śmiertelne rżenie* ‘występujące podczas agonii’ zob. *ostatnie rżenie samrtni hropac* (An hropac); *śmiertelne rżenie* (SFJP II 309, Wys 221)

- *ostatnie rżenie* (Wys 219) zob. *samrtni hropac : śmiertelne rżenie*

I

Igrati se

- *igrati se na žive i na mrtve gwar.* (LVJ 149) ‘rodzaj gry podobnej do kręgli, w której gracze rzucają kulę na kręgle; wszystkie powalone kręgle są „martwe”, a zwycięża ta, która została „żywa”, tj. stojąca’

Inwentarz

- *martwy inwentarz* (KSJP martwy, SFJP I 293, USJP inwentarz, Wys 782) ‘majątek bez zwierząt domowych’

Ispovid gwar.

- *Bogu na ispovid otić gwar.* (FNIGH 459) ‘umrzeć’; dosł. ‘pójść do Boga na spowiedź’

Isprebijati

- *isprebijati (prebiti, gwar. pribit) koga na mrtvo ime* ‘zbić kogoś na kwaśne jabłko; bardzo kogoś pobić’ zob. *istući (pretući, pretući) koga na mrtvo ime* ♦ *Istući; izmlatiti (zmlatiti, premlatiti) koga na mrtvo ime* ♦ *Izmlatiti; na mrtvo ime ubit koga* ♦ *Ubiti isprebijati na mrtvo ime* (An 469, HČSFR 28), *isprebijati koga na mrtvo ime* (HPFR 27, HRUFR 32), *isprebijati (prebiti) koga na mrtvo ime* (Mat 194), *prebiti na mrtvo ime koga gwar.* (FKKG 230), *na mrtvo ime pribit koga gwar.* (FNIGH 382)

70 O kwestii autorstwa tego wypowiedzenia zob. rozdział 1, podrozdział 1.6.7.2., s. 48.

Istina

- *otići (poći) na istinu* (Mat 199) dosł. ‘dojść do prawdy; umrzeć’

- *Mi smo ovde, a on je na istine gwar.* (Mar 373) ‘umrzeć’; dosł. ‘my tutaj, a on już zna prawdę’

Istući

- *istuć (pretuć, gwar. pretući) koga na mrtvo ime* ‘zbić kogoś na kwaśne jabłko; bardzo kogoś pobić’ zob. *isprebijati (prebiti, pribiti) koga na mrtvo ime* ♦ *Isprebijati; izmlatiti (zmlatiti, premlatiti) koga na mrtvo ime* ♦ *Izmlatiti; na mrtvo ime ubit koga* ♦ *Ubiti istuć koga na mrtvo ime* (HPFR 27, HRUFR 32), *pretući na mrtvo ime* (An ime), *pretući na mrtvo ime koga gwar.* (FKKG 230)

Išibati

- *išibati koga na mrtvo ime* (Mat 201) ‘bezlitośnie kogoś wychłostać’

Izgledati : Wyglądać

- *izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu gwar.; zgledat kak smrt [na dopustu] gwar. : wyglądać jak śmierć na urlopie* ‘wyglądać bardzo źle, blado’ zob. *Wygląda jak śmierć na urlopie; wyglądać jak śmierć [angielska]; wyglądać jak śmierć na chorągwi izgledati kao smrt na dopustu* (HSRPF 299), *izgledat ka smrt na dopustu gwar.* (FNIGH 299), *zgledat kak smrt [na dopustu] gwar.* (FKKG 170); *wyglądać jak śmierć na urlopie* (HSRPF 299, Wys 773)

- *izgledati kao tri dana prije smrti; izgledati kao tri dana pred smrt : wyglądać [jak] trzy ćwierci do śmierci* ‘o kimś wyglądającym bardzo źle, jakby miał niedługo umrzeć’ zob. *trzy ćwierci do śmierci* ♦ *Ćwierć izgledati kao tri dana prije smrti (pred smrt)* (PHR 841); *wyglądać trzy ćwierci do śmierci* (PHR 841), *wyglądać jak trzy ćwierci do śmierci* (KSJP śmierć, Wys 194)

- *coś wygląda jak umarłe* (SFJP II 450) ‘coś (np. miasto) wygląda tak, jakby w nim nie było życia’

- *wyglądać jak śmierć [angielska]* ‘blado, chudo’ zob. *izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu; zgledat kak smrt [na dopustu] : wyglądać jak śmierć na urlopie; wyglądać jak śmierć na chorągwi; wyglądać jak śmierć* (SFJP II 308), *wyglądać jak śmierć angielska* (SFJP II 652)

- *wyglądać jak śmierć na chorągwi* (USJP śmierć, WSF 543) ‘bardzo źle wyglądać’ zob. *izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu; zgledat kak smrt [na dopustu] : wyglądać jak śmierć na urlopie; wyglądać jak śmierć (angielska)*

- **Wygląda jak bierdzańska śmierć** (NKPP I 105) ‘wyglądać bardzo mizernie, blado’⁷¹
{*Tak wygląda „bierdzańska śmierć”* (tytuł artykułu) (OWR 6(58)/18)}

- **Wygląda jak śmierć na urlopie** (SFJP II 308) zob. *izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu; zgledat kak smrt [na dopustu]* : wyglądać jak śmierć na urlopie

Izgnjaviti

- **izgnjaviti koga na mrtvo** (Mat 203) ‘bardzo kogoś zanudzić’ zob. *zanudzić kogoś na śmierć*
♦ Zanudzić

Izmlatiti (gwar. Zmlatiti) : Zatluc

- **izmlatiti (gwar. zmlatiti, premlatiti) koga na mrtvo ime** zob. *isprebijati (prebiti, pribit) koga na mrtvo ime* ♦ *Isprebijati; istući (pretući, pretući) koga na mrtvo ime* ♦ *Istući; na mrtvo ime ubit koga* ♦ *Ubiti*

izmlatiti koga na mrtvo ime (Mat 194), *zmlatiti na mrtvo ime koga gwar.* (FKKG 230), *premlatiti na mrtvo ime* (An ime)

- **zmlatiti na mrtvo koga gwar. : zatluc kogoś na śmierć** ‘doprowadzić człowieka lub zwierzę do utraty życia przez bicie’ zob. *bić na śmierć (zabicie)* ♦ *Bić; katować na śmierć (zabicie)* ♦ *Katować*

zmlatiti na mrtvo koga gwar. (FKKG 132); *zatluc na śmierć* (KSJP śmierć, USJP zatluc, Wys 603)

Izvor

- **mrtvi izvor** (RHJ 618) ‘źródło, z którego woda już nie wypływa’

J

Jakub

- **Pójdiesz na czarne piwo do Jakuba** (NKPP I 820) ‘umrzesz’

Jezik : Język

- **mrtvi jezik : martwy język** ‘język wymarły, którego już nikt nie używa’

mrtvi jezik (An jezik); *martwy język* (KSJP martwy, SFJP I 424, USJP język, Wys 781)

{*Językoznawcy obawiają się, że do końca stulecia blisko połowa z obecnej liczby przejdzie do kategorii języków martwych. Ponad tysiąc zakwalifikowano jako „krytycznie zagrożone” lub, „poważnie zagrożone”.* (NG 7 (154)/62)}

K

Kadzidło

- **kadzidło po śmierci** (NKPP II 7) ‘o czymś, na co jest już za późno’

⁷¹ Frazeologizm jest motywowany obrazem śmierci znajdującym się obok drzwi wejściowych kościoła św. Jadwigi w Bierdzanach (gmina Turawa).

- *pomoże mu coś jak umarłemu kadzidło* (PHR 300) ‘o czymś bezskutecznym’ zob. *Pomoże jak umarłemu kadzidło; Nie pomoże umarłemu kadzidło*

- *Nie pomoże umarłemu kadzidło* (NKPP III 585, PBŚ 329) zob. *Pomoże jak umarłemu kadzidło; pomoże mu coś jak umarłemu kadzidło*

- *Pomoże jak umarłemu kadzidło* (Kop 448, PBŚ 329) zob. *pomoże mu coś jak umarłemu kadzidło; Nie pomoże umarłemu kadzidło; Pomoże jak boży obiad umarłemu* ♦ Obiad

Kalendar : Kalendarz

- *kopnąć (huknąć, strzelić, stuknąć, uderzyć, walnąć) w kalendarz pot. posp.* ‘umrzeć’
kopnąć w kalendarz (Eng 119), *stuknąć w kalendarz* (Wys 238), *uderzyć w kalendarz* (Eng 119), *kopnąć (stuknąć, uderzyć, walnąć) w kalendarz pot. posp.* (USJP kalendarz, WSF 156), *huknąć (kopnąć, strzelić, uderzyć, walnąć) w kalendarz* (Wys 238)

- *Smrt nema kalendara (koledara) bibl. : Śmierć nie ma kalendarza* (łac. *Debilis ac fortis veniunt ad lumina mortis*; ang. *Death keeps no calendar*) ‘chwila śmierci nie jest wiadoma’
Smrt nema kalendara bibl. (BPH 134, HNP 28, KRP 268, PZGO 103), *Smrt nema koledara bibl.* (BPH 134); *Śmierć nie ma kalendarza* (Wys 377)

Kapital : Kapital

- *mrtav (mrtvi) kapital : martwy kapital (kapitał martwy)* ‘pieniądze lub majątek, który niczemu nie służy’
mrtav (mrtvi) kapital (Mat 231), *mrtvi kapital* (An kapital, PHR 400); *martwy kapital* (KSJP martwy, PHR 400, SFJP I 425, Wys 782); *kapitał martwy* (USJP kapital)

Kapot reg. : Kaput pot.

- *zrobić kaput pot. pogard.* (Eng 125) ‘umrzeć’ zob. *Učinija kapot*

- *Učinija kapot reg.* (Jak 40) zob. *zrobić kaput*

Kašalj

- *Suhi kašalj smrt navještava* (KRP 269) (ang. *A dry cough is the trumpeter of death*) dosł. ‘suchy kaszel zwiastuje śmierć’

Katafalk

- *spocząć na katafalku* (SFJP II 172, Wys 488) ‘umrzeć, być martwym’ zob. *spocząć na marach* ♦ Mary

Katować

- **katować na śmierć** (gwar. **zabicie**) ‘doprowadzić człowieka lub zwierzę do utraty życia przez bicie’ zob. *bić kogoś na śmierć (zabicie)* ♦ *Bić; zmlatiti na mrtvo koga : zatłuc kogoś na śmierć* ♦ *Izmlatiti*

katować na śmierć (KSJP śmierć, Wys 603)

Kazna : Kara

- **smrtna kazna : kara śmierci** ‘skazanie osoby na śmierć’ zob. *śmierć główna; zabita śmierć* ♦ *Smrt*

smrtna kazna (An kazna, PHR 308, RHJ 1152); *kara śmierci* (KSJP kara, PHR 308, SFJP II 307, Wys 297, DzP, GW)

{*Grieh neizbježno znači smrt, odvojenje od Boga. Kada je, međutim, smrtna kazna namirena, ljudi smiju prići Bogu i za stalno se utvrditi u njegovoj prisutnosti.* (BP 167); *Na zakończenie przypomnijmy, że ze środowiska krakowskiego z końcem XVI wieku wyszło zanegowanie także kary śmierci.* (DzP 47 20579/4)}

Kir

- **śmiertelny kir** (SFJP II 309) zob. *śmiertelny całun* ♦ *Całun*

Kita

- **odwalić kitę rub. posp. gwar. warsz.** (Eng 123, KSJP kita, PHR 321, SFJP I 326, USJP odwalić, WSF 309, Wys gwar. warsz. 240) ‘umrzeć’

Kofer

- **parkirati se u kofer żarg. żart.** (RHŽ 363) ‘umrzeć’; dosł. ‘zaparkować się do walizki’ zob. *pójść w piórnik* ♦ *Piórnik*

Kolijevka

♠

- **Što kolijevka zaljuljala, to motika zakopala bibl.** (BPH 83) ‘wszystko co się urodzi, musi umrzeć’ zob. *Już dziecko ma przeznaczoną śmierć* ♦ *Dziecko*

Kolosijek

- **staviti koga na mrtvi kolosijek** (Mat 250) ‘zostawić kogoś z boku, pozbawić go możliwości działania’

Konj

♠

- **Mrtav konj ne zaigrava se** (łac. *Canis mortuus non mordet*; ang. *A dead mouse feels no cold*) – przysłowie motywowane obrazem śmierci jako bezruchu; dosł. ‘martwy koń się nie bawi’

Kopriva : Pokrzywa

- **mrtva kopriva bot. : pokrzywa martwa bot.** (łac. *lámium álbum*) ‘jasnota biała; głucha pokrzywa’; jedna z ludowych nazw dla rośliny o właściwościach leczniczych, która swym wyglądem przypomina pokrzywę

mrtva kopriva bot. (Ben 448, RHJ 618); *pokrzywa martwa* (Ben 448)

Kosa

- *kosa śmierci* **przen.** (SFJP I 348, Wys 431) ‘śmierć’

{*Jako piorun bije w drzewo wyniosłe, że pada rozłupane, tak on padł pod srogą kosą śmierci.* (Chł 475)}

Kost : Kość

- *ostaviti [svoje] kosti : położyć (złożyć) kości* ‘umrzeć, zginąć’

ostaviti [svoje] kosti (Mat 264); *położyć kości* (Eng 124), *złożyć kości* (Eng 124, Kop 529), *położyć (złożyć) kości* (Kop 264, SFJP I 350)

{*Kroz 25 godina župnikovanja u župi granešinskoj/ očinsku je brigu vodio oko duševnog spasa/ povjerenoga mu stada i napokon po dovršenom/ naporu ovdje među dragimi ovcami svojim/ položio trudne kosti svoje.[...] (NHE 300/1708); Tu Stanisław Zaklika położył swe kości./ Sławny nie tylko z porządków, lecz i z swej dzielności.* (Kolb 76)}

Kostucha

- *Kostucha przyszła po kogoś* (Wys 430) ‘ktoś zmarł’

Kostusia

- *Kostusia go nawiedziła* (NKPP II 149) ‘umarł’

Koszula (Koszulka)

- *śmiertelna koszula (koszula śmiertelna)* ‘koszula wkładana na umarłych i skazańców’ zob. *koszulka na śmierć; śmiertelna szata* ♦ *Roba*

śmiertelna koszula (Kop 527, KSJP *koszula*, SFJP I 349, Wys 25), *koszula śmiertelna* (PHR 841, SGPK I 275, Wys 55)

{*Znaną praktyką przygotowania na zgon w obliczu nadchodzącej śmierci jest wdziwanie koszuli śmiertelnej.* (Wys 201)}

- *koszulka na śmierć* (Wys 201) zob. *śmiertelna koszula*

Kościuszek (Tadeusz)

- *Nowinę mi powiedział: Kościuszek umarł* (NKPP II 158) ‘o czymś już wiadomym’ zob. *Królowa Bona umarła* ♦ *Królowa Bona*

Kotwica

- *kotwica martwa (martwa kotwica) żegl.* (KSJP *kotwica*) ‘metalowa lub żelaznobetonowa konstrukcja służąca do zakotwiczenia na stałe latarniowca, beczki cumowej itp.’

kotwica martwa żegl. (KSJP *kotwica*), *martwa kotwica* (Wys 783)

Koza

- **Raz kozie śmierć** (HPFR 78, Kop 1152, KSJP koza, NKPP II 177, SFJP I 351, WSF 185, Wys 743) ‘niech się dzieje, co chce; wszystko jedno’

{– *Pewnie. Zginął, a drugie się z tego pożywią – westchnął. – Raz kozie śmierć... mało się to naharował?* (Chł 415)}

Kraina

- **kraina śmierci** (Wys 642) ‘świat pozagrobowy’

- **odejść (przenieść się) na zawsze do krainy cieni** (Eng 121) ‘przenieść się w zaświaty’ zob. *odejść na zawsze do królestwa cieni* ♦ Królestwo

odejść na zawsze do krainy cieni (Eng 121), *odejść (przenieść się) na zawsze do krainy cieni* (Krzyż 103)

{*Odeszłeś na zawsze w świat cieni/ Jak motyl jedną chwilę żyłeś/ Niema siły i nikt tego nie zmieni/ Jak niema miary żalu który zostawiłeś* (Kolb 141)}

- **przenieść się w wieczności krainę** (Eng 121) ‘umrzeć; przenieść się do świata pozagrobowego’

Kraj : Koniec, Kres

- **koniec życia euf.; kres życia euf. podn.** ‘śmierć’

koniec życia euf. (Eng 119); *kres życia euf. podn.* (Krzyż 108, SFJP I 354, Wys 397)

{*Ukochana siostra Erna też nie umiała zaakceptować jej wyboru. Ponoć do końca życia mówiła (udało się jej z mężem wyemigrować w latach 30. do USA), że wolałaby mieć żywą siostrę niż umarłą świętą.* (GW/Hist 176 7600/5); *Kres życia/ początkiem wieczności/ Idź w nią z Bogiem* (JŚIN 349, Kolb 84); *Takim znakiem u kresu życia była ułomność postaci tego do nie tak dawna ruchliwego, uprawiającego czynnie sport Papieża oraz naznaczone cierpieniem oblicze.* (Kap 11)}

- **kres doczesnej wędrówki euf.** (Eng 199, Krzyż 108) ‘śmierć’

- **nieuchronny koniec** (Eng 119) ‘śmierć’

- **ostatni życia koniec euf.** (Eng 119) ‘śmierć’

- **dośao je komu kraj** (PHR 241) dosł. ‘przyszedł na kogoś koniec’

- **być bliskim końca** (Wys 188) ‘umierać’ zob. *czyj koniec bliski*

- **czyj koniec bliski** (Wys 188) ‘ktoś jest bliskim śmierci’ zob. *być bliskim końca*

- **koniec kogo czeka** (Wys 143) – wyobrażenie śmierci jako nieuniknionego końca

- **Każdemu koniec Bóg naznaczył** (NKPP II 113) ‘każdy musi umrzeć’
- **Śmierć jest kresem cierpień** (KP 391) ‘wyobrażenie śmierci jako ratunku od ciężkiego życia’
- **Śmierć kładzie kres życiu** (Wys 397) ‘śmierć jest kresem życia’
- **Śmierć koniec wszystkiemu (wszystkiego)**
Śmierć koniec wszystkiemu (NKPP III 456, Wys 397), *Śmierć koniec wszystkiego* (Wys 418)

Kralj

- **otiti k Trem kraljem (kraljem) gwar.** ‘umrzeć’; dosł. ‘przenieść się do Trzech Króli’
otiti k Trem Kraljem gwar. (Men 2 214), *otiti k Trem kraljem gwar.* (FKKG 113)

Krilo : Łono

- **krilo Abrahamovo : łono Abrahama**

krilo Abrahamovo (Kla 7); *łono Abrahama* (Kop 12) ‘odpoczynek sprawiedliwego po śmierci’⁷²

{Zbor anđeoski te primio i u krilo Abrahamovo smjestio,/ da s Lazarom nekoć ubogim, pokoj vječni uživaš (Spro 21)}

- **otići (preseliti se) u krilo Abrahamovo (Abrahamovo krilo) podn. bibl. : pójść (odejść, przenieść się) na łono Abrahama bibl.**⁷³ ‘umrzeć’ zob. *Poniesion był od aniołów na łono Abrahama*

otići u krilo Abrahamovo (Kla 7, PHR 689), *otići (preseliti se) u Abrahamovo krilo* (Mat 1, SHF 65); *pójść na łono Abrahama* (PBS 9, Kop 12, Wys 236), *przenieść się (odejść) na łono Abrahama* książk. (WSF 1), *przenieść się na łono Abrahama* (CZP 3 neutr., CZPSS 13, Kop 227, KSJP Abraham żart., PHR 391, SFJP I 81 żart., USJP Abraham, WSFL 172, Wys 236 żart.)

{Tada umre siromah. Anđeli ga odnesoše u Abrahamovo krilo. A umre bogataš i bi zakopan. Kad u paklu usred svojih muka podiže oči, vidje izdaleka Abrahama i u njegovu krilu Lazara. (SP Lk 16, 22-23); *I umarł ubogi, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama. Umarł także bogacz i złożono go w grobie. I znosząc męki w otchłani zobaczył w oddali Abrahama i Łazarza na jego łonie.* (PŚ Lk 16, 22-23)}

- **biti primljen u Abrahamovo krilo podn. bibl.** (Mat 1) ‘umrzeć’

- **powrócić na łono Abrahamka żart.** (Eng 122) ‘umrzeć’

- **pójść do Abrahama na łono** (NKPP I 4) ‘umrzeć’

- **zawinąć się na łono Abrahama żart.** (Eng 122) ‘umrzeć’

⁷² Starożytni Żydzi tą nazwą określali stan pośredni po śmierci trwający jeden rok, kiedy dusza zmarłego przechodziła przez pewien rodzaj czyśćca.

⁷³ W słownikach jest ten frazeologizm, jak widać z przytoczonych haseł, różnie określany ze względu na jego nacechowanie stylistyczne.

- **Poniesion** *był od aniołów na łono Abrahama bibl.* (SS 92) zob. *otići (preseliti se, biti primljen) u Abrahamovo krilo : pójść (odejść, przenieść się) na łono Abrahama*

Krok

- **być [tylko] o krok od śmierci** ‘być tuż przed zgonem’

być o krok od śmierci (Wys 186), *być tylko o krok od śmierci* (Wys 186)

Królestwo

- **odejść na zawsze do królestwa cieni** (Eng 121) zob. *odejść (przenieść się) na zawsze do krainy cieni* ♦ Kraina

- **przeprowadzić się do królestwa cieni** (Eng 121) ‘wyobrażenie śmierci jako zejścia do świata podziemnego’

- **Daj mu, Boże, królestwo niebieskie** (NKPP II 213) ‘o zmarłym’

Królowa Bona

- **Królowa Bona umarła** (NKPP I 135, Kop 110, Wys 768) ‘nic nowego, już wróble o tym świergoczą’ zob. *Nowinę mi powiedział: Kościuszko umarł* ♦ Kościuszko

Krš⁷⁴

- **projt u krš gwar.** (FMGV 150) ‘pójść pod ziemię; umrzeć’ zob. *otići (projt) pod ledinu* ♦ Ledina

Kuća : Dom

- **zatvoriti kuću mrtvim kocem** (Mat 295) ‘opuścić własny dom, zamknąć go na zawsze’; dosł. ‘zamknąć dom martwym kołkiem’

{*Kuću sam zatvorio mrtvim kocem. Bolje nek zaraste u zovu i koprivu kad ne mogu biti veseo u njoj.* (Mat 295)}

- **odejść do Domu Ojca podn.** (Krzyż. 103, DzP) ‘umrzeć; przenieść się po śmierci do raju’

{*Nasza Najukochańsza Żona, Mamusia, Siostra, Teściowa, Babcia i Prababcia/ opatrzona św. Sakramentami,/ odeszła do Domu Ojca 26 lutego 2012 roku.* (DzP 49 20581/11)}

Kut

- **mrtvi kut** (An kut) ‘przestrzeń, która znajduje się poza zasięgiem widzenia kierowcy lub strzelca’ zob. *martwe pole* ♦ Pole

{*Tradicionalna ravna zrcala na vozačevoj strani automobila daju mu točnu predodžbu o udaljenosti vozila koje se nalazi u pretjecanju, no uvelike mu sužava kut gledanja. Kao*

74 Rodzaj skalistego, piargowego terenu, który występuje w południowej części Chorwacji.

posljedica, postoji dio prostora u pozadini automobila, poznato kao mrtvi kut, koji vozači ne mogu vidjeti ni bočnim ni središnjim retrovizorom. (Geek I)}

Kwiat

- *wąchać kwiatki od spodu żart. euf.* (Eng 125) ‘być martwym; leżeć pod ziemią’

L

Lakomac : Łakomy

- *Lakomac samo kad umre čini dobro bibl. : Łakomy, gdy umiera, wtenczas najprzydatniejszy ludziom* ‘łakomi ludzie zasługują na śmierć’

Lakomac samo kad umre čini dobro bibl. (BPH 142); *Łakomy, gdy umiera, wtenczas najprzydatniejszy ludziom* (NKPP II 330, Wys 405)

{*Doista, lakomost je korijen svih zala. Njoj se neki predadoše pa zalutaše od vjere i na sebe navukoše mnoge jade.* (SP 1Tim 6,10); *Albowiem korzeniem wszelkiego zła jest miłość pieniądza. Niektórzy jej ulegli, odeszli od wiary i narazili się na wiele cierpień.* (PŚ 1Tm 6, 10)}

Lala

- *iść (pójść, pojechać, przenieść się) do lali pot. rub. żart. gwar. warsz.* ‘umrzeć’⁷⁵

pójść do lali pot. rub. (Eng 122, KSJP lala, SFJP I 373, Wys 237 gwar. warsz.), *iść (pójść, pojechać) do lali pot. rub. (żart. j. dziec.)* (Krzyż 104), *pojechać do lali pot. żart.* (Eng 121, Wys 237), *przenieść się do lali żart. j. dziec.* (Krzyż. 104)

- *jazda do lali* (Krzyż 104)

- *pędzić do lali pot. żart.* (Krzyż 104, Wys 237)

- *powędrować do lali pot. żart.* (Eng 121, Krzyż 104, Wys 237)

- *wio do lali rzad.* (Krzyż 104)

- *wybrać się do lali pot. żart. j. dziec.* (Eng 121, Krzyż 104, Wys 237)

Ledina

- *otići (gwar. projt) pod ledinu podn.* ‘umrzeć’; dosł. ‘pójść pod ziemię’ zob. *projt u Krś* ♦ Krś

otići pod ledinu (HPFR 46, HRUFR 53), *projt pod ledinu podn. gwar.* (FMGV 150)

Lękać się

- *lękać się czego jak śmierci* zob. *bać się czego[s] jak śmierci* ♦ Bać się

⁷⁵ Wszystkie związki frazeologiczne pod tym hasłem mają to samo znaczenie.

- *lękać się kogo (czego) jak grzechu śmiertelnego* zob. *bać się czego jak grzechu śmiertelnego* ♦ *Bać się*

Libar gwar.

- *libar o mrtvih gwar.* (DPR 240) ‘księga umarłych’

Lijek : Lekarstwo

- *[Od] smrti nema (nije) lieka bibl. : Na śmierć nie ma lekarstwa (Na śmierć lekarstwa nie ma) bibl.* (łac. *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*; ang. *There is a remedy for all things but death*) ‘śmierć jest konieczna i nieunikniona’ zob. *Svemu ima lieka, samo ne smrti; Svemu je liek do smrti*

Od smrti nema lieka (KRP 268), *Od smrti nema (nije) lieka bibl.* (BPH 82), *Smrti nije lieka bibl.* (BPH 82); *Na śmierć nie ma lekarstwa* (KP 388, NKPP III 451, SFJP 309, Wys 364), *Na śmierć lekarstwa nie ma* (Wys 364)

{*Oni naopako govore jedan drugome: „Kratak je i mučan naš život. Nema lijeka protiv čovjekova skončanja. Nije se još nikada čulo da se tko vratio iz carstva mrtvih.* (SP Mudr 2,1); *Błędnie rozumując, mówią między sobą: krótkie i smutne jest życie nasze! Nic nie uchroni przed śmiercią człowieka ani nie słyszano, aby ktoś uwalniał z Krainy śmierci.* (PŚ Mdr 2,1)}

- *Ni starosti vijeka, ni smrti lijeka* (PZGO 102, HNP 28) ‘niektórych rzeczy w życiu nie można zmienić, takich jak starzenie się i umieranie’

- *Svakome zlu smrt je lijek; Najvećemu zlu smrt je lijek* (ang. *Death is a remedy for all ills*) ‘śmierć jest kresem wszystkich złych wydarzeń w życiu człowieka’

Svakome zlu smrt je lijek (KRP 269), *Najvećemu zlu smrt je lijek* (HNP 28, PZGO 102)

- *Svemu ima lieka, samo ne smrti; Svemu je liek do smrti bibl.* zob. *[Od] smrti nema (nije) lieka : Na śmierć nie ma lekarstwa (Na śmierć lekarstwa nie ma)*

Svemu ima lieka, samo ne smrti bibl. (BPH 82), *Svemu je liek do smrti bibl.* (BPH 82)

List

- *smrtni list* (PHR 840) ‘dokument stwierdzający śmierć osoby’ zob. *akt śmierci* ♦ *Akt; metryka śmiertelna* ♦ *Metryka; świadectwo śmierci* ♦ *Świadectwo*

Lovište : Kraina łowów

- *otići u vječna lovišta : przenieść się do krainy wiecznych łowów żart.* ‘umrzeć’

otići u vječna lovišta (PHR 689); *przenieść się do krainy wiecznych łowów żart.* (Eng 122)

Lovrečane⁷⁶

- *otići u Lovrečane gwar.* (Men 2 207) ‘umrzeć, przenieść się na cmentarz’

⁷⁶ Nazwa miejscowości w pobliżu Varaždina.

Lód

- **lód martwy geol.** (KSJP martwy, Wys 783) ‘nieruchoma część lodowca, która straciła łączność z główną jego masą’

{*Morfotwórcza rola brył stagnującego i martwego lodu lodowcowego była szczególnie istotna w pierwszych fazach zaniku lądolodu*⁷⁷.}

Luka

- **otić sveton Luki gwar.** (FNIGH 459, Men 1 367) ‘umrzeć’; dosł. ‘przenieść się do świętego Łukasza’

Ł

Łaska

- **zasnąć w łasce Pańskiej podn. euf.** (Eng 121) ‘umrzeć’

Łopata

- **dostać łopatą w zadek żart.** (Krzyż 105) ‘umrzeć, pójść pod ziemię’ zob. *dostać od grabarza łopatą w zadek* ♦ Grabarz

- **pójść pod łopatę** (Krzyż 105) ‘umrzeć, być pogrzebanym’

Łopacińska

- **Ożenił się z Łopacińską posp.** (NKPP II 349) ‘umarł, grabarz go klepnął łopatą’ zob. *ożenić się z białą* ♦ Białą

M

Machina

- **machina śmierci** (Wys 313) ‘obóz hitlerowski’ zob. *obóz śmierci* ♦ Obóz

- **Oświęcim machina śmierci** (Wys 313)

Mary

- **śmiertelne mary** (SFJP II 309, Wys 487) ‘nosze dla zmarłych; trumna ze zwłokami stojąca na wzniesieniu’

- **kłaść się (położyć się) na mary** ‘umrzeć’
kłaść się (położyć się) na mary (SFJP I 424)

⁷⁷ Jedyny przykład który znalazłam zaczerpnęłam z artykułu M. Błaszkieвича, *Wytapianie się pogrzebanych brył martwego lodu w późnym glacjale i wczesnym holocenie a zdarzenia ekstremalne*, „Landform Analysis” 8 (9-12), Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2008, s. 9.

- *leżeć na marach* (SFJP I 424, USJP mary, Wys 487) ‘być martwym’

- *pójść na mary* (SFJP I 424) ‘umrzeć’

- *spocząć na marach* (SFJP II 172, Wys 488) ‘umrzeć, być martwym’ zob. *spocząć na katafalku* ♦ Katafalk

Matek gwar. : Maciej, Maciek

- *otiti k Mateku gwar.* (FKKG 44) ‘umrzeć’

♠

- *Umarł Maciek, umarł, już leży na desce, żeby mu zagrali, podskoczyłby jeszcze* (NKPP II 363) – uprząsłowiony fragment pieśni ludowej

Metryka

- *metryka śmiertelna gwar.* (SGPK V 351) ‘metryka zejścia’ zob. *smrtni list* ♦ List; *akt śmierci* ♦ Akt; *świadection śmierci* ♦ Świadection

Mgła

- *mgła śmierci ogarnia czyjeś oczy podn.* (Eng 124) ‘ktoś umiera’

Miasto

- *miasto umarłych* (SFJP II 450) ‘cmentarz’

Miholane⁷⁸

- *ići na Miholane gwar.* (Men 2 208) ‘przenieść się na cmentarz; umrzeć’

Milczenie

- *śmiertelne milczenie* (SFJP II 309) zob. *smrtna tišina : śmiertelna cisza* ♦ Tišina

Miłość

- *umierać z (od) miłości* (Wys 227) ‘być bardzo zakochanym w kimś’

♠

- *Gdy miłość zaboli, tylko śmierć uleczy* (NKPP II 477, KP 386, Wys 368) ‘lekarstwem na nieszczęśliwą miłość jest śmierć’

- *Miłość jest silniejsza niż śmierć; Miłość mocna jest jak śmierć książk. bibl.* ‘uczucie miłości jest tak mocne, że można go porównać ze śmiercią’ zob. *Mocna jest jako śmierć miłość, twarda jako piekło jest zazdrość*
Miłość jest silniejsza niż śmierć (CZPSS 134, Wys 434), *Miłość mocna jest jak śmierć książk. bibl.* (CZPSS 134, Wys 434)

78 Nazwa wioski obok miasta Čakovec, położonej w pobliżu miejskiego cmentarza.

- *Miłość, śmierć i sraczka przychodzą znienacka żart.* (NKPP II 479, Wys 195) ‘o niespodziewanych zdarzeniach w życiu’

- *Mocna jest jako śmierć miłość, twarda jako piekło jest zazdrość bibl.* (SS 71) zob. *Miłość jest silniejsza niż śmierć; Miłość mocna jest jak śmierć*

{Przyłóż mnie jak pieczęć do twego serca,/ jak sprzączkę do twego ramienia!/ Jak śmierć mocna jest bowiem miłość,/ nienasycona jak Szeol jest żądza miłości (PŚ Pp 8,6)}

Mir : Spokój

- *martwy spokój* (SFJP I 424) ‘zupełny spokój, cisza’

- *usnuti wiečni mir* (SHF 65) ‘umrzeć’; dosł. ‘zasnąć w wiecznym spokoju’

Mirogoj⁷⁹

- *netko je otišao na Mirogoj* (Pint 195) zob. *pojechać na Rakowice* ♦ Rakowice; *przejechać się* (*pojechać*) *na Powązki* ♦ Powązki

- *netko leży na Mirogoju* (Pint 195) ‘ktoś zmarł; spoczywa na cmentarzu’

Mogiła

- *kłaść się do mogiły* (SFJP I 330) ‘umrzeć; być pochowanym’

- *położyć się w mogile (do mogiły)* (Wys 238)

- *spoczywać (spać, leżeć) w mogile* zob. *spać w [zimnym] grobie* ♦ Grob

spać w mogile (USJP spać); *spoczywać (spać, leżeć) w mogile* (Eng 124)

{Przychodzę westchnąć na mogile/ W której spoczywasz mężu drogi/ Ach! znikły jasne szczęścia chwile/ Odkąd śmierć weszła w nasze progi (Kolb 92); *Przechodniu stań! Zastanów się chwilę/ Dlaczego w tym wieku leżę w mogile/ Bo miłość do ojczyzny zwyciężała inne/ Nawet miłość matki, która mnie/ Otaczała przez lata dziecinne.* (JOSE 80)}

- *Będziem żyć we własnej ziemi/ I we własnych spać mogiłach*, J. Słowacki (SS 618) – werset z *Hymnu* (1830)

- *Taką, jak byłaś, nie wstaniesz z mogiły!*, A. Asnyk (SS 29) – tytuł cyklu poetyckiego

Molitva

- *smrtna (strašna) molitva* (Mat 348, SHF 57) ‘modlitwa za ciężko chorych’

Monopol

- *iść do Abrahamka na monopol* ♦ Abraham

⁷⁹ Nazwa największego cmentarza w Zagrzebiu.

More

- *mrtvo* (gwar. *martvu*) *more* ‘1. stan lekko wzburzonego morza, zwykle po uspokojeniu się wiatru’; 2. ‘apatyczne, martwe środowisko społeczne’ zob. *mrtva voda* ♦ *Voda*
mrtvo more (An *more*, DPR 260, Iv 78, Mat 349, RSG 101), *martvu more* gwar. (LVJ 283)

Moreta gwar.

- *mrtva moreta* gwar. zob. *mrtvi valovi* ♦ *Val*

Mrijeti

- *Dobro živi i zlo živi, mre se* (HNP 22, PZGO 108) ‘każdy umrze’ dosł. ‘czy żyłeś dobrze, czy źle, umrzesz’

Mrok

- *mrok śmiertelny* (SFJP I 460) ‘śmierć’
- *ktoś odchodzi w mrok śmierci* (Wys 206) ‘ktoś umiera’
- *pogrążyć się w mrokach śmierci podn.* (Eng 122) ‘wyobrażenie śmierci jako mroku’

Mršav : Chudy

- *mršav kao smrt : chudy jak śmierć* ‘o kimś bardzo chudym’
mršav kao smrt (Mat 623, SHF 66); *chudy jak śmierć* (WSFL 168), *chudy jak śmierć (kościotrup)* (NKPP I 295)⁸⁰, *chudy jak śmierć (kościotrup, mumia itp.)* (WSFJP 120)

Mrtav (gwar. Martov) : Martwy, Umarły

- *Dan mrtvih : Święto zmarłych* ♦ *Dan*
- *martvo (mortvo) voda : śmiertelny pot* ♦ *Voda*
- *mrtav (mrtvi) kapital : martwy kapitał* ♦ *Kapital*
- *mrtav umoran; mrtev umoren : śmiertelnie zmęczony* ♦ *U Moran*
- *mrtva (grobna, mukla) tišina : martwa (głucha) cisza* ♦ *Tišina*
- *mrtva kopriva : pokrzywa martwa* ♦ *Kopriva*
- *mrtva priroda : martwa natura* ♦ *Priroda*
- *mrtva sezona : martwy sezon* ♦ *Sezona*

⁸⁰ NKPP I, s. 295: „Przysłowie to wywodzi się z średniowiecznych wyobrażeń śmierci, np. *Chuda, blada, żółte lice (Rozmowa mistrza z śmiercią)*”.

- *mrtva točka* : *martwy punkt* ♦ Točka
- *mrtva voda* : *martwa woda* ♦ Voda
- *mrtve boje* : *martwe barwy* ♦ Boja
- *mrtvi glas* : *martwy głos* ♦ Glas
- *mrtvi jezik* : *martwy język* ♦ Jezik
- *mrtvi pogled* : *marwy wzrok* ♦ Pogled
- *mrtvi valovi* : *martwa fala* ♦ Val
- *napol mrtev* gwar. : *na (w) poły martwy* ‘1. ‘bardzo chory, bliski śmierci’; 2. ‘w języku chorwackim także bardzo zmęczony’
napol mrtev gwar. (RĎG 358); *na (w) poły martwy* (Wys 226)
- *više mrtav nego živ* : *więcej umarły jak żyjący* ‘być ledwo żywym’
više mrtav nego živ (HPFR 56, HRUFR 66); *więcej umarły jak żyjący* (Wys 224)
{Kako je tu strepio na tome prozoru onoga jutra, više mrtav nego živ, i kako je nesnosno dugo trajalo ono čekanje tu, na tome mjestu: noć prije toga, kada je imao još četrdeset kruna i kada je bila još i ta mogućnost otvorena da otputuje nekamo daleko, i ona noć bila je strašna! (Lat 12-13)}
- *libar o mrtvih* ♦ Libar
- *Mortvi don* ♦ Dan
- *mrtav bolan* ♦ Bolan
- *mrtav gladan* ♦ Gladan
- *mrtav hladan* ♦ Hladan
- *mrtav (martev) pijan* ♦ Pijan
- *mrtav od umora* ♦ Umor
- *mrtav žedan* ♦ Žedan
- *mrtva moreta* ♦ Moreta
- *mrtva zemlja* ♦ Zemlja
- *mrtvi izvor* ♦ Izvor

- *mrtvi kut* ♦ Kut
- *mrtvi rudnik* ♦ Rudnik
- *mrtvi rukav* ♦ Rukav
- *mrtvo (martvu) more* ♦ More
- *mrtvo nadgrađe* ♦ Nadgrađe
- *mrtvo puhalo (puvalo)* ♦ Puhalo
- *na mjestu mrtav* (An mrtav) ‘umrzeć nagle’ zob. *ostati na (u) mjestu mrtav*; *ostat (na mistu) mrtav*; [*ostati*] *na mestu mrtev*
- *lód martwy* ♦ Lód
- *martwa bladość* ♦ Bladość
- *martwa piłka* ♦ Piłka
- *martwe dusze* ♦ Duśa
- *martwe formuły* ♦ Formuła
- *martwe pole* ♦ Pole
- *martwy blask* ♦ Blask
- *martwy inwentarz* ♦ Inwentarz
- *martwy spokój* ♦ Mir
- *odzienie umarłych* ♦ Odzienie
- *pasti (svaliti se) kao mrtav : upaść (zwalić się) jak martwy* ‘upaść, stracić przytomność’
zob. *Padł jak martwy (nieżywy)*
pasti (svaliti se) kao mrtav (PHR 400); *upaść (zwalić się) jak martwy* (PHR 400)
- *uskrsnuti od mrtvih bibl. : (po)wstać z martwych bibl.* 1. ‘zmartwychwstać, ożyć’ 2.
‘ponownie się pojawić po długiej nieobecności’ zob. *probuditi se iz (od) mrtvih*; *ustati iz (od) mrtvih*

uskrsnuti od mrtvih (An uskrsnuti); *wstać z martwych* (Wys 152), *powstać z martwych* (CZPSS 155, USJP martwy)

{*A sada otiđite brže i javite njegovim učenicima: On je uskrsnuo od mrtvih i ide pred vama u Galileju.* (SP Mt 28,7); *Svi, a poglavito svećenici, kad u sprovodnoj službi preporučuju Bogu pokojnike, nek imaju na pameti da im je uz to dužnost u prisutnih buditi nadu i gajiti vjeru u vazmeno otajstvo i uskrsnuće od mrtvih, no tako da donose blagu sućut Majke Crkve i utjehu vjere i pridižu duh vjernih a da tugujućih pritom ne povrijede.* (Spro 10)}

- **dići (podići) se iz mrtvih** ‘wyzdrowieć po ciężkiej, śmiertelnej chorobie’
dići se iz mrtvih (HF 32), *dići (podići) se iz mrtvih* (Mat 354)

- **mrtvim vući vodu gwar.** (Tas 302) ‘twardo spać’

- **ostati na (u) mjestu mrtav; ostat [na mistu] mrtav gwar.; [ostati] na mestu mrtev gwar.**
zob. *na mjestu mrtav; umrzeć na miejscu* ♦ *Umrijeti*

ostati na mjestu mrtav (HČSFR 47, HPFR 55, HRUFR 64), *ostati na (u) mjestu mrtav* (SHF 61), *ostat (na mistu) mrtav gwar.* (FNIGH 459), *[ostati] na mestu mrtev gwar.* (FKKG 302)

- **probuditi se iz (od) mrtvih** (Mat 355) zob. *uskrsnuti od mrtvih* : (po)wstać z martwych; *ustati iz (od) mrtvih*

- **spavati kao mrtav** ♦ *Spavati*

- **uskrsnuti koga od mrtvih** (An uskrsnuti) ‘przywrócić życie komuś; ożywić kogoś’ zob. *wzbudzać umarłego*

{*Svjedočio je dakle narod koji je bio s njim kad je Lazara dozvaio iz groba i uskrisio ga od mrtvih.* (SP Iv 12,17)}

- **ustati iz (od) mrtvih** (Mat 355) 1. ‘wyzdrowieć’; 2. relig. ‘zmartwychwstać’ zob. *uskrsnuti od mrtvih* : *powstać z martwych; probuditi se iz (od) mrtvih*

{*Ti si htio da Gospodin naš Isus Krist, / raskinuvši zamke paklene / ustane od mrtvih vjernima na spasenje / i uskrisi udove svoje.* (Spro 124)}

- **leżeć martwym bykiem** ♦ *Byk*

- **wzbudzać umarłego** (Wys 713) zob. *uskrsnuti koga od mrtvih*

♠

- **Lasno je krivicu na mrtvoga oboriti : Na umarłego łatwo co zmawiać; Łacno nad umarłym dokazować** (ang. *Dead men have no friends*) ‘umarły nie może się bronić’

Lasno je krivicu na mrtvoga oboriti (KRP 116); *Na umarłego łatwo co zmawiać* (NKPP III 585), *Łacno nad umarłym dokazować* (NKPP III 585)

{*Dokazować nad umarłym łacno albo niewielkie męstwo.* (NKPP III 585)}

- **Mrtvi ne ujedaju : Umarli nie kqsajq; Umarly nie ukqsi** (łac. *Mortui non mordent*) ‘umarli nie mogą zaszkodzić’ zob. *Umarli zębów nie mają*
Mrtvi ne ujedaju (KRP 159); *Umarli nie kqsajq* łac. (KP 393), *Umarly nie ukqsi* (NKPP III 586, Wys 402)

- **Mrtvi se ne vraćaju bibl. : Umarli nie wracajq bibl.** zob. *Živ ikada, mrtav nikada (ne vraća se)*; *Nikt z umarłych jeszcze nie wrócił; Umarly żaden się nie wróci*
Mrtvi se ne vraćaju bibl. (BPH 82, KRP 159); *Umarli nie wracajq* (NKPP III 586, Wys 674)
{*Nije se još nikada čulo da se tko vratio iz carstva mrtvih.* (SP Mudr 2,1); *Nic nie uchroni przed śmiercią człowieka ani nie słyszano, aby ktoś uwalniał się z Krainy śmierci.* (PŚ Mdr 2,1)}

- **Od mrtva človika nigdar zlo ne reci arch. : Nie mówić źle o umarłych; O umarłych mów tylko dobrze,** Chilon albo Solon (SS 145) ‘o zmarłych osobach trzeba się dobrze wyrażać’ zob. *O umarłych dobrze, albo wcale nie mówić*
Od mrtva človika nigdar zlo ne reci (PZGO 780); *Nie mówić źle o umarłych* (CZPSS 154, SS 145); *O umarłych mów tylko dobrze* (CZPSS 154)

- **Gdje znaš da je mrtav, ne pita’ što je plač** (PZGO 66) ‘śmierć przynosi smutek’; dosł. ‘jeżeli wiesz, że komuś ktoś zmarł, nie pytaj czemu płacze’

- **Mrtav konja ne jaše** (HNP 27, PZGO 102) dosł. ‘zmarły nie jeździ konno’

- **Mrtva se ne boj, a živu ne vjeruj** (HNP 27, PZGO 126) ‘należy się bać tych, którzy żyją, nie zaś umarłych’

- **Na kosti mrtve se oziraj** (PZGO 102) ‘należy szanować miejsce, na którym ktoś jest pochowany’; dosł. ‘uważaj na kości zmarłych’

- **Živ ikada, mrtav nikada (ne vraća se) bibl.** (BPH 82) zob. *Mrtvi se ne vraćaju : Umarli nie wracajq; Nikt z umarłych jeszcze nie wrócił; Umarly żaden się nie wróci*

- **Živi se vide kadgodi, a mrtvi nikada** (PZGO 104) ‘ten kto zmarł, już nie istnieje na tym świecie’; dosł. ‘żywych widać niekiedy, martwych nigdy’

- **Živu čoviku se sè pripeti, a mrtvu niš** (PZGO 104) ‘zmarli nie odczuwają żadnych pragnień’

- **Choć żyje, jest umarła bibl.** (SS 103) ‘o kimś umarłym za życia’ zob. *Dopuść umarłym grześć umarłe swoje*
{*Wdowa, która rzeczywiście jest wdową, samotna, pokłada ufność w Bogu i nie szczędzi czasu na błagalne modlitwy we dnie i w nocy. Ta zaś, która źle się prowadzi, umarła za życia.* (PŚ I Tm 5,5-6)}

- **Dopuść umarłym grześć umarłe swoje bibl.** (SS 81) zob. *Choć żyje, jest umarła*

{*A* ktoś inny, jeden z jego uczniów powiedział: – *Panie, pozwól mi najpierw odejść i pogrzebać mojego ojca. Mówi mu Jezus: – Chodź za mną, a grzebanie umarłych zostaw umarłym.* (PŚ Mt 8, 21-22)}

- ***Martwy już z ziemi gada z żywymi: każdy niech sobie pomni o grobie*** (Wys 173) zob. *Pamiętaj o śmierci; Pamiętaj na śmierć; Pamiętaj, że śmierć nie omieszka* ♦ Smrt

- ***Nikt z umarłych jeszcze nie wrócił*** (Wys 674) zob. *Mrtvi se ne vraćaju : Umarli nie wracają; Živ ikada, mrtav nikada (ne vraća se); Umarły żaden się nie wróci*

- ***O umarłych dobrze, albo wcale nie mówić*** (NKPP III 585) (łac. *De mortuis nil nisi bene*) zob. *Od mrtva človika nigdar zlo ne reci : Nie mówić źle o umarłych*

- ***Padł jak martwy (nieżywy)*** (NKPP II 76) zob. *pasti (svaliti se) kao mrtav : upaść (zwalić się) jak martwy*

- ***Placze jak nad umarłym*** (NKPP II 962) ‘ironicznie o kimś, kto rozpacza nad czymś nieistotnym’

- ***Świeci się jak umarłemu oczy*** (NKPP III 482) ‘o czymś bez blasku’

- ***Świeci się jak za umarłą duszę*** (NKPP III 482) ‘o czymś słabym, chwiejnym’

- ***Umarli nie sądzą*** (NKPP III 586, Wys 402) ‘umarli nie mają żadnej władzy’

- ***Umarli zębów nie mają*** (Wys 477) zob. *Mrtvi ne ujedaju : Umarli nie kłapią; Umarły nie ukąsi*

- ***Umarłego płaczem nie wskrzesi*** (łac. *Nullus homo lacrimis unquam revocatur ab umbris*) (NKPP III 586) ‘ten kto zmarł, już nigdy nie powróci’

- ***Umarły nie zemści się*** (NKPP III 586, Wys 402) zob. *Umarły od zazdrości (krzywdy) wolen; Umarły wolen od zazdrości*

- ***Umarły od zazdrości (krzywdy) wolen; Umarły wolen od zazdrości*** ‘umarli nie okazują uczuć’ zob. *Umarły nie zemści się Umarły od zazdrości (krzywdy) wolen* (NKPP III 586), *Umarły wolen od zazdrości* (Wys 477)

- ***Umarły żaden się nie wróci*** (Wys 674) zob. *Mrtvi se ne vraćaju : Umarli nie wracają; Živ ikada, mrtav nikada (ne vraća se); Nikt z umarłych jeszcze nie wrócił*

- ***Umarłych zęby nie bolą*** (NKPP III 586, Wys 477) ‘po śmierci nie odczuwa się bólu’

Mrtvo

- **zmlatiti na mrtvo koga** ♦ Izmlatiti

Mržnja (gwar. Omraza) : Nienawiść

- **mržnja do smrti : nienawiść na śmierć i życie** zob. *smartno omraza : śmiertelna nienawiść mržnja do smrti* (LVJ 352); *nienawiść na śmierć i życie* (Wys 759)

- **smartno omraza gwar. : śmiertelna nienawiść** ‘ogromna nienawiść, która z upływem czasu nie przemija’ zob. *mržnja do smrti : nienawiść na śmierć i życie smartno omraza gwar.* (LVJ 352); *śmiertelna nienawiść* (SFJP II 309, USJP nienawiść, Wys 383)

Muka : Męka

- **smrtne muke : męki śmiertelne** ‘bóle, jakie cierpi umierający’

smrtne muke (PHR 841); *męki śmiertelne* (PHR 841)

{*Srce mi se grči u grudima,/ samrtne muke se na me strovaljuju.* (SP Ps 55,5)}

Mur

- **mur śmierci** (Wys 270) zob. *ściana (ścianka) śmierci* ♦ Ściana

N

Nadgrade

- **mrtvo nadgrade** (broda) (LVJ 283) ‘nadbudowane zabezpieczenie przed wodą na jednej ze stron łódki’ zob. *mrtva banda; martvo bonda* ♦ Banda (Bonda)

Napiti se

- **smrtno se napiti** (PHR 1012) ‘upić się do nieprzytomności’ zob. *opijati se (opiti se) na mrtvo ime : zapijać się (zapić się) na śmierć* ♦ Opijati se

Napustiti : Odeść

- **zauvijek napustiti koga podn. : odeść od kogo na zawsze podn.** ‘umrzeć’

zauvijek napustiti koga (SD)⁸¹; *odeść od kogo na zawsze podn.* (Krzyż 108, GW, DzP)

{*Tužnim srcem javljamo rodbini, prijateljima i znancima da nas je dana 2. III. 2012. u 85. godini života zauvijek napustila [...]* (SD 21 937/34); *Z głębokim smutkiem zviadamiamy, że 22 lutego 2012 roku, przeżywszy 82 lata, odszedł od nas na zawsze nasz Ojciec i Dziadek [...]* (GW/Kr 46 7471/13)}

- **napustiti koga iznenada** (Spro, JL, SD)⁸² ‘umrzeć nagle’

{*Zahvaljujemo ti, Gospodine Bože,/ za ovoga čovjeka koji nam bješe/ blizak i drag/ a koji nas (iznenada) napusti.* (Spro 121); *Iznenada si nas napustio, ali nas tvoja ljubav i dalje grije.* (SD 21 941/50)}

81 SD 21 935/42; 21 936/48; 21 937/35; 21 939/38; 21 940/40; 21 955/44; 21 957/46; 21 958/42; 21 963/48; JL 4924/91.

82 Spro 121; SD 21 935/47; 21939/39; 21 941/50; 21 950/50; 21 956/44; SD 21957/38; 39 21 961; JL 4908/50; 4916/98.

Nebo : Niebo

- *otić na nebo* gwar. : *pójść (przenieść się) do nieba* żart. pot. – według wierzeń religijnych znaleźć się po śmierci w raju; zob. *pójść po śmierci do nieba*; *pójść w niebieskie radości* ♦ Radość

otić na nebo gwar. (FNIGH 244); *pójść do nieba* żart. pot. (Eng 120), *przenieść się do nieba* (Eng 121)

{*Śpiący przyszedłeś na świat, milczący odszedłeś do nieba* (JOSE 43); *Jeżeli za niechrześciance, uciekającym przed piorunami rzuci się czemś poświęconem, to idzie do nieba nie tylko niechrześciance, ale i ten co rzucił.* (Sal 248)}

- *być w niebie na obiad* (Wys 725) ‘umrzeć’

- *połączyć się z kim w niebie* (SFJP I 499) – według wierzeń religijnych ludzie po śmierci znowu się spotykają w raju

{[...] *Nie wrócisz do nas,/ My pójdziem do Ciebie,/ Byśmy na wieki/ Złączyli się w niebie.* (Kolb 139)}

- *pójść po śmierci do nieba* (Wys 155) zob. *otić na nebo : pójść (przenieść się) do nieba*; *pójść w niebieskie radości* ♦ Radość

- *Do nieba nie pójde po klucz* (NKPP II 590) ‘nie będę przyzywał śmierci’

- *Kto za życia choć raz był w niebie,/ Ten po śmierci nie trafi od razu*, A. Mickiewicz (SS 432, Wys 407)

Neprijatelj : Nieprzyjaciół, Wróg

- *smrtni neprijatelj : śmiertelny nieprzyjaciół (wróg)* ‘nienawidzący wroga aż do śmierci’

smrtni neprijatelj (PHR 841); *śmiertelny wróg* (KSJP śmiertelny, USJP śmiertelny, Wys 20), *wróg śmiertelny* (PHR 841), *śmiertelny nieprzyjaciół* (Wys 770), *śmiertelny nieprzyjaciół (wróg)* (SFJP II 309)

Nędzny

- *Nędznemu śmierć pociecha* (NKPP II 586, Wys 368) ‘obraz śmierci jako ratunku od ciężkiego życia’

Nić

- *nić życia została przerwana* euf. ‘ktoś zmarł’ zob. *Parki przecięły nić czyjegoś żywota* ♦ Parka; *śmierć przecięła nić czyjegoś żywota*; *Śmierć przecięła nić życia* ♦ Smrt
nić życia została przerwana euf. (Eng 119)

- *Przerwała się nić jego życia* (Wys 232) ‘zmarł’

Nieprzyjaźń

- *śmiertelna nieprzyjaźń* (Wys 761) ‘ogromna nieprzyjaźń’

Niewyspany

- *śmiertelnie niewyspany* (KSJP śmiertelnie) ‘zupełnie niewyspany’

Noć : Noc

- *vječna noć : wieczna noc (noc wieczna)* ‘śmierć’

vječna noć (NHE); *wieczna noc* (Krzyż 108, SFJP I 515), *noc wieczna* (Wys 421) ‘śmierć’
{*Život je lijep al kratak/ a smrt vječna noć/ počivaj u miru i mi ćemo/ k tebi doć.* (NHE 308/1753)}

- *niezbyta noc* (Wys 428) ‘śmierć’

- *noc grobowa* (Krzyż 108, Wys 421) ‘śmierć’

- *noc nieprzespana* (Krzyż 108, Wys 421) ‘śmierć’

Noga : Noga

- *ukopati noge žarg : zadrzeć nogi młodz. posp. (przestarz.)* ‘umrzeć’

ukopati noge žarg. (RHŽ 363); *zadrzeć nogi młodz. posp. (przestarz.)* (Eng 124, SFJP II 731, Wys 234)

- *drgnąć nogą žarg. posp.* (Eng 124) ‘umrzeć’

- *wyciągnąć nogi posp.* (Eng 124, HPFR 70, Kop 519, KSJP noga, NKPP II 637, USJP noga, Wys 234) ‘umrzeć’ zob. *wyciągnąć graby* ♦ Graba

O

Obawa

- *śmiertelna obawa* (SFJP II 309, Wys 762) zob. *smrtni strah : śmiertelny strach* ♦ Strah; *śmiertelna trwoga* ♦ Trwoga

Obiad

- *Pomoże jak boży obiad umarlemu* (PBS 54) ‘o czymś bezskutecznym’ zob. *Pomoże jak umarlemu kadzidło* ♦ Kadzidło

Objęcie

- *objęcia śmierci* (SFJP II 307, Wys 431) ‘śmierć’

{*Dziś pytam wśród żalu i trwogi, na co mnie z objęć śmierci wyciągniono?* (SFJP II 307)}

Oblicze

- *w obliczu śmierci* (SFJP II 308, Wys 189) ‘chwila śmierci’

{*Oto błogosławieństwo, którym mąż Boży Mojżesz pobłogosławił synów Izraela w obliczu swojej śmierci.* (PŚ, Pwt 33,1); [...] *bogatego człowieka, który wyrwany przez nie raptownie z życia dostatniej immanencji zostaje postawiony przed wielkim pytaniem, co zostanie z niego w obliczu śmierci.* (Kap 85)}

Obóz

- **obóz śmierci** (SFJP II 307, Wys 313) ‘obóz hitlerowski’ zob. *machina śmierci* ♦ *Machina*

Obraza

- **śmiertelna obraza** (KSJP obraza, SFJP II 309) ‘obraza, którą się pamięta do śmierci’ zob. *do smrti uvrijediti koga; uvrijediti se do smrti : obrazić się na śmierć i życie* ♦ *Uvrijediti*

Odjechać

- **Odjechać to trochę umrzeć**, E. Haraucourt (SS 256) ‘rozstanie czasem przypomina śmierć’

Odlazak

- **odlazak s ovoga svijeta** (PHR 1056) zob. *zejście z tego świata* ♦ *Zejście*
{*Isus nije svoje učenike spremao na katastrofu i odlazak s ovog svijeta, nego na pobjedu i novi susret s njima na koncu vremena i povijesti.* (VIJ 419/14)}

Odpoczynek

- **śmiertelny odpoczynek** **książk. euf.** (Eng 121, SFJP II 310, Wys 417) ‘śmierć’

- **wieczny (wiekuisty) odpoczynek rel.** zob. *vječni počinak : wieczny spoczynek* ♦ *Počinak*
wieczny odpoczynek rel. (Eng 121, KSJP odpoczynek, PHR 911, USJP odpoczynek, WSF 613),
wieczny (wiekuisty) odpoczynek (Wys 690)

Odpoczywać

- **odpoczywać na wieki podn.** (Eng 121) zob. *spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać) na wieki*
♦ *Počivati; spać na wieki* ♦ *Spavati*

- **odpoczywać w pokoju podn. euf.** (Eng 121) ‘umrzeć, być martwym’
{*Odpoczywaj w pokoju!* (JOSE 55)}

Odzienie

- **odzienie umarłych** (Wys 479) zob. *roba o smrti; roba za smrt; roba za umriti* ♦ *Roba*

Oko

- *gledati (pogledati) smrti u oči; gledeti smrti v joči gwar. : patrzeć (patrzyć, zaglądać, spoglądać, spojrzeć, zajrzeć) śmierci [prosto] w oczy* ♦ *Smrt*

- *sklopiti svoje umorne oči : zamknąć gasnące oczy* ‘umrzeć’

sklopiti svoje umorne oči (SD)⁸³; *zamknąć gasnące oczy* (SFJP II 754)

{*Sklopila si svoje umorne oči, otvori ih tamo gdje prestaje svaka patnja i bol, gdje nema suza* (SD 21 940/41)}

- ***sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć (rzad. zawrzeć) oczy*** ‘umrzeć’ zob. *stisnuti oči; svesti oči*

sklopiti oči (HF 75, NHE, SD), *zatvoriti oči* (An zatvoriti), *zatvoriti (zaklopiti) oči* (HF 101), *sklopiti (zaklopiti) oči* (Mat 422); *zamknąć (rzad. zawrzeć) oczy* (SFJP I 594), *zamknąć oczy* (KSJP oko)

{*A tu istu noć zaklopila je oči Trebarčeva Mica.* (Lat 61); *Kad ti je život najdraži bio/ sklopio si svoje lijepe oči,/ mnogo želja si imao, ostvariti se nisu stigle/ jer sudba je tako htjela [...]* (NHE 269/1518)}

- ***zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć oczy na zawsze książk.*** ‘umrzeć’ zob. *zamknąć oczy na wieki; zamknąć (zawrzeć) powieki na zawsze* ♦ Powieka

[*zauvijek*] *sklopiti (zaklopiti) oči* (HEFR 547, HFR 206, SHF 65), *zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči* (HČSFR 56, HPFR 67, HRUFR 79); *zamknąć oczy na zawsze książk.* (CZP 315, Eng 124, HPFR 67, USJP oko, WSF 669, Wys 233)

{*Dana 7. ožujka 2012. zauvijek je zaklopila svoje umorne oči naša draga supruga i majka [...]* (SD 21 942/45)}

- ***stisnuti oči*** (Mat 422) ‘umrzeć’ zob. *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć (zawrzeć) oczy; svesti oči*

- ***svesti oči*** (Mat 422) ‘umrzeć’ zob. *sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć (zawrzeć) oczy; stisnuti oči*

- ***być ze śmiercią oko w oko*** (KSJP śmierć, Wys 372) zob. *gledati (pogledati) smrti u oči; gledati smrti v joči : patrzeć (zaglądać, spoglądać, spojrzeć, zająrzeć) śmierci [prosto] w oczy*

- ***mieć śmierć w oczach*** (SFJP II 308, Wys 190) ‘być bliskim śmierci’ zob. *mieć śmierć we wzroku* ♦ *Pogled; mieć śmierć w spojrzeniu* ♦ *Spojrzenie*

- ***śmierć komuś w oczy patrzy (zagląda, zająra, zająrała); śmierć patrzy komuś w oczy*** ♦ *Smrt*

- ***widzieć śmierć [przed oczyma]*** ♦ *Smrt*

- ***zamknąć oczy na wieki książk.*** (HPFR 67, SFJP I 594, USJP oko, WSF 669) ‘umrzeć’ zob. *zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć oczy na zawsze*

83 SD 21 936/48; 21 939/37; 21 952/48, 49; 21 954/40; 21 955/44; 21 956/45; 21 957/47; 21 960/40; 21 962/45; 21 963/44.

- *zamknąć oczy snem wiecznym; zamknąć oczy na sen wieczny* (SFJP II 754) zob. *zamknąć powieki snem wiecznym; zamknąć powieki na sen wieczny* ♦ Powieka

- *zamknąć w Panu oczy podn. daw.* (SFJP I 644) ‘umrzeć’

- *zgasły czyje oczy* (Eng 123) ‘ktoś zmarł’

♠

- *Śmierć przed oczyma lata* (Wys 185) ‘ktoś jest bliskim śmierci’ ♦ Smrt

Okolica

- *okolica martwa* (SFJP I 424) ‘wyludniona okolica’

Opasnost : Niebezpieczeństwo

- *smrtna opasnost : śmiertelne niebezpieczeństwo* ‘sytuacja grożąca utratą życia’ zob. *niebezpieczeństwo śmierci*

smrtna opasnost (An opasnost); *śmiertelne niebezpieczeństwo* (KSJP niebezpieczeństwo, SFJP II 309, USJP niebezpieczeństwo, Wys 20)

{*Śmiertelne niebezpieczeństwo dla życia uwidacznia się między innymi w następujących jednostkach: nastawać na czyjeś życie (Sfp); nastawać na czyjś żywot (Sfp) [...] (Wys 137)*}

- *niebezpieczeństwo śmierci* (Wys 371) zob. *smrtna opasnost : śmiertelne niebezpieczeństwo*

- *biti u smrtnoj opasnosti* (SHF 57) ‘być w niebezpieczeństwie życia’; znajdować się w sytuacji grożącej utratą życia’

Opijati se : Zapijać się

- *opijati se (opiti se) na mrtvo ime : zapijać się (zapić się) na śmierć* ‘permanentnie się upijać, co prowadzi do śmierci’ zob. *smrtno se napiti* ♦ Napiti se

opijati se (opiti se) na mrtvo ime (Mat 194); *zapijać się na śmierć* (KSJP śmierć, Wys 228), *zapić się na śmierć* (PHR 1012, WSFL 176, Wys 386)

{*Znaliśmy go wszyscy. To był wspaniały fachowiec i życzliwy kolega, można było na nim zawsze polegać. Zapił się na śmierć zeszłego roku. (WSFL 176)*}

Orzel

- *wywinąć orla pot.* (Eng 123, WSF 328) 1. ‘przewrócić się’; 2. ‘umrzeć’

Ostatak : Szczątek

- *posmrtni ostaci : śmiertelne szczątki* ‘ciało zmarłego lub prochy’ zob. *śmiertelne truchło* ♦ Truchło

posmrtni ostaci (PHR 825); *śmiertelne szczątki* (KSJP szczątek, PHR 825, SFJP II 310)

Osuda : Wyrok

- **smrtna osuda : wyrok śmierci** ‘kara polegająca na pozbawieniu życia sprawcy przestępstwa’

smrtna osuda (Ben 943); *wyrok śmierci* (SFJP II 308)

{*Prinošenje žrtava iz dana u dan, iz godine u godinu, slavljenje godišnjeg Dana pomirenja podsjećalo je narod na grijeh koji ga je odvojio od Boga. Nepokornošću njegovim zakonima raskinuli su Savez i bili su pod smrtnom osudom.* (BP 172); *Podczas totalnego terroru, jaki nastąpił po zamachu na Hitlera 20 lipca 1944 roku, denuncjacja sprowadziła na niego wyrok śmierci.* (Kap 59)}

Osuditi : Skazać

- **osuditi [koga] na smrt : skazać (skazywać) [kogo] na śmierć** ‘wydać wyrok śmierci’

osuditi na smrt (An osuditi), *osuditi koga na smrt* (RHJ 1151); *skazać kogo na śmierć* (KSJP skazać, SFJP II 120), *skazywać na śmierć* (Wys 20)

{*A ja – ja sam kao mahnitac, kao epikurejac na bijelom hljebu, kao tuberkulozan, na skoru smrt osuđen Don Juan rajevao, ludovao, tonuo u svim uživanjima ženske ljepote koja je samo na Seini našla svoju modernu savršenost.* (Matb 175); *W 1953 roku był w składzie sądu, który skazał na śmierć Ławrientija Berię.* (GW/Hist 48 7473/7)}

Oszczędzać

- **Oszczędział – umarł, nie oszczędzał – też umarł** (KP 389, NKPP II 753, Wys 246) zob. *Bogatstvo ne odgoni smrt* ♦ *Bogatstvo*

Otac : Ojciec

- **počinuti kod svojih otaca bibl. (SP)⁸⁴ : przenieść się do ojców bibl. (Eng 122)** ‘umrzeć’ zob. *Zbiorę cię do ojców twoich; przenieść się do przodków* ♦ *Przodek*

{*Potom počinu David kod svojih otaca i bi pokopan u Davidovu gradu.* (SP I Kr 2,10)}

- **Zbiorę cię do ojców twoich bibl. (SS 63)** zob. *počinuti kod svojih otaca : przenieść się do ojców*

{*[...] Ja także usłyszałem [cię] – wyrocznia Jahwe – oto dlatego Ja przyłączę cię do twoich ojców. Będziesz złożony w swym grobie w pokoju i twoje oczy nie będą oglądać tego całego nieszczęścia, które przywiodę na to miejsce.* (PŚ II Krl 22,20)}

Otići : Odejść

- **zauvijek otići euf. : odejść na zawsze euf.** ‘umrzeć’

zauvijek otići (NHE, SD)⁸⁵; *odejść na zawsze euf.* (Eng 120, Wys 236, GW)

84 I Kr 14,20; 14,31; 15,8; 15,24; 16,28; 22,40; 22,51; II Kr 8,24; 10,35; 13,13; 15,22; 15,38; 16,20; 20,21; 21,18; I Ljet 17,11; II Ljet 9,31; 12,16; 32,33; 33,20.

85 NHE 16/38; 38/168; 112/588; 114/597; 193/1058; 114/597; 193/1058; SD 21 951/39; 21 960/40; 21 962/41.

{*Draga naša nezaboravna/ kćeri i sestro/ bez tebe su nam dani dugi/ a noći suzne/ jer si otišla zauvijek/ i ostavila nas rasplakane i tužne.* (NHE 112/588); *Z głębokim żalem i smutkiem zawiadamiamy,/ że w dniu 25 lutego 2012 roku odeszła na zawsze/ prof. dr hab./ Helena Kruczyńska/ wieloletni pracownik naszej Katedry [...]* (Gw/Kr 49 7474/9)}

- **odejść w pokoju podn.** (Krzyż 106, Wys 250) ‘umrzeć’

{–*Nie bucz, przeszkadzasz duszy odejść w spokoju; płacze ją ano trzymają przy ziemi.* (Chł 479)}

P

Padół

- **Pan Bóg zabrał kogoś z tego leż padolu** ♦ Bog

- **opuścić ten padół leż euf.** (Eng 120) ‘umrzeć; wyobrażenie śmierci jako ratunku od ciężkiego, smutnego życia’

- **opuścić ten padół swej ziemskiej pielgrzymki (wędrowki) euf.** (Eng 120) ‘umrzeć’

- **opuścić ten padół ziemski podn. bibl.** (CZPSS 249) zob. **opuścić ziemię** ♦ Zemlja

Palenie

- **rzucić palenie środ. młodz.** (Eng 119) ‘umrzeć’

Pan

- **Pan nad śmiercią i żywotem** (Wys 123) ‘Bóg jako nieograniczony władca’

- **pan życia i śmierci** (KSJP śmierć, SFJP II 308, Wys 123) ‘ktoś mający nieograniczoną władzę nad kimś’ zob. *być panem życia i śmierci*

- **być panem życia i śmierci** (USJP pan, WSF 339, Wys 123) ‘mieć nad kimś nieograniczoną władzę’ zob. *pan życia i śmierci*

Panować

- **Śmierć mu więcej panować nie będzie bibl.** (SS 99) – według religii chrześcijańskiej, po Sądzie Ostatecznym sprawiedliwi zostaną nagrodzeni wiecznym życiem, więc śmierć już dla nich nie będzie istniała

{*Jeśli zaś umarliśmy z Chrystusem, wierzymy, że również żyć z Nim będziemy. Wiemy, że zmartwychwstały Chrystus nie umiera już więcej i śmierć nie ma nad nim żadnej władzy.* (PŚ Rz 6,8-9)}

Pantofle

- **otrząpać pantofle żarg. posp.** (Eng 124) ‘umrzeć’

Papak : Kopyto

- *otegnuti (ispružiti) papke* żarg. iron.; *otegnit (otegnut, otegnoti) papke* gwar.; *otegnit papcin* gwar. : *wyciągnąć kopyta (żarg. kopytka)* posp. ‘umrzeć’ zob. *odapeti papke*; *Kopyta wyciągnął*; *otegnuti pete* ♦ Peta

otegnuti papke żarg. iron. (An *otegnuti*, FKKG 143, HČSFR 57, HPFR 70, HRUFR 81, PHR 933, RHŽ 363), *otegnuti (ispružiti) papke* (Mat 448, SHF 65), *otegnit papke (papcin)* gwar. (FNIGH 459), *otegnoti papke* gwar. (RĐG 458), *otegnut papke* gwar. (Vuk 254); *wyciągnąć kopyta* posp. (Eng 124, HPFR 70, Kop 519, KSJP kopyto, PHR 933, SFJP I 346, USJP wyciągnąć), *wyciągnąć kopyta* gwar. warsz. (Wys 234), *wyciągnąć kopytka* żarg. (Eng 124)

{*Moj osiguravač, napravivši zlu špekulaciju u kršćanskom zanimanju za moj život, najeo se u tuzi zbog drugog, zbog života moga, strihinina kao gulaša i pošto mu Mađari tog ne zabraniše, otegnu, štono riječ, papke!* (Matd 144)}

- *stepsti papcima* żarg. : *trzasnąć (strzelić) kopytami* żarg. posp. ‘umrzeć’ zob. *Kopytami trzasnął*

stepsti papcima żarg. (RHŽ 363); *trzasnąć kopytami* (Kop 519, SFJP I 346, Wys 234), *trzasnąć (strzelić) kopytami* żarg. posp. (Eng 124)

- *odapeti papke* (Mat 448, SHF 65) zob. *otegnuti (ispružiti) papke*; *otegnit (otegnut, otegnoti) papke*; *otegnit papcin* : *wyciągnąć kopyta (kopytka)*; *odapeti pete* ♦ Peta

- *majtnąć kopytkami* (Wys 234) ‘umrzeć’

- *otrzepać kopytka* żarg. posp. (Eng 124) ‘umrzeć’

- *zadrzeć kopytka* (Wys 234) ‘umrzeć’

- *Kopyta wyciągnął* posp. (NKPP II 142) zob. *otegnuti (ispružiti) papke*; *otegnit (otegnut, otegnoti) papke*; *otegnit papcin* : *wyciągnąć kopyta (kopytka)*

- *Kopytami trzasnął* posp. (NKPP II 142) zob. *stepsti papcima* : *trzasnąć (strzelić) kopytami*

Para

- *puścić ostatnią parę* (Eng 124, SFJP I 648, Wys 233) ‘przestać oddychać; umrzeć’

{*Gospodarzem se był, to i gospodarski pochówek miał będzie, a biedny człowiek to nawet nie wie, pod jakim płotem tę ostatnią parę puści.* (Chł 464)}

Park

- *przenieść się do parku sztywnych* (Eng 125) ‘umrzeć; być pogrzebanym’

Parka

- *Parki przecięły nie czyjegoś żywota przest. książk.* (Eng 119) zob. *śmierć przecięła nie czyjegoś żywota; Śmierć przecięła nie życia* ♦ *Smrt; nie czyjegoś życia została przerwana* ♦ *Nić*

Paszcz

- *paszcza (paszczęka) śmierci* ‘wyobrażenie śmierci’

paszcza śmierci (SFJP II 307, Wys 431), *paszczęka śmierci* (SFJP I 653)

- *rzucać się w paszczę śmierci; rzucać kogo w paszczę śmierci* (SFJP II 307) ‘narażać się na śmierć; być sprawcą czyjejś śmierci’

Pączek

- *pójść do Abrahamka na pączki* ♦ *Abraham*

Peta

- *ohladiti pete wulg.* (Mat 464, SHF 65) ‘umrzeć’; dosł. ‘ochłodzić pięty’

- *oprčiti pete gwar.* (RĎG 471) ‘umrzeć’; dosł. ‘przewrócić pięty’

- *otegnuti pete* (Mat 464, SHF 65) zob. *otegnuti (ispružiti) papke; otegnit (otegnut, otegnoti) papke; otegnit papcin* : wyciągnąć kopyta (kopytka) ♦ *Papak*

- *sklopati s petami gwar.* (RĎG 471) ‘umrzeć’; dosł. ‘kopnąć, stuknąć piętami’

Petar

- *otići svetom (sveton) Petru gwar.; otići kod svetog Petra gwar. : jechać do świętego Piotra* ‘umrzeć’; zob. *kucati svetom Petru na vrata*

otići svetom Petru gwar. (Men 1 373), *otići svetom Petru gwar.* (FNIGH 459), *otići kod svetog Petra gwar.* (Men 1 373); *jechać do świętego Piotra* (Wys 237)

- *kucati svetom Petru na vrata gwar.* (Men 1 373) dosł. ‘pukać do świętego Piotra’ zob. *otići svetom (sveton) Petru : jechać do świętego Piotra*

- *jechać z listem od władzy do świętego Piotra* (NKPP III 936)⁸⁶

Piach

- *do piachu wykitować* (Krzyż 106) ‘umrzeć’

- *iść (pójść, pojechać) do piachu pot.* ‘umrzeć’

iść do piachu pot. (KSJP piach), *iść (pójść) do piachu pot.* (Wys 21), *pójść (pojechać) do piachu* (Eng 124), *pojechać do piachu gwar. warsz.* (Wys 237)

Piekło

⁸⁶ NKPP III, s. 936: „Tzn. umrzeć. Przysłowie wywodzi się z prawosławnego obyczaju zaopatrywania zmarłych w polecające listy do św. Piotra”.

- **gorzeć (smażyć się) w piekle** ‘być w piekle’

smażyć się w piekle (Eng 122), *gorzeć (smażyć się) w piekle* (SFJP I 667)

- **iść po śmierci do piekła** (Wys 707) zob. *pójść do piekła*

- **pójść do piekła** (Eng 122, SFJP I 667) ‘umrzeć i za grzechy iść do piekła’ zob. *iść po śmierci do piekła*

{– *Pietrek, prawda to, że kto przez spowiedzi zamrze, do piekła idzie? – Prawda. Przeciek ksiądz zawdy tak mówi w kościele. – To i gospodarz by do piekła poszli?* (Chł 415); *DJABEL: A ja na tobie do piekła pojadę. Ale nie bądźmy taki, zażyjmy se tabaki, a bierzmy to ciało, żeby z nami na wieki pokutowało.* (Sal 197)}

Pies

- **Psy wyją w górę, na pożar lub wojnę, w dół na czyjąś śmierć** (Wys 440)

Pijan

- **mrtav (gwar. mrtev) pijan** ‘pijany na umór; całkowicie pijany’

mrtav pijan (Ben 448, HČSFR 48, HFR 178, HEFR 473, HPFR 56, HRUFR 66, K1a 909, RHJ 618), *mrtev pijan* gwar. (FKKG 131, RĐG 358)

Pilka

- **martwa piłka sport.** (KSJP martwy, SFJP I 424, Wys 783) ‘piłka podana lub rzucona podczas przerwy w grze’

Piórnik

- **pójść w piórnik środ.** (Eng 124) ‘umrzeć’ zob. *parkirati se u kofer* ♦ *Kofer*

Pitanje : Kwestia

- **pitanje života i (ili) smrti : kwestia życia i śmierci** ‘kwestia istotna dla życia człowieka, przesądzająca jego los’ zob. *sprawa życia i śmierci* ♦ *Sprawa; zagadnienie życia i śmierci* ♦ *Zagadnienie*

pitanje života i smrti (FNIGH 436, HFR 222, PHR 370, RHJ 1446, SHF 66), *pitanje života i (ili) smrti* (Mat 470); *kwestia życia i śmierci* (PHR 370, Wys 759), *kwestia (sprawa) życia i śmierci* (KSJP życie, Wys 123)

{*To su već pitanja ktorskoga i uranskoga, svjetlosti i tame, života i smrti.* (VIJ 422/4)}

- **coś jest dla kogo kwestią (sprawą) życia i śmierci** (SFJP II 308) ‘coś przesądza czyjś los’

Piwo

- **do Abrahama na piwo** ♦ *Abraham*

- **iść (pójść, jechać, pojechać) do Abrahama (Abrahamka) na ciepłe (kwaśne) piwo** ♦ *Abraham*

- **iść (pójść, jechać, pojechać) do Abrahama (Abrahamka) na piwo** ♦ *Abraham*

- *powędrować na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka; przejechać się (przenieść się) na [kwaśne] piwo (piwko) do Abrahamka* ♦ Abraham
- *pójść do Abrahama na lepszy wikt i jakie takie piwo* ♦ Abraham
- *przejechać się do Abrahamka na piwo (piwko)* ♦ Abraham
- *wybierać się do Abrahama na piwo; wynieść się do Abrahama na piwo* ♦ Abraham

Plac

- *plac śmierci* (SFJP II 307) ‘miejsce, na którym wykonywano wyrok śmierci’

Platiti : Przyplacić

- *platiti smrću [što] : przyplacić co śmiercią* ‘ponieść śmierć w wyniku jakiejś czynności, np. nieostrożności’

platiti smrću (Mat 623), *platiti smrću što* (SHF 61); *przyplacić co śmiercią* (SFJP II 308)

Ples : Taniec

- *ples smrti : taniec śmierci* ‘obraz lub taniec przedstawiający śmierć (zwykle spowodowaną dżumą), jako wyraz idei jej wszechobecności’

ples smrti (*mrtvački ples*) (An ples); *taniec śmierci* (Kop 1168, KSJP taniec, USJP taniec, Wys 55)

{*U središnjem dijelu nalazi se nekoliko uvećanih crteža kostura u „light boxovima”. Takvo istaknuto mjesto za simbol smrti podsjeća na srednjovjekovne plesove smrti Francesca Trainija u Pisi ili Vincenta iz Kastva u Palermu. (VIJ 418/25); Przedstawienia takie znajdują się przede wszystkim w piętnastowiecznych rękopisach na ilustracjach towarzyszących liturgii nabożeństwa żałobnego oraz na malowidłach ściennych w kościołach i na cmentarzach (mowa o wyobrażeniach Tańca Śmierci). (Ar 55)}*

Plótno

- *śmiertelne plótno* (Wys 480) ‘plachta, którą przykrywa się zwłoki’ zob. *prześcieradło śmiertelne* ♦ Prześcieradło

Pochodnia

- *pochodnia czyjego życia zgasła podn.* (Eng 123) ‘ktoś zmarł’

Počinak : Spoczynek

- *vječni počinak rel. : wieczny spoczynek rel.* ‘według religii chrześcijańskiej: zbawienie po śmierci, życie wieczne’ zob. *ostatni spoczynek; wieczny (wiekuisty) odpoczynek* ♦ Odpoczynek

vječni počinak rel. (PHR 911, RHJ 849); *wieczny spoczynek rel.* (Eng 121, Wys 29)

{*Nakon teške bolesti, u srijedu 6. listopada ove godine umro je akademik, sveučilišni profesor, književni povjesničar i književnik Rafo Bogišić. Obitelj, prijatelji i znanci, njegovi kolege i studenti oprostili su se od njega, otpravivši ga na vječni počinak, 13. o. m. na Mirogoju. (VIJ 434/10)}*

- *otići na vječni počinak euf. : odejść na wieczny spoczynek euf.* ‘umrzeć; być pochowanym’
otići na vječni počinak euf. (An počinak, Mat 479, PHR 99, SHF 65); *odejść na wieczny spoczynek euf.* (Eng 120)

- *ostatni spoczynek* (Wys 29) zob. *vječni počinak : wieczny spoczynek*

Počivati : Spoczywać

- *spocząć (spoczywać) na zawsze* zob. *spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać) na wieki spocząć na zawsze* (Wys 233), *spocząć (spoczywać) na zawsze* (PHR 801)

- *spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać) na wieki podn.* ‘umrzeć, być martwym’ zob. *spocząć (spoczywać) na zawsze; odpoczywać na wieki ♦ Odpoczywać; spać na wieki ♦ Spavati*

spocząć wiecznie (SFJP II 172), *spocząć na wieki* (SFJP II 172, Wys 233), *spocząć (spoczywać) na wieki* (KSJP spocząć, PHR 801), *spoczywać na wieki* (Wys 233)

- *Počivao u miru [Božjem] podn. : Niech spoczywa w (pokoju) spokoju podn.* ‘fraza modlitewna wyrażająca życzenia dla osoby zmarłej’

Počivao u miru [Božjem] podn. (An počivati); *Niech spoczywa w spokoju podn.* (KSJP spoczywać), *Niech spoczywa w (pokoju) spokoju* (USJP spocząć)

{*Počivali u miru/ Počiva u miru* (NHE 207/1141); *Volio si kamen more i dom/ počivaj u miru Božjem* (NHE 172/927); *Bitno je obilježio Šibenik posljednjih dvaju desetljeća, bitno je obilježio i dolazeće šibenske dane, kao i živote mnogih svojih suradnika. Počivao u miru.* (VIJ 463/12)}

Podróż

- *ostatnia podróż* (Wys 420) ‘wyobrażenie śmierci jako podróży’

- *podróż na tamten świat* (Krzyż 108, SFJP I 703, Wys 420) ‘śmierć’

- *podróż niebieska daw. żart.* (Krzyż 108, SFJP I 704) ‘śmierć’

- *podróż wieczna* (Wys 420) ‘śmierć’

Podwoje

- *przekroczyć niebieskie podwoje pot. żart.* (Eng 121) ‘umrzeć’ zob. *przekroczyć wrota niebieskie ♦ Wrota*

Pogled : Wzrok

- *mrtvi pogled : martwy wzrok* ‘taki jak u zmarłego, pozbawiony wyrazu’ zob. *patrzeć martwym wzrokiem*

mrtvi pogled (RHJ 618); *martwy wzrok* (PHR 400, SFJP II 713, Wys 780)

- **mieć śmierć we wzroku** (SFJP II 308, Wys 190) ‘być bliskim śmierci’ zob. *mieć śmierć w oczach* ♦ Oko; *mieć śmierć w spojrzeniu* ♦ Spojrzenie

- **patrzyć martwym wzrokiem** (KSJP martwy) zob. *mrtvi pogled* : *martwy wzrok*

Polagan

- **polagan kao smrt** (An polagan) ‘bardzo powolny’

Pole

- **martwe pole** (KSJP martwy, PHR 400, SFJP I 424, USJP pole, Wys 783) ‘1. fragment jezdni niewidoczny dla kierowcy w danym momencie w żadnym z lusterek’; 2. ‘wojsk. teren walk, do którego nie sięga ogień nieprzyjaciela’ zob. *mrtvi kut* ♦ Kut

Pop

- **poljubiti popa žarg. žart.** (RHŽ 363) ‘umrzeć’ dosł. ‘pocałować księdza’

Posłanie

- **śmiertelne posłanie** (SFJP II 309, Wys 222) ‘na którym ktoś umiera’ zob. *smrtna postelja* : *łoże śmiertelne*; *łoże śmierci*; *śmiertelna pościel* (*pościel śmiertelna*) ♦ Postelja

Postelja : Łoże, Pościel

- **na smrtnoj postelji : na lożu śmiertelnym; na lożu śmierci** ‘być bliskim śmierci’ *na smrtnoj postelji* (PHR 841); *na lożu śmiertelnym* (Wys 222), *na lożu śmierci* (PHR 841, SFJP II 308, USJP łoże, WSF 226, Wys 222)

{*Słowa na lożu śmierci* [Sztuka skończona, op. a.], *które cesarz [Oktawian August, op. a.] miał wypowiedzieć (po grecku) wkrótce po zdaniu: Czy sądzicie, że dobrze odegrałem swą rolę [...]* (SS 499); *Już na lożu śmierci mistrz zmienił wersję chorału „Kiedy opresje grożą nam”. Jednemu z przyjaciół podyktował jego nowe opracowanie, prosząc, aby całości nadano inny tytuł, mianowicie „Występuję teraz przed Twój tron”.* (Kap 132)}

- **smrtna postelja : łoże śmiertelne; łoże śmierci** ‘na którym ktoś umiera’ zob. *śmiertelna pościel* (*pościel śmiertelna*); *śmiertelne posłanie* ♦ Posłanie

smrtna postelja (PHR 392); *łoże śmiertelne (śmierci)* (KSJP łoże, PHR 392, USJP łoże, WSF 226, Wys 192), *śmiertelne łoże* (SFJP II 309, Wys 20)

{*Kada mu dođe k smrtnoj postelji pop Aleks. Jelowicki, zagrli ga: „Hvala, hvala, moj dragi, neću umrijeti „jak švinia”* (Mate 238); *Chorował. Żartował, że przyjaciele spotykają się regularnie przy jego łożu śmierci, a on... wstaje i ogłasza, jak w styczniu tego roku, podczas kolejnej rocznicy wyzwolenia Auschwitz: – Zostało mi kilka spotkań, by symbolicznie zrównać ich liczbę z moim numerem obozowym: 6804.* (DzP 177 20709/4)}

- **śmiertelna pościel (pościel śmiertelna)** zob. *smrtna postelja* : *łoże śmiertelne*; *łoże śmierci*; *śmiertelne posłanie* ♦ Posłanie

śmiertelna pościel (SFJP II 309, Wys 222), *pościel śmiertelna* (Wys 177)

- **biti na smrtnoj (samrtnoj, samrtničkoj) postelji : na śmiertelnym łożu być; być na śmiertelnej pościeli gwar.** (ang. *to be on one's deathbed*) 'być śmiertelnie chorym, bliskim śmierci' zob. *leżeć na łożu śmierci*

biti na smrtnoj (samrtničkoj) postelji (An postelja, HČSFR 61), *biti na smrtnoj (samrtnoj, samrtničkoj) postelji* (SHF 57); *na śmiertelnym łożu być* (Wys 192), *być na śmiertelnej pościeli gwar.* (Wys 177)

- **leżeć na łożu śmierci** (Wys 192) zob. *biti na smrtnoj (samrtnoj, samrtničkoj) postelji : na śmiertelnym łożu być; być na śmiertelnej pościeli*

Powaga

- **śmiertelna powaga** (KSJP śmiertelny) 'skrajna powaga'

{Filmiki z aluzją do dopingowania się sportowców wywołały skandal. Występy szmacianych laleczek ze śmiertelną powagą skrytykował premier Hiszpanii Mariano Rajoy. (GW 47 7472/37)}

Powązki

- **przejechać się (pojechać) na Powązki pot.** 'umrzeć; być pogrzebanym' zob. *netko je otišao na Mirogoj ♦ Mirogoj; pojechać na Rakowice ♦ Rakowice*
przejechać się na Powązki pot. (SFJP I 761), *pojechać na Powązki pot.* (Eng 125)

Powieka

- **zamknąć (daw. zawrzeć) powieki podn. książk.** 'umrzeć'
zamknąć powieki (WSF 669), *zawrzeć powieki podn.* (Eng 124)

- **zamknąć (daw. zawrzeć) powieki na zawsze podn. książk.** 'umrzeć' zob. *zamknąć powieki na wieki; zauvijek sklopiti (zaklopiti, zatvoriti) oči : zamknąć oczy na zawsze ♦ Oko*
zamknąć powieki na zawsze podn. (Eng 124), *zamknąć (daw. zawrzeć) powieki na zawsze książk.* (SFJP I 735)

- **zamknąć powieki na wieki** (SFJP II 754) zob. *zamknąć (zawrzeć) powieki na zawsze*

- **zamknąć powieki snem wiecznym; zamknąć powieki na sen wieczny** (SFJP II 754) 'umrzeć'
zob. *zamknąć oczy snem wiecznym; zamknąć oczy na sen wieczny ♦ Oko*

- **Śmierć zawarła powieki ♦ Smrt**

Prag : Próg

- **na (u) progu śmierci** (Wys 124) 'blisko śmierci'

{Wśród wszystkich realiów fizycznego bólu, wśród smrodu pozlepianych opatrunków, krwi, kału i wymiocin, widziałam potęgę tego Dążenia i widziałam, czym jest Wola u progu śmierci [...] (Wys 604)}

- ***biti na pragu smrti*** (Mat 506, SHF 57) ‘być blisko śmierci; znajdować się w sytuacji grożącej utratą życia’ zob. *stanąć na progu wieczności*

- ***stanąć na progu wieczności książk.*** (SFJP II 551) ‘umrzeć’ zob. *biti na pragu smrti*

Preminuti : Skonać

- ***preminuti [blago] u Gospodinu podn.*** ♦ Gospodin

♠

- ***Niech ja skonam*** (USJP skonać, Wys 595) – forma zaklinania się

Preplašiti se

- ***do smrti se preplašiti čega*** (Mat 623, SHF 66) ‘bardzo się czegoś przestraszyć, odczuwać śmiertelny strach’ zob. *do smrti se prestrašiti čega* ♦ *Prestrašiti se*

Prestrašiti se

- ***do smrti se prestrašiti čega*** (Mat 623, SHF 66) zob. *do smrti se preplašiti čega* ♦ *Preplašiti se*

Prilovo⁸⁷

- ***poć na Prilovo gwar.*** (LVJ 427) ‘umrzeć’

Priroda : Natura

- ***mrtva priroda plast. : martwa natura plast.*** ‘kompozycja artystyczna przedstawiająca drobne przedmioty użytkowe, kwiaty, owoce, jarzyny itp.’

mrtva priroda plast. (An priroda, PHR 400); *martwa natura* plast. (Kop 663, KSJP natura, PHR 400, SFJP I 424, USJP natura, Wys 20)

{*Kao angažirani kritičar svog doba, intencionalno je lišio svoje bakroreze uobičajene ljupkosti žanr-scena, mrtvih priroda i krajolika, tipičnih za većinu njegovih suvremenika, radije prikazavši posljedice ljudske agresije i zlobe bez uljepšavanja, štoviše naglašavajući ih i karikirajući.* (VIJ 421/16)}

- ***wypłacić (splacić) dług naturze przestarz.*** ♦ Dług

Przerażenie

- ***śmiertelne przerażenie*** (SFJP II 309, Wys 761) ‘okropne przerażenie’

Prześcieradło

- ***prześcieradło śmiertelne*** (Wys 480) ‘tkanina, w którą zawija się zmarłego’ zob. *śmiertelne płótno* ♦ Płótno

Przodek

⁸⁷ Nazwa cmentarza na półwyspie o tej samej nazwie, znajdującym się w pobliżu wyspy Vis.

- **przenieść się do przodków bibl.** (Eng 122) zob. *počinuti kod svojih otaca : przenieść się do ojców* ♦ Otac

{Po czym zgasł Abraham, umierając w szczęśliwej a późnej starości, syt życia. I został przyłączony do swoich przodków. (PŚ Rdz 25,8); Kiedy Jakub wypowiedział do końca to polecenie do synów, opadł na posłanie i umarł. I przyłączony został do swoich przodków. (PŚ Rdz 49,33)}

Przybytek

- **przybytek śmierci** (Wys 154) ‘ziemia’

Przyjaciół

- **przyjaciół (przyjaciele) na śmierć i życie** ‘bardzo dobrzy przyjaciele; przyjaciele do śmierci’ zob. *przyjaźń na śmierć i życie* ♦ Przyjaźń
przyjaciół na śmierć i życie (Wys 759), *przyjaciele na śmierć i życie* (KSJP śmierć)

Przyjaźń

- **przyjaźń na śmierć i życie** (KSJP śmierć, Wys 759) ‘przyjaźń, która trwa do końca życia’ zob. *przyjaciół (przyjaciele) na śmierć i życie* ♦ Przyjaciół

Przystań

- **Dobił do spokojnej przystani** (NKPP II 1139) ‘umarł’

Puhalo (gwar. puvalo)

- **mrtvo puhalo (gwar. puvalo)** ‘osoba leniwa, nieruchoma’
mrtvo puhalo (An puhalo, FMGV 152, HČSFR 63, Mat 540), *mrtvo puvalo* gwar. (RĎG 571)

Pustka

- **martwa pustka przen.** (SFJP I 424) ‘kompletna pustka’

R

Radość

- **pójść w niebieskie radości** (Eng 122) ‘umrzeć’ zob. *otić na nebo : pójść (przenieść się) do nieba; pójść po śmierci do nieba* ♦ Nebo

Raj

- **otići u raj : przenieść się do raju żart.** – według wierzeń religijnych, znaleźć się po śmierci w raju
otići u raj (PHR 99); *przenieść się do raju żart.* (Eng 122)

Rakowice

- **pojechać na Rakowice pot.** (NKPP III 19) ‘umrzeć; być pochowanym’ zob. *netko je otišao na Mirogoj* ♦ Mirogoj; *pojechać się (pojechać) na Powązki* ♦ Powązki

Rana

- **rana śmierci stpol.** (Wys 381) ‘ciężka rana, wskutek której się umiera’ zob. *śmiertelna rana*

- **śmiertelna rana** (Wys 381) zob. *rana śmierci*

Roba : Szata

- **roba o smrti; roba za smrt gwar.** ‘ubranie dla zmarłej osoby’ zob. *roba za umriti; odzienie umarłych* ♦ Odzienie

roba o smrti (DPR 455), *roba za smrt* (DPR 455)

- **roba za umriti gwar.** (DPR 455) zob. *roba o smrti; odzienie umarłych* ♦ Odzienie

- **śmiertelna szata** (SFJP II 309, Wys 391) ‘wkładana nieboszczykowi lub skazańcowi’ zob. *śmiertelna koszula; koszulka na śmierć* ♦ Koszula

{*Umarli, złożeni w grób w śmiertelnej szacie, zabrali na powiekach swych wszystkie obrazy świata!* (SFJP II 309)}

Roditi se : Rodzić się

- **Tko se rodi, onaj će i umrieti bibl. : Kto się rodzi, umierać musi; Co się urodziło, umrzeć musi; Co się rodzi, to schodzi arch.** (łac. *Cui nasci contigit, mon restat*; ang. *He that once is born, once must die*) ‘wszystko co żyje musi umrzeć’ zob. *Kto się urodzi, śmierć go nie omyli; Umierać musi, co ma żyć* ♦ Umrijeti

Tko se rodi, onaj će i umrieti bibl. (BPH 83); *Kto się rodzi, umierać musi* (Wys 125), *Co się urodziło, umrzeć musi* (Wys 125), *Co się rodzi, to schodzi arch.* (Eng 120)

{*Svi imaju jedan ulazak u život kao i jedan izlazak.* (SP Mudr 7,6); *Ko se rodi taj umreti mora/ nesta sunca nema razgovora/ prođe život osta najmilije/ umorno mi telo zemlja krije.* (NHE 275/1545); *Sve što se rodilo umire,/ ali ljubav prema vama/ plamtjet će dok je nas.* (NHE 125/660)}

- **Čovik se sam rodi i sam umre** (HNP 15, PZGO 91) ‘w chwili urodzenia i śmierci każdy jest sam’

- **I tko se nije rodio, rodit će se, pa će umrieti bibl.** (BPH 83) ‘człowiek nigdy nie pokona śmierci’

- **Rodili smo se za umrieti bibl.** (BPH 99) ‘śmierć towarzyszy człowiekowi od samego początku jego życia’

{*Jer ljudi ne mogu sve činiti zato što nisu besmrtni. Što je sjajnije od sunca? Ipak i ono pomrča.* (SP Sir 17, 30-31); *Odjednom me je zapitao: „Znate li šjor Boriću od kad je čovječanstvo počelo propadati?” Odgovorih zbunjeno: „Valjda od početka svoga nastanka, onako kako se čovjek približava smrti čim se porodi”.* (HR 4(7) 17}

- **Człowiek raz się rodzi i raz umiera** (NKPP I 379, Wys 126) ‘niektóre rzeczy zdarzają się w życiu tylko raz’ zob. *Jedan put je umrijeti* ♦ Umrijeti

- **Człowiek wie, gdzie się urodził, a (ale) nie wie, gdzie głowę położy** (NKPP I 380, KP 385) zob. *Da zna čovjek gdje će vrat slomiti, tamo nikad ne bi išo (išao)* ♦ Čovjek

- **Kto by umierał, gdyby się ludzie nie rodzili?** (Wys 128) ‘dopiero człowiek przyjdzie na świat, wiadomo jest, że musi umrzeć’

- **Kto się urodzi, śmierć go nie omyli** (Wys 125) zob. *Tko se rodi, onaj će i umrieti : Kto się rodzi, umierać musi; Co się urodziło, umrzeć musi; Co się rodzi, to schodzi; Umierać musi, co ma żyć* ♦ Umrijeti

Rodzina

- **umrzeć dla rodziny** (WSFL 175) 1. ‘zerwać kontakty z rodziną’; 2. ‘zostać porzuconym przez rodzinę’

{Pokazywał wymowny znak na gardle. – Sam też umarłem dla rodziny, z którą zerwałem perfidnie i bezceremonialnie. (WSFL 175)}

Rok : Termin

- **Rok smrti ne zna se bibl.** (BPH 134, KRP 268) (łac. *Moriendum enim certe est, et id incertum an eo ipso die*; ang. *No man knows when he shell die*) ‘człowiek nie wie, kiedy umrze’ zob. *Roka smrt ne dava*

{*Budite, dakle, budni, jer ne znate ni dana ni časa.* (SP Mt 25,13)}

- **Roka smrt ne dava** (PZGO 103) zob. *Rok smrti ne zna se*

- **Smrt roka ne stavi, ali ne čeka bibl.** (BPH 134) ‘chwila śmierci nie jest wiadoma, ale kiedy nadejdzie, nie można jej odłożyć’

- **Śmierci termin nie przeskoczony** (NKPP III 455) ‘chwili śmierci nie można odłożyć’

Roko

- **završiti (završit) u svetoga Roka gwar.** ‘umrzeć’; dosł. ‘trafić do św. Roka’

završiti u svetoga Roka gwar. (Men2 214), *završit u svetoga Roka gwar.* (FNIGH 459)

Rosa

- **prdnuti (gwar. prdnit) na rosu żarg. posp.** ‘umrzeć’

prdnuti na rosu żarg. (RHŽ 363), *prdnit na rosu posp. gwar.* (FMGV 156)⁸⁸

Rozpacz

- **umierać z rozpacz** (Wys 227) ‘znajdować się w stanie skrajnej rozpacz

Rozstrzygać

⁸⁸ FKKG, s. 162 notuje ten frazeologizm (*prdnuti na rosu*), ale w znaczeniu ‘utracić siłę życiową; zestarzeć się’.

- **rozstrzygać o życiu i śmierci** (Wys 602) ‘rozważać o tym, czy ktoś pozostanie w życiu, czy nie’ zob. *stanowić o życiu i śmierci* ♦ Stanowić

Rudnik

- **mrtvi rudnik** (RHJ 618) ‘kopalnia, która już przestała działać’; dosł. ‘martwa kopalnia’

Ruka : Ręka

- **mrtva ruka praw. hist.** (RHJ 618) – w systemie feudalnym oznaka niemożliwości odebrania prawa własności nad nieruchomościami; zob. *dobra martwej ręki*

- **dobra martwej ręki dawn.** (Kop 212, USJP dobra, Wys 794) zob. *mrtva ruka*

- **ręka śmierci książk.** (SFJP II 307, Wys 431) ‘śmierć’ zob. *dłoń śmierci* ♦ Dłoń
{*Na chudej, zniszczonej twarzy widać było rękę śmierci.* (SFJP II 307)}

Rukav

- **mrtvi rukav** (Mat 592) ‘nudne miejsce lub sytuacja; stagnacja’
{*Preturili smo barbarstvo, ali smo se našli u mrtvom rukavu kulture.* (Mat 592)}

Rury

- **Kupił sobie dom na Rurach** (NKPP III 99)⁸⁹ ‘umarł’

Ružan : Brzydki

- **ružan kao smrtni grijeh : brzydki jak grzech śmiertelny** ‘bardzo brzydki’ zob. *ružan kao sedam smrtnih grijeha*

ružan kao smrtni grijeh (HČSFR 25, HPFR 25, HRUFR 30, HSRPF 185, PHR 75); *brzydki jak grzech śmiertelny* przestarz. (PBŚ 291, HPFR 26, HSRPF 185, KSJP brzydki, PHR 75, USJP brzydki, WSF 26, WSFJP 90, Wys 384), *brzydki jak śmiertelny grzech* (NKPP I 211)

- **ružan kao sedam smrtnih grijeha** (PHR 75) zob. *ružan kao smrtni grijeh : brzydki jak grzech śmiertelny*

S

Samotny

- **samotny do śmierci** (SFJP II 308, Wys 166) ‘całkowita samotność’

San : Sen

- **sen grobowy (mogilny)** (Krzyż 108, Wys 418) ‘śmierć’⁹⁰

- **sen nieprzerwany** (Krzyż 108, Wys 418)

⁸⁹ NKPP III, s. 99: „Wg Adalberga, Rury to wieś pod Lublinem, gdzie znajdował się cmentarz; wg Brzozowskiego, ulica we Lwowie prowadząca na cmentarz”.

⁹⁰ Wszystkie wyrażenia nominalne pod tym hasłem mają to samo znaczenie.

{Ujął cię sen żelazny/ Twardy, nie przzerwany/ Lecz w naszych sercach/ Jesteś zawsze żywy i kochany. (Kolb 113)}

- **sen nieprzespany** (Krzyż 108, Wys 418)

- **sen śmiertelny książk.; śmiertny sen stpol.**

sen śmiertelny książk. (SFJP II 310, Wys 418); *śmiertny sen stpol.* (Wys 420)

- **sen wieczny (wiekuisty, wieczysty) książk. bibl.**

sen wieczny (CZPSS 231, Kop 1274, Wys 420), *sen wieczny (wieczysty)* (Krzyż 108), *sen wiekuisty* (CZPSS 231), *sen wieczny (wieczysty, wiekuisty)* (Wys 418)

{*W gorączce ich [żądź] przyrządzę im wrzątek, upoję ich – tak że runą, posną snem wiecznym i już się nie zbudzą.* (PŚ Jr 51,39); *Dopiero w ostatni dzień, „święci”, których czekała wieczna szczęśliwość, wychodzili „z niżej położonych krain” (Tertulian), aby zamieszkać w niebiańskich siedzibach. Inni mieli zostać unicestwieni w swoim wieczystym śnie: złych nie czekało zmartwychwstanie.* (Ar1 46)}

- **počivati (počinuti) vječnim (posljednjim) snom podn. euf. : spoczywać (spocząć) snem wiecznym podn.** ‘umrzeć, być martwym’

počivati (počinuti) vječnim (posljednjim) snom (Mat 598); *spoczywać snem wiecznym* (Wys 233), *spocząć snem wiecznym podn.* (Eng 121, SFJP II 172)

{[...] *snem wiecznym spoczywam/ spokojnie tak długo/ aż wszyscy przyjdziecie po mnie* (Kolb 84)}

- **zaspati (spavati, snivati) vječnim (posljednjim) snom; spavati (snivati) vječni san (sanak) podn. euf. : zasnąć (książk. spać, usnąć) snem wiecznym (wiekuistym, wieczystym) podn.** ‘umrzeć, być martwym’ zob. *zasnąć snem śmiertelnym*

zaspati vječnim snom euf. (An san, HF 75, PHR 911), *zaspati vječnim (posljednjim) snom euf.* (An zaspati), *spavati vječni san (vječnim snom) euf.* (An san), *spavati vječnim snom* (PHR 778), *spavati (zaspati) vječnim (posljednjim) snom* (Mat 598), *snivati (spavati) vječnim snom* (Mat 598, SHF 65), *spavati (snivati) vječni san* (Mat 598), *snivati vječni san (sanak)* (NHE)⁹¹; *zasnąć snem wiecznym podn.* (Eng 121, Kop 1054, KSJP zasnąć, PHR 911, WSF 675, Wys 233), *zasnąć snem wiecznym (wiekuistym)* (SFJP II 778), *spać snem wiecznym książk.* (KSJP sen, NKPP III 277, PHR 778, USJP sen, WSF 495, Wys 233), *usnąć snem wiecznym* (KSJP usnąć), *usnąć snem wiecznym (wieczystym) książk.* (SFJP II 474, Wys 233), *zasnąć (usnąć) snem wiecznym podn.* (USJP sen)

{*Zbogom ostaj sinko moj/ Snivaj vječni san/ Dok ne svane sudnji dan* (NHE 78/384); *Ovdje sniva/ vječni sanak/ dobra kćerka/ Nježna seja/ Uzorita djevojka [...]* (NHE 159/850); [...] *Niechaj snem wiecznym śpią/ Twoje złożone ręce,/ Bo wieczność już nie boli,/ Bo wiecznym nie jest ból. G. CH.* (Kolb 114)}

91 NHE 32/132; 37/160; 46/215; 78/384; 78/385; 135/718; 173/935; 214/1185; 214/1186; 248/1385; 258/1444; 117/613; 153/818; 159/850; 240/1338.

- *snivati ledeni san* (Mat 597, SHF 65) ‘być martwym, leżeć w grobie’

- *spavati mrtvim snom* (Mat 598) ‘zapaść w głęboki sen’

- *sen śmierci na zawsze skleił komuś powieki euf.* (Eng 121) ‘ktoś zmarł’

- *spać (zasnąć) snem nieprzespanym poet.* (Kop 1054) ‘umrzeć’

spać snem nieprzespanym poet. (USJP sen), *zasnąć snem nieprzespanym* (Kop 1054)

- *zasnąć snem śmiertelnym* (Eng 121) ‘umrzeć’ zob. *zaspati (spavati, snivati) vječnim (posljednjim) snom; spavati (snivati) vječni san (sanak) : zasnąć (spać, usnąć) snem wiecznym (wiekuistym, wieczystym)*

- *Sen – brat śmierci poet.* (SFJP II 100, Wys 418) ‘śpiący człowiek wygląda jakby zmarł’ zob. *Sen – obraz śmierci; brat śmierci ♦ Brat*

- *Sen – obraz śmierci* (łac. *Somnus est frater mortis*) zob. *Sen – brat śmierci*
Sen – obraz śmierci (KP 390), *Sen obraz śmierci* (NKPP III 156)

Scena

- *sići sa životne scene : zejść ze sceny życia euf.* ‘umrzeć; zwrot motywowany wyobrażeniem świata jako sceny, a życia jako sztuki’⁹² zob. *zejść z areny życia ♦ Arena*
sići sa životne scene (PHR 29); *zejść ze sceny życia euf.* (Eng 120, KSJP arena, PHR 29)

- *zniknąć ze sceny* (Wys 236) ‘umrzeć’

Sezona : Sezon

- *mrtva sezona ekon. : martwy sezon* ‘pora, w której jest mało obrotów handlowych, mały ruch, w której zapotrzebowanie usług lub produktów jest na najniższym poziomie’
mrtva sezona ekon. (An sezona, Mat 604); *martwy sezon* (CZP 482, Kop 664, KSJP martwy, SFJP I 424, USPJ sezon, WSF 472, Wys 782)

Sigurno

- *sigurno kao smrt* (Mat 623, SHF 67) ‘o czymś, co jest absolutnie pewne’; dosł. ‘pewne jak śmierć’

Sjena : Cień

- *smrtna sjena : cień śmierci* ‘starotestamentowe określenie zaświatów jako miejsca, w którym panuje ciemność; szeol’
smrtna sjena (SP, Spro); *cień śmierci* (SFJP II 307, Wys 432)

⁹² Już Petroniusz wyobrażał sobie świat jako teatr: *Cały świat gra komedię*, natomiast myśl tę w pełni rozwinął W. Shakespeare w dramacie *Jak wam się podoba: Świat jest teatrem, aktorami ludzie./ Którzy kolejno wchodzą i znikają*.

{Izvede ih iz tame i smrtne sjene/ i rastrga njihove okove. (SP Ps 107,14); *Pewien paryski proboszcz w roku 1559 przeciwstawia jeszcze pojęciu „umbra mortis” – cienia śmierci – „placidam ac quietam mansionem”, przybytek odpoczynku. (Ar1 38)}*

- *cień anioła śmierci* (Wys 432) ‘określenie zbliżającej się śmierci’

Skitača⁹³

- *poći na Skitaču gwar.* (Men 2 209) ‘umrzeć’

Skon

- *Skon nastąpił (następuje)* zob. *Smrt je nastupila : Nastąpiła śmierć* ♦ Smrt

Skon nastąpił (następuje) (SFJP II 126); *Skon następuje* (Wys 205)

Skrzydło

- *skrzydła śmierci książk.* (SFJP II 307, Wys 431) ‘wyobrażenie śmierci’ zob. *śmieć rozpościera nad kimś skrzydła* ♦ Smrt

Slava : Chwała

- *dojti Bogu na slavu gwar. podn. : przenieść się do boskiej (wiecznej, niebieskiej) chwały przestarz. podn.* ‘umrzeć; według wierzeń religijnych znaleźć się po śmierci w obliczu Boga’

dojti Bogu na slavu gwar. podn. (FKKG 61); *przenieść się do boskiej chwały* (Wys 236), *przenieść się do niebieskiej chwały* (Wys 236), *przenieść się do wiecznej chwały* (Wys 236), *przenieść się do boskiej (wiecznej, niebieskiej) chwały* przestarz. podn. (KSJP chwała, SFJP I 137), *przenieść się do wiecznej (niebieskiej, boskiej) chwały* arch. (PHR 99, WSF 414), *przenieść się do chwały wiecznej* podn. (Eng 121)

- *Chwała silniejsza od śmierci* (Wys 434)

Slovo : Litera

- *mrtvo (prazno) slovo [na papiru] : martwa litera [prawa]* ‘ustawy, przepisy, zarządzenia itp. niewprowadzone w życie’

mrtvo (prazno) slovo [na papiru] (Mat 619, PHR 382), *mrtvo slovo na papiru* (An slovo, RHJ 618); *martwa litera [prawa]* (KSJP martwy, Wys 782), *martwa litera* (PHR 382)

Složiti se

- *složiti se nakon duge bolesti* (SHF 59) ‘umrzeć po długiej chorobie’

Słabość

- *Nie zawsze umrze, kto w słabość wpadnie* (NKPP III 224) ‘ciężka, poważna choroba nie musi skończyć się śmiercią, człowiek może wyzdrowieć’

⁹³ Nazwa miejscowości znajdującej się w Istrii, na południu Półwyspu Labińskiego.

Smijeh : Śmiech

- **umrijeti od smijeha : skonac (konać, umierać) ze śmiechu** ‘śmiać się do łez’ zob. *pasti mrtav od smijeha*

umrijeti od smijeha (PHR 787); *skonać ze śmiechu* (PHR 787), *konać ze śmiechu* (SFJP II 306), *umierać ze śmiechu* (SFJP II 306, Wys 227), *umierać (konać) ze śmiechu* (KSJP śmiech)

- **pasti mrtav od smijeha** (Mat 621) ‘bardzo się śmiać’ zob. *umrijeti od smijeha : skonac (konać, umierać) ze śmiechu*

Smrt : Śmierć

- **bijela smrt : biała śmierć** 1. ‘śmierć wskutek zamarznięcia, pod śniegiem, pod lodem’; 2. ‘śnieg i lody grożące śmiercią’; 3. ‘narkotyki, zwłaszcza kokaina’

bijela smrt (Mat 622, RHJ 72); *biała śmierć* (KSJP śmierć, Kop 96, SFJP II 307, USJP śmierć, WSF 542, Wys 387)

- **biološka smrt med. : śmierć biologiczna** ‘śmierć wskutek ustania czynności mózgu’

biološka smrt med. (An smrt, HJP smrt, RHJ 1151); *śmierć biologiczna* (Wys 421)

{„Dla Pawła *thanatos* nie jest tylko śmiercią biologiczną, lecz symbolem i sumą tego wszystkiego, co jest negatywne w egzystencji ludzkiej, co ostatecznie kulminuje w śmierci fizycznej” (Bortkiewicz 2000 : 97) (Wys 424)}

- **crna smrt : czarna śmierć** (ang. *black death*) ‘mór, morowa zaraza, morowe powietrze, częste epidemie dżumy w Europie’

crna smrt (Ben 943); *czarna śmierć* (Kop 177, SFJP II 307, WSF 542, WSFL 201, Wys 387)

{*Najvjerojatniji zbiljski povod takvim likovnim predodžbama morala je biti tadašnja pojava Crne smrti (kuge) ali i posljedice Stogodišnjeg rata.* (Etym 672); *W tym odniesieniu przywołać można np. czarną śmierć, mianowicie: czarna śmierć, mors nigra, mór, morowe powietrze, plaga dżumy, która w latach 1348–1352 przeszła przez Włochy, Hiszpanię, Francję, Niemcy, Flandrię, Anglię, Pomorze Zach. i kraje skandynawskie, powodując śmierć 1/3 ludności tej części kontynentu europejskiego.* (Wys 404-405)}

- **časna smrt⁹⁴ : chwalebna śmierć (śmierć chwalebna)** ‘taka, która przynosi chwałę zmarłemu’ zob. *chlubna śmierć*

chwalebna śmierć (SFJP II 307, USJP chwalebny); *śmierć chwalebna* (Wys 356)

- **duhovna smrt relig. : śmierć duchowa relig.** ‘utrata więzi duchowej człowieka z Bogiem’⁹⁵

duhovna smrt relig. (HJP 1151); *śmierć duchowa relig.* (Wys 395)

{*Duhovna smrt, odvojenost od Boga, neposredna je.* (BP 128); [...] *wedle aspektu personalistycznego w teologii katolickiej postępowanie grzeszne jest pomniejszeniem*

94 Pomimo iż chorwackie słowniki frazeologiczne nie odnotowują tego frazeologizmu, został on dołączony do korpusu teŝe pracy na podstawie przysłowie *Časna smrt proslavi vas život*.

95 Według religii chrześcijańskiej, śmierć duchowa nastąpiła po popełnieniu przez Adama i Ewę grzechu pierworodnego.

osobowości ludzkiej, cofaniem się w rozwoju, a więc samodegradacją osoby i obniżeniem jej godności, procesem samowyniszczenia w sobie prawdziwego życia; u końca tego procesu widnieje groźba stanu „śmierci duchowej” [...] (Wys 395-396)}

- **fizjologiczna smrt term. : śmierć fizjologiczna** ‘następuje wskutek procesów starzenia się; zgon naturalny’ zob. *prirodna smrt : śmierć naturalna*; zwykła (zwyczajna) *śmierć fizjologiczna* (An fizjologiczna); *śmierć fizjologiczna* (KSJP śmierć, USJP śmierć, Wys 422)
{Mianowicie „właściwe miano śmierci należałoby nadać śmierci fizjologicznej (naturalnej), która jest kresem, naturalną granicą istnienia życia osobniczego” (Zięba 1980 : 352). (Wys 243)}

- **iznenadna smrt : niespodziewana śmierć** (SFJP II 307)
iznenadna smrt (PHR 840); *niespodziewana śmierć* (SFJP II 307)
{*Dok oplakujemo svoga brata I./ što ga je iznenadna smrt pokosila/ daj nam vjerovati/ da je prešao u zajedništvo s tobom. [Spro 116]; Život je vječno/ začarani vrt,/ u kojem cvjetaju/ ljubav, bol i tuga i/ tvoja iznenadna smrt. [...]* (NHE 290/1638); *Iznenadna smrt Ferde Bušića duboko nas je potresla. (VIJ 463/12); Tvoja śmierć niespodziewana/ W naszych sercach wielka rana. (Kolb 65); Niespodziewana śmierć uchodziła za haniebną i wstydliwą, ponieważ nie poprzedziły jej przygotowania, rytuał oczekiwania został odrzucony; taka śmierć rujnowała ustalony porządek świata. (Att 57)}*

- **junačka smrt : śmierć bohaterska** zob. *heroiczna śmierć*
junačka smrt (RHJ 1151); *śmierć bohaterska* (KSJP śmierć, SFJP II 307, Wys 250)
{*Tak więc wartość śmierci bohaterskiej płynie nie tylko z zaakceptowania ofiary, lecz również ze służby „mocom duchowym”, o jakich wspomina Novalis. (Cir 406)}*

- **klinička smrt med. : śmierć kliniczna med.** ‘stan, w którym znajduje się człowiek lub zwierzę w okresie trzech do ośmiu minut po ustaniu układu krążenia i oddychania, gdy komórki, tkanki i narządy utrzymują jeszcze zdolność do życia’
klinička smrt med. (An smrt, PHR 840, RHJ 1151); *śmierć kliniczna med.* (KSJP śmierć, PHR 840, Wys 421)

- **[kao] smrt na dopustu : trzy ćwierci do śmierci** ‘o kimś wyglądającym bardzo źle, o bardzo chorym człowieku’ zob. *Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci*
smrt na dopustu pot. (An smrt, RHJ 201), *kao smrt na dopustu* (HFR 279, HSRPF 299); *trzy ćwierci do śmierci* (NKPP III 459, WSFL 174)

- **moždana smrt med. : śmierć mózgowa** ‘obumieranie tkanki mózgu’
moždana smrt med. (RHJ 1151); *śmierć mózgowa* (Wys 422)

- **mučenička smrt : śmierć męczeńska** ‘śmierć w wyniku cierpień zadanych przez drugą osobę, najczęściej jako zemsta w obronie ideałów’ zob. *ponieść śmierć męczeńską*
mučenička smrt (RHJ 1151); *śmierć męczeńska* (KSJP śmierć, SFJP II 307, WSFL 174, Wys 20)

{Dziękujemy Ci, że w osobie bł. ks. Jerzego Popiełuszki dałeś nam Dobrego Pasterza, który swoim życiem i męczeńską śmiercią pokazywał nam, jak należy „złom zwyciężać” (Bło 105); Stąd też radykalne naśladownictwo Chrystusa w Jego „byciu dla” jest również otwarte na śmierć męczeńską. (Kap 70)}

- **nagła smrt med. : nagła śmierć** (łac. *subitanea mors*; ang. *sudden death*) ‘która zachodzi nieoczekiwanie’ zob. *natychmiastowa śmierć*

nagła smrt med. (RHJ 1151); *nagła śmierć* (SFJP II 307, Wys 376)

{Niech [nagła] śmierć na nich spadnie,/ niech żywy zstąpią do Szeolu,/ bo złom panuje (pośród nich) w ich domach. (PŚ Ps 55,16); Od nagłej i niespodziewanej śmierci zachowaj nas, Panie!⁹⁶; Głęboko poruszeni nagłą śmiercią naszego Przyjaciela łączymy się w bólu i smutku z Jego Rodziną (GW 58 7483/14)}

- **nasilna smrt med. praw. : gwałtowna śmierć (śmierć gwałtowna)** ‘śmierć w wyniku przyczyn zewnętrznych: mechanicznych, chemicznych, elektrycznych, termicznych itp.’ zob. *nienaturalna śmierć; nie swoja śmierć*

nasilna smrt med. praw. (RHJ 1151); *gwałtowna śmierć* (KSJP gwałtowny, SFJP II 307, Wys 374), *śmierć gwałtowna* (PHR 840, Wys 20)

{Istinom protiv svih/ protiv nasilne smrti/ i nevine suze/ što je neprijatelj uze. (NHE 85/429); Iako nalazi patologa isključuju mogućnost nasilne smrti, a i ruski mediji te sanjkaška federacija o Gartovoj nesreći pišu kao o „nesretnom slučaju”, pojavile su se sumnje i spekulacije o mogućem ubojstvu koje izražavaju njegovi prijatelji i poslovni partneri. (JL 5007/6); Gwałtowna śmierć jest traktowana jako nieoczekiwana przerwa w ciągłości ludzkiego losu, jako niemożność doczekania naturalnego końca, tzn. końca przychodzącego z wiekiem – po wypełnieniu właściwych ról społecznych, dopełnieniu wszystkich obrzędów przejścia, dochowaniu się wnuków; [...] (Wys 111)}

- **nemila smrt : nielitościowa śmierć (śmierć nielitościowa)**

nemila smrt (NHE)⁹⁷; *nielitościowa śmierć* (SFJP II 307), *śmierć nielitościowa* (Wys 432)

{Nemila smrt nas je/ rano rastavila,/ ali ovaj grob će nas vječno sastaviti. (NHE 34/143)}

- **okrutna smrt : okrutna śmierć (śmierć okrutna)** 1. ‘śmierć zadana przez inną osobę w sposób okrutny’; 2. ‘śmierć ogólnie (w przypadku utraty ukochanej osoby)’

okrutna smrt (NHE, VIJ); *okrutna śmierć* (SFJP II 307, Wys 355), *śmierć okrutna* (Wys 432)

{Jasno je da će zapisi evanđelja počesto i prečesto biti tumačeni kao mitovi, kao priče bez čvrsta oslonca, legende što su ih pokoljenja ispredala i prepričavala, zgrožena nad jednom istinski okrutnom smrću. (VIJ 419/12); Chceźli wiedzieć Ktokolwiek jesteś/ Cziji to jest napis./ Zastanów się, czytaj i zapłacz/ Nad okrucieństwem okrutnej śmierci... (Kolb 108)}

- **politička smrt : śmierć polityczna** ‘wyeliminowanie kogoś z życia politycznego’

⁹⁶ Jedyny przykład który znalazłam zaczerpnęłam z suplikacji *Święty Boże! Święty Mocny! Święty a Nieśmiertelny!* [w:] *Służmy Bogu. Modlitewnik*, red. Ks. S. Koperek CR, Kraków 1981, s. 479.

⁹⁷ NHE 29/119; 34/143; 37/164; 38/167; 58/276; 84/421; 171/919; 181/981; 238/1331; 248/ 1383.

politička smrt (RHJ 1151); *śmierć polityczna* (SFJP II 307)

- ***prerana smrt : śmierć przedwczesna; śmierć za wczesna***

prerana smrt (An preran); *śmierć przedwczesna* (Wys 378), *śmierć za wczesna* (Wys 378)

- ***prirodna smrt : śmierć naturalna*** ‘śmierć wskutek starości lub choroby’ zob. *fiziološka smrt : śmierć fizjologiczna; zwykła (zwyczajna) śmierć*

prirodna smrt (PHR 840, SHF 59); *śmierć naturalna* (PHR 840, SFJP II 307, Wys 20)

{Jeżeli ci ludzie poumierają naturalną śmiercią, tak że dopełni się na nich tylko przeznaczenie wszystkich ludzi, to Jahwe mnie nie posłał. (PŚ Lb 16,29); W stuleciu najbardziej za sprawą drugiej wojny światowej skażonym widmami śmierci, gdy technika zabijania doprowadzona została do nieznannej w dziejach perfekcji, śmierć naturalna jako fakt biologiczny i psychofizyczny otoczona została złą milczenia. (Kolb 8)}

- ***prividna smrt med. : śmierć pozorna med.*** ‘stan trwający od kilku godzin do kilku dni, polegający na głębokim śnie, braku reakcji na bodźce, z wyjątkiem elektrycznych; letarg’

prividna smrt med. (An smrt, RHJ 1151); *śmierć pozorna med.* (KSJP letarg, SFJP II 307, Wys 225)

{Jak już wspomniano, śmierć pozorna jest – pod względem somatycznym – pewnego rodzaju realnym zamieraniem człowieka, a co za tym idzie – możliwością urzeczywistnienia się jego śmierci. (Wys 226)}

- ***sigurna smrt : nieuchronna (pewna) śmierć*** ‘śmierć, której nie można uniknąć’ zob. *śmierć niechybna*

nieuchronna (pewna) śmierć (KSJP śmierć), *nieuchronna śmierć* (Wys 354), *śmierć nieuchronna* (NKPP III 458), *pewna śmierć* (Wys 353)

{Bijaše mu kao da ga je netko spasao od sigurne smrti, kao da je pijan prešao na trulom brvnu preko vratolomije, kao da se prijeko otrijeznio, i obuzme ga grdan strah. (Mata 137); Jeżeli pies wyje i trzyma pysk do góry, zwiastuje pożar; jeżeli w dół, śmierć pewną lub wojnę. (Sal 251)}

- ***sramotna smrt : haniebna (sromotna) śmierć (śmierć haniebna; śmierć sromotna)*** ‘śmierć przynosząca hańbę; według wierzeń ludowych ponosi się ją jako karę za niegodziwe czyny popełnione za życia’

haniebna (sromotna) śmierć (SFJP II 307), *śmierć haniebna* (Wys 355), *śmierć sromotna* (Wys 355)

{Osudit ćemo ga na sramotnu smrt; jer, kako on veli, bit će spašen! (SP Mudr 2,20); Zasądzmy go na śmierć haniebną, mówi przecież, że będzie miał obronę. (PŚ Mdr 2,20)}

- ***tragična smrt : śmierć tragiczna*** ‘śmierć, która następuje w tragicznych okolicznościach (np. wypadek, zabójstwo, utonięcie itp.)’

tragična smrt (NHE, SD)⁹⁸; *śmierć tragiczna* (KSJP tragiczny, SFJP II 307, Wys 20)

{*Majka mu je umrla kad je imao četrnaest godina, što je bila prva u nizu tragičnih smrti koje su snažno obilježile Tagoreov život i rad.* (VIJ 464-465/12); *Četiri godine tuge i boli od tragične smrti voljenog sina i brata.* (SD 21 953/39)}

- **vječna smrt rel. : śmierć wieczna (wieczna śmierć); śmierć wiekuista; wiekuja śmierć stpol.** ‘wg. religii chrześcijańskiej oraz niektórych innych: wieczne przekleństwo’

vječna smrt rel. (RHJ 1151); *śmierć wieczna* (SFJP II 307, Wys 396), *wieczna śmierć* (Wys 735), *śmierć wiekuista* stpol. (Wys 735), *wiekuja śmierć* stpol. (Wys 735)

{[...] *Boże ti si ga/ spasio/ od vječne smrti/ i zauvijek ga/ smjestio u život vječni.* (NHE 271/1528); *Wierzimy żeś zmartwychwstał/ Żywot-eś nasz naprawił/ Śmierci wiecznej nas zbawił/ Twoją świętą moc zjawił* (Kolb 77)}

- **nepripravna smrt rel.** (RHJ 1151) ‘nagła śmierć, na którą się człowiek nie przygotował, niedokonawszy obrzędów chrześcijańskich przed śmiercią’

- **očekivana smrt** (HJP 1151) dosł. ‘śmierć oczekiwana; najczęściej w przypadku długiej i ciężkiej choroby’

- **patološka smrt** (An smrt) ‘śmierć spowodowana procesami chorobowymi ustroju i nieodwracalnym uszkodzeniem czynności ważnych dla życia narządów’

- **slatka smrt pot.** (An smrt) ‘śmierć, która następuje podczas stosunku płciowego’⁹⁹

- **bezdietna (bezpotomna) śmierć**

bezdietna (bezpotomna) śmierć (SFJP II 307); *bezpotomna śmierć* (USJP śmierć)

{*Rychwałd otrzymał Hieronim Wielopolski, a po jego bezdietnej śmierci w 1779 r. – jego krewny Franciszek.* (BM 307)}

- **chlubna śmierć (śmierć chlubna)** zob. *časna smrt : chwalebna śmierć*

chlubna śmierć (SFJP II 307), *śmierć chlubna* (Wys 356)

- **cicha śmierć** (SFJP II 307)

- **ciężka śmierć** (SFJP II 307, Wys 220) ‘śmierć w mękach’

- **dobra śmierć** (Wys 421) ‘termin używany dla określenia śmierci ujętej jako szczyt życia prowadzonego zgodnie z zasadami religijnymi, a na którą się człowiek przygotowuje przez całe swe życie’

{*Licznie reprezentowani są patroni śmierci, zwłaszcza śmierci dobrej.* (Wys 438)}

98 NHE 52/243; 68/68; 88/447; 90/457; 123/647; 187/1014; 233/1298; 279/1567; 282/1592; SD 21 937/34; 21 953/39.

99 Termin *slatka smrt : słodka śmierć* używany jest w obu językach dla określenia aspartamu – popularnego środka słodzącego, natomiast słowniki języka chorwackiego i polskiego nie odnotowują (jeszcze) wymienionego hasła w tym znaczeniu.

- **droga śmierć** (Wys 356) – frazeologizm używany w przypadku mówienia o ukrzyżowaniu Chrystusa

- **heroiczna śmierć** (Wys 250) zob. *junačka smrt : śmierć bohaterska*

{Przez śmierć heroiczną można rozumieć „śmierć poniesioną przy okazji spełniania jakiegoś czynu o szczególnym znaczeniu dla ludzkości, narodu czy drugiego człowieka”, krócej – „śmierć nabiera znaczenia heroicznego dzięki relacji do heroicznego czynu” (Tischner 1975 : 282). (Wys 250)}

- **kosa śmierci** ♦ Kosa

- **lekka śmierć** (SFJP II 307, WSF 542, Wys 377) ‘śmierć, która następuje szybko i bezboleśnie’
{– *Dobrze, co mu Pan Jezus dał lekką śmierć! – szepnął.* (Chł 463)}

- **łagodna śmierć** (SFJP II 307)

{Sprowadzenie bowiem wizji śmierci do obrazów i tuneli i światełek obserwowanych przez umierającego oznacza bowiem tyleż uproszczenie zjawiska i procesu umierania, ile naiwne tworzenie mitu „łagodnej śmierci” jako normalnej i powszechnej. (Kolb 9)}

- **marna śmierć** (SFJP II 307, Wys 355) ‘nikczemna, niegodziwa śmierć’

- **mężna śmierć** (SFJP II 307, Wys 356)

- **mokra śmierć** (Wys 386) ‘śmierć przez utonięcie’

- **natychmiastowa śmierć** (**śmierć natychmiastowa**) zob. *nagła smrt : nagła śmierć*
natychmiastowa śmierć (SFJP II 307), *śmierć natychmiastowa* (Wys 376)

- **nie swoja śmierć** (Kop 1152) ‘śmierć spowodowana wypadkiem, zabójstwem albo innymi zewnętrznymi przyczynami’ zob. *nasilna smrt : gwałtowna śmierć; nienaturalna śmierć*

- **nienaturalna śmierć** (Wys 374) zob. *nasilna smrt : gwałtowna śmierć; nie swoja śmierć*

- **niesławna śmierć** (SFJP II 307, Wys 355) zob. *pieska śmierć*

- **nieubłagana śmierć** (SFJP II 307)

- **nieuchronna** (**nieunikniona**) **śmierć** (SFJP II 307)

{Cywilizowany Europejczyk gotów był uznać za akt zbrodniczy oddanie osoby cierpiącej do „domu śmierci”, wychodząc ze stereotypowego założenia, że skoro życie jest najwyższą wartością, to przed człowiekiem śmiertelnie chorym należy starannie ukrywać prawdę o bliskiej nieuniknionej śmierci. (Kolb 8)}

- **niezwalczona śmierć** (SFJP II 307)

- **ofiarna śmierć** (SFJP II 307)

- **okropna śmierć** (SFJP II 307, Wys 355)

- **pieska śmierć**, Arystofanes (Kop 1152) ‘marna, nędzna’ zob. *nieślawna śmierć*

- **piękna śmierć** (SFJP II 307)

- **po śmierci lekarstwo** (NKPP II 285) ‘o czymś, na co jest już za późno’

- **prędka śmierć; szybka śmierć** ‘szybko następujący zgon’ zob. *rychła śmierć*

prędka śmierć (SFJP II 307, Wys 377), *szybka śmierć* (Wys 377)

{– Tak już miało być i tak się stało! Tyla się nachorzał, jakże, toć więcej niżli kwartał! A komu nie do zdrowia, to lepsza prędka śmierć. (Chł 463)}

- **rychła śmierć (śmierć rychła)** zob. *prędka śmierć; szybka śmierć*

rychła śmierć (SFJP II 307), *śmierć rychła* (Wys 185)

{Uważano, że ci, którzy nie chcą pogodzić się z myślą o rychłej śmierci, ośmieszają się: nawet szaleniec Don Kichote, po prawdzie mniej szalony niż starcy La Fontaine’a, nie stara się uciec przed śmiercią w mrzonki, na jakich strawił życie. (Ar 23); Miarkowali też ludzie, a najbardziej Jambroży, jako praktyk był wielki, iż jeśli Boryna do rozumu nie przyjdzie, to śmierć będzie miał letką i rychłą. (Chł 299)}

- **smutna śmierć** (SFJP II 307, Wys 355)

- **sroga śmierć (śmierć sroga)**

sroga śmierć (SFJP II 307), *śmierć sroga* (Wys 432)

{Bodaj tak wiele tobie przyczyniła./ Ile mnie sroga śmierć lat ukrzywdziła (Kolb 74); Kázáleś królu, wyciąć do szczętu, betleemskie dzieci./ A miądleś wiedzieć, że twemu synowi głowa z karku zleci./ Nie potrafisz, nie, na Boga./ Piérwy cie weźmie śmierć sroga/ Z tronu wysokiego. (Sal 196)}

- **starcza śmierć (śmierć starcza)** ‘zgon następujący w podeszłym wieku’

starcza śmierć (SFJP II 307), *śmierć starcza* (Wys 378)

- **straszna śmierć (śmierć straszna)**

straszna śmierć (SFJP II 307); *śmierć straszna* (NKPP III 458, Wys 355)

{Gdy zachód życia naszego zapłonie./ Strasznej śmierci zbliży się godzina./ Matko Boża, spiesz nam ku obronie./ Ratuj nas grzesznych, ucieczko jedyna. (Kolb 79); Nikt nie umierał, zanim zdążył się dowiedzieć, że ma umrzeć, chyba że była to śmierć straszna, nagła czy też śmierć od zarazy – wówczas należało podkreślić jej wyjątkowy charakter i nie wspominać o niej zawczasu. (Ar 24)}

- **śmierć albo życie** (NKPP III 455, Wys 123)

- **śmierć cywilna** (Kop 1152, PHR 113, SFJP II 307, WSF 543, Wys 423) ‘pozbawienie osoby praw obywatelskich oraz majątkowych z wyroku sądu’

- **śmierć fizyczna** (SFJP II 307) ‘w ujęciu religijnym rozkładowi ulega ciało, tj. fizyczna strona człowieka, podczas gdy dusza jest nieśmiertelna’

{*Odkąd zmartwychwstały Chrystus zatryumfował nad nią, śmierć na tym świecie jest śmiercią prawdziwą i śmierć fizyczna jest początkiem życia wiecznego.* (Ar1 27)}

- **śmierć frajerom pot.** ‘powiedzenie odnoszące cię do ludzi naiwnych, których łatwo wykorzystać’

śmierć frajerom pot. (USJP frajer, WSF 103), *Śmierć frajerom!* (Wys 600)

- **śmierć głodowa (daw. głodna)** ‘spowodowana głodem’

śmierć głodowa (Wys 20), *śmierć głodowa (daw. głodna)* (SFJP II 307)

{*Więzień uratowany ofiarą Kolbego przed śmiercią głodową przeżył pobyt w obozie.* (Kap 71)}

- **śmierć główna daw.** (SFJP II 307, Wys 297) ‘kara śmierci za zabójstwo’ zob. *zabita śmierć; smrotna karna : kara śmierci* ♦ *Karna*

- **śmierć górską** (SFJP II 307, Wys 388) ‘śmierć poniesiona w górach (pod lawiną, w przepaściach lub w inny sposób)’

{*Słynny tatrzański Cmentarz Symboliczny, założony w latach 1936-1940 według projektu czeskiego malarza Otakara Stáfla pod ścianami Osterwy niedaleko Popradzkiego Stawu, wtopiony jest w pejzaż i stanowi przestrzeń otwartą, nie jest bowiem ograniczony murem czy płotem, co podkreśla jego symbolikę cmentarza upamiętniającego ludzi, którzy zginęli w Tatrach górską śmiercią.* (Kolb 44)}

- **śmierć kamienna daw.** (SFJP II 307) ‘śmierć przez ukamienowanie’

- **śmierć katowska** (SFJP II 307, Wys 390) ‘zadana przez kata’

- **śmierć krzyżowa daw.; śmierć na krzyżu chrześc.** (łac. *mors crucis*) ‘śmierć przez ukrzyżowanie’

śmierć krzyżowa daw. (SFJP II 307, Wys 388), *śmierć na krzyżu* (Wys 272)

- **śmierć na palu** (SFJP II 307, Wys 388)

- **śmierć na polu chwały** (SFJP II 307, Wys 388)

- **śmierć na stosie** (SFJP II 307, Wys 388) ‘sposób wykonania kary śmierci przez spalenie żywcem na stosie’

- **śmierć na szafocie** (SFJP II 307, Wys 388) ‘sposób wykonania kary śmierci przez ścięcie, powieszenie itp.’

- **śmierć na wojnie** (SFJP II 307) zob. *śmierć żołnierska*
 {*Śmierć na wojnie jest dla odmiany przerażająco banalna. Jeszcze kilka minut wcześniej człowiek coś mówił, śmiał się, ruszał, ale nadlatuje bomba i już za chwilę go nie ma.* (GW 47 7472/10)}
- **śmierć niechybna** (SFJP II 307, Wys 354) zob. *sigurna smrt : nieuchronna (pewna) śmierć*
 {*Uwagi o śmierci niechybnej* (tytuł zbioru wierszy J. Baki); *Zesłany do karnej kompanii, mógł czekać na niechybną śmierć lub uciec. Uciekł.* (DzP 177 20709/4)}
- **śmierć nieświadoma** (NKPP III 457, Wys 357)
- **śmierć nieubłagana** (NKPP III 457, Wys 371)
- **śmierć niewczesna** (Wys 378) ‘zgon, który zachodzi w niewłaściwym, nieodpowiednim czasie’
- **śmierć odręczna** (Wys 386) ‘śmierć zadana ręką’
- **śmierć pod gruzami** (SFJP II 307, Wys 389)
- **śmierć powolna** (Wys 377)
- **śmierć w gazie** (SFJP II 307, Wys 315) ‘śmierć w komorze gazowej w obozie hitlerowskim’
- **śmierć w ogniu** (SFJP II 307, Wys 388) ‘zginąć wskutek pożaru’
- **śmierć w rzece** (SFJP II 307) ‘zginąć wskutek utopienia się’
- **śmierć za pasem** (NKPP III 459) ‘ktoś jest bliskim śmierci’
- **śmierć żołnierska** (SFJP II 307, Wys 393) 1. ‘śmierć na wojnie’; 2. ‘śmierć przez rozstrzelanie’ zob. *śmierć na wojnie*
 {*Poległ śmiercią żołnierską; Skazał go na śmierć żołnierską – rozstrzelanie.* (SFJP II 307)}
- **tajemnicza śmierć** (SFJP II 307, Wys 354)
- **wstrząsająca śmierć** (SFJP II 307)
- **zabita śmierć** (Wys 297) zob. *śmierć główna; smrtna kazna : kara śmierci ♦ Kazna*
- **zastępcza śmierć** (Wys 392) ‘ofiarowanie własnego życia dla innej osoby’
 {*Najbardziej znanym przykładem idei zastępczej śmierci jest śmierć Jezusa Chrystusa.* (Wys 392)}
- **zimna śmierć (śmierć zimna)**
zimna śmierć (SFJP II 307), *śmierć zimna* (Wys 432)

- **zwykła śmierć (śmierć zwykła);** *zwyczajna śmierć* zob. *fiziološka smrt* : *śmierć fizjologiczna; prirodna smrt* : *śmierć naturalna*
zwykła śmierć (SFJP II 307), *śmierć zwykła* (Wys 374), *zwyczajna śmierć* (SFJP II 885)
{*Od tego czasu Pan Bóg stworzył śmierć, jedną zwyczajną, a inną od chorób zaraźliwych.* (Pawł 238)}

- **żałosna śmierć** (Wys 355)

- **boriti se sa smrću : walczyć (zmagać się) ze śmiercią** ♦ *Boriti se*

- **gledati (pogledati) smrti u u lice : patrzeć (spoglądać) śmierci w twarz** (ang. *to look death in the face*) zob. *gledati (pogledati) smrti u oči; gledeti smrti v joči* : *patrzeć (zaglądać, spoglądać, spojrzeć, zajrzeć) śmierci [prosto] w oczy*
gledati (pogledati) smrti u u lice (Mat 623); *patrzeć (spoglądać) śmierci w twarz* (Wys 372)

- **gledati (pogledati) smrti u oči; gledeti smrti v joči gwar. : patrzeć (patrzeć, zaglądać, spoglądać, spojrzeć, zajrzeć) śmierci [prosto] w oczy** ‘narażać się na śmiertelne niebezpieczeństwo’ zob. *gledati (pogledati) smrti u u lice : patrzeć (spoglądać) śmierci w twarz; być ze śmiercią oko w oko* ♦ *Oko*
gledati smrti u oči (An 355, HEFR 713, PHR 841, RHJ 1151), *pogledati u oči smrti* (HČSFR 55), *pogledati (gledati) smrti u oči* (SHF 57), *gledati (pogledati) smrti u oči* (Mat 623), *gledeti smrti v joči* gwar. (FKKG 170); *patrzeć śmierci w oczy* (KSJP śmierć, PHR 841, WSFL 171, Wys 17), *patrzeć śmierci w oczy* (Wys 218), *patrzeć (spoglądać) śmierci w oczy* (Wys 372), *ktoś patrzy (zagląda, spogląda) śmierci w oczy* (WSF 319), *patrzeć śmierci prosto w oczy* (Wys 372), *spojrzeć śmierci [prosto] w oczy* (USJP śmierć, WSF 499), *patrzeć (zajrzeć) śmierci w oczy* (SFJP II 308), *zajrzeć śmierci w oczy* (Wys 372), *zaglądać śmierci w oczy* (Wys 218)
{*Z pewnością jednak prawda wygląda inaczej – pokrywa ją tylko od zewnątrz lastrykowa płyta z postawionym na straży grobu tandetnym gipsowym aniołkiem. Pokrywa zaś dlatego, że współczesność nasza boi się spojrzeć śmierci w oczy, nie umie jej w te oczy spojrzeć – albo też nie może.* (Kolb 218)}

- **igrati se sa smrću : igrać ze śmiercią** ‘narażać się lekkomyślnie na utratę życia; robić coś niebezpiecznego’ zob. *bawić się ze śmiercią w ciuciubabkę*
igrati se sa smrću (PHR 271); *igrać ze śmiercią* (KSJP śmierć, PHR 271, SFJP II 309, WSF 141, WSFL 169, Wys 599)

- **lebdi komu smrt na usnama : ma śmierć między zębami** ‘ktoś jest bliskim śmierci’
lebdi komu smrt na usnama (Mat 623, SHF 57); *ma śmierć między zębami* (NKPP III 451)

- **može se po smrt poslat koga gwar.; on je za po smrt poslat gwar. : kogoś (jego, was) to [jak] po śmierć posłać; kogoś tylko po śmierć posłać** ‘o osobie flegmatycznej, powolnej; o kimś, kto wysłany w celu załatwienia czegoś długo nie wraca’ zob. *poslati koga po smrt; Po śmierć go posłać*

može se po smrt poslat koga gwar. (FNIGH 299), on je za po smrt poslat gwar. (Mar 379); kogoś (jego, was) to [jak] po śmierć poslać (KSJP śmierć), kogoś to jak po śmierć poslać (WSF 542, WSFL 170), kogoś tylko po śmierć poslać (WSF 542)

- naći smrt arch. : znaleźć śmierć ‘umrzeć, zginąć’

naći smrt (An smrt); znaleźć śmierć (Krzyż 107, Wys 241)

{Pritom pade nekoliko kraljevih sluga. I tvoj sluga, Hetit Urije, nađe smrt. (SP II Sm 11,24)}

- poslati koga po smrt (Mat 623) ‘czekać na kogoś bardzo długo; nie móc się doczekać’ zob. *može se po smrt poslat koga; on je za po smrt poslat : kogoś (jego, was) to [jak] po śmierć poslać; kogoś tylko po śmierć poslać; dobro bi bilo koga poslati po smrt; Po śmierć go poslać*

- prije bi se smrti nadal ko neg komu gwar. : spodziewać się prędzej śmierci niż (aniżeli) ‘zwrot używany jako wyraz wielkiego zaskoczenia’ zob. *Prije bih se smrti nadao : Prędzej bym się śmierci spodziewał*

prije bi se smrti nadal ko neg komu gwar. (FKKG 170); spodziewać się prędzej śmierci niż (aniżeli) (SFJP II 308), spodziewać się prędzej śmierci, niż, aniżeli (Wys 354)

- smrt je komu blizu : śmierć zbliża się (nadchodzi, przybywa, przychodzi)

smrt je komu blizu (FNIGH 448); śmierć zbliża się (Wys 185), śmierć nadchodzi (Wys 185), śmierć zbliża się (nadchodzi, przybywa, przychodzi) (SFJP II 309), śmierć przychodzi (zbliża się) (KSJP śmierć)

{Śmierć nadejdzie tak samo, jak nadchodzi noc, równie nieunikniona i tak samo jak ona głęboka. (Bło 44); Wbrew swoim obawom, 27 maja 1707 roku również i ona dowiedziała się, że nadchodzi śmierć, i podjęła stosowne przygotowywania. (Ar 27)}

- smrt je ugrabila koga : śmierć porwała kogoś ‘ktoś zmarł’ zob. *śmierć wydarła [komuś] kogoś*

smrt je ugrabila koga (NHE)¹⁰⁰; śmierć porwała kogoś (Krzyż 107)

{[...] ali smrt te ugrabila sada/ tvoja bol je tako teška bila/ i sve nas u crno zavila [...] (NHE 181/979); Ale, gdy ją tak prędko śmierć z oczu porwała/ Znak nieomylny, że się Niebu dostała. (Kolb 75)}

- smrt uze (je uzela) koga : śmierć kogoś zabrała ‘ktoś zmarł’ zob. *śmierć zabrała kogoś ze świata; sudbina uze (je uzela) koga ♦ Sudbina*

smrt uze (je uzela) koga (NHE)¹⁰¹; śmierć kogoś zabrała (KSJP śmierć)

{Dobre majke sinak nema, smrt je uze skri je zemlja. (NHE 53/247); Zašto nam je smrt/ uzela tebe, još uvijek/ sami pitamo sebe. (NHE 96/493); Nieodżałowany w pamięci/ Którego nam śmierć przedwcześnie zabrała/ Nie my Jego ale on nas płakać miał. (Kolb 111);

100 Pomimo iż NHE odnotowuje tylko cztery przykłady (181/979; 21/67; 181/979; 212/1171), wymienione połączenie wyrazowe uważam za frazeologizm ze względu na istnienie przysłowia *Što smrt ugrabi, to se više ne vraća*.

101 NHE 42/186; 53/247; 58/279; 90/457; 108/560, 162/870; 179/970; 216/1197; 96/493; 231/1287.

Wszzechmogący Boże, Ty nam nakazałeś miłować wszystkich ludzi jak braci i siostry, także tych, których śmierć zabrała z tej ziemi. (Bło 73)}

- **dobro bi bilo koga poslati po smrt gwar.** zob. *može se po smrt poslat koga; on je za po smrt poslat* : kogoś (jego, was) to [jak] po śmierć posłać; kogoś tylko po śmierć posłać; Po śmierć go posłać

dobro bi bilo koga poslati po smrt gwar. (FKKG 170), dobro bi bilo po smrt poslati koga gwar. (RĎG 634)

- **prije (prede) bi smrt dočekał nego koga gwar.** ‘o osobie powolnej; ktoś wysłany w celu załatwienia czegoś długo nie wraca’ zob. *prije se more smrti nadati neg koga; Prędzej bym się śmierci doczekał*

prije bi smrt dočekał neg koga gwar. (FKKG 170), prede bi smrt dočekał nego koga gwar. (RĎG 634)

- **prije se more smrti nadati neg koga gwar.** (FKKG 170) zob. *prije (prede) bi smrt dočekał nego koga; Prędzej bym się śmierci doczekał*

- **smrt e preskočila koga gwar.** (RĎG 634) ‘ktoś się wywinął śmierci’ zob. *Smrt me preskočila*

- **zaobišla je smrt koga gwar.** ‘ktoś uniknął śmierci’ zob. *Śmierć me powóniała zaobišla je smrt koga gwar. (FKKG 170)*

- **bawić się ze śmiercią w ciuciubabkę** (Wys 138) ‘narażać własne życie’ zob. *igrati se sa smrću* : igrać ze śmiercią

- **bić się ze śmiercią gwar.** (Wys 176) ‘walczyć z ciężką, śmiertelną chorobą’

- **być ze śmiercią oko w oko ♦** Oko

- **coś umarło śmiercią naturalną** (WSF 542) ‘coś przestało być ważne, skończyło się’

- **idzie komuś ku śmierci** (Wys 157) ‘ktoś jest bliski śmierci’

- **na śmierć leżeć** (Wys 218) ‘konać’

- **nosić w sobie śmierć** (SFJP II 308, Wys 144) ‘być ciężko, śmiertelnie chorym’

- **od śmierci wychodzić stpol.** (Wys 343) ‘unikać skazania na śmierć’

- **odmawiać śmierci stpol.** (Wys 345) ‘odradzać zabójstwo’

- **połknąć śmierć** ‘zostać zabitym, zginąć’

połknąć śmierć (Krzyż 106, SFJP II 308, Wys 241), śmierć połknąć (NKPP III 458)

- **ponieść śmierć męczeńską** (Wys 318) ‘umrzeć śmiercią męczeńską’ zob. *mučenička smrt : śmierć męczeńska*

{[...] *św. Juda Tadeusz – umęczony (ikonografia przedstawia św. Judę Tadeusza z pałąk lub włócznią w ręku, od których miał ponieść śmierć męczeńską)* [...]} (Wys 320)}

- **spotkać się ze śmiercią** (Wys 191) zob. *spotkać śmierć; śmierć spotkała kogoś; śmierć kogo spotyka*

- **spotkać śmierć** (Krzyż 107, SFJP II 178, Wys 191) zob. *spotkać się ze śmiercią; śmierć spotkała kogoś; śmierć kogo spotyka*

- **śmierć bierze (chwyta) kogoś** [‘ktoś jest bliskim śmierci’
śmierć chwyta kogo (Wys 430), *śmierć bierze (chwyta) kogoś* (SFJP II 309)
{*W Ronsewal Roland „czuje, że śmierć go bierze całego; z głowy zstępuje do serca”.* (Ar 25)}]

- **śmierć czyja(ś) spadnie na kogoś** ‘ktoś stanie się winnym czyjejś śmierci’
śmierć czyja spadnie na kogoś (Wys 341), *śmierć czyjaś spadnie na kogoś* (WSF 496)

- **śmierć dotyka kogo** (Wys 206) ‘ktoś umiera’

- **śmierć kładzie nad kim rękę** (Wys 206) ‘ktoś jest tuż przed zgonem’

- **śmierć komu[ś] grozi**

śmierć komu[ś] grozi (KSJP śmierć, Wys 430)

{*Dostali pasy ratunkowe, ale bez możliwości dostania się na szalupę, w lodowatej wodzie groziła im śmierć przez utonięcie lub wychłodzenie organizmu.* (Kap 83); *Podczas wieczery wigilijnej należy jeść wszystko, co podają, bodaj skosztować tylko, inaczej grozi śmierć w ciągu roku.* (Sal 254)}

- **śmierć komuś w oczy patrzy (zagląda, zaziera, zajrzała); śmierć patrzy komuś w oczy** ‘ktoś się naraża na śmiertelne niebezpieczeństwo’ zob. *Śmierć mi w oczy zajrzała*

śmierć komuś w oczy patrzy (zagląda, zaziera) (KSJP śmierć), *śmierć (patrzy, zagląda) komuś w oczy* (WSF 319), *śmierć zagląda (zajrzała) komuś w oczy* (WSFL 174); *śmierć patrzy komuś w oczy* (Wys 190)

{*Czyż jemu również nie zajrzała śmierć w oczy, gdy spuszczał się w wiklinowym koszyku w przepaść, a ostry brzeg skały przetarł sznur, na którym koszyk był zawieszony?* (WSFL 174)}

- **śmierć przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie** ‘ktoś umarł’ zob. *choroba przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie* ♦ Bolest

śmierć przecięła czyjeś życie (KSJP przeciąć, Krzyż 107), *śmierć przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie* (USJP przeciąć)

- ***śmierć przecięła pasmo życia komu książk.; śmierć przecięła pasmo czyjegoś żywota podn.; śmierć przecięła nić czyjegoś żywota poet.*** zob. *Śmierć przecięła nić życia; Parki przecięły nić czyjegoś żywota* ♦ *Parki; nić życia została przerwana* ♦ *Nić śmierć przecięła pasmo życia komu książk. (SFJP II 900); śmierć przecięła pasmo czyjegoś żywota podn. (USJP przeciąć); śmierć przecięła nić czyjegoś żywota poet. (USJP przeciąć)* {*Przecięła pasmo życia śmierć genialnemu muzykowi Karolowi Szymanowskiemu, który zostawił także spuściznę literacką. (SFJP II 900)*}
- ***śmierć przerwała czyjeś życie*** (Krzyż 107) ‘ktoś zmarł’
- ***śmierć prześladowa kogoś*** (Wys 430)
- ***śmierć rozpościera nad kimś skrzydła*** (Wys 190) ‘ktoś umiera’ zob. *skrzydła śmierci* ♦ *Skrzydło*
- ***śmierć spada na kogo(ś)*** 1. ‘ktoś umiera’ 2. ‘ktoś traci bliską osobę’
śmierć spada na kogo (SFJP II 309, Wys 430), śmierć spada na kogoś (Wys 205)
- ***śmierć spotkała kogoś; śmierć kogo spotyka*** ‘ktoś zmarł’ zob. *spotkać się ze śmiercią; spotkać śmierć*
śmierć spotkała kogoś (Krzyż 107), śmierć kogo spotyka (Wys 191)
{*„Nie żałuję, że spotyka mnie śmierć [domyślamy się, że chce powiedzieć: gdyż umrzemy wszyscy], chociaż wzywa mnie tak wcześniej. Ale żał mi” (żał za życiem). (Ar1 35)*}
- ***śmierć utuliła kogoś w objęciach*** (Krzyż 107) ‘ktoś zmarł’
- ***śmierć wzięła kogoś w objęcia*** (Krzyż 107) ‘ktoś zmarł’
- ***śmierć wydarła [komuś] kogoś*** zob. *smrt je ugrabila koga : śmierć porwała kogoś*
śmierć wydarła kogo (SFJP II 309), śmierć wydarła kogoś (Wys 400), śmierć wydarła komuś kogoś książk. (Krzyż 107)
- ***śmierć za kim chodzi*** (Wys 186) ‘ktoś jest bliski śmierci’
- ***śmierć zabrała kogoś ze świata książk.*** (Krzyż 107, SFJP II 321) zob. *smrt uze (je uzela) koga : śmierć kogoś zabrała*
- ***śmierć zaćmiewa (ćmi) komu oczy*** ‘ktoś umiera’
śmierć zaćmiewa komu oczy (SFJP II 309), śmierć ćmi (zaćmiewa) komu oczy (Wys 431)
- ***śmierć zaskoczyła kogoś*** (Krzyż 107) ‘ktoś zmarł’
- ***śmierć zmiotła kogoś [ze świata]*** (Krzyż 107) ‘ktoś zmarł’
- ***uciec śmierci*** (Wys 179) zob. *ujść (wywinąć się, wykręcić, wykręcać się) [od] śmierci*

- **ujść (wywinąć się, wykręcić, wykręcać się) [od] śmierci** (WSF 543) ‘uniknąć śmierci’ zob. *uciec śmierci*

ujść (wywinąć się, wykręcić się) od śmierci (WSF 543); *wywinąć się śmierci* (Wys 179); *wykręcać się śmierci* (Wys 179)

- **uniknąć cudem śmierci** (Wys 179) ‘uratować życie, zostać żywym w sposób nadzwyczajny’

- **widzieć śmierć [przed oczyma]** (SFJP II 308) ‘przeczuwać, że koniec życia się zbliża’

- **wydrzeć kogoś śmierci** (WSF 543) ‘uratować kogoś od śmierci’ zob. *wyrwać kogo ze szponów śmierci* ♦ Szpon; *wrócić kogo od wrot śmierci* ♦ Wrota

- **Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie** (łac. *Improba vita mors optabilior*; ang. *Better die with honor, than live with shame*) ‘marne, haniebne życie równe jest śmierci’ zob. *Lepiej umrzeć stojąc, niż żyć na kolanach* ♦ Umrijeti; *Lepszy zgon chwalebny niż życie zhańbione* ♦ Zgon

Bolje je poštena smrt, nego sramotan život (KRP 267); *Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie* (KP 388, Wys 131)

- **Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka : Dwóch śmierci nie będzie, a przed jedną nie ucieczesz** ‘umiera się raz, ale na pewno’ zob. *Od dvije smrti nitko ne gine : Nie uchodzi ze śmiercią dwa razy poigrać*

Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka (KRP 267); *Dwóch śmierci nie będzie, a przed jedną nie ucieczesz* (KP 386, NKPP 449, Wys 367)

- **I ko bježi od smrti nije utekao : Śmierć i najprędzszego dogoni** (łac. *Mors et fugacem persequitur virum*; ang. *He that fears death lives not*) ‘śmierci nie można uniknąć’

I ko bježi od smrti nije utekao (KRP 267); *Śmierć i najprędzszego dogoni* (KP 391, NKPP III 456, Wys 366)

- **Kesno se posle smrti kajati gwar. : Nierychło po śmierci za grzechy żałować** ‘za późno jest już z powodu czegoś żałować’

Kesno se posle smrti kajati gwar. (FKKG 170); *Nierychło po śmierci za grzechy żałować* (KP 389, NKPP III 452)

- **Od dvije smrti nitko ne gine : Nie uchodzi ze śmiercią dwa razy poigrać** (ang. *A man can die but once*) ‘umiera się tylko raz’ zob. *Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka : Dwóch śmierci nie będzie, a przed jedną nie ucieczesz*

Od dvije smrti nitko ne gine (HNP 28, KRP 267); *Nie uchodzi ze śmiercią dwa razy poigrać* (KP 389, NKPP III 452, Wys 367)

- **Prije bih se smrti nadao : Prędzej bym się śmierci spodziewał** ‘frazja używana jako wyraz wielkiego zaskoczenia’ zob. *prije bi se smrti nadal ko neg komu : spodziewać się prędzej śmierci niż (aniżeli)*

prije bih se smrti nadao (PHR 841); *prędzej bym się śmierci spodziewał* (PHR 841, WSF 543, NKPP III 453, Wys 354)

- ***Saka smrt ima zgovora gwar. : Śmierć każda musi mieć jakąś przyczynę*** ‘każda śmierć ma swój powód’ zob. *Nie ma zbrodniarza bez winy, nie ma śmierci bez przyczyny; Żadna śmierć nie jest bez przyczyny*

Saka smrt ima zgovora gwar. (FKKG 170); *Śmierć każda musi mieć jakąś przyczynę* (Wys 379)

- ***Smert muža i kralja v jednu jamu spravlja : Śmierć nie zna prawa żadnego, bierze z panem ubogiego*** ‘śmierć zrównuje wszystkich’ zob. *Tużna smrt u zemlji jednači kraljeve i sluge*

Smert muža i kralja v jednu jamu spravlja (PZGO 103); *Śmierć nie zna prawa żadnego, bierze z panem ubogiego* (KP 391, NKPP III 457, Wys 359)

- ***Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati : Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie*** (łac. *Mori volenti, deese nunquam mors potest*; ang. *Nothing so certain as death*) ‘nie ma potrzeby rozmawiać o śmierci, gdyż każdy będzie mógł jej doświadczyć’ zob. *Śmierci nie wzywaj, nie szukaj, sama przyjdzie*

Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati (KRP 268); *Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie* (NKPP III 454, Wys 353)

- ***Smrt je nastupila : Nastąpiła śmierć; Śmierć następuje*** ‘oznajmienie czyjeś śmierci’ zob. *Skon nastąpił (następuje) ♦ Skon*

smrt je nastupila (SP, JL, SD); *nastąpiła śmierć* (SFJP I 486), *śmierć następuje* (Wys 205)

{*Jučer je prvi put policija obavijestila javnost da je smrt nastupila uslijed trovanja ugljičnim monoksidom iz gradskog plina te ponovila kako su „sve plinske instalacije u stanu bile ispravne”, kao i da je „očevidom isključen tehnički kvar na plinskim trošilima kao uzrok smrti.* (JL 5007/3)}

- ***Smrt ne gleda nikome u brke : Śmierć nie patrzy w zęby (Śmierć w zęby nie patrzy)*** (łac. *Mors servat legem/ Tollit cum paupere regem*; ang. *Death is common to all*) ‘śmierć nie patrzy na wiek’ zob. *Śmierć zębów nie liczy*

Smrt ne gleda nikome u brke (KRP 268); *Śmierć nie patrzy w zęby* (KP 391, NKPP III 457, Wys 360), *Śmierć w zęby nie patrzy* (Wys 360)

- ***Smrt ne gleda nikomu kroz prste : Śmierć nikomu nie przepuszcza (przepuści)*** ‘od śmierci nie ma ratunku, każdy musi umrzeć’

Smrt ne gleda nikomu kroz prste (RHJ 1151); *Śmierć nikomu nie przepuszcza* (KP 392, NKPP III 458), *Śmierć nikomu nie przepuści* (Wys 358)

- ***Smrt ne pazi ni staro ni mlado : Śmierć bierze stare i młode*** (ang. *No priority among dead*) ‘umierają wszyscy, zarówno starzy, jak i młodzi’ zob. *Śmierć nie pyta o lata*

Smrt ne pazi ni staro ni mlado (KRP 268); *Śmierć bierze stare i młode* (KP 390, NKPP III 455, Wys 360)

- **Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći : Šmierz czasu nie opowiada** (ang. *Death does not blow a trumpet*) ‘chwila śmierci nie jest nam znana’

Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći (KRP 269); *Šmierz czasu nie opowiada* (KP 391, NKPP III 456, Wys 378)

- **Smrt nigdar ne stane : Wszystko minie, a śmierć nie minie** ‘śmierci nie ma końca, trwa wiecznie’

Smrt nigdar ne stane (PZGO 572); *Wszystko minie, a śmierć nie minie* (KP 393, NKPP III 460, Wys 433)

- **Smrt sve izjednačuje : Šmierz wszystko (wszystkich) równa** (łac. *Omnia mors aequant*; ang. *Death is the grand leveller*) zob. *Šmierz wszystkich pobrata*

Smrt sve izjednačuje (KRP 269); *Šmierz wszystko równa* (KP 392, NKPP III 459, Wys 395), *Šmierz wszystkich równa* (Wys 360)

- **Bolja je smrt nego gorak život/ i počinak vječni nego trajna bolest bibl.** (BPH 110) ‘lepiej jest umrzeć niż prowadzić marne życie’

- **Časna smrt proslavi vas život** (KRP 267) (łac. *Mors honesta saepe vitam quoque turpem exornat*; ang. *A fair death honours the whole life*)

- **Da j’ smrt, ne b’ nikad’ umorila gwar.** (Tas 292) ‘o powolnej osobie’; dosł. ‘gdyby był śmiercią, nigdy by nikogo nie zabił’

- **Jedna smrt, sto uzroka** (HNP 27) dosł. ‘sto przyczyn, a śmierć jest jedna’ zob. *Sto priči – jedna smrt*

- **Kade j’ čovek, tu j’ i smrt** (Mar 367) dosł. ‘gdzie jest człowiek, tu jest śmierć’

- **Kud čovik ide, sobon smrt nosi gwar.** (HNP 30, PZGO 102) ‘śmierć jest wszechobecna’; dosł. ‘dokądkolwiek człowiek się uda, ze sobą zabiera śmierć’ zob. *Šmierz jako cień za człowiekiem chodzi (idzie)*

- **Od smrti jošće niki nije uteka gwar.** (DPR 689) zob. *Smrti ni uteći; Smrte neje moći vujti*

- **On je za po smrt poslat gwar.** (Mar 379) zob. *može se po smrt poslat koga : kogoś (jego, was) to [jak] po śmierć posłać; kogoś tylko po śmierć posłać*

- **Pasala me smrt gwar.** (DPR 344) ‘ktoś uniknął śmierci, zwykle w przypadku wyzdrowienia po ciężkiej chorobie’

- **Smert - vsěh nevolj počinek** (PZGO 568) ‘śmierć jest kresem wszystkich problemów, które mieliśmy za życia’

- *Smrt je dobru mnogi pokoj i nevolji konac tokoj* (PZGO 570) ‘śmierć jest kresem wszystkich rzeczy, dobrych bądź złych’
- *Smrt je došla po svoje* (An svoj) ‘przyszła pora, by ktoś zmarł’
- *Smrt me preskočila* (Ben 943) ‘ktoś uniknął śmierci’ zob. *smrt e preskočila koga*
- *Smrti ni uteći gwar.; Smrte neje moči vujti gwar.* ‘każdy musi umrzeć’ zob. *Od smrti jošće niki nije uteka*
Smrti ni uteći gwar. (PZGO 103), *Smrte neje moči vujti gwar.* (RĎG 864)
- *Sto priči – jedna smrt* (PZGO 103) zob. *Jedna smrt, sto uzroka*
- *Što smrt ugrabi, to se više ne vraća* (Plas 80) dosł. ‘to co śmierć porwała, już nie wraca’
- *Tužna smrt u zemlji jednači kraljeve i sluge* (KRP 269, PZGO 576) zob. *Smert muža i kralja v jednu jamu spravlja : Śmierć nie zna prawa żadnego, bierze z panem ubogiego*
- *A oto koń blady, a który siedział na nim, imię jemu Śmierć bibl.* (SS 105) ‘wizja śmierci jako jednego z czterech jeźdźców Apokalipsy’
{I ujrzałem: Oto koń trupio blady, a imię siedzącego na nim Śmierć, i Otchłań mu towarzyszyła. (PŚ Ap 6,8)}
- *Ani wielki, ani mały nie uniknie śmierci* (KP 385) ‘każdy musi umrzeć’
- *Bóg widzi, czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka* ♦ Bog
- *Bóg, zranione sumienie, śmierć – rzecz straszna i okrutna* ♦ Bog
- *Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci* (SFJP II 308) ‘o kimś wyglądającym bardzo mizernie’
zob. *[kao] smrt na dopustu : trzy ćwierci do śmierci*
- *Byt-ku-śmierci, M. Heidegger* (SS 260) – Heidegger pojmuje śmierć poprzez śmiertelny aspekt człowieka, jako kres jego jestestwa
- *Chociaż masz dobrego kota, jednak cię po śmierci myszy zjedzą* ‘o bogatym: po śmierci nie jest ważne, co człowiek za życia miał’(NKPP I 161, Wys 407)
- *Człowiek wszystko przeżyje, tylko śmierci nie przeżyje* (NKPP III 449, Wys 224) ‘śmierci nie można uniknąć’
- *Gdy śmierć zawita, o racje nie pyta* (KP 386, NKPP III 450)
- *Gość i śmierć przychodzą niespodzianie* (Wys 180) ‘chwila śmierci nie jest wiadoma’

- ***Jaki człowiek, taką rzecz, jaki żywot, taką śmierć*** ♦ Čovjek

- ***Komu Bóg [jeszcze] nie obiecał śmierci, ten się i z grobu wywierci*** zob. *Komu Pan Bóg nie obiecał śmierci, by dobrze skonął, z grobu się wywierci*

Komu Bóg nie obiecał śmierci, ten się i z grobu wywierci (PBŚ 114, Wys 437), *Komu Bóg jeszcze nie obiecał śmierci, ten się i z grobu wywierci* (NKPP III 450)

- ***Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny (moru) umrze; Komu Bóg śmierć przeznaczy, bez wojny i moru umrze*** ‘losu nie można zmienić’

Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny umrze (Wys 436), *Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny (moru) umrze* (PBŚ 116, NKPP III 450), *Komu Bóg śmierć przeznaczy, bez wojny i moru umrze* (PBŚ 115)

- ***Komu Pan Bóg nie obiecał śmierci, by dobrze skonął, z grobu się wywierci*** (PBŚ 116) zob. *Komu Bóg [jeszcze] nie obiecał śmierci, ten się i z grobu wywierci*

- ***Komu śmierć straszna prawie w oczach stoi, nie ucieszy go nic, nie uspokoi*** (Wys 609) ‘świadomość o tym, że śmierć nadchodzi wywołuje w umierającym poczucie smutku i lęku’

- ***Kręć, wierć, a kiedy przyjdzie śmierć, to trzeba umrzeć*** (KP 387) zob. *Śmierci żaden się nie wywierci*

- ***Kto chleb ciska, ten go po śmierci będzie zbierał*** (KP 387) ‘nie należy wyrzucać chleba’

- ***Kto dobrze robi, śmierci się nie boi*** (KP 387, NKPP III 450) ‘uczciwe życie uwalnia od strachu przed śmiercią’

- ***Kto się na śmierć odważy, ten się wszystkiego waży*** (KP 387, NKPP III 450)

- ***Kto się wykręcił od śmierci, wrócił z dalekiej drogi*** (Wys 179)

- ***Kto śmierci szuka, tego ona nie bierze*** bibl. (KP 387, NKPP III 451, Wys 363)

{*A w one dni szukać będą ludzie śmierci, a nie znajdą jej; i będą żądać umrzeć, a uciecze śmierć od nich.* (PŚ Ap 9,6)}

- ***Mało śmierci nie pojád gwar.*** (SGPK V 350, Wys 191) ‘tylko co ktoś nie umarł’

- ***Milsza śmierć wolna, niż życie w kajdanach***, I. Krasicki (SS 352) ‘lepiej umrzeć, niż żyć w niewoli’

- ***Młodzi mówią o śmierci, a starzy się jej boją*** (NKPP III 451, Wys 609) ‘im człowiek starszy, tym bardziej odczuwa strach przed śmiercią’

- *Mysł o śmierci jest straszna dla złych* (Wys 627) – przysłowie nawiązuje do grupy frazeologizmów, u podstaw których wbudowany jest sąd o tym, że sposób życia człowieka warunkuje sposób, w jaki umiera
- *Na śmierć nie ma sposobu* (KP 388, NKPP III 452, Wys 364) ‘śmierci nie można uniknąć’
- *Na śmierć nie urosło ziele, choć go wiele* (Wys 364) ‘żadne lekarstwo nie uratuje przed śmiercią’
- *Nie chwal nikogo przed śmiercią* (NKPP I 299, Wys 162) ‘nie należy mówić pochlebnie o osobie przed jej śmiercią’
- *Nie dmij, nieboże, śmierć na cię noże ostrzy i strzały, nie będziesz cały* (NKPP III 452, Wys 614) ‘nie warto sprzeciwiać się, buntować wobec śmierci, jest ona bowiem nieunikniona’
- *Nie ma zbrodniarza bez winy, nie ma śmierci bez przyczyny* (Wys 315) zob. *Saka smrt ima zgovora : Śmierć każda musi mieć jaką przyczynę; Żadna śmierć nie jest bez przyczyny*
- *Nie pomoże złote łóżę, kiedy śmierć stoi na dworze* (Wys 178) ‘śmierci nie można zapobiec w żaden sposób, także bogactwem’
- *Nie tak śmierć straszna, jak ją malują* (KP 389, NKPP III 452, Wys 612)
- *Niech go śmierć pozdrowi* (NKPP III 452, Wys 594) ‘złorzeczenie, klątwa’
- *Nierychło, Marychno, po śmierci wędrować* (Kop 1152, NKPP III 452, Wys 457) ‘ktoś się za późno wybrał dokądś, podjął za późno decyzję’ zob. *Nierychło po śmierci za grzechy żałować*
♦ Grijeh
- *Och, na tym świecie Śmierć wszystko zmiecie,/ Robak się lęgnie i w bujnym kwiecie*, A. Malczewski (SS 406) ‘śmierci ulega wszystko, nawet to, co najpiękniejsze’
- *Od śmierci nikt się nie wykupi* (KP 389, NKPP III 453, Wys 365) (łac. *Mors non accipit excusationes*) ‘każda istota musi umrzeć’
- *Pamiętaj o śmierci; Pamiętaj na śmierć bibl.* (łac. *Memento mori*) ‘łacińska przeróbka cytatu biblijnego *Pamiętaj, że śmierć nie omieszka*; pozdrowienie używane przez kamedułów, kartuzów i trapistów’ zob. *Pamiętaj, że śmierć nie omieszka; Martwy już z ziemi gada z żywymi: każdy niech sobie pomni o grobie* ♦ Mrtav
Pamiętaj o śmierci (SS 72), *Pamiętaj na śmierć* (NKPP III 453, Wys 765)
{*Śłużył wiernie Panu Bogu i ludziom piórem i słowem/ Życiem się radował o śmierci pamiętał/ O modlitwę gorąco prosił* (...) (Kolb 77)}
- *Pamiętaj, że śmierć nie omieszka bibl.* (SS 72) ‘pamiętaj, że musisz umrzeć’ zob. *Pamiętaj o śmierci; Pamiętaj na śmierć bibl.; Martwy już z ziemi gada z żywymi: każdy niech sobie pomni o grobie* ♦ Mrtav

{Pamiętaj, że [...] śmierć się nie ociąga, a wyrok Szeolu nie został ci ujawniony. Zanim umrzesz, czyn dobrze przyjacielowi i obdarzaj go tym, na co cię stać. (PŚ Syr 14,12-13)}

- **Po człeka śmierci robak w nim wierci** (NKPP III 453, Wys 458) ‘po śmierci ciało ulega rozkładowi’

- **Po śmierci lisa kury nie płaczą** (KP 390, Wys 745) ‘śmierć tyrana nie przynosi żalu’ zob. *Kiedy kot umiera, myszy się cieszą* ♦ Umrijeti

- **Po śmierć go posłać** (NKPP III 453) zob. *może se po smrt poslat koga; on je za po smrt poslat* : kogoś (jego, was) *to [jak] po śmierć posłać; dobro bi bilo koga poslati po smrt*; kogoś *tylko po śmierć posłać*

- **Pod strychnulcem śmierci nikt głowy nie ochroni (uchroni)** ‘każdy musi umrzeć’
Pod strychnulcem śmierci nikt głowy nie ochroni (NKPP III 453), *Pod strychnulcem śmierci nikt głowy nie ochroni* (Wys 365)

- **Przedem bym się śmierci doczekał** (Wys 376) zob. *prije (prede) bi smrt dočekal nego koga; prije se more smrti nadati neg koga*

- **Przed śmiercią się nie umiera** (KP 390, Wys 174) ‘trzeba żyć, a nie czekać na śmierć’

- **Przed śmierciom się każdy mo dobrze gwar.** (NKPP III 453, Wys 187) ‘u śmiertelnie chorych często tuż przed śmiercią następuje chwilowa poprawa’; zob. *Choremu się poprawuje, gdy śmierć bliżej przystępuje* ♦ Chory

- **Siedzi śmierć na żelaznym zydłu, na rydlu wsparta (wsparta na rydlu)** ‘śmierć czeka na człowieka’
Siedzi śmierć na żelaznym zydłu, na rydlu wsparta (NKPP III 454), *Siedzi śmierć na żelaznym zydłu, wsparta na rydlu* (Wys 430)

- **Śmierci każdy się boi** (NKPP III 454, Wys 608) ‘śmierć wywołuje strach’

- **Śmierci nie czekaj, lepiej uciekaj** (NKPP III 454, Wys 603) ‘należy omijać niebezpieczne sytuacje, które mogą doprowadzić do utraty życia’

- **Śmierci nie wzywaj, nie szukaj, sama przyjdzie** (Wys 604) zob. *Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati* : *Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie*

- **Śmierci się nikt nie ustrzeże (Śmierci nikt się nie ustrzeże)** ‘fraza jest pogłosem *Rozmowy mistrza ze śmiercią*’
Śmierci się nikt nie ustrzeże (NKPP III 454), *Śmierci nikt się nie ustrzeże* (Wys 365)

- **Śmierci uchodzi każdy, jak może** (NKPP III 455, Wys 603) ‘każdy próbuje uniknąć śmierci’

- **Śmierci w kłopotach wzywamy, gdy przyjdzie, drzwi zamykamy** (Wys 597) ‘pragnienie własnej śmierci w trudnych sytuacjach nie jest rzeczywiste, każdy bowiem lubi życie’

- **Śmierci żaden się nie wywierci** (Kop 1152, KP 390, NKPP III 455, Wys 365) ‘zwrot jest motywowany bajką ludową *Kuma Śmierć*, w której człowiek próbuje oszukać śmierć, ale ona go w końcu jednak zabierze’ zob. *Kręć, wierć, a kiedy przyjdzie śmierć, to trzeba umrzeć*

- **Śmierć a (i) żona od Boga przeznaczona** ♦ Bog

- **Śmierć albo zwycięstwo!**, T. Kościuszko (SS 344) ‘hasło z odezwy do wojska w 1794 roku’

- **Śmierć – bez frazesów** (fr. *La mort sans phrase*), J. Sieyes (Kop 1152, Wys 225) – wypowiedziane podczas głosowania w sprawie śmierci Ludwika XVI w 1793 roku

- **Śmierć co lepsze bierze** (KP 391, NKPP III 455) ‘przysłowie odzwierciedlające sąd o tym, że dobrzy ludzie umierają wcześniej niż ci mniej dobrzy lub źli’

- **Śmierć chroni od miłości, a miłość od śmierci**, J. Lechoń (SS 375)

- **Śmierć dnia nie poczeka** (KP 391, NKPP III 456, Wys 178) ‘chwili własnej śmierci nie można odłożyć’

- **Śmierć jako cień za człowiekiem chodzi (idzie)** ‘śmierć towarzyszy człowiekowi przez całe jego życie’ zob. *Kud čovik iđe, sobon smrt nosi gwar*.

Śmierć jako cień za człowiekiem chodzi (NKPP III 456), *Śmierć jak cień za człowiekiem idzie* (KP 391, Wys 361)

- **Śmierć [jest] głucha, nikogo nie słucha (posłucha)**

Śmierć jest głucha, nikogo nie słucha (NKPP III 456), *Śmierć jest głucha, nikogo nie posłucha* pol. (KP 391), *Śmierć głucha, nikogo nie posłucha* (Wys 361)

- **Śmierć (jest) pewna, godzina (jej przyjścia) niepewna** (łac. *Mors certa, hora incerta*) – sentencja łacińska powstała prawdopodobnie z cytatu biblijnego, zob. *Czuwajcież tedy, bo nie wiecie dnia ani godziny* ♦ Czuwać

Śmierć pewna, godzina niepewna (SS 87), *Śmierć (jest) pewna, godzina (jej przyjścia) niepewna* (Kop 1152)

- **Śmierć każdemu pewna** (KP 391, NKPP III 456, Wys 358) ‘każdy musi umrzeć’ zob. *Śmierć nikogo nie mija*

- **Śmierć kołacze do drzwi** (Wys 190) ‘ktoś umiera’

- **Śmierć kosi [ludzi]** ‘ludzie umierają’

Śmierć kosi (Wys 431), *Śmierć kosi ludzi* (Wys 431)

- **Śmierć koniec wszystkiemu** ♦ Kraj

- *Śmierć matula/ Jak cybula/ Łzy wyciska,/ gdy ściska*, J. Baka (SS 37) ‘śmierć wywołuje smutek’

- *Śmierć mi w oczy zajrzała (zajrzała w oczy)* zob. *śmierć* komuś *w oczy patrzy (zagląda, zaziera, zajrzała)*

Śmierć mi w oczy zajrzała (Ben 943), *Śmierć mi zajrzała w oczy* gwar. (SGPK V 350)

- *Śmierć mie powóniała* gwar. (NKPP III 456, Wys 175) ‘ktoś wyzdrowiał’ zob. *zaobišla je smrt* koga

- *Śmierć mię przeskoczyła* gwar. (NKPP III 456, SGPK V 350) ‘ktoś zadrżał, kogoś przeszedł dreszcz’

- *Śmierć moralna gorsza od śmierci fizycznej* (KP 391, NKPP III 456, Wys 622) ‘upadek moralny jest gorszy niż sama śmierć’

- *Śmierć mu z oczu patrzy* (NKPP III 457) ‘ktoś jest bliski śmierci’

- *Śmierć nadchodzi* (Wys 430) ‘zbliża się chwila czyjejś śmierci’ zob. *Śmierć przychodzi* {*Nawiedza go myśl, czy to aby nie śmierć nadchodzi, ale żona, lekarz, krewni milcząco postanawiają ukrywać przed nim, w jak ciężkim jest stanie i traktują go jako dziecko.* (Ar1 35)}

- *Śmierć nadlatuje* (Wys 185) zob. *Śmierć przed oczyma lata*

- *Śmierć nie oszczędza nikogo* (Wys 358) ‘każdy musi doświadczyć śmierci’

- *Śmierć nikogo nie mija* (KP 391, NKPP III 458, Wys 358) zob. *Śmierć każdemu pewna*

- *Śmierć nie o czapkę puszcza ani o suknię* (NKPP III 457) ‘w chwili śmierci nieważny jest majątek’

- *Śmierć nie pyta o lata* (KP 391, NKPP III 457, Wys 360) zob. *Smrt ne pazi ni staro ni mlado : Śmierć bierze stare i młode*

- *Śmierć szczęśnych goni, od nędźnych uchodzi (stroni)*

Śmierć szczęśnych goni, od nędźnych uchodzi (KP 392, NKPP III 458, Wys 360), *Śmierć szczęśnych goni, od nędźnych stroni* (Wys 360)

- *Śmierć położyła kres życiu (planom, zamiarom)* (Krzyż 107) ‘ze śmiercią człowieka ustają wszystkie jego czynności’

- *Śmierć przecięła nić życia* (Krzyż 107) zob. *śmierć przecięła nić* czyjegoś *żywota; nić* czyjegoś *życia została przerwana* ♦ *Nić; Parki przecięły nić* czyjegoś *żywota* ♦ *Parka*

- *Śmierć przed oczyma lata* (Wys 185) ‘ktoś wkrótce umrze’ zob. *Śmierć nadlatuje*
- *Śmierć przychodzi* (Wys 430) zob. *Śmierć nadchodzi*
- *Śmierć przychodzi przez usta* (KP 392) zob. *Śmierć wchodzi ustami*
- *Śmierć stoi u wezglowia* (Wys 190) ‘ktoś umiera’
- *Śmierć stoi w progu* (Wys 190) ‘nadchodzi chwila czyjejś śmierci’
- *Śmierć wchodzi ustami* (Wys 383) zob. *Śmierć przychodzi przez usta*
- *Śmierć wozem nie wraca (zawraca)* ‘śmierć się nie spóźnia’
Śmierć wozem nie wraca (KP 392), *Śmierć wozem nie zawraca* (NKPP III 458, Wys 357)
- *Śmierć wszędy na czleka (człowieka) dybie* ‘śmierć jest w życiu człowieka wszechobecna’
Śmierć wszędy na czleka dybie (KP 392, NKPP III 458), *Śmierć wszędy na człowieka dybie* (Wys 361)
- *Śmierć wszystkich kosi* (KP 392, NKPP III 458, Wys 358) – wyobrażenie śmierci jako istoty zabijającej ludzi kosą
- *Śmierć wszystkich pobrata* (KP 392, NKPP III 459, Wys 360) zob. *Smrt sve izjednačuje* : *Śmierć wszystko (wszystkich) równa*
- *Śmierć wszystko zmiecie i zęby zmiele na otręby* (NKPP III 459, Wys 395) ‘po śmierci nic z człowieka nie pozostanie’
- *Śmierć za człowiekiem chodzi* (Wys 389)
- *Śmierć zadaje cios* (Wys 206) ‘ktoś umiera’
- *Śmierć zasnęła oczy mgłą* (Wys 206) ‘ktoś zmarł’
- *Śmierć zawarła powieki* (Wys 206) ‘ktoś zmarł’
- *Śmierć zbiera krwawe żniwo* (WSFL 174, Wys 394) ‘umiera wielu ludzi; masowa śmierć’
 {*Między obrońcami było sporo łuczników, śmierć zbierała krwawe żniwo wśród wrogów w powietrzu.* (WSFL 174)}
- *Śmierć zębów nie liczy* (Wys 359) zob. *Smrt ne gleda nikome u brke* : *Śmierć nie patrzy w zęby*
- *Taniec miłości i śmierci*, S. Przybyszewski (SS 544) ‘tytuł dramatu odwołujący się do średniowiecznego tańca śmierci’

- *Wszyscy pod tymże prawem siedzimy, śmierci dług równie płacimy* (NKPP III 459, Wys 359) ‘śmierć reprezentuje prawo uniwersalne dla wszystkich’

- *Zrobiel sie chozy, jak śmierć mu grozi gwar.* (NKPP III 460) ‘na starość stał się hojny’

Żadna śmierć nie jest bez przyczyny ‘każda śmierć ma swój powód’ zob. *Saka smrt ima zgovora : Śmierć każda musi mieć jaką przyczynę; Nie ma zbrodniarza bez winy, nie ma śmierci bez przyczyny*

Żadna śmierć nie jest bez przyczyny (KP 394, NKPP III 460, Wys 379)

- *Żeby was nagła śmierć wytlukła* (Wys 594) ‘klątwa, życzenie komuś śmierci’

Smrtan/ Smrtni, Samrtni : Śmiertelny

- *ružan kao smrtni grijeh : brzydki jak grzech śmiertelny* ♦ Ružan

- *smrtni hropac : śmiertelne rżenie* ♦ Hropac

- *smartno omraza : śmiertelna nienawiść* ♦ Mržnja

- *smrtna opasnost : śmiertelne niebezpieczeństwo* ♦ Opasnost

- *smrtna postelja : łoże śmiertelne* ♦ Postelja

- *smrtne muke : męki śmiertelne* ♦ Muka

- *smrtni grijeh; smartni grih : grzech śmiertelny* ♦ Grijeh

- *smrtni neprijatelj : śmiertelny nieprzyjaciół (wróg)* ♦ Neprijatelj

- *na smrtnoj postelji* ♦ Postelja

- *ružan kao sedam smrtnih grijeha* ♦ Grijeh

- *smrtna borba* ♦ Borba

- *smrtna kazna* ♦ Kazna

- *smrtna osuda* ♦ Osuda

- *smrtna (strašna) molitva* ♦ Molitva

- *smrtni čas* ♦ Čas

- *smrtni list* ♦ List

- *atak śmiertelny* ♦ Atak

- *bieg śmiertelny* ♦ Bieg
- *ciężki jak grzech śmiertelny* ♦ Grijev
- *metryka śmiertelna* ♦ Metryka
- *mrok śmiertelny* ♦ Mrok
- *śmiertelna gromnica* ♦ Šterika
- *śmiertelna (trupia) bladość* ♦ Bladość
- *śmiertelna koszula* ♦ Koszula
- *śmiertelna nuda (śmiertelne nudy)* ♦ Dosada
- *śmiertelna obawa* ♦ Obawa
- *śmiertelna obraza* ♦ Obraza
- *śmiertelna pościel* ♦ Postelja
- *śmiertelna powaga* ♦ Powaga
- *śmiertelna szata* ♦ Roba
- *śmiertelna tęsknota* ♦ Čežnja
- *śmiertelna walka; śmiertelny bój* ♦ Borba; ♦ Bój
- *śmiertelna zemsta* ♦ Zemsta
- *śmiertelne mary* ♦ Mary
- *śmiertelne milczenie* ♦ Milczenie
- *śmiertelne posłanie* ♦ Posłanie
- *śmiertelne przerażenie* ♦ Przerażenie
- *śmiertelny całun* ♦ Całun;
- *śmiertelny kir* ♦ Kir
- *śmiertelny dreszcz (śmiertelne dreszcze)* ♦ Dreszcz
- *śmiertelny odpoczynek* ♦ Odpoczynek
- *zejście śmiertelne* ♦ Zejście

- *biti na smrtnoj (samrtnoj, samrtničkoj) postelji* ♦ Postelja

- *biti u smrtnoj opasnosti* ♦ Opasnost

- *ispiti (popiti) smrtnu (čašu) čašicu* ♦ Čaša

- *vezati se smrtnim čvorom* ♦ Čvor

Smrtno : Śmiertelnie

- *smrtno blijed : śmiertelnie (trupio, jak trup) blady* ♦ Blijed

- *śmiertelnie niewyspany* ♦ Niewyspany

- *śmiertelnie zagniewany* ♦ Zagniewany

- *smrtno se napiti* ♦ Napiti se

Smutek

- *śmiertelny smutek* (SFJP II 310) ‘ogromny smutek’

- *znaleźć się poza smutkami ziemskimi podn.* (Eng 122) ‘umrzeć’

Sowa

♠

- *Sowa na dachu kwili: komu umrzeć po chwili* (Wys 440) ‘przysłowie odzwierciedlające ludowy przesąd, że pojawienie się sowy lub puchacza na dachu zapowiada śmierć któregoś z domowników’

Spavati : Spać

- *spavati kao mrtav* (HČSFR 32) ‘twardo spać’

- *spać na wieki* (USJP spać) ‘umrzeć; zostać pochowanym’ zob. *odpoczywać na wieki* ♦ Odpoczywać; *spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać) na wieki* ♦ Počivati

♠

- *Kto śpi, a poziewa, niech się śmierci spodziewa* (Wys 182) ‘jednym ze znaków, że śmierć się zbliża jest poziewanie podczas snu’

- *Nie umarła dziewczeczka, ale śpi, Biblia* (SS 81) ‘wyobrażenie śmierci jako snu’

{Kiedy Jezus przyszedł do domu przełożonego i zobaczył fletnistów i tłum zawodzący z żalu, mówił: - Idźcie sobie, bo dziewczynka nie umarła, ale śpi. I wyśmiewali się z niego. (PŚ Mt 9, 23-24)}

Spazm

- *śmiertelny spazm* (Wys 221) ‘jednym ze znaków, że ktoś wkrótce skona, to nagle i bolesne skurcze mięśni’

Spojrzenie

- *mieć śmierć w spojrzeniu* (SFJP II 308, Wys 190) zob. *mieć śmierć w oczach* ♦ *Oko; mieć śmierć we wzroku* ♦ *Pogled*

Spoleczeństwo

- *umrzeć dla społeczeństwa* ‘wycofać się z życia, zerwać wszelkie kontakty z ludźmi’ (WSFL 175)

{*Śmierć klasztorna występowała w prawie niemieckim, francuskim i angielskim. Wstępującego do klasztoru traktowano jako tego, który „umarł dla społeczeństwa” (miało to uzasadnienie szczególnie w wypadku zakonów klauzurowych).* (WSFL 175)}

Sprawa

- *sprawa życia i śmierci* (Kop 1152, KSJP życie, Wys 123) zob. *pitánje života i (ili) smrti* : *kwestia życia i śmierci* ♦ *Pitanje; zagadnienie życia i śmierci* ♦ *Zagadnienie*

{*„W sprawie życia i śmierci Moro niech rozsądzi historia” ogłosiła wdowa Eleonora, która nie przyszła na mszę żałobną odprawioną przez Pawła VI w Bazylice św. Piotra.* (GW/Th 5)}

- *coś jest dla kogo sprawą życia i śmierci* (SFJP II 308) zob. *coś jest dla kogo kwestią (sprawą) życia i śmierci* ♦ *Pitanje*

Sprawiedliwy

- *Sprawiedliwemu każda śmierć jednakowa* (NKPP III 289, Wys 620) ‘sprawiedliwy nie boi się śmierci’

Srce : Serce

- *prestalo je kucati čije srce : serce czyje przestało bić* ‘umrzeć’

prestalo je kucati čije srce (SD)¹⁰² : *serce czyje przestało bić* (Eng 124)

{*Dana 2. 3. 2012. prestalo je kucati srce naše majke, bake i prabake [...] (SD 21 936/48); Tu leży serce,/ które bić przestało (Kolb 56)}*

- *serce ustało w kim* (Eng 124) ‘ktoś przestał żyć’

- *Człowiek żyje, póki serce bije* (KP 385, NKPP III 159)

Stać

- *Bodabyś do śmierci stał, jak czop gwar.* (SGPK I 285) ‘frazja wyrażająca życzenie zdrowia i energii’

Stanować

102 SD 21 936/48; 21937/46; 21 946/39; 21 947/40; 21 952/49; 21 956/44; 21 957/46; SD 21 958/43; 21 960/40; SD 21963/51.

- **stanować o życiu i śmierci** (Wys 602) ‘decydować o tym, czy ktoś pozostanie w życiu, czy nie’ zob. **rozstrzygać o życiu i śmierci** ♦ **Rozstrzygać**

Starost : Starość

- **Ne miri se smrt sa starosti** (KRP 267, PZGO 102) (łac. *Debilis ac fortis veniunt ad lumina mortis*; ang. *He that live longest, must die at last*) ‘im człowiek jest starszy, tym jest bliżej śmierci’ zob. *Starost je poslanik smrti*

- **Starost je poslanik smrti** (KRP 269) zob. *Ne miri se smrt sa starosti*; *Siwe włosy na głowie, kwiatki to cmentarzowe*

- **Siwe włosy na głowie, kwiatki to cmentarzowe** (Wys 183) (ang. *Gray hairs are death's blossoms*) zob. *Starost je poslanik smrti*

- **Starość nie radość (śmierć nie wesele)**

Starość nie radość (śmierć nie wesele) (WSF 511, Wys 609)¹⁰³; *Starość nie radość, śmierć nie wesele* (SFJP 309)

- **Starości doległości są pierwiastki śmierci** (Wys 183) ‘bóle fizyczne, jakie następują w starości są znakami zbliżającej się śmierci’

Strah : Strach

- **smrtni strah : śmiertelny strach** ‘przerażający strach’ zob. *śmiertelna obawa* ♦ **Obawa**; *śmiertelna trwoga* ♦ **Trwoga**

smrtni strah (RHJ 1152); *śmiertelny strach* (KSJP strach, SFJP II 309, Wys 761)

{*Józka wpadła na krzyk i jęła mu głowę obwalać mokrymi szmatami, ale on już leżał cichy, a w szeroko otwartych oczach lśnił jakiś strach śmiertelny.* (Chł 414)}

- **u smrtnom strahu : w śmiertelnym strachu**

u smrtnom strahu (PHR 814); *w śmiertelnym strachu* (PHR 814)

- **umrijeti (umirati, premrijeti) od straha; umrit od stra gwar.; vmrti od straha gwar. : umrzeć (umierać) ze strachu** ‘bardzo się bać’

umrijeti od straha (An strah), *umirati od straha* (PHR 814), *umrijeti (umirati) od straha* (HČSFR 75, HPFR 98, HRUFR 114), *umrijeti (umirati, premrijeti) od straha* (Mat 650), *umrit od stra gwar.* (FNIGH 432), *vmrti od straha gwar.* (FKKG 175); *umierać ze strachu* (KSJP strach, PHR 814, SFJP II 451, WSF 444, Wys 16), *umrzeć (umierać) ze strachu* (HPFR 98)

- **Ki od straha umira, s prci mu odzvanjaju gwar. : Kto ze strachu umiera, temu w kobyli leb dzwoniq** ‘strach przynosi hańbę’

¹⁰³ WSF, s. 511: „powiedzenie używane w sytuacji, kiedy coś komuś dokucza i ktoś uświadamia sobie, że z wiekiem człowiek zaczyna odczuwać pewne dolegliwości, które uprzykrzają mu życie”.

Ki od straha umira, s prci mu odzvanjaju gwar. (Mar 368); Kto ze strachu umiera, temu w kobyli leb dzwoniq (KP 387, NKPP III 590), Kto ze strachu umiera, temu w kobyli leb (w pierzyny, w dym itd.) dzwoniq (Kop 1108)

- **Strach czasem gorszy niż śmierć** (NKPP III 454, Wys 621)

Straža

- **mrtva straža vojsk.** (Mat 654) ‘posterunek na pozycjach ważnych w obronie przed nieprzyjacielem w czasie wojny’

{*Nikad povijest ne stvaraju sluge na mrtvoj straži, vođa prvi/ stoji, rodoljublje po žrtvi se mjeri, država se samo mačem kroji.*(NHE 79/392)}

Strona

- **odpłynąć na tamtą stronę; odpłynąć na drugą stronę żart. pot.** zob. *przejsć na tamtą stronę; przejsć na drugą stronę*

odpłynąć na tamtą stronę żart. pot. (Eng 120), odpłynąć na drugą stronę żart. pot. (Eng 120)

- **przejsć na tamtą stronę; przejsć na drugą stronę żart. pot.** ‘umrzeć, przenieść się do zaświatów’ zob. *odpłynąć na tamtą stronę; odpłynąć na drugą stronę*

przejsć na tamtą stronę żart. pot. (Eng 120), przejsć na drugą stronę żart. pot. (Eng 120)

- **przeprowadzić się na drugą stronę przen.** (SFJP I 230) zob. *przejsć na tamtą stronę; przejsć na drugą stronę*

Styczeń

- **Styczeń niejednemu się marcem stanie** (NKPP III 344) ‘niejeden umrze’

- **W styczniu gdy niebo z grzmotem się ogłosi, na wschodzie ludzi śmierć w tym roku kosi** (NKPP III 345, Wys 385)

Sud : Sąd

- **doć prid Božji sud gwar. : stanąć przed Boskim sądem; stanąć (stawać) na sądzie boskim** ‘umrzeć’

doć prid Božji sud gwar. (FNIGH 459); stanąć przed Boskim sądem (Eng 122); stanąć (stawać) na sądzie boskim (Krzyż 106)

- **Już jest na boskim sądzie** (NKPP III 146) ‘zmarł’

Sudbina : Los

- **los śmiertelny** (Wys 142) ‘podleganie śmierci’

- **sudbina uze (je uzela) koga** (NHE)¹⁰⁴ dosł. ‘los zabrał kogoś; ktoś zmarł’ zob. *smrt uze (je uzela) koga* ♦ Smrt
{*Sudbina te rano/ od mene uze/ Ostale su samo/ Bol i suze [...]* (NHE 32/134)}

Sunce : Słońce

- **zašlo je sunce komu** (SHF 65) ‘ktoś zmarł’

- **Na słońce i na śmierć nigdy wprost patrzeć nie można** (NKPP III 232, Wys 615) ‘śmierci nie można oglądać wprost ze względu na jej oddziaływanie, tak samo jak na słońce’

Suza

- **Bolje da te smrt prieka digne, nego suza sirotinjska (siromaška) stigne bibl.** ‘brak współczucia do biednych jest ciężkim grzechem’

Bolje da te smrt prieka digne, nego suza siromaška stigne (BPH 87), *Bolje da te smrt prieka digne, nego suza sirotinjska stigne* (BPH 87)

{*Sinko, ne uskraćuj siromahu ono što mu uzdržava život, i ne odvrćaj oči od potrebnih! [...]*
Ne odvrćaj oka od onoga koji moli, i ne daj nikome povoda da te kune! (SP Sir 1,4)}

Svijeća : Świeca

- **ugasiti se kao svijeća; utrniti se ka svića gwar. : zgasnąć jak świeca** ‘umrzeć’ zob. *izgorit* (*izgasit se*) *ka šterika : zgasnąć jak dopalona gromnica* ♦ *Šterika*
ugasiti se kao svijeća; utrniti se ka svića gwar. (FNIGH 459); *zgasnąć jak świeca* (Eng 123)

- **prdnuti na svijeću żarg. wulg.** RHŽ 363 ‘umrzeć’

Svijet : Świat

- **svijet mrtvih : świat umarłych** ‘świat pozagrobowy, zaświaty’

svijet mrtvih (SP, BP, Nar)¹⁰⁵; *świat umarłych* (SFJP II 318)

{*Ja sam mislio: usred svoga života moram stupiti/ na vrata svijeta mrtvih,/ da mi uzme ostatak mojih godina.* (SP Iz 38,10); *Zmija je živa veza (može se zavezati u čvor) između svijeta živih i svijeta mrtvih: kao Persefona, pola godine provede na zemlji, pola u zemlji.* (VIJ 422/4); *Świat żywych miał być oddzielony od świata umarłych.* (Ar 34)}

- **wędrowka do innego świata** (Wys 657) ‘śmierć’

- **zejście ze świata** (SFJP II 819) ‘śmierć’

104 NHE 32/134; 49/230; 152/813; 186/1006; 213/1180; 256/1432; 302/1719; 304/1732; SD 21 956/44; 21 958/46.

105 SP Ps 28,1; Izr 7, 27; 15, 11; Iz 14, 9; 28, 18; 38, 10; 51,14; Ez 31,16; 31,17; BP 329; Nar 42.

- **napustiti (napuštati, ostaviti, ostavljati) ovaj svijet : opušćić [ten] svijat podn. bibl.** ‘umrzeć, przenieść się z ziemi do zaświatów’ zob. *otići s ovoga svijeta : iść (odejść) z [tego] świata*

napustiti ovaj svijet (An svijet), *napustiti (napuštati, ostaviti, ostavljati) ovaj svijet* (HEFR 757); *opušćić svijat podn.* (SFJP I 610, WSF 548, Wys 236), *opušćić ten svijat* (CZPSS 249)

{ *Dana 14. III. navršavaju se dvije godine otkad je naša MARIJA VRLJIĆ napustila ovaj svijet i otišla k Gospodinu.* (SD 21 947/43); *Duše u svijetu mrtvih danju ga nisu mogle čuti – čula ga je samo duša pokojnika koja još nije napustila ovaj svijet.* (Nar 44); *Prerano si ostavio ovaj svijet, jer s tobom nam je nada cvala.* (NHE 37/161); *Wyszedłem od Ojca i przyszedłem na świat. Teraz znowu opuszczam świat i idę do Ojca.* (PŚ J 16,28); *Według Raula Glabera, w Saint-Martin-de-Tours przewielebny Hervé poczuł, że wkrótce opuści ten świat, i wielu pielgrzymów zbiegło się w nadziei, że zdarzy się jakiś cud.* (Ar1 20) }

- **oprostiti se (rastati se) sa [ovim] svijetom : pożegnać się (rozstać się) z [tym] światem; pożegnać świat** ‘umrzeć’ zob. *pożegnać ten świat euf.; żegnać się ze światem*

oprostiti se s ovim svijetom (An svijet), *oprostiti se (rastati se) sa [ovim] svijetom* (SHF 65); *pożegnać się ze światem* (HPFR 102), *pożegnać się (rozstać się) ze światem* książk. (SFJP II 321), *rozstać się z tym światem* (Wys 55), *rozstać się (pożegnać się) ze światem (z tym światem)* (WSF 714), *pożegnać świat* (Wys 236)

{ (...) *Wnuczka twoja kochana, z której sobie wiele/ pociech obiecowali zacni rodziciele./ Sprawy nieba i ziemie winny dług oddać./ Z światem i rodzicami już się pożegnała.* (...) (Kolb 106); *Cna Zofia Cechowska z światem się rozstawszy,/ Pałac podziemny ciała swemu tu obrawszy,/ Dusza w niebie spoczywa.* (Kolb 151) }

- **otići na onaj svijet; ići (otići) na drugi svijet; otiti na on (onaj) svet gwar.; otiti na drugi svet gwar. : odejść (pojechać) na tamten świat podn.** ‘umrzeć, przenieść się do świata pozagrobowego’ zob. *preseliti se na onaj svijet; preseliti se na drugi svijet : przenieść się (przenosić się) na tamten świat*

otići na onaj svijet (HF 75, PHR 689), *ići na drugi svijet* (RHJ 1207), *otići na drugi svijet* (An svijet, HJP svijet, PHR 624, RHJ 782), *otići na drugi (onaj) svijet* (HPFR 102, HRUFR 119), *otići na onaj (drugi) svijet* (HEFR 757, HFR 297), *otiti na on svet gwar.* (RĎG 673), *otiti na drugi (on, onaj) svet gwar.* (FKKG 178); *odejść na tamten świat* (HPFR 102), *pojechać na tamten świat* (PHR 624)

{ *Primjerice, u Turopolju bi se širom otvarali prozori da duša umrlog ode na onaj svijet.* (Nar 42) }

- **otići s ovoga svijeta : iść (odejść) z [tego] świata bibl. euf.** zob. *napustiti (napuštati, ostaviti, ostavljati) ovaj svijet : opušćić [ten] svijat*

otići s ovoga svijeta (PHR 1056, RHJ 1207); *iść z tego świata* (Wys 236), *odejść ze świata* (SFJP I 549), *odejść z tego świata* (CZPSS 249, PHR 518, Wys 236)

{ *Svima koji su bili poniženi u/ ljudskom dostojanstvu i nemilo/ otišli s ovog svijeta bez/ škrinje i ispraćaja [...] odrżane su pogrebne svećanosti/ 8. 1990. godine [...]* (NHE 171/923); *Odeszłaś kochana ze świata/ Jak mogłaś tak prędko odejść [...]* (JŚIN 349); *W X wieku w klasztorze Mouiters-Saint-Jean pewien czcigodny pustelnik po czterech latach życia w*

odosobnieniu „zrozumiał, że w niedługim czasie odejdzie z tego świata”, jak nam oznajmia Raul Glaber. (Ar 25)}

- **preseliti se na onaj svijet; preseliti se na drugi svijet podn. : przenieść się (przenosić się) na tamten świat podn.** zob. *otići na onaj svijet; ići (otići) na drugi svijet; otiti na on (onaj) svet; otiti na drugi svet : odejść (pojechać) na tamten świat; pójść na tamten świat preseliti se na onaj (drugi) svijet* (HEFR 757, HFR 297); *przenieść się na tamten świat podn.* (Eng 121, SFJP I 765, WSF 414, Wys 236), *przenosić się na tamten świat* (Wys 219)
{*Smjerno molimo tvoje milosrđe:/ ti si duši sluge svoga I./ zapovjedio preseliti se s ovoga svijeta,/ uvedi je u prostranstva svjetlosti i mira: pozovi je u društvo svojih svetih.* (Spro 20)}

- **ići u podzemni svijet** (RHJ 1207) ‘przenieść się do świata pozagrobowego’

- **dzielić się z tym światem** (Wys 210) ‘umierać’

- **porzucić [ten] świat euf.** ‘umrzeć’ zob. *porzucić ziemię ♦ Zemlja; porzucić to życie ♦ Život porzucić świat euf.* (Eng 120), *porzucić ten świat* (SFJP I 724, Wys 239)
{*Śpij Stasięku w ciemnej mogile, dopóki Cię Bóg nie wzbudzi, a ja do Ciebie przyjdę za chwilę, porzucę świat i ludzi. Józia* (JOSE 57)}

- **pożegnać ten świat euf.; żegnać się ze światem** zob. *oprostiti se (rastati se) sa [ovim] svijetom : pożegnać się (rozstać się) z [tym] światem; pożegnać świat pożegnać ten świat euf.* (Eng 120), *żegnać się ze światem* (Wys 218)

- **pójść na tamten świat żart. pot.** (Eng 120) zob. *preseliti se na onaj svijet; preseliti se na drugi svijet : przenieść się (przenosić się) na tamten świat*

- **przejechać się na tamten świat pot. żart.** (Eng 121, SFJP I 761, Wys 236) ‘umrzeć’

- **przekopyrtnąć się na tamten świat żart. gwar. warsz.** ‘umrzeć’
przekopyrtnąć się na tamten świat żart. (Eng 122), *przekopyrtnąć się na tamten świat gwar. warsz.* (Wys 236)

- **przenieść się do lepszego świata** (WSF 548) ‘po śmierci znaleźć się w innym, szczęśliwszym świecie, w raju’

- **umrzeć dla świata** (PHR 843, SFJP II 321, Wys 16) 1. ‘wyrzec się przyjemności światowych’; 2. ‘wstąpić do klasztoru’
{*Umarły! o nie! tylko umarły dla świata! A. Mickiewicz* (SS 430)}

- **wybrać się (wybierać się) na tamten świat pot.** ‘umrzeć’ zob. *Wybrał się na tamten świat; wyprawić się na tamten świat*
wybrać się na tamten świat (PHR 932), *wybierać się na tamten świat pot.* (SFJP II 321)

- **wynieść się na tamten świat pot.** (SFJP II 321, WSF 548) zob. *zabrać się z tego świata*
- **wyprawić się na tamten świat pot.** (SFJP II 679) zob. *wybrać się (wybierać się) na tamten świat*
- **zabrać się z tego świata euf.** (WSF 661) zob. *wynieść się na tamten świat*
- **zawinąć się na tamten świat pot. żart.** (Eng 121) ‘umrzeć’
- **zejść z [tego] świata książk. podn. euf.** zob. *zejść z tej ziemi* ♦ *Zemlja*
zejść z tego świata podn. euf. (Eng 120, PHR 1056, WSF 548), *zejść ze świata* książk. euf. (Eng 120, HPFR 102, SFJP II 321, Wys 236)
- **żegnać świat nogami żarg. posp.** (Eng 124) ‘umrzeć; zwrot motywowany wyobrażeniem zmarłego, którego wynosi się na wózku’
- **wyemigrować na tamten świat pot. żart.** (Eng 121) ‘umrzeć’
- ♠
- **Nagi smo na ovaj svet došli, nagi ćemo s njega i otići bibl.** (BPH 51) zob. *Nagi się człowiek rodzi, nagi umiera* ♦ *Umrijeti*
{Gol izađoh iz krila svoje majke. Gol se opet onamo vraćam. (SP Jb 1,21)}
- **Jeden na świat, drugi w dół** ♦ *Dół*
- **Jednemu ze świata, drugiemu na świat** (KP 386) zob. *Jeden na świat, drugi w dół*
- **Wybrał się na tamten świat** (NKPP III 479) zob. *wybrać się (wybierać się) na tamten świat*
- **Zewsząd jednakowa jest droga do podziemnego świata** (KP 394) ‘każdy musi umrzeć’

Symbol

- **symbol śmierci** (SFJP II 308, Wys 434)
{Kamienna statua Komandora – ojca Donny Anny, którą na początku opery zabija w pojedynku – symbol śmierci, okazuje się na końcu „jedynym równym urodzeniem przeciwnikiem szpady, nieposkromionej chęci życia, jaką ucieleśnia Giovanni. (Kap 128)}

Szpon

- **szpony śmierci** (SFJP II 307, Wys 431) ‘frazeologizm motywowany wyobrażeniem śmierci jako istoty porywającej człowieka’
- **wyrwać kogo ze szponów śmierci; wyrwać się ze szponów śmierci** (SFJP II 307) ‘uratować kogoś (siebie) przed śmiercią’ zob. *wydrzeć kogoś śmierci* ♦ *Smrt*; *wrócić kogo od wrot śmierci* ♦ *Wrota*

Š

Šterika gwar. : Gromnica

- *śmiertelna gromnica* (SFJP II 309, Wys 223) ‘świeca zapalana przy umierającym lub bezpośrednio po zgonie’

- *izgorit (izgasit se) ka šterika gwar. : zgasnąć jak dopalona gromnica* ‘umrzeć’ zob. *ugasiti se kao svijeća; utrnit se ka svića : zgasnąć jak świeca* ♦ *Svijeća*

izgorit (izgasit se) ka šterika gwar. (FNIGH 459); *zgasnąć jak dopalona gromnica* (SFJP II 824, Wys 249)

{*Powróciła do kraju ze zwłokami matki, która zgasła, jak dopalona gromnica, pod owym niebem lazuruwym.* (SFJP II 824)}

Ś

Ściana

- *ściana (ścianka) śmierci* ‘ściana, pod którą rozstrzeliwano skazańców’ zob. *mur śmierci* ♦ *Mur*

ściana śmierci (Wys 270), *ścianka śmierci* (Wys 270), *ściana (ścianka) śmierci* (SFJP II 307)

{*Oświęcim do końca zachował swój blok 11, swe piwnice i ściankę śmierci.* (SFJP II 307)}

Świadectwo

- *świadectwo śmierci* (PHR 840, KSJP świadectwo, SFJP II 307) zob. *smrtni list* ♦ *List; akt śmierci* ♦ *Akt; metryka śmiertelna* ♦ *Metryka*

Święta Trójca

- *zobaczyć się ze Świętą Trójcą* (Krzyż 107) ‘umrzeć’

Święto

- *Święto Zmarłych* zob. *Dan mrtvih* ♦ *Dan*

T

Tam

- *pójść tam, skąd nie ma powrotu* (Eng 122) ‘umrzeć, przenieść się do świata pozagrobowego’ zob. *Poszedł tam, skąd się nie wraca*

- *Poszedł tam, skąd się nie wraca* (NKPP I 806) zob. *pójść tam, skąd nie ma powrotu*

- [*Poszedł*] *Poszoł tam, kaj go już żodyn nie bydzie oddziył chlebym gwar.* (NKPP I 806) ‘umarł’

Tchnienie

- *ostatnie tchnienie* (Wys 420) ‘śmierć’

- **tchnienie śmierci** (SFJP II 307, Wys 431) ‘zbliżająca się śmierć’

{[...] *Mroźne Cię tchnienie śmierci owiało/ A nam cierpienie tylko pozostało.* (Kolb 158)}

- **oddać (wydać, wydawać) ostatnie tchnienie podn.** zob. *ispustiti (pustiti) [posljednji] dah* :
puścić (wyzionąć, wypuścić) ostatni dech ♦ *Dah*

oddać (wydać) ostatnie tchnienie podn. (SFJP II 352), *wydać ostatnie tchnienie* (Eng 124, Wys 234), *wydawać ostatnie tchnienie* (Wys 219)

{*Tu właśnie mamy drugą interpretację: Bóg i jego dwór przybyli po to, by stwierdzić, jak umierający zachowa się podczas próby, której zostaje poddany, zanim wyda ostatnie tchnienie.* (Ar 52)}

Teatr

- **zniknąć z teatru życia** (Wys 236) ‘umrzeć’

Tijelo : Ciało

- **mrtvo tilo gwar.** (DPR 278) ‘utrzymywanie się na powierzchni wody bez ruchu’

- **koniec ciała (ciała)** (Wys 396) ‘śmierć’

- **dojti na mrtvo telo gwar.** (FKKG 185) ‘złożyć hołd zmarłemu w kościele, przy trumnie’

- **rozbratać się z ciałem** (Eng 124) ‘umrzeć’

- **rozstać się (rozdwoić, rozdzielić) z ciałem książk.** ‘umrzeć’

rozstać się (rozdwoić, rozdzielić) z ciałem (Eng 124), *rozstał się z ciałem podn.* (SFJP I 139),
ktoś rozstał się z ciałem książk. (WSFJP 124)

- **I padłem jako ciało martwe pada,** D. Alighieri (SS 166)

- **Umiera pomalu, kto dogadza ciała** (NKPP I 306)

Tišina : Cisza

- **mrtva (grobna, mukla) tišina : martwa (głucha) cisza** ‘absolutna, zupełna cisza’

mrtva (grobna) tišina (HČSFR 81, HPFR 106), *mrtva (duboka, grobna, mukla tišina)* (An tišina), *mrtva (grobna, mukla, itp.) tišina* (Mat 693); *martwa cisza* (KSJP cisza, WSF 49, Wys 781), *martwa (głucha) cisza* (HPFR 106)

- **smrtna tišina : śmiertelna cisza** ‘trudna do zniesienia, przyprawiająca niemal o śmierć, nieznośna, straszna’ zob. *śmiertelne milczenie* ♦ *Milczenie*

smrtna tišina (Mat 694); *śmiertelna cisza* (SFJP II 309, KSJP śmiertelny, Wys 762)

Tłusty

- **tłusty jak śmierć (kościotrup) iron.** (NKPP III 518) ‘bardzo chudy’

Točka : Punkt

- ***mrtva točka techn. : martwy punkt*** ‘martwe położenie mechanizmu; położenie mechanizmu, w którym nie może on być uruchomiony nawet dowolnie dużą siłą’
mrtva točka techn. (An mrtav); martwy punkt techn. (CZP 25, KSJP martwy, Wys 20)

- ***pokrenuti (pokretati, maknuti, pomicati, pomaknuti) [što] s mrtve točke : ruszyć coś z martwego punktu*** ‘posunąć się naprzód w załatwieniu sprawy, której rozwiązanie natrafiło na przeszkody, podjąć realizację lub próbę dokończenia czegoś’

pokrenuti s mrtve točke (An točka), pokrenuti s mrtve točke što (HČSFR 81), pokrenuti (pokretati) s mrtve točke što (HPFR 106, HRUFR 124), pokrenuti (maknuti, pomicati, pomaknuti) što s mrtve točke (Mat); ruszyć coś z martwego punktu (KSJP martwy, WSF 429), coś ruszyło z martwego punktu (KSJP martwy, WSF 429)

- ***stajati na mrtvoj točki : stać na martwym punkcie*** ‘nie robić postępu’ zob. *biti na mrtvoj točki; utknąć w martwym punkcie*

stajati na mrtvoj točki (HPFR 107); stać w martwym punkcie (HPFR 107)

- ***biti na mrtvoj točki*** (Mat 696) zob. *stajati na mrtvoj točki : stać w martwym punkcie; utknąć w martwym punkcie*

{I na području izdavaštva stvari nisu više na mrtvoj točki, kako su bile do prije nekoliko godina. (Mat 695)}

- ***doći do mrtve točke*** (An točka, Mat 695) ‘znaleźć się w sytuacji bez wyjścia’

- ***dovesti što na mrtvu točku*** ‘zatrzymać coś bez szans na zmianę, doprowadzić coś do sytuacji bez wyjścia’

dovesti na mrtvu točku (An točka), dovesti što na mrtvu točku (Mat 696)

{Razgovori o uzajamnoj pomoći dovedeni su na mrtvu točku. (Mat 696)}

- ***utknąć w martwym punkcie*** (CZP 25) ‘coś ustało, zostało przerwane z powodu przeszkody trudnej do pokonania’ zob. *stajati na mrtvoj točki : stać w martwym punkcie; biti na mrtvoj točki*

{Po długiej wędrówce jabłko „z drzewa wiadomości” zatrzymuje się. I sprawa znów utyka w martwym punkcie. (GW 58 7483/ 17)}

Trpjeti : Cierpieć

- ***przestać cierpieć*** (Krzyż 103, Wys 232) ‘umrzeć; zwrot używany najczęściej w przypadku śmierci wskutek choroby’

Truchło

- ***śmiertelne truchło*** (SFJP II 310) zob. *posmrtni ostaci : śmiertelne szczątki ♦ Ostatak*

Trumna

- ***położyć się do trumny*** (Wys 238) ‘umrzeć’

- *spocząć w trumnie euf.* (Eng 121) ‘umrzeć; być martwym’

Trwoga

- *śmiertelna trwoga* (Wys 20) zob. *śmiertelna obawa* ♦ *Obawa*; *smrtni strah* : *śmiertelny strach* ♦ *Strach*

Tyran

- *Rzadko który tyran śmiercią swoją umiera* (NKPP III 556, Wys 244) ‘tyrani przeważnie zostają zabici’

U

Ubiti

- *na mrtvo ime ubit koga gwar.* (FNIGH 382) ‘bardzo kogoś pobić’ zob. *istući (pretući, pretući)* koga *na mrtvo ime* ♦ *Istući*; *izmlatiti (zmlatiti, premlatiti)* koga *na mrtvo ime* ♦ *Izmlatiti*; *isprebijati (prebiti, pribit)* koga *na mrtvo ime* ♦ *Isprebijati*

Ubogi

- *Ubogi śmierci się nie lęka* (NKPP III 561) ‘ubóstwo jest tak ciężkie, że strach przed śmiercią nie jest wielki’

Ubóstwo

- *Ubóstwo śmierci się równa* (NKPP III 565, Wys 770) zob. *Bolje je umrijeti nego prositi* : *Lepiej jest umrzeć niżli żebrac* ♦ *Umrijeti*

Ucichnąć

- *ucichnąć na zawsze książk.* (SFJP II 424, Wys 249) ‘umrzeć’

Umor : Zmęczenie

- *mrtav od umora* (Mat 720) ‘bardzo zmęczony’ zob. *umierać ze zmęczenia*; *mrtav umoran/ mrtev umoren* : *śmiertelnie zmęczony* ♦ *U Moran*

- *śmiertelne zmęczenie* (KSJP śmiertelny, SFJP II 310) ‘stan skrajnego zmęczenia’

- *umierać ze zmęczenia* (Wys 228) zob. *mrtav od umora*

U Moran : Zmęczony

- *mrtav umoran; mrtev umoren gwar.* : *śmiertelnie zmęczony* zob. *na smrt umoran; mrtav od umora* ♦ *U Moran*

mrtav umoran (Ben 448, HFR 178, HEFR, RHJ 618), *mrtev umoren* (FKKG 132) ‘ponad siły zmęczony’

{*Kada onako jutrom ležah mrtav-umoran i bez sna, bijaše mi neopisivo ugodno pjevanje u susjednoj sobi.* (Matc 55)}

- **na smrt umoran** (Mat 623, HEFR 714, HFR 279, SHF 66) *mrtav umoran; mrtev umoren* : śmiertelnie zmęczony
{*Nakon tri dana marša vratili smo se na smrt umorni u kasarnu.* (Mat 623)}

Umrijeti (Umirati) : Umrzeć (Umierać)

- **svojom smrću umrijeti** : **umrzeć swoją śmiercią pot.; umrzeć własną śmiercią pot.** zob. *umrijeti naravnom smrću* : *umrzeć naturalną śmiercią*

svojom smrću umrijeti (HER 567); *umrzeć swoją śmiercią pot.* (SFJP II 451, Wys 374), *umrzeć własną śmiercią pot.* (Krzyż 107, Wys 374), *umrzeć swoją (własną) śmiercią* (KSJP śmierć, WSF 543, Wys 16)

{*Niemniej każdy człowiek umiera własną śmiercią i to właśnie odnosi się szczególnie do sytuacji ojca Paneloux.* (Kap 44)}

- **umrijeti naravnom smrću** : **umrzeć (umierać) naturalną śmiercią** ‘umrzeć ze starości, bez udziału przyczyn zewnętrznych’ zob. *svojom smrću umrijeti* : *umrzeć swoją śmiercią; umrzeć własną śmiercią; umrzeć zwyczajną (zwykłą) śmiercią; umrzeć śmiercią zwyczajną (zwykłą)* *umrijeti naravnom smrću* (An umrijeti); *umrzeć naturalną śmiercią* (SFJP II 451), *umrzeć śmiercią naturalną* (Wys 20), *umierać naturalną śmiercią* (Wys 213)

- **umrijeti nasilnom smrću** : **umrzeć (umierać) gwałtowną (nagłą) śmiercią** ‘zostać zabitym, zginąć w wypadku, popełnić samobójstwo itp.’ zob. *umrzeć nienaturalną śmiercią; umrzeć (umierać) nieswoją (nie swoją) śmiercią* *umrijeti nasilnom smrću* (HJP umrijeti); *umrzeć gwałtowną śmiercią* (PHR 882, SFJP II 451), *umrzeć gwałtowną (nagłą) śmiercią* (KSJP umrzeć, SFJP II 451); *umierać gwałtowną śmiercią* (Wys 213), *umierać nagłą śmiercią* (Wys 213)

- **umrijeti (poginuti) kraj tuđeg plota** : **pod płotem umrzeć** ‘zginąć w skrajnej nędzy, porzucony przez wszystkich’ zob. *vmreti (krepati, crći) kak cucek pod [tuđem] plotom* *umrijeti (poginuti) kraj tuđeg plota* (Mat 476); *pod płotem umrzeć* (NKPP II 966, Wys 251)
{*Umarł gdzie pod płotem z głodu.* (NKPP II 966)}

- **umrijeti (crknuti) kao pas; vmrti kak cucek gwar.** ‘umrzeć nędznie, jak pies’
umrijeti (crknuti) kao pas (Mat 454), *vmrti kak cucek gwar.* (RĎG 95)

- **umrijeti na ulici** (RHJ 1307) ‘umrzeć nędznie’; dosł. ‘umrzeć na ulicy’

- **umrijeti u kutu** (Mat 300) ‘umrzeć zapomniany, porzucony przez ludzi’

- **vmreti (krepati, crći) kak cucek pod [tuđem] plotom gwar.** (FKKG 69) zob. *umrijeti (poginuti) kraj tuđeg plota* : *pod płotem umrzeć*

- **vmreti od jada gwar.** (FKKG 95) ‘wpaść w rozpacz, załamać się w jakiejś sytuacji’

- **vmrti brez reči gwar.** (RĎG 587) ‘umrzeć bez testamentu’

- ***vmrti med kruhi*** gwar. (FKKG 303) ‘umrzeć pomiędzy dwoma zbiorami żyta, kiedy brakuje chleba’

- ***na krzyżu umrzeć (umierać)*** (Wys 251) ‘umrzeć wskutek ukrzyżowania’ zob. *umrzeć na krzyżu świętym*

- ***pozwolić umrzeć*** (Wys 599) ‘pozostawić kogoś, aby zmarł, nie udzielając mu potrzebnej pomocy’

- ***umrzeć bezpotomnie*** ‘umrzeć bez następcy’ zob. *zgasnąć bezpotomnie* ♦ *Zgasnąć umrzeć bezpotomnie* (SFJP II 451), *umierać bezpotomnie* (KSJP *umrzeć*, Wys 216)
{*Gdy mąż umiera bezpotomnie, pozostawiając żonę i dalszych krewnych, przekazuje testamentem najczęściej cały swój majątek żonie, a dalszych krewnych usuwa od udziału w spadku; [...]* (ZPP 351)}

- ***umrzeć cicho*** (SFJP II 451, Wys 249) zob. *zgasnąć cicho* ♦ *Zgasnąć*

- ***umrzeć dla rodziny*** ♦ Rodzina

- ***umrzeć dla społeczeństwa*** ♦ Społeczeństwo

- ***umrzeć dla świata*** ♦ Svijet

- ***umrzeć na krzyżu świętym*** (Wys 251) – zwrot używany w przypadku śmierci Chrystusa; zob. *na krzyżu umrzeć (umierać)*

- ***umrzeć na miejscu*** (Wys 249) zob. *ostati na (u) mjestu mrtav; ostat (na mistu) mrtav; [ostati] na mestu mrtev* ♦ *Mrtav*

- ***umrzeć na polu bitwy*** (SFJP II 451, Wys 252) ‘stracić życie na wojnie’ zob. *umrzeć na polu chwały*

- ***umrzeć na polu chwały*** (Wys 252) zob. *umrzeć na polu bitwy*

- ***umrzeć nienaturalną śmiercią*** (SFJP II 451, Wys 243) zob. *umrijeti nasilnom smrću* : *umrzeć gwałtowną (nagłą) śmiercią; umrzeć (umierać) nieswoją (nie swoją) śmiercią*

- ***umrzeć po bohatersku; umrzeć jak bohater***
umrzeć po bohatersku (SFJP II 451, Wys 250), *umrzeć jak bohater* (KSJP *umrzeć*)

- ***umrzeć samotnie*** (SFJP II 451, Wys 249) ‘umrzeć sam, opuszczony przez ludzi’
{*I tam umierają. Często samotnie i jeszcze bardziej cierpiąc.* (OBP)}

- ***umrzeć sławnie*** (SFJP II 451, Wys 250)

- **umrzeć (umierać) nieswoją (nie swoją) śmiercią pot.** (SFJP II 451) zob. *umrijeti nasilnom smrću* : *umrzeć gwałtowną (nagłą) śmiercią; umrzeć nienaturalną śmiercią*
umrzeć nieswoją śmiercią pot. (SFJP II 451, Wys 243), *umrzeć nie swoją śmiercią pot.* (Krzyż 107), *umierać nieswoją śmiercią* (Wys 213)

- **umrzeć (umierać) w kwiecie wieku** (KSJP *umrzeć*, SFJP II 451) ‘umrzeć w najlepszym okresie życia’ zob. *umrzeć w rozkwicie; zgasnąć w kwiecie wieku* ♦ *Zgasnąć*
umrzeć w kwiecie wieku (KSJP *umrzeć*, SFJP II 451); *umierać w kwiecie wieku* (Wys 215), *umrzeć w kwiecie wieku* (Wys 248)

- **umrzeć (umierać) z honorem**

umrzeć z honorem (KSJP *umrzeć*, SFJP II 451), *umierać z honorem* (Wys 216)

- **umrzeć w czyjej pamięci** (Wys 768) ‘zostać zapomnianym’

- **umrzeć w Panu Bogu** (Wys 257) zob. *spocząć w Bogu* ♦ *Bog; preminuti [blago] u Gospodinu* : *spocząć (spoczywać) w Panu* ♦ *Gospodin*

- **umrzeć w pełni sił** (SFJP II 451) ‘umrzeć w młodym lub dojrzałym wieku’ zob. *zgasnąć w pełni sił* ♦ *Zgasnąć*

- **umrzeć w rozkwicie** (Wys 248) zob. *umrzeć (umierać) w kwiecie wieku; zgasnąć w kwiecie wieku* ♦ *Zgasnąć*

- **umrzeć z czymś imieniem na ustach** (Wys 250) ‘umrzeć myśląc oraz mówiąc o kimś drogim’

- **umrzeć za ojczyznę** (SFJP I 585, Wys 171) ‘położyć życie za wolność ojczyzny’

- **umrzeć zwyczajną (zwykłą) śmiercią; umrzeć śmiercią zwyczajną (zwykłą)** zob. *umrijeti naravnom smrću* : *umrzeć naturalną śmiercią*

umrzeć zwyczajną (zwykłą) śmiercią (Krzyż 107, SFJP II 451), *umrzeć zwyczajną śmiercią* (Wys 374), *umrzeć śmiercią zwyczajną* (Wys 243), *umrzeć śmiercią zwykłą* (Wys 243), *umrzeć zwykłą śmiercią* (Wys 374)

♠

- **Bolje je umrijeti nego prositi bibl. : Lepiej jest umrzeć niżli (niż) żeбраć bibl.** zob. *Ubóstwo śmierci się równa* ♦ *Ubóstwo*

Bolje je umrijeti nego prositi (BPH 110); *Lepiej jest umrzeć niżli żeбраć bibl.* (SS 72), *Lepiej jest umrzeć, niż żeбраć* (Wys 252)

{*Sinko, ne provodi prosjačkoga života! Radije umrijeti nego prosjačiti. Život čovjeka koji pogleda na tuđi stol ne može vrijediti kao pravi život.* (SP Sir 40, 28-29); *Mój synu, nie prowadź życia żebraczego, lepiej umrzeć niż żeбраć. Człowiek zdany na stół obcego nie może swego życia nazywać życiem.* (PŚ Syr 40, 28-29)}

- ***Er vele: Jes bolje jednome smrt podnijet ner stokrat na čas umrijet gwar. : Wolę raz umrzeć, niż codziennie umierać*** ‘lepiej umrzeć niż żyć nieszczęśliwie’

Er vele: Jes bolje jednome smrt podnijet ner stokrat na čas umrijet (PZGO 100); *Wolę raz umrzeć, niż codziennie umierać* (NKPP III 591)

- ***Jedan put je umrijeti*** (BPH 143) zob. *Człowiek raz się rodzi i raz umiera* ♦ *Roditi se*

- ***Jer ki godi nožem tira, pak od noža on umira : Gdzie radzi ostrzem grają, śmierć taniec zawodzi***

Jer ki godi nožem tira, pak od noža on umira (PZGO 123); *Gdzie radzi ostrzem grają, śmierć taniec zawodzi* (NKPP II 752, Wys 138)

- ***Radi kao da ćeš sto godina živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrieti : Na sto lat się obzierać, co dzień się śmierci spodziewaj*** (łac. *Tanquam perpetuo victurus, adito labore; et vitam, veluti cras moriturus, age*; ang. *Labor as long lived, pray as ever dying*)

Radi kao da ćeš sto godina živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrieti (KRP 234); *Na sto lat się obzierać, co dzień się śmierci spodziewaj* (NKPP III 451, Wys 134)

- ***Blago nomu ki je umra*** (DPR 682) ‘okazanie życzliwości wobec zmarłych’; dosł. ‘błogosławiony ten, który zmarł’

- ***Bolje je človeku umreti nego biti v pogovoru*** (PZGO 120) dosł. ‘lepiej człowiekowi umrzeć, niż być skłóconym’

- ***Dok smo, nek smo; kad umremo da se spominjemo*** (HNP 26, PZGO 542)

- ***Kaj čovik umire, ni, ki živi počeno gwar.*** (DPR 685) ‘nie umiera ten, kto żyje pocziwie’

- ***Ki umiru, veće ne ustaju*** (HNP, PZGO 102) dosł. ‘kto zmarł, już nie wstanie’

- ***Lipo je umra, samo je izdanija gwar.*** (Jak 34) ‘o kimś, kto umarł spokojnie, bez męki’; dosł. ‘ładnie zmarł, tylko wydał ostatnie tchnienie’

- ***Muka živjet, a žao umrijeti*** (PZGO 109) ‘pomimo iż życie czasem zdaje się męką, człowiek nie pragnie umrzeć’

- ***Pošten glas i slava nigdar ne umiru*** (PZGO 118) dosł. ‘pocziwy głos i sława nigdy nie umrą’

- ***Tko nije umro, uskrsnut ne more (ne može)*** dosł. ‘kto nie umrze, ten nie może zmartwychwstać’

Tko nije umro, uskrsnut ne more (PZGO 106), *Tko nije umro, uskrsnut’ ne more (ne može)* (BPH 137)

{*S njm smo dakle ukopani krštenjem u smrt; kao što uskrsnu Krist od mrtvih Očevom slavom, da tako i mi hodimo u novom životu. Jer kad smo s njim najduže združeni sličnošću njegove smrti, bit ćemo i uskrsnućem; [...]* (SP Rz 6,5)}

- ***Vsi umremo arch.; Sem e vmrti*** ‘wszyscy ludzie są śmiertelni’

Vsi umremo (PZGO 103); *Sem e vmrti* gwar. (RĎG 863)

- ***Zašto čovjek živi kad umrijet mora?*** (PZGO 110) dosł. ‘dlaczego człowiek żyje, kiedy musi umrzeć’

- ***Ani umrzeć, ani ożyć*** (NKPP III 589) ‘o chorym lub o skrajnej biedzie’

- ***Co dzień coś z nas umiera i coś w nas się rodzi*** (Wys 133) ‘człowiek zmienia się codziennie’

- ***Co umarło, nie żyje*** (NKPP III 589) ‘o czymś co przeminęło’

- ***Człowiek tyle razy umiera, ile razy traci swoich bliskich*** (Wys 177) ‘ból, jaki odczuwamy z powodu śmierci bliskich osób równy jest śmierci’

- ***Czy chcesz, czy nie chcesz, umrzeć musisz*** (NKPP III 589, Wys 361) ‘każdy musi umrzeć’

- ***Czy warto umierać za Gdańsk?***, M. Déat (SS 169) ‘tytuł artykułu z 1939 roku, w którym autor dowodzi, że nie warto bronić Polski przed Hitlerem, ponieważ to nie jest w interesie Francji’

- ***Harujesz, harujesz, umrzesz i nie skosztujesz*** (KP 386) ‘człowiek ciężko pracuje przez całe swe życie, a w końcu umrze i z tego wszystkiego niczego nie ma’

- ***I ten umrze, co się spieszy, i ten, co się nie spieszy*** (NKPP III 589, Wys 361) ‘śmierć jest przeznaczeniem każdego’

- ***Każdy umiera w samotności***, H. Fallada (SS 198, Wys 198) ‘tytuł powieści; w chwili śmierci każdy człowiek jest sam’

- ***Każdy obywatel ma obowiązek umrzeć za ojczyznę, nikt nie ma obowiązku kłamać dla niej***, C. L. de Secondat Montesquieu (SS 472)

- ***Kiedy kot umiera, myszy się cieszą*** (Wys 744) zob. *Po śmierci lisa kury nie płaczą* ♦ Smrt

- ***Kogo opuszczają pragnienia, temu pora umierać*** (KP 386) ‘umiera ten, który jest syty życia’

- ***Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny (moru) umrze*** ♦ Smrt

- ***Komuż nie strach pomyśleć, że umierać trzeba?*** (Wys 628) ‘myśl o śmierci wywołuje strach’

- **Kreć, wierć, a kiedy przyjdzie śmierć, to trzeba umrzeć** (NKPP II 204) ♦ Smrt
- **Kto [chce] umierać, ten księdza niech woła i kwita** (NKPP III 590)
- **Kto ma umrzeć, i w cebrze wody utonie** (NKPP III 590, Wys 178) zob. *Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny (moru) umrze* ♦ Smrt
- **Kto się umrzeć boi, temu śmierć w oczach ustawicznie stoi** (NKPP III 590) ‘strach przed śmiercią powoduje, że człowiek cały czas myśli o tym, że kiedyś będzie musiał umrzeć’
- **Kto umarł, ten żył kiedyś** (NKPP III 590, Wys 396) ‘to, co żyje, ulega śmierci’
- **Lepiej dobrze umrzeć, niż haniebnie żyć** (łac. *Bene mori praestat, quam turpiter vivere*) (KP 388)¹⁰⁶ ‘haniebne życie równe jest śmierci’ zob. *Lepiej umrzeć stojąc, niż żyć na kolanach; Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie* ♦ Smrt; *Lepszy zgon chwalebny niż życie zhańbione* ♦ Zgon
- **Lepiej dziesięć razy ciężko chorować, niż raz lekko umrzeć** (NKPP I 287) ‘życie jest cenne, trzeba się starać go uratować’
- **Lepiej krzypać niż umrzyć gwar.** (NKPP III 590) ‘lepiej chorować niż umrzeć’
- **Lepiej umrzeć stojąc, niż żyć na kolanach**, D. Ibárruri (SS 290, Wys 131) zob. *Lepiej dobrze umrzeć, niż haniebnie żyć; Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie* ♦ Smrt; *Lepszy zgon chwalebny niż życie zhańbione* ♦ Zgon
- **Lepiej umrzyć jako nie żyć gwar.** (NKPP III 590)
- **Młody [człowiek] może umrzeć, [a] stary musi** (niem. *Der Junge kann sterben, der Alte muss sterben*) ‘człowiek może umrzeć w każdej chwili, natomiast z upływem czasu jesteśmy coraz bliżej śmierci’ zob. *Stary musi, młody umrzeć może*
Młody może umrzeć, a stary musi (NKPP II 506), *Młody człowiek może umrzeć, stary musi* (Wys 359)
- **Mrą ludzie wszędzie i z nami tak będzie** (NKPP III 590) ‘wszyscy ludzie są śmiertelni’
- **Nagi się człowiek rodzi, nagi umiera** (Wys 197) zob. *Nagi smo na ovaj sviet došli, nagi ćemo s njega i otići* ♦ Svijet
- **Najwięcej ludzi umarło w łóżku** (NKPP III 590) ‘odpowiedź na przestrogi o grożącym niebezpieczeństwie’
- **Nie ten umarł, co pogrzebion, ale ten, co dobrego wspomnienia nie zostawił** (NKPP III 590, Wys 677)

¹⁰⁶ Przysłowie nawiązuje do wypowiedzi Tacyty: *Lepiej paść z godnością niż żyć w hańbie*.

{*Nie umarł ten, kto po sobie dobrą pamięć pozostawił.* (DzP/Kk 171 20703)}

- *Nie umiera stary ani młody, ale czasowy* (NKPP III 590) ‘każdy człowiek jest czasowym i dlatego musi umrzeć’

- *Ón w łóżku nie umrze* (NKPP III 590) ‘o człowieku niespokojnym lub awanturniku’

- *Pić, umrzeć, nie pić, umrzeć; to już lepiej pić i umrzeć* (NKPP II 855)

- *Raz tylko człowiek umiera* (NKPP III 590, Wys 366)

- *Raz tylko w życiu kochamy i raz tylko umieramy* (NKPP II 94, Wys 367)

- *Rodzi się nierówni, ale równi umieramy* (KP 390) ‘śmierć równa wszystkim’

- *Słodko i zaszczytnie jest umrzeć za ojczyznę*, Horacy: *Dulce et decorum est pro patria mori* (SS 284) ‘oddanie życia za ojczyznę to honor’

- *Stary musi, młody umrzeć może* (Wys 359) zob. *Młody [człowiek] może umrzeć, [a] stary musi*

- *Temu nie żal będzie umierać* (NKPP III 590) ‘o człowieku odważnym, który nie boi się śmierci’

- *Trzeba umrzeć mężnie*, J. Poniatowski (SS 536) ‘powiedziane w bitwie pod Lipskiem w 1813 roku; i w śmierci należy zachować godność i nie bać się’

- *Umarł darmodaj, nastał wydrwigrosz* (NKPP I 412, Wys 780)

- *Umarł dawno, co dawał darmo* (NKPP I 412, Wys 780)

- *Umarł, tylko zapomniał się przewrócić* (NKPP III 590)

- *Umierać musi, co ma żyć*, S. Wyspiański (SS 719) zob. *Tko se rodi, onaj će i umrieti* : *Kto się rodzi, umierać musi; Co się urodziło, umrzeć musi; Co się rodzi, to schodzi; Kto się urodzi, śmierć go nie omyli* ♦ *Roditi se*

- *Umierając człowiek nie ginie* (NKPP III 590) (łac. *Non omnis moriar*) ‘śmierć to nie koniec życia’

- *Umierającemu się nie odmawia* (NKPP III 591)

- *Umrzeć – zasnąć*, W. Shakespeare (SS 594)

- *Vita brevis, kiedy umrzesz, nigdy nie wiiesz gwar.* (NKPP III 591, Wys 353) ‘chwila śmierci nie jest znana’

- ***Wolę umrzeć; Umrzeć wolę, niżeli***

Wolę umrzeć (NKPP III 591), *Umrzeć wolę, niżeli* (Wys 619)

- ***Ze smakiem umiera, kogo swoi płaczą*** (NKPP III 591, Wys 198)

Ura (Vura gwar.) : Godzina

- ***smrtna vura gwar. : godzina śmierci*** ‘chwila czyjejs śmierci’ zob. *ostatnia (ostateczna) godzina (godzinka)*; *straszliwa godzina*

smrtna vura gwar. (FKKG 199, RĎG 777); *godzina śmierci* (Wys 206)

- ***ostatnia (ostateczna) godzina (godzinka) euf.*** zob. *smrtna vura : godzina śmierci*; *straszliwa godzina*

ostatnia godzina (KSJP ostatni, Wys 189), *ostateczna godzina euf.* (Eng 199, Wys 420), *ostatnia godzinka* (Wys 418)

{*Cały żywot dla pracy i dla swej rodziny/ Aż do ostatniej poświęcił godziny [...]* (Kolb 58-59)}

- ***straszliwa godzina euf.*** (Eng 119) zob. *smrtna vura : godzina śmierci*; *ostatnia (ostateczna) godzina*

- ***otkucala je komu posljednja ura : wybila czyjaś [ostatnia] godzina euf.*** ‘nadeszła chwila czyjejs śmierci’ zob. *przyszła na kogoś zła godzina*

otkucala je komu posljednja ura (PHR 241); *wybila czyjaś godzina* (Wys 205), *wybila czyjaś ostatnia godzina euf.* (KSJP wybić, PHR 241, WSFL 176, Wys 189), *wybila (czyjaś) ostatnia godzina euf.* (Eng 119)

- ***przyszła na kogoś zła godzina*** (Wys 205) zob. *otkucala je komu posljednja ura : wybila czyjaś [ostatnia] godzina*

♠

- ***Svakom dođe smrtna ura*** (An ura) ‘każdy musi umrzeć’

- ***Co godzina bliżej do śmierci*** (NKPP III 449, Wys 134) ‘z upływem czasu zbliżamy się ku śmierci’ zob. *Człowiek co dzień bliżej do śmierci*; *Co dzień człowiek śmierci bliżej* ♦ Dan

- ***Jeszcze nie wybila moja (ostatnia) godzina bibl.*** (CZPSS 84) ‘jeszcze nie przyszedł decydujący moment, czas zgonu’

{*Czego chcesz ode Mnie, niewiasto? Czyż nie nadeszła moja godzina?* (PŚ J 2,4)}

Uranak

- ***Bogu na uranak otić gwar.*** (FNIGH 459) ‘umrzeć’

Uskrsnuti

- ***uskrsnuti od mrtvih bibl.*** ♦ Mrtav

Usnać

- **usnąć na wieki** (SFJP II 474, Wys 233) zob. *spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać, odpoczywać) na wieki* ♦ Počivati; **zasnąć (usnąć) na wieki** ♦ Zasnąć

- **Usnął jak kurczę** (NKPP III 280) ‘umrzeć spokojnie, cicho’

Usta

- **Mrtva usta ne govore** (An mrtav, KRP 161, PZGO 102) ‘zmarły nie może być świadkiem’

Uvrijediti

- **do smrti uvrijediti koga** (Mat 623, SHF 66) ‘bardzo kogoś obrazić’ zob. *śmiertelna obraza* ♦ Obraza

- **uvrijediti se do smrti : obrazić się na śmierć i życie** ‘bardzo się obrazić’ zob. *śmiertelna obraza* ♦ Obraza

uvrijediti se do smrti (An smrt); *obrazić się na śmierć i życie* (Wys 759)

V

Val : Fala

- **mrtvi valovi : martwa fala** ‘duża, łagodna fala powstała wskutek długotrwałego wiatru’ zob. *mrtva moreta* ♦ Moreta

mrtvi valovi (DPR 260); *martwa fala* (KSJP martwy, Wys 783)

- **Fala, od której nie ma powrotu mit.** (Kop 1115) (łac. *irremeabilis unda*, Wergiliusz) ‘śmierć; dotyczy wód Styksu’

Vječnost : Wieczność

- **preseliti se u vječnost : pójść (odejść, przenieść się) do wieczności; odejść w wieczność** podn. euf. zob. *Preselio se u vječnost*

preseliti se u vječnost (SHF 65, SD); *pójść do wieczności* (SFJP I 741), *przenieść się do wieczności* podn. (Eng 121, Kop 264, SFJP I 765, WSF 414, Wys 55), *odejść do wieczności* euf. (Eng 120); *odejść w wieczność* (SFJP II 551)

{*Ponizno te molimo,/ da oni za koje odlučismo moliti/ i koji ili još sada žive u svijetu/ ili su se već preselili u vječnost,/ po zagovoru sviju svetih tvojih,/ milostivo zadobiju oproštenje svih svojih grijeha.* (Spro 131); *Tiho se preselio u vječnost cijenjeni nadbiskup u miru, počasni građanin Grada Solina msgr. Ante Jurić* (SD 21957/49); *W dniu 20 lutego 2012 roku odszedł do wieczności/ Jerzy Gniewkowski/ aktor teatrów śląskich/ blisko związany z Krakowem.* (GW/Kr 48 7473/12)}

- **Preselio se u vječnost** (An vječnost) zob. *preseliti se u vječnost : pójść (odejść, przenieść się) do wieczności; odejść w wieczność*

Vjenčanje

- *Vjenčanje ne driješi no samo smrt bibl. (BPH 132) 'ślub trwa do śmierci'*

Vjerovati

- *Ja sam uskrснуće i život, tko vjeruje u mene, ako i umre, živjet će bibl. (J 11,25) (JL, SD, NHE)¹⁰⁷*

{[...] jedini bezgrešni/ čovjek ovoga svijeta između ostalog rekao je: „ja/ sam put, istina i život. tko god vjeruje u mene i ako/ umre, živjet će”. (NHE 121/634)}

Voda : Woda, Pot

- *martvo (mortvo) voda gwar. : śmiertelny pot; pot śmiertelny* '1. występujący w agonii; 2. występujący w wyniku wielkiego strachu'

martvo (mortvo) voda gwar. (LVJ 283); śmiertelny pot (KSJP śmiertelny, SFJP II 310, Wys 221), pot śmiertelny (Wys 221)

- *mrtva voda : martwa woda* 1. 'woda stojąca, bez dopływu świeżej wody'; w języku chorwackim: 2. 'zimny pot ze strachu'; 3. 'apatyczne, nieaktywne społeczeństwo' zob. *mrtvo (martvu) more* ♦ More

mrtva voda (Mat 748); martwa woda (KSJP martwy, Wys 783)

- *Kako voda posekne v zemlju, tako i mi (PZGO 550)* dosł. 'tak jak woda zanika w ziemi, tak i my'

Vrag : Diabel

- *otići k vragu razg. euf. : pójść do diabła żart.* 'umrzeć'

otići k vragu razg. euf. (An otići); pójść do diabła żart. (Eng 122)

- *diabli wzięli kogoś pot.* 'ktoś zginął, umarł'

diabli wzięli kogoś pot. (WSF 67), diabli kogo wzięli (SFJP I 170), diabli go wzięli (Eng 122)

Vreden gwar.

- *vreden kak tri mrtva gwar. (RĎG 771)* 'ktoś leniwy'; dosł. 'pracowity jak trzech zmarłych'

Vrijeme : Czas

- *Czas dziađ, ale z kosq* (NKPP I 355) 'im starszy jest człowiek, tym jest bliższy śmierci'

- *Czas mija, śmierć się przybliża* (Wys 134) zob. *Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Czas upływa, śmierć się zbliża; Czas za czasem, śmierć za pasem*

¹⁰⁷ JL 4920/50; SD 21 935/41; 21 936/48; 21 939/38; 21 940/40; 21 941/49; 21942/45; 21 952/49; 21957/ 46, 48; 21958/42; NHE 116/611; 121/634.

- *Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka* (Kop 179, Wys 353)¹⁰⁸ zob. *Czas mija, śmierć się przybliża; Czas upływa, śmierć się zbliża; Czas za czasem, śmierć za pasem*

- *Czas upływa, śmierć się zbliża* (Wys 134) zob. *Czas mija, śmierć się przybliża; Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Czas za czasem, śmierć za pasem*

- *Czas za czasem, śmierć za pasem* zob. *Czas mija, śmierć się przybliża; Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Czas upływa, śmierć się zbliża; Dan za danom, smrt za vratom* ♦ Dan

W

Wachta

- *odejść na wieczną wachtę* (Wys 236) – zwrot używany w przypadku śmierci marynarza

Wdzięczność

- *wdzięczność [aż] do [samej] śmierci* ‘ogromna wdzięczność’

wdzięczność do śmierci (Wys 166), *wdzięczność aż do śmierci* (Wys 166), *wdzięczność do samej śmierci* (Wys 166)

Widownia

- *zniknąć z widowni* (Wys 236) ‘umrzeć’

Widzieć

- *widzieć śmierć (przed oczyma)* (SFJP II 308) ‘czuć, że zbliża się koniec życia’

Wiek

- *dokonać wieku* (KSJP dokonać; SFJP II 557) ‘umrzeć’

- *dożyć swego wieku* (Kop 264) ‘umrzeć’

Wierny

- *wierny do śmierci* (SFJP II 308, Wys 165) ‘wierny do końca życia’

Wiersz

- *wiersze na śmierć* (SFJP II 308) ‘wiersze poświęcone pamięci zmarłego’

Większość

- *Przylączył się do większości*, Petroniusz Arbiter (SS 519) ‘umarł’

Władza

- *władza życia i śmierci* (SFJP II 307, Wys 759) ‘nieograniczona władza nad kimś’

108 KOP, s. 179: „przysł. wywodzące się ze średniowiecza, kiedy mawiano: *tempus fugit, aeternitas manet* łac., czas ucieka, wieczność trwa”.

{*Prawo odebrało szlachcicowi władzę życia i śmierci nad chłopem dopiero w 1768 r.* (SFJP II 307)}

Wolny

- *Kto przeżyje, wolnym będzie,/ Kto umiera, wolnym już!*, C. F. Delavigne (SS 171) ‘ostatnie wiersze Warszawianki (1831), pieśni motywowanej powstaniem listopadowym, zachęcającej do walki z nieprzyjacielem’

Wrota

- *wrota śmierci* (Wys 124) ‘określenie zaświatów występujące w *Starym Testamencie*’

- *przekroczyć wrota niebieskie żart.* (Eng 122) ‘umrzeć’ zob. *przekroczyć niebieskie podwoje*

♦ Podwoje

- *wrócić kogo od wrót śmierci* (Wys 179) ‘uratować komuś życie’ zob. *wydrzeć kogoś śmierci*

♦ Smrt; wyrwać kogo ze szponów śmierci ♦ Szpon

Wstyd

- *umierać ze wstydu* ‘określenie dużego wstydu’

umrijeti (umirati) od stida; umierać ze wstydu (SFJP II 451, Wys 227), *umarlby ze wstydu* (NKPP III 785)

Wymeldować się

- *wymeldować się na stałe pot. żart.* (Eng 121) ‘umrzeć’

Z

Zaboraviti : Zapomnieć

- *zaboraviti [na što] kao na smrt : zapomnieć o czymś (jak) na śmierć* ‘zupełnie o czymś zapomnieć’ zob. *Zapomniał na śmierć*

zaboraviti kao na smrt (SHF 67); *zapomnieć o czymś na śmierć* (WSFL 176), *zapomnieć o czymś jak na śmierć* (WSF 543), *zapomnieć (o czym) (jak) na śmierć* (Wys 772)

- *Zapomniał na śmierć gwar.* (SGWK V 350) zob. *zaboraviti [na što] kao na smrt : zapomnieć o czymś (jak) na śmierć*

Zagadać

- *zagadać kogoś na śmierć* (WSF 543, Wys 775) ‘nie pozwolić komuś dojść do głosu’

Zagadać się

- *zagadać się na śmierć* (WSF 543, Wys 775) ‘rozmawiając stracić poczucie czasu’

Zagadnienie

- **zagadnienie życia i śmierci** (Wys 123) zob. *pitānje žīvota i (ili) smrti : kwestia życia i śmierci* ♦ *Pitanje; sprawa życia i śmierci* ♦ *Sprawa*

Zagłaskiwać (Zagłaskać)

- **zagłaskiwać (zagłaskać) kogoś (coś) na śmierć** ‘zamęczać kogoś nadmierną miłością’
zagłaskiwać (zagłaskać) na śmierć (WSFL 176)

Zagniewany

- **śmiertelnie zagniewany** (KSJP śmiertelnie) ‘bardzo zagniewany’

Zaljubljen

- **smrtno zaljubljen : śmiertelnie zakochany** zob. *zakochany na śmierć; zakochać się na śmierć/ zakochać się śmiertelnie* ♦ *Zakochać się smrtno zaljubljen* (An smrtno, RHJ 1152); *śmiertelnie zakochany* (Wys 761)

- **zakochany na śmierć** (Wys 772) zob. *smrtno zaljubljen : śmiertelnie zakochany; zakochać się na śmierć/ zakochać się śmiertelnie* ♦ *Zakochać się*

Zakochać się

- **zakochać się na śmierć; zakochać się śmiertelnie** (NKPP II 95, WSF 666) ‘bardzo się zakochać’ zob. *smrtno zaljubljen : śmiertelnie zakochany; zakochany na śmierć* ♦ *Zaljubljen zakochać się na śmierć (śmiertelnie)* (NKPP II 95, WSF 666, Wys 772) ‘bardzo się zakochać’

Zamartwiać się

- **zamartwiać się na śmierć** ‘nadmiernie się troszczyć o coś’
zamartwiać się na śmierć (WSF 543, WSFL 176, Wys 227)

Zamilknąć

- **zamilknąć na wieki** (Eng 124) ‘umrzeć’

Zanudzić

- **zanudzić kogoś na śmierć** (WSF 543, Wys 772) ‘bardzo kogoś zanudzić, zmęczyć’ zob. *izgnjaviti koga na mrtvo* ♦ *Izgnjaviti*

Zanudzić się

- **zanudzić się na śmierć** (NKPP II 658, WSF 543, Wys 772) ‘bardzo się nudzić’

Zasnąć

- **zasnąć na wieki euf.** ‘umrzeć’ zob. *usnąć na wieki* ♦ *Usnąć; spocząć wiecznie; spocząć (spoczywać, odpoczywać) na wieki* ♦ *Počivati zasnąć na wieki* (Eng 121, KSJP zasnąć, Kop 264, WSF 675), *zasnąć na wieki* (SFJP II 779, Wys 233)

- **zasnąć na zawsze** (SFJP II 779) zob. *spocząć (spoczywać) na zawsze* ♦ *Počivati*

- **zasnąć w Bogu** ♦ *Bog*

- *zasnąć w Panu* ♦ Gospodin

Zaświaty

- *przenieść się w zaświaty* podn. rel. ‘według wierzeń religijnych: pójść po śmierci do świata pozagrobowego’

przenieść się w zaświaty podn. rel. (PHR 1032, WSF 414)

Zavoj : Zakręt

- *zavoj smrti : zakręt śmierci* ‘bardzo niebezpieczny zakręt drogi’

zavoj smrti (PHR 841); *zakręt śmierci* (KSJP, PHR 841, SFJP 308, WSF 667, Wys 773)

Zazdrość

- *umierać od zazdrości* (Wys 227) ‘być bardzo zazdrosnym’

Zażerać się

- *zażerać się na śmierć* (WSFL 177) ‘nadmiernie jeść’

Ząb

- *wyszczерzyć zęby* (Wys 234) ‘umrzeć’

Zblednąć

- *zblednąć jak śmierć* zob. *blijed kao smrt; blid ka smrt; bled kak smrt : blady jak śmierć; smrtno blijed : śmiertelnie (trupio, jak trup) blady* ♦ Blijed

(KSJP śmierć, SFJP II 308, Wys 429)

- *zblednąć jak śmiertelna chusta* (SFJP II 309, Wys 480) zob. *blady jak śmiertelna chusta* ♦ Blijed

♠

- *Zbladł, jak czecheł śmiertelny gwar.* (SGPK I 275)

Zejście

- *zejście ze (z tego) świata* med. ‘zgon’ zob. *odlazak s ovoga svijeta* ♦ Odlazak

zejście ze świata (PHR 1056), *zejście z tego świata* med. (SFJP II 819)

Zemlja : Ziemia

- *mrtva zemlja* (An zemlja) ‘ziemia, która przez długi czas nie była uprawiana’

- *biti pod [crnom] zemljom : spocząć pod ziemią* ‘być martwym’

biti pod [crnom] zemljom (SHF 65); *spocząć pod ziemią* (SFJP II 172)

- *otići pod [crnu] zemlju* podn. : *iść (pójść) do ziemi* ‘umrzeć, być pochowanym’

otići pod [crnu] zemlju (Mat 784, SHF 65); *iść do ziemi* (SFJP I 295), *pójść do ziemi* (Eng 124, HPFR 46, SFJP I 741), *iść (pójść) do ziemi* (WSF 132, Wys 237)

{*Stotine boraca za slobodu otišlo je pod crnu zemlju, čula se riječ govornika.* (Mat 784)}

- ***bit crna zemlja gwar.*** (FNIGH 395) ‘być martwym’; dosł. ‘być czarną ziemią’

- ***primila koga zemlja podn. : ziemi dać ciało*** ‘umrzeć, być pochowanym’

primila koga zemlja podn. (Mat 784); *ziemi dać ciało* (Wys 235)

{*Najprije oca, a potom i djeda primila je zemlja.* (Mat 784)}

- ***leći u crnu zemlju : leżeć w ziemi*** ‘być martwym’

leći u crnu zemlju (RHJ 1425); *leżeć w ziemi* (Wys 17)

- ***pokrila (je) [crna] zemlja koga*** ‘umrzeć, być pochowanym’

pokrila [crna] zemlja koga (SHF 65), *pokrila (koga) crna zemlja* (Mat 784)

{*Jak sam kao zemlja koja me rodila,/ Vječan kao zemlja koja me pokrila* D. Tadijanović) (NHE 287/1622)}

- ***gnić w ziemi posp.*** (Eng 124, SFJP II 836, Wys 17) zob. *gryźć ziemię*

- ***gryźć ziemię*** (Eng 124, Wys 55) ‘umrzeć; być pogrzebanym’ zob. *gnić w ziemi*

- ***opuścić ziemię*** (SFJP I 610) ‘umrzeć’ zob. *opuścić ten padół ziemski* ♦ *Padół*

- ***porzucić ziemię euf.*** (Eng 120) zob. *porzucić [ten] świat* ♦ *Svijet*; *porzucić to życie* ♦ *Život*;

- ***powrócić do ziemi*** (Eng 124) ‘umrzeć; być pogrzebanym’

{*W pocie czoła będziesz chleb swój spożywał, dopóki nie wrócisz do ziemi, gdyż z niej wzięty zostałeś.* (PŚ Rdz 3,19)}

- ***spocząć na poświęconej ziemi*** (SFJP II 172) zob. *spocząć na cmentarzu* ♦ *Cmentarz*

{*Wtedy rodzina zmarłego, wyłączonego w ten sposób ze społeczności, starała się, o ile było to możliwe, w jego imieniu naprawić jego błędy i pojednać go z Kościołem: sprawa czasami ciągnęła się bardzo długo; znany jest przypadek pewnego ekskomunikowanego prałata, który czekał osiemdziesiąt lat w ołowianej trumnie, złożonej w pewnym zamku, na zezwolenie, aby w końcu spoczął w poświęconej ziemi.* (Ar1 58)}

- ***spocząć (spoczywać) w [rodzinnej] ziemi podn. euf.*** ‘umrzeć; być pochowanym’

spocząć w ziemi podn. euf. (Eng 121), *spoczywać w ziemi podn.* (Wys 17), *spocząć w rodzinnej ziemi* (Eng 124)

- ***zejść z tej ziemi euf.*** (Eng 120) zob. *zejść z [tego] świata* ♦ *Svijet*

♠

- ***Nemreš živ v zemlju gwar.*** (FKKG 302) ‘nie można umrzeć przed czasem’

- *Zemlja hrani, zemlja i sahrani* (HNP 29, PZGO 103) dosł. ‘ziemia karmi, ziemia i pochowa’
- *Zemlja je dobar i vikovit pokrov* (PZGO 104) dosł. ‘ziemia jest dobrym i trwałym nakryciem’

Zemsta

- *śmiertelna zemsta* (PHR 841, SFJP II 310) ‘zemsta, której celem jest zgładzenie przeciwnika’

Zgasnąć

- *zgasnąć bez bólu* (SFJP II 824, Wys 249) ‘umrzeć bez cierpień’ zob. *zgasnąć bez cierpień*
- *zgasnąć bez cierpień* (SFJP II 824, Wys 249) zob. *zgasnąć bez bólu*
- *zgasnąć bezpotomnie* (SFJP II 824, Wys 249) zob. *umrzeć bezpotomnie* ♦ Umrzeć
- *zgasnąć cicho* (SFJP II 824, Wys 249) zob. *umrzeć cicho* ♦ Umrzeć
- *zgasnąć na czyim ręku (czyich rękach)* ‘umrzeć na czyich rękach’
zgasnąć na czyim ręku (Wys 249), *zgasnąć na czyich rękach* (SFJP II 824)
- *zgasnąć przedwcześnie* (KSJP *zgasnąć*, SFJP II 824)
{*Zgasła zbyt wcześnie, której żywot święty/ Godzien, by od wszystkich pań za przykład był wzięty.* (Kolb 76)}
- *zgasnąć w kwiecie wieku* (SFJP II 824) zob. *umrzeć (umierać) w kwiecie wieku; umrzeć w rozkwicie* ♦ Umrzeć
- *zgasnąć w pełni sił* (SFJP II 824) zob. *umrzeć w pełni sił* ♦ Umrjeti
- *zgasnąć wskutek choroby* (SFJP II 824) ‘umrzeć wskutek choroby’

Zgon

- *Lepszy zgon chwalebny niż życie zhańbione* (Wys 131) zob. *Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie* ♦ Smrt; *Lepiej dobrze umrzeć, niż haniebnie żyć; Lepiej umrzeć stojąc, niż żyć na kolanach* ♦ Umrjeti

Zły

- *gorszy niż krakowska śmierć* (NKPP III 450, Wys) ‘źle wyglądać, być bladym, chudym’

Zmagać się

- *zmagać się ze śmiercią* (KSJP *śmierć*, WSF 542) zob. *borba sa smrću : walka ze śmiercią; smrtna borba* ♦ Borba; *boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią* ♦ Boriti se

Znak

- *śmiertelne znaki* (SFJP II 310, Wys 221) ‘oznaki zbliżającej się śmierci’

Znużenie

- *umierać (padać) ze znużenia* (Wys 227) ‘być bardzo zmęczonym’

Zvon

- *martvi (martvaski) zvon gwar.* (LVJ 282) ‘dzwon żałobny’

Zwycięzca

- *Zwycięzca śmierci chrześc.* (Wys 634) – określenie Chrystusa po jego zmartwychwstaniu

Zwyciężyć

- *zwyciężyć śmierć* (SFJP II 308) ‘uratować się od śmierci, zwykle w przypadku ciężkiej choroby’

{*I nie przemożesz doli, mizeroto, nie przezwyciężysz śmierci, nie...* (Chł 473)}

Ž

Žedan

- *mrtav žedan* (RHJ 618) ‘bardzo spragniony’

Žed : Pragnienie

- *umirati (skapavati) od žeđi; umriti (krepati) o žeđi gwar. : konać z pragnienia* ‘być bardzo spragnionym’ zob. *Umrijeh od žeđi*

umirati (skapavati) od žeđi (HRUFR 147), *umriti (krepati) o žeđi gwar.* (DPR 219); *konać z pragnienia* (SFJP I 339)

♠

- *Umrijeh od žeđi* (An umrijeti) zob. *umirati (skapavati) od žeđi; umriti (krepati) o žeđi : konać z pragnienia*

Žičkot¹⁰⁹

- *otiti na Žičkot gwar.* (RDG 847) ‘umrzeć; zostać pogrzebanym’

Žiće : Żywot

- *okončati (skončati) žiće przestarz. : skończyć (zakończyć) żywot przestarz.* zob. *okončati (skončati) život : zakończyć (skończyć) życie* ♦ *Život*

skončati (okončati) žiće (PHR 149); *skończyć (zakończyć) żywot* książk. (SFJP II 904)

{*Kieruje się więc ich do domów albo hospicjów. Tam jednak niewielu kończy swój żywot – przed śmiercią rodziny przywożą ich z powrotem do szpitala – aż 70 proc. wszystkich przewlekłe chorych ponownie trafia na oddział intensywnej terapii lub onkologii.* (OBP)}

- *dać żywot przestarz.* (SFJP II 904) zob. *dati (davati) [svoj] život : oddać życie* ♦ *Život*

109 Nazwa wzgórza w mieście Đurđevac, na którym znajduje się cmentarz.

- **dokończyć (dokonać) żywota [swego] daw.** ‘umrzeć’ zob. *dokonać życia* ♦ Život
dokonać żywota daw. (Ben 731, Eng 119, Krzyż 108, SFJP II 904, Wys 232), *dokończyć żywota* (SFJP II 904), *dokończyć żywota (swego)* (Wys 232)

- **skończyć dni żywota** ♦ Dan

♠

- **Jaki człowiek, taką rzecz, jaki żywot, taką śmierć gwar.** (NKPP I 382, Wys 130) ‘życie, jakie prowadzimy determinuje sposób, w jaki umieramy’ zob. *Kakvo življenje, takva smert : Jakie žycie, taka śmierć; Jakie žycie człowiek wieździe, taki koniec jego będzie* ♦ Život

- **Lepsza jedna świeca za żywota niż po śmierci sto** (Wys 132) zob. *Lepszy grosz za żywota niż tysiąc po śmierci; Lepsza kopa za żywota jak po śmierci dwie*

- **Lepsza kopa za żywota jak po śmierci dwie** (NKPP III 994, Wys 133) zob. *Lepszy grosz za żywota niż tysiąc po śmierci; Lepsza jedna świeca za żywota niż po śmierci sto*

- **Lepszy grosz za żywota niż tysiąc po śmierci** (Wys 132) ‘życie trzeba szanować’ zob. *Lepsza jedna świeca za żywota niż po śmierci sto; Lepsza kopa za żywota jak po śmierci dwie*

- **Lepszy słomiany żywot niżli jedwabna śmierć** (NKPP III 451, Wys 130) ‘życie jest każdemu miłe, bez względu na jego jakość’ zob. *Lepszy żywot lyczany niż jedwabna śmierć*

- **Lepszy żywot lyczany niż jedwabna śmierć** (Wys 130) zob. *Lepszy słomiany żywot niżli jedwabna śmierć*

- **Żywot ludzki – bieg do śmierci** (NKPP III 994, Wys 126) zob. *Życie jest tylko wędrówką ku śmierci* ♦ Život; *bieg śmiertelny* ♦ Bieg

- **Żywot sromotny równy śmierci** (Wys 130)

Živ : Żywy

- **ni živ ni mrtav** (gwar. *mrtev*) ‘1. ktoś bardzo zmęczony’; 2. ‘o kimś bardzo przestraszonym’; 3. ‘w żadnym przypadku, za żadną cenę’
ni živ ni mrtav (An živ, HFR 362, HJP živ, Mat 803), *ni živ ni mrtev* gwar. (FKKG 207)

- **odejść spośród żywych** (Krzyż 108) ‘umrzeć’

- **pożegnać się z żywymi euf.** (Eng 120, Krzyż 108) ‘umrzeć’

♠

- **Ne triba se bojati mrtvih nego živih** (DPR 688) dosł. ‘nie trzeba się bać zmarłych, lecz żywych’

- **O żywych rzadko gadaj, a o umarłych nigdy** (NKPP III 996)

- *Žywi naležq do žywyh, umarli naležq do Boga* (Wys 140)
- *Žywy dąży do chleba, a umarli do nieba* (NKPP III 996, Wys 154)

Živjeti : Žyć

- *Kako je rečeno; tako živi kako da bi hotel jutre umreti gwar. : Tak rób, jakbyś miał wiecznie żyć, [a] żyj tak, jakbyś miał jutro umrzeć* ‘człowiek powinien ciągle mieć na myśli fakt, że musi umrzeć’

Kako je rečeno; tako živi kako da bi hotel jutre umreti (HNP 16); *Tak rób, jakbyś miał wiecznie żyć, tak żyj jakbyś miał jutro umrzeć* (Wys 127), *Tak rób, jakbyś miał wiecznie żyć, a żyj tak, jakbyś miał jutro umrzeć* (NKPP III 975)

- *Co żyje, umrzeć musi* (NKPP III 972, Wys 142)
{*Tu Jest Spokój Mój./ Pokojem Jest Mój Grób./ Kto Žyje Umzeć Musi./ Tak Powiedział Bóg.* (Kolb 134)}

- *Jak kto żyje, tak umiera* (NKPP III 973) ‘sposób, w jaki prowadzimy życie warunkuje sposób, w jaki umieramy’

- *Jak na tym świecie żyjesz, tak na tamtym użyjesz* (NKPP III 973)

- *Kto święcie żyje, święcie umrze* (Wys 631) ‘cnotliwe życie jest warunkiem dla dobrej śmierci’

- *Kto żyjąc płacze, śmiejąc się umiera* (NKPP III 974) ‘śmierć jest ratunkiem dla tych, których życie było bardzo ciężkie’

- *Kto żyje za szybko, schodzi do grobu za prędko* (NKPP III 974)

Život (Življenje, Življenje) : Życie

- *između života i smrti : między życiem a [i] śmiercią* ‘pozycja lub stan, w którym życie jest zagrożone’

između života i smrti (An život, HFR 364); *między życiem a śmiercią* (NKPP III 970), *między życiem i śmiercią* (Wys 136)

{*Ona se gubi gleda li se samo s druge strane, kad rezultat leži u lokvi krvi, jer iz te perspektive svaka suptilnija razlika osim one između života i smrti gubi na snazi. Svime time bavi se drama „Pitanje časti” [...] (VIJ 398/20)}*

- *miłość na śmierć i życie* (WSFL 170) ‘miłość głęboka, gotowa do pokonania wszelkich życiowych przeszkód’

- *biti između života i smrti : być (znajdować się) między (pomiędzy) życiem a śmiercią* ‘być w ciężkim stanie, grożącym śmiercią (zwykle o ciężko chorym)’ zob. *lebdjeti između života i smrti : balansować pomiędzy życiem a śmiercią; leżeć między (pomiędzy) życiem a śmiercią*

biti između života i smrti (Mat 805, RHJ 1446, SHF 57); *być między życiem a śmiercią* (KSJP śmierć, WSF 542), *być między (pomiędzy) życiem a śmiercią* (Wys 136), *między życiem a śmiercią być (znajdować się)* (Wys 194)

- ***dati (davati) [svoj] život : oddać życie*** ‘umrzeć; zwrot najczęściej używany w przypadku ofiarowania życia w jakimś szlachetnym celu, np. za wolność kraju’ zob. *dać żywot* ♦ *Žiće dati (davati) (svoj) život* (HFR 364, NHE); *oddać życie* (Kop 264, Wys 235)

{*Ja život dadoh/ da svane sloboda/ za radost i mir/ Hrvatskog nam roda* (NHE 133/709); *Oni predvode i veoma masovni otpor protiv okupatora u Drugome svjetskome ratu. U njemu su Šepuriniani podnijeli teške žrtve: preko stotinu dalo ih je živote bilo kao vojnici ili kao žrtve fašističkog terora.* (Šep 49); *Panie, dlaczego już teraz nie mogę pójść za Tobą? Życie moje oddam za Ciebie.* (PŚ J 13,37); *Wówczas zaintonowała hymn do Ducha Świętego „Veni Creator Spiritus”.* *Najmłodsza zakonnica oddała życie jako pierwsza.* (Kap 120)}

- ***lebdjeti između života i smrti : balansować pomiędzy życiem a śmiercią*** zob. *biti između života i smrti : być między życiem a śmiercią; leżeć między (pomiędzy) życiem a śmiercią* *lebdjeti između života i smrti* (Mat 806, SHF 57); *balansować pomiędzy życiem a śmiercią* (Wys 136)

- ***okončati (skončati) život : zakończyć (skończyć) życie*** zob. *okončati (skončati) žiće : skończyć (zakończyć) żywot* ♦ *Žiće*

okončati život (PHR 991), *skončati (okončati) život* (PHR 149); *zakończyć życie* (KSJP życie, PHR 991, WSF 714, Wys 55), *skończyć życie* (Eng 119, SFJP II 126, Wys 232), *skończyć (zakończyć) życie* książk. (SFJP II 897)

{*Elwira wstępuje do klasztoru, aby tam zakończyć życie, a sługa Leporello udaje się do „gospody, aby tam znaleźć lepszego pana”.* (Kap 128)}

- ***rastati se (oprostiti se) sa životom; rastati se od života : rozstać się (rozstawać się, pożegnać się, żegnać się) z życiem*** przestarz. książk. euf. ‘umrzeć’

rastati se sa životom (An život, RHJ 1446), *oprostiti se sa životom* (RHJ 1446); *rastati se od života* (PHR 758); *rozstać się z życiem* przestarz. książk. euf. (Eng 120, KSJP rozstać się, PHR 758, SFJP II 897, Wys 235), *rozstawać się z życiem* (Wys 218), *rozstać (pożegnać się) z życiem* (WSF 714), *żegnać się z życiem* (Wys 218), *pożegnać się z życiem* (Wys 235), *żegnać się (pożegnać się) z życiem* (WSFL 177)

{*Kad se tako prvi rastao sa svojim životom, dovedoše drugoga na muke.* (SP II Mak 7,7); [...] *Trideset i prva godina mi nastade, sa životom/ ovim se rastade.* [...] (NHE 67/328); *Mulat rozstawał się z życiem, życiem, na którym przecież mu zależało, bo był zmysłowy i silny.* (Ar1 41)}

- ***nema komu (ni) života ni smrti gwar.*** ‘o kimś śmiertelnie chorym; ktoś się znajduje w bardzo złej sytuacji’

nema (ni) života ni smrti komu (FNIGH 364), *nema komu ni života ni smrti gwar.* (FKKG 207)

- **život se čiji ugasio** (NHE)¹¹⁰ ‘życie zgasło w kimś, ktoś zmarł’

{*Ni slutio nisi da će se ugasiti tvoj život./ Zašto je tako moralo biti,/ zašto se tvoj život morao ugasiti.* (NHE 13/27)}

- **dokonać życia (życie) podn. książk. euf.** zob. *dokończyć (dokonać) żywota [swego]* ♦ *Žiće dokonać życia* euf. (Kop 264, PHR 149, SFJP II 897, KSJP dokonać, WSF 73, Wys 232), *dokonać życie* (Wys 235)

- **leżeć między (pomiędzy) życiem a śmiercią** (Wys 136) ‘być ciężko chorym’ zob. *biti između života i smrti : być (znajdować się) między (pomiędzy) życiem a śmiercią; lebdjeti između života i smrti : balansować pomiędzy życiem a śmiercią*

- **odejść na lepszy żywot z tego świata podn.** (Eng 121) ‘umrzeć; przenieść się po śmierci do lepszego świata’

- **porzucić to życie** (SFJP I 724, Wys 239) zob. *porzucić [ten] świat; ♦ Svijet; porzucić ziemię ♦ Zemlja;*

- **walczyć między (pomiędzy) życiem i śmiercią** (Wys 136) zob. ‘być w ciężkim stanie grożącym utratą życia’

- **wyzionąć życie daw.** (SFJP II 897)

- **życie z kogoś uszło** ‘ktoś zmarł’ zob. *Życie z niego uchodzi*
życie z kogoś uszło (WSF 714), *życie uszło z kogo* (Eng 124)

♠

- **Kakvo življenje, takva smert : Jakie życie, taka śmierć** zob. *Jakie życie człowiek wie, taki koniec jego będzie; Jaki człowiek, taką rzecz, jaki żywot, taką śmierć* ♦ *Žiće Kakvo življenje, takva smert* (Wys 130); *Jakie życie, taka śmierć* (KP 386, NKPP III 450, SFJP II 900, Wys 130)

- **Življenje – trpljenje, smrt odrešenje : Komu życie ciężkie, ziemia będzie lekka**
Življenje – trpljenje, smrt odrešenje (NHE 343); *Komu życie ciężkie, ziemia będzie lekka* (NKPP III, 970)

- **Bolja je smrt nego gorak život i počinak vječni nego trajna bolest** (BPH 110)

- **Ne boj se smrti, već zla života** (PZGO 923)

110 NHE 13/27; 3/137; 86/432; 255/1423; 185/1004; 194/1062; 209/1155; 255/1423; SD 21 939/41; 21 941/39; 21 947/43; 21 954/40; 21 957/44.

- ***Jakie życie człowiek wie, taki koniec jego będzie*** (Wys 130) ‘jakość życia uwarunkowuje sposób, w jaki umieramy’ zob. *Jakie życie, taka śmierć; Jaki człowiek, taką rzecz, jaki żywot, taką śmierć* ♦ *Žiće*

- ***Jedno jest wszystkich weszcie do żywota i jednakie zeszcie arch.*** (Eng 120) zob. *Tko se rodi, onaj će i umrieti : Co się rodzi, to schodzi arch.* ♦ *Umrijeti*
{[...] *bo żaden król nie urodził się inaczej, gdyż początek i kres wszystkich jest jednakowy.* (PŚ Mdr 7,6)}

- ***Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie*** ♦ *Smrt*

- ***Nie ma kozy bez brody, jarmarku bez złodziei, a życia bez śmierci*** (Wys 127) ‘życie każdej istoty niewątpliwie zakończy się śmiercią’

- ***Słodkie życie, gorzka śmierć*** (NKPP III 971, Wys 130) ‘każdy bardziej woli żyć niż umrzeć’

- ***Życie jest tylko wędrówką ku śmierci*** (KP 394) ‘życie prowadzi do śmierci’ zob. *Żywot ludzki – bieg do śmierci* ♦ *Žiće*; *bieg śmiertelny* ♦ *Bieg*

- ***Życie z niego uchodzi*** (Wys 210) ‘umiera’ zob. *życie z kogoś uszło*

Žlica : Łyżka

- ***odłożyć łyżeczkę młodz.*** (Eng 119) ‘umrzeć’

♠

- ***Neki j’ hitil žlicu na policu gwar.*** (Mar 376) ‘ktoś zmarł’; dosł. ‘ktoś rzucił łyżkę na półkę’

Rozdział 4

Analiza strukturalna i semantyczna związków frazeologicznych

4. A. Analiza strukturalna związków frazeologicznych

Analiza strukturalna związków frazeologicznych opiera się o klasyfikację typologiczną Andrzeja Marii Lewickiego. Z pięciu rodzajów frazeologizmów wyróżnionych przez tego uczonego, w zebranym korpusie występują cztery: *frazy*, *zwroty*, *wyrażenia nominalne* i *wyrażenia określające*. Oprócz fraz, pozostałe połączenia wyrazowe sklasyfikowane zostały w dwóch podstawowych grupach, z których pierwszą tworzą frazeologizmy nie zawierające w swym składzie członów otwartych, a drugą te, w których składzie występuje jeden lub więcej członów otwartych. W przypadku wyrażeń nominalnych i określających oraz zwrotów bezokolicznikowych analiza dotyczy ich struktury morfologicznej, natomiast zwroty w formie zdania oraz frazy poddane są analizie składniowej. Związki frazeologiczne zaprezentowane zostały według liczby komponentów występujących w ich strukturze, od prostszych ku bardziej rozbudowanym.

4.A.1. Frazy

W oparciu o klasyfikację typologiczną A. M. Lewickiego za frazy uznaję tylko związki frazeologiczne nie wymagające żadnych dopełnień w kontekście (*Bog dao*, *Bog [i] uzeo* : *Bóg dał*, *Bóg wziął/ zabrał*), podczas gdy frazeologizmy o strukturze zdania zawierające jeden lub więcej członów otwartych traktowane są jako zwroty (*Bog je uzeo/ pozvao/ primio koga [k sebi]* : *Bóg powołał kogoś do Siebie*).

Przeważającą część zebranych fraz tworzą przysłowia, które syntetyzują utrwaloną w języku przez pokolenia wiedzę o świecie oraz skrzydlate słowa reprezentujące indywidualne sądy dotyczące śmierci.

Rozpatrywane zasoby obu języków łączą przysłowia pochodzenia łacińskiego, które mają odpowiedniki w większości języków europejskich: *Od smrti nema/ nije lijeka* : *Na śmierć nie ma lekarstwa/ Na śmierć lekarstwa nie ma* : *Contra vim mortis non est medicamen in hortis* : *There is a remedy for all things but death*; *Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati* : *Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie* : *Mori volenti, deese nunquam mors potest*. Oprócz stosunku całkowitej ekwiwalencji, gdy związki frazeologiczne łączą tożsamy skład leksykalny i wspólny obraz wewnętrzny, istnieją również inne typy ekwiwalencji. W niektórych przypadkach skład leksykalny związku frazeologicznego różni się w niewielkim stopniu: *Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći* : *Śmierć czasu nie opowiada*. Związki frazeologiczne typu *Bogatstvo ne odgoni smrt* : *Oszczędzał – umarł, nie oszczędzał – też*

umarł, łączy wspólny wewnętrzny obraz, natomiast skład leksykalny i stosunki syntaktyczne w dużym stopniu się różnią. Jednak w przytoczonym przykładzie widać obecność wspólnego pojęcia, z którym związane są wyrazy *bogatstvo* oraz *oszczędzanie*, które można określić wspólnym mianem *rzeczy materialne*. Większość fraz jednak nie ma odpowiednika w drugim języku, można je więc przetłumaczyć tylko opisowo: *mrtvim vući vodu* ‘twardo spać’; *Raz koze śmierć* ‘niech się dzieje co chce; wszystko jedno’.

4.A.1.1. Rodzaje wypowiedzeń

W zebranym materiale obok wypowiedzeń czasownikowych prostych i złożonych występują także wypowiedzenia nieczasownikowe: równoważniki zdań oraz zawiadomienia. Równoważników zdań jest sporo, jednak przykłady dotyczą głównie języka polskiego, w którym wypowiedzenia tego typu, w odróżnieniu od języka chorwackiego odtwarzane są regularnie (*Sto priči – jedna smrt*; *Sen – brat śmierci*; *Strach czasem gorszy niż śmierć*). Tylko nieliczne polskie frazeologizmy mają formę zawiadomień: *Byt-ku-śmierci*; *Taniec miłości i śmierci*).

4.A.1.1.1. Wypowiedzenia pojedyncze

Kilka przykładów ekwiwalentów frazeologicznych ma prostą strukturę, która składa się z podmiotu i orzeczenia (*Mrtvi ne ujedaju* : *Umarli ne kšają*; *Umarły nie ukąsi*; *Mrtvi se ne vraćaju* : *Umarli nie wracają*); podmiotu, dopełnienia i orzeczenia (*Smrt sve izjednačuje* : *Śmierć wszystko/ wszystkich równa*), podmiotu, orzeczenia i dopełnienia (*Smrt nema kalendara/ koledara* : *Śmierć nie ma kalendarza*; *Smrt ne pazi ni staro ni mlado* : *Śmierć bierze stare i młode*).

Ze względu na produktywność struktur składniowych, warto wymienić następujące połączenia: orzeczenie + okolicznik (*Preselio se u vječnost*; *Umrijev od žeđi*; *Placze jak nad umarłym*; *Dobił do spokojnej przystani*); (przydawka) + podmiot + okolicznik + orzeczenie (*Smrt nigdar ne stane*; *Śmierć wozem nie wraca/ zawraca*; *Nie każda choroba prowadzi do śmierci*). Pozostałe struktury składają się z mniej niż dziesięciu frazeologizmów, np. (przydawka) + podmiot + orzeczenie (*Mrtva glava ne govori*; *Wszyscy ludzie są śmiertelni*); (przydawka) + dopełnienie + podmiot + orzeczenie (*Svakome zlu smrt je lijek*; *Lepsze Bóg bierze*); a większość z nich reprezentowana jest przez jeden lub dwa albo chorwackie, albo polskie związki frazeologiczne, np. orzeczenie + dopełnienie + dopełnienie + podmiot (*Lasno je krivicu na mrtvoga oboriti*); dopełnienie + orzeczenie (+ przydawka) + podmiot (*Svakom dođe smrtna ura*); dopełnienie + dopełnienie + podmiot + orzeczenie (*Każdemu koniec Bóg*

naznaczył); okolicznik + podmiot + orzeczenie + okolicznik (*Przed śmiercióm sie każdy mo dobrze*).

4.A.1.1.2. Wypowiedzenia złożone

Znaczna część fraz o strukturze wypowiedzenia złożonego utworzona jest na podstawie typowego dla przysłów kontrastu: *Ja sam bil kako vi jeste, vi ćete biti kako jesam ja : Jestem, czym będziesz, czym jesteś – niegdyś byłem; Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka : Dwóch śmierci nie będzie, a przed jedną nie ucieczesz; Radi kao da ćeš sto godina živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrieti : Na sto lat się obzieraj, co dzień się śmierci spodziewaj*. Obok wymienionych wypowiedzeń przeciwstawnych, jeden przykład ekwiwalencji to para frazeologizmów mających strukturę wypowiedzenia wynikowego (*Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati : Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie*), brak natomiast ekwiwalencji frazeologicznej w zakresie fraz mających strukturę wypowiedzenia łącznego (*Smrt je dobru mnogi pokoj i nevolji konac tokoj; Čovik se sam rodi i sam umre; Człowiek raz się rodzi i raz umiera; Będziem żyć we własnej ziemi/ I we własnych spać mogiłach*). Jeden tylko polski związek frazeologiczny ma strukturę zdania rozłącznego: *O umarłych dobrze, albo wcale nie mówić*. Z drugiej zaś strony sporo chorwackich oraz polskich fraz to wypowiedzenia porównawcze, których strukturę można sprowadzić do formuły *lepiej x niż y*: *Bolje je umrijeti nego prositi : Lepiej jest umrzeć niżli/ niż żebrać; Er vele: Jes bolje jednome smrt podnijet ner stokrat na čas umrijet : Wolę raz umrzeć, niż codziennie umierać; Bolja je i rana nego mrtva glava; Bolje da te smrt prieka digne, nego suza sirotinjska/ siromaška stigne; Lepiej umrzeć, niżeli się bać; Lepszy słomiany żywot niżli jedwabna śmierć*).

Ze względu na charakterystyczną strukturę przysłów, spośród wypowiedzeń złożonych podrzędnie największa liczba przykładów to wypowiedzenia podmiotowe: *Ki od straha umira, s prci mu odzvanjaju : Kto ze strachu umiera, temu w kobyli łeb dzwonią; Tko se rodi, onaj će i umrieti : Kto się rodzi, umierać musi; Co się urodziło, umrzeć musi; Co się rodzi, to schodzi*. Obok wymienionych przykładów, w zebranych materiale występują także ekwiwalenty frazeologiczne mające strukturę wypowiedzenia okolicznikowego czasu: *Lakomac samo kad umre čini dobro : Łakomy, gdy umiera, wtenczas najprzydatniejszy ludziom* oraz sposobu: *Kakvo življenje, takva smert : Jakie życie, taka śmierć*. Produktywna struktura, chociaż bez przykładów ekwiwalencji frazeologicznej to wypowiedzenia okolicznikowe miejsca (*Kud čovik ide, sobon smrt nosi; Kade j' čovek, tu j' i smrt; Gdzie śmierć zasiądzie łożę, tam i doktor nie pomoże*). Do pozostałych rodzajów wypowiedzeń złożonych podrzędnie należą nieliczne chorwackie i polskie frazy, np. wypowiedzenia

okolicznikowe warunku (*Da zna čovjek gdje će vrat slomiti, tamo nikad ne bi išao*); przyczyny (*Czuwajcież tedy, bo nie wiecie dnia ani godziny*); przyzwolenia (*Chociaż masz dobrego kota, jednak cię po śmierci myszy zjedzą*); stopnia i miary (*Człowiek tyle razy umiera, ile razy traci swoich bliskich*); wypowiedzenia dopełnieniowe (*Što kolijevka zaljuljala, to motika zakopala*); wypowiedzenia przydawkowe (*Kaj čovik umire, ni, ki živi pošćeno; Takq, jak bylaš, nie wstanieš z mogiły!*).

4.A.2. Zwroty

W odróżnieniu od klasyfikacji formalnej wyrażen nominalnych oraz określających, w przypadku zwrotów zaistniały pewne problemy wynikające ze sposobu ich zapisu w słownikach. Ustalonym trybem prezentowania zwrotów to forma bezokolicznikowa, która została również przyjęta w niniejszej pracy. Natomiast struktura gramatyczna mniejszej liczby zwrotów zawierających jeden lub więcej członów otwartych nie pozwala na formę bezokolicznikową (*primila koga zemlja; życie z kogoś uszło*). Są to połączenia wyrazowe w postaci zdania, zawierające człony otwarte, które tradycyjnie uznawane są za frazy. Jednak, jak twierdzi Andrzej Maria Lewicki, nie jest to uzasadnione, ponieważ ich użycie w kontekście wymaga adaptacji, frazy zaś odtwarzane są w postaci gotowej. Z tego względu wymienione związki frazeologiczne traktuję jako zwroty.

Podstawowe kryterium podziału zwrotów oparte jest zatem na ich strukturze: bezokolicznikowej lub w formie zdania. W przypadku zwrotów z czasownikiem w bezokoliczniku najpierw jest zaprezentowana struktura związków frazeologicznych nie zawierających w swym składzie członu otwartego (*ispustiti dušu : wyzionąć duszę*), a następnie frazeologizmów, w których składzie występuje jeden lub więcej członów otwartych (*osuditi koga na smrt : skazać kogo na śmierć*). Tak samo jak w przypadku wyrażen nominalnych oraz wyrażen określających, zwroty również zostały sklasyfikowane ze względu na obecność w ich składzie wyrazów autosemantycznych, od prostszej ku bardziej rozbudowanej strukturze.

Spektrum czasowników występujących w rozpatrywanych zwrotach i ich wariantach cechuje różnorodność, a chodzi tu zarówno o czasowniki określające czynności, zdarzenia, jak i stany. Ze względu na to, iż głównym czynnikiem w kształtowaniu frazeologii śmierci jest złagodzenie przekazywanej treści, sam czasownik *umrzeć* wraz z synonimami występuje w niedużej liczbie zwrotów, i to tych, które uwzględniają okoliczności śmierci: *umrijeti naglom smrću : umrzeć nagle/ gwałtowną śmiercią; svojom smrću umrijeti : umrzeć swoją/ własną śmiercią*.

Dużą liczbę czasowników stanowią te, które oznaczają różne sposoby poruszania się – ze względu na kierunek, np. ruch w przód: *ići, otići, poći, preseliti se : iść, odejść, pójść, jechać, pojechać, przejechać się, przenieść się (ići/ otići/ poći Bogu na istinu : przenieść się do boskiej/ wiecznej/ niebieskiej/ chwały; otići/ preseliti se/ biti primljen u Abrahamovo krilo : odejść na łono Abrahama; preselio se u vječnost : pójść do wieczności)*; wracanie się: *powrócić (powrócić na łono Abrahamka)*; ruch w dół: *pasti : zejść, pogrążyć się (pasti u hladen grob : zejść do grobu; pogrążyć się w mrokach śmierci)*; przez wodę: *odpłynąć (odpłynąć na tamtą stronę)*, a do tej grupy również należą czasowniki oznaczające krótkie i nagle ruchy: *otegnuti : wyciągnąć, drgnąć (otegnuti papke : wyciągnąć kopyta; drgnąć nogą)*¹¹¹. Dojście do punktu docelowego, czyli do śmierci wyrażają czasowniki *doći : dojść, dobić; naći : znaleźć (doći koncu života : dojść do kresu życia; dobić do spokojnej przystani; naći smrt : znaleźć śmierć)*. Na zatrzymanie wykonywanej czynności wskazują czasowniki *okončati : zakończyć, prestati : przestać, ugasiti se : zgasnąć, ucichnąć, uspokoić się (okončati život : zakończyć życie; prestalo je kucati srce : serce bić przestało; ugasiti se kao svijeća : zgasnąć jak dopalona gromnica; ucichnąć na zawsze; uspokoić się na zawsze)*. Występują również czasowniki uwzględniające przynajmniej dwóch wykonawców czynności, np.: *boriti se : walczyć, oprostiti se : pożegnać się, rastati se : rozstać się (boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią; oprostiti se s ovim svijetom : rozstać się ze światem; pożegnać ten świat; rastati se sa životom : rozstać się z życiem)*.

Czasowniki *počivati : spoczywać, spavati, zaspati, snivati : spać, zasnąć* odnoszą się do stanu, w jakim znajduje się podmiot danego zwrotu (*počivati u grobu : spocząć/ spoczywać w grobie; zaspati/ spavati/ snivati vječnim/ posljednjim snom : zasnąć/ spać/ usnąć snem wiecznym/ wiekuistym/ wieczystym; spać na wieki*).

Rozpatrując rzeczowniki pełniące funkcję dopełnienia w zwrotach, można zauważyć, że rzeczowniki konkretne dotyczą części ciała: *sklopiti oči : zamknąć/ zawrzeć oczy; położyć/ złożyć kości*, oraz miejsca jego pochowania (*naći grob : znaleźć grób*). Rzeczowniki abstrakcyjne skierowane są ku samemu pojęciu życia i śmierci, określaniu osób lub miejsc docelowych (*Bóg, anioł, niebieskie podwoje*).

Orzeczenie wiąże się w większości zwrotów z okolicznikiem miejsca, który wskazuje na miejsce konkretne (*otići pod [crnu] zemlju : iść/ pójść do ziemi*) lub abstrakcyjne (*otići na onaj svijet : przenieść się na tamten świat*). Oprócz okoliczników miejsca i celu, występuje też okolicznik czasu (*napustiti koga zauvijek : odejść od kogo na zawsze*), sposobu (*ugasiti se*

¹¹¹ Podział czasowników ruchu przyjęty z artykułu B. Bojar (1977).

kao svijeća : zgasnąć jak świeca), oraz czynnika towarzyszącego (*zobaczyć się ze Świętą Trójcą*).

4.A.2.1. Zwroty jednoczasownikowe w formie bezokolicznikowej nie zawierające w swej strukturze członów otwartych

4.A.2.1.1. Zwroty jednoczasownikowe, w których składzie nie występuje rzeczownik

Niniejszą grupę tworzą zwroty, które składają się z przysłówka i czasownika oraz czasownika i przymiotnika. Strukturę przysówek + czasownik ma jeden chorwacki frazeologizm (*smrtno se napiti*), podczas gdy strukturę czasownik + przysówek reprezentuje pięć polskich związków frazeologicznych (*spocząć wiecznie; zakochać się śmiertelnie; zgasnąć bezpotomnie; zgasnąć cicho; zgasnąć przedwcześnie*). W polszczyźnie występują także połączenia czasownika, przyimka i przysłówka (*odejść na zawsze; ucichnąć na zawsze*). Jedyny przykład ekwiwalencji to para frazeologizmów *pasti/ svaliti se kao mrtav : upaść/ zwalić się jak martwy*.

4.A.2.1.2. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie jeden rzeczownik

Pomimo iż niniejszą grupę cechuje różnorodność struktur oraz podstruktur gramatycznych, większość z nich reprezentowana jest przez jeden lub dwa frazeologizmy. Spośród podstruktur wspólnych dla obu języków warto wymienić: połączenia czasownika i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej – sześć przykładów zupełnej ekwiwalencji (*naći smrt : znaleźć śmierć; dati/ davati život : oddać życie; okončati/ skončati žiće : skończyć/ zakończyć żywot; okončati/ skončati život : zakończyć/ skończyć życie; predati dušu : dać/ oddać/ położyć duszę; pustiti/ ispustiti/ pustiti/ spustiti dušu : wyzionąć duszę*); połączenia czasownika, przyimka i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej – pięć par frazeologizmów o tożsamej strukturze oraz składzie leksykalnym (*umirati od čežnje : umierać z tęsknoty; umirati/ skapavati od žeđi; umriti/ krepati o žeđi : konać z pragnienia; umrijeti od smijeha : skonać/ konać/ umierać ze śmiechu; umrijeti/ umirati od straha; umrit/ vmrti od straha/ stra : umrzeć/ umierać ze strachu; umrijeti/ umirati/ skapavati/ crkavati od gladi; umrit/ umirati o/ od glada/ gloda : umrzeć/ umierać z głodu*); połączenia czasownika, przyimka i rzeczownika w narzędniku liczby pojedynczej (*boriti se sa smrću : walczyć/ zmagać się ze śmiercią; igrati se sa smrću : igrać ze śmiercią; oprostiti se/ rastati se sa svijetom : pożegnać się/ rozstać się ze światem; rastati se/ oprostiti se sa životom : rozstać się/ pożegnać się z życiem*); połączenia czasownika, przyimka i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej – trzy przykłady ekwiwalentów frazeologicznych (*otići u grob : pójść w grób*;

pasti u grob : runąć w grób; sići u grob : zejść w grób); połączenia czasownika, przyimka i rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej – dwa przykłady ekwiwalentów frazeologicznych (*počivati u grobu : spocząć/ spoczywać w grobie; preminuti u Gospodinu : spocząć/ spoczywać w Panu*). Po jednej parze ekwiwalentów frazeologicznych zawierają połączenia czasownika, przyimka i rzeczownika w dopełniaczu liczby mnogiej (*uskrsnuti od mrtvih : powstać z martwych*) oraz połączenia czasownika, przymiotnika i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*ispustiti/ pustiti posljednji dah : puścić/ wyzionąć/ wypuścić ostatni dech*).

4.A.2.1.3. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie dwa rzeczowniki

Niniejszą grupę cechuje, tak samo jak poprzednią, różnorodność struktur i podstruktur gramatycznych, natomiast żadna z nich nie jest produktywna. Cztery podstruktury zawierają po jednej parze ekwiwalentów frazeologicznych: czasownik + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby mnogiej (*povećati broj anđela : powiększyć/ powiększać grono aniołków*); czasownik + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej + rzeczownik w celowniku liczby pojedynczej (*predati duh Gospodu : oddać/ dać ducha Bogu*); czasownik + przyimek + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej + spójnik + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej (*boriti se na život i smrt : walczyć na śmierć i życie*); czasownik + spójnik + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przyimek + rzeczownik w miejscowniku liczby pojedynczej (*izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu; zgledat kak smrt [na dopustu] : wyglądać jak śmierć na urlopie*). Pozostałe podstruktury składają się albo z chorwackich, albo z polskich frazeologizmów. Największą liczbę przykładów zawierają połączenia czasownika, przyimka, rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej (*pójść/ odejść/ przenieść się na łono Abrahama; zwinąć się na łono Abrahama; powrócić na łono Abrahama; udać się/ pójść w drogę wieczności; wejść w wieczność Chrystusa*) oraz połączenia czasownika, przyimka, rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej, przyimka i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*iść do Abrahamka na monopol; iść/ pójść/ jechać/ pojechać do Abrahama/ Abrahamka na piwo; pójść do Abrahama na łono; przejechać się do Abrahamka na piwo; wybierać się do Abrahama na piwo; wynieść się do Abrahama na piwo*).

4.A.2.2. Zwroty jednoczasownikowe zawierające w swym składzie jeden człon otwarty

Niniejsza grupa składa się tylko z dwudziestu sześciu frazeologizmów – czternastu chorwackich i dwunastu polskich. Jedyne przykłady pełnej ekwiwalencji frazeologicznej to

para frazeologizmów *osuditi [koga] na smrt : skazać/ skazywać [kogo] na śmierć*. Strukturę różniącą się tylko szykiem wyrazów mają frazeologizmy *zauvijek napustiti koga : odejść od kogo na zawsze*, *platiti smrću [što] : przypłacić co śmiercią*, podczas gdy różnica pomiędzy frazeologizmami *zaboraviti [na što] kao na smrt : zapomnieć o czymś [jak] na śmierć* polega na użyciu członu otwartego w innym przypadku, co wynika z zasad gramatycznych języka chorwackiego i polskiego.

Wszystkie struktury są nieproduktywne, reprezentowane przeważnie przez jeden chorwacki albo polski przykład. Więcej niż jeden związek frazeologiczny zawierają połączenia czasownika, członu otwartego w bierniku liczby pojedynczej, przyimka, przymiotnika w bierniku liczby pojedynczej i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*isprebijati/ prebiti/ pribit koga na mrtvo ime; istući/ pretući/ pretući koga na mrtvo ime; išibati koga na mrtvo ime; staviti koga na mrtvi kolosjek*); połączenia przyimka, rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej, czasownika i członu otwartego w dopełniaczu liczby pojedynczej (*do smrti se preplašiti čega; do smrti se prestrašiti čega*) oraz połączenia czasownika, członu otwartego w bierniku liczby pojedynczej, przyimka i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*zagadać kogoś na śmierć; zanudzić kogoś na śmierć*).

4.A.2.3. Zwroty jednoczasownikowe mające formę zdania, w których składzie występuje jeden człon otwarty

Zwroty tworzące niniejszą grupę zostały sklasyfikowane ze względu na funkcję syntaktyczną, jaką pełni człon otwarty występujący w ich składzie, a mianowicie podmiotu, dopełnienia, okolicznika oraz przydawki.

4.A.2.3.1. Zwroty, w których człon otwarty pełni funkcję podmiotu

Człon otwarty ma funkcję podmiotu w nieznaczej liczbie zwrotów – w zebranych materiale znalazły się dwa chorwackie związki frazeologiczne (*netko je otišao na Mirogoj; netko leži na Mirogoju*) oraz cztery polskie (*ktoś jest blady jak śmierć; coś wygląda jak umarłe; coś umarło śmiercią naturalną; pomoże mu coś jak umarłemu kadzidło*).

4.A.2.3.2. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję dopełnienia

Niniejsza grupa zawiera największą liczbę przykładów, a człon otwarty pełni funkcję dopełnienia bliższego lub dalszego. We wszystkich parach ekwiwalentów frazeologicznych człon otwarty występuje w roli dopełnienia bliższego (*Bog je koga pozvao sebi na račun : Bóg kogoś wziął/ wezwał/ powołał/ przyjął do swojej/ swej chwały; Bóg wziął/ wezwał/*

powołał kogoś do wiekuistej chwały; Bog [je] uzeo/ pozvao/ primio koga [k sebi]; Bog e k sebe pozval koga : Bóg powołał kogoś do Siebie; smrt je ugrabila koga : śmierć porwała kogoś). Dominująca struktura zwrotów to połączenie podmiotu, orzeczenia i dopełnienia: (*sudbina uze/ je uzela koga; smrt e preskočila koga; śmierć zaskoczyła kogoś; śmierć dotyka kogo*), strukturę podmiot + dopełnienie + orzeczenie reprezentują zaś tylko polskie frazeologizmy (*śmierć kogoś zabrała; śmierć kogo spotyka*), a struktury orzeczenie + dopełnienie + podmiot oraz orzeczenie + podmiot + dopełnienie tylko chorwackie frazeologizmy (*primila koga zemlja; jedu koga crvi; ostavila je duša koga; zašlo je sunce komu*). W bardziej złożonych strukturach obok wymienionych członów składniowych występują także: przydawka (*pokrila je [crna] zemlja koga; došao je komu posljednji čas*), okolicznik miejsca (*lebdí komu smrt na usnama; Bog [dragí] je zel k sebi koga; Bóg zabrał kogoś ze świata; śmierć zabrała kogoś ze świata*) oraz drugie dopełnienie (*Bog je prikratil muke komu; śmierć przecięła pasmo życia komu; śmierć zaćmiewa/ ćmi komu oczy*).

4.A.2.3.3. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję okolicznika

Do tej grupy należą cztery polskie zwroty: *życie z kogoś uszło; śmierć kładzie nad kim rękę; śmierć rozpościera nad kimś skrzydła; śmierć za kim chodzi*.

4.A.2.3.4. Zwroty, w których składzie człon otwarty pełni funkcję przydawki

W niniejszej grupie występuje jedna para ekwiwalentów frazeologicznych różniących się tylko szykiem wyrazów: *prestalo je kucati čije srce : serce czyje przestało bić*. Z pozostałych dwunastu zwrotów jeden jest chorwacki (*život se čiji ugasio*), reszta to polskie przykłady. W większości zwrotów przydawka wiąże się z podmiotem (*wybiła czyjaś ostatnia chwila*), albo jest składnikiem dopełnienia (*śmierć przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie*).

4.A.2.4. Zwroty jednoczasownikowe mające formę zdania, w których składzie występują dwa człony otwarte

W odróżnieniu od znacznej liczby zwrotów jednoczasownikowych mających formę zdania, które w swym składzie zawierają jeden człon otwarty, dwa człony otwarte występują w strukturze tylko trzech polskich frazeologizmów: w dwóch z nich pełnią one funkcję dopełnienia bliższego oraz dalszego (*Pan Bóg komu kogoś zabrał; śmierć wydarła komuś kogoś*), w jednym zaś podmiotu i dopełnienia (*coś jest dla kogo kwestią/ sprawą życia i śmierci*).

4.A.2.5. Zwroty dwuczownikowe

Podobnie do poprzednio wymienionej grupy, niniejsza składa się z bardzo małej liczby zwrotów o formie bezokolicznikowej: dwa przykłady pochodzą z języka chorwackiego (*zaboraviti disati/ zabiti dijati; zauvijek otići*), a jeden z polszczyzny (*przestać cierpieć*).

4.A.3. Wyrażenia nominalne

Pierwszą grupę tworzą związki frazeologiczne które składają się z dwóch lub trzech wyrazów autosemantycznych. Rzeczownik łączy się z innym rzeczownikiem (*anđeo smrti : anioł śmierci; pitanje života i/ ili smrti : kwestia/ sprawa życia i śmierci*) oraz przymiotnikiem (*svijet mrtvih : świat umarłych; bijela smrt : biała śmierć*). Z rzeczownika i zaimka oraz rzeczownika i czasownika składają się tylko dwa frazeologizmy, jeden w języku polskim (*nie swoja śmierć*), a drugi w chorwackim (*roba za umriti*). Niektóre struktury występują tylko w jednym z języków, na przykład połączenia rzeczownika, przymiotnika i przyimka w języku chorwackim (*libar o smrti*) oraz połączenia dwóch rzeczowników i przymiotnika w języku polskim (*kres doczesnej wędrówki*).

Największa liczba chorwackich i polskich wyrażen rzeczownikowych ma strukturę dwuczłonową: rzeczownik + rzeczownik (*ples smrti : taniec śmierci*); rzeczownik + przyimek + rzeczownik (*mržnja do smrti; grzech do śmierci*) oraz przymiotnik + rzeczownik (*mrtva sezona : martwy sezon*), a w języku polskim również rzeczownik + przymiotnik (*pokrzywa martwa*). Związki frazeologiczne o bardziej rozbudowanej strukturze (*borba na život i na smrt : walka/ bój na śmierć i życie*) w obu językach występują rzadko.

Jeśli chodzi o wariantowość frazeologiczną, należy zauważyć, że w polszczyźnie występują związki frazeologiczne różniące się tylko szykiem, np. *okrutna śmierć/ śmierć okrutna; nielitościowa śmierć/ śmierć nielitościowa; śmierć wieczna/ wieczna śmierć*. Występują także przykłady wariantów frazeologicznych, w których różnica polega na użyciu rzeczownika w odmiennej liczbie (*śmiertelna nuda/ śmiertelne nudy*), a w języku chorwackim innej odmiany przymiotnika (*mrtav/ mrtvi kapital*). Różnice mogą dotyczyć użycia w wariantie frazeologicznym zdrobniałej formy rzeczownika wchodzącego w skład podstawowego frazeologizmu (*ściana/ ścianka śmierci*) lub zamiany jednego z komponentów podstawowego frazeologizmu synonimem (*mrtvi/ martvaski zvon; prędkal/ szybka śmierć*).

4.A.3.1. Połączenia dwóch rzeczowników

Połączenia dwóch rzeczowników występują w obu językach, natomiast o wiele większa ich ilość dotyczy polskich frazeologizmów. Powodem tego jest częstsze użycie w

języku chorwackim struktury przymiotnik + rzeczownik. Połączenia dwóch rzeczowników mogą być poszerzone o przymiók (*smrt na dopustu*), a w języku polskim występuje także spójnik (*śmierć albo życie*). Bardziej złożone struktury reprezentowane są w obu językach przez jeden lub dwa przykłady.

Spośród struktur zawierających frazeologizmy o tym samym składzie gramatycznym oraz leksykalnym w obu językach wyróżnia się połączenia rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej. Chodzi o podstrukturę reprezentowaną przez największą liczbę przykładów, zawierającą trzy wspólne frazeologizmy (*andeo smrti* : *anioł śmierci*; *ples smrti* : *taniec śmierci*; *zavoj smrti* : *zakręt śmierci*).

Pomiędzy mniej produktywnymi podstrukturami wspólnymi dla obu języków, ale bez ekwiwalencji wyróżnia się połączenia: rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przymiaka i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej – sześć przykładów, z czego dwa chorwackie i cztery polskie (*mržnja do smrti*; *grzech do śmierci*); rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przymiaka i rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej – dziewięć przykładów, z czego jeden chorwacki (*smrt na dopustu*; *śmierć w gazie*).

Pozostałe podstruktury składają się głównie z jednego, albo chorwackiego, albo polskiego związku frazeologicznego. Tylko w języku chorwackim występują połączenia rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej i rzeczownika w narzędniku liczby pojedynczej (*smrt vješanjem*) oraz rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przymiaka i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*roba za smrt*), a w polszczyźnie podstruktury: rzeczownik w mianowniku liczby mnogiej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej (*szpony śmierci*); rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przymiók + rzeczownik w narzędniku liczby mnogiej (*śmierć pod gruzami*); rzeczownik w mianowniku liczby mnogiej + przymiók + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej (*wiersze na śmierć*); rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + spójnik + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej (*śmierć albo życie*).

4.A.3.2. Połączenia rzeczownika i przymiotnika

Spośród wyrażeń nominalnych jest to najliczniejsza grupa, należą bowiem do niej terminy, które przeważnie składają się z rzeczownika i przymiotnika: *mrtvi kapital* : *martwy kapital* (ekonomia), *mrtvo slovo* [na papiru] : *martwa litera* (prawo), *mrtva zemlja* (rolnictwo), *lód martwy* (geologia), *martwa piłka* (sport) i inne.

W tej grupie podstruktura składająca się z największej liczby przykładów, a także zawierająca najwięcej chorwackich i polskich frazeologizmów o tej samej strukturze

gramatycznej i leksykalnej to połączenia przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej oraz rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej. W polskim materiale jest takich przykładów sto czternaście, a w chorwackim osiemdziesiąt dwa. Związków frazeologicznych stanowiących pary o zupełnej ekwiwalencji jest trzydzieści pięć (*bijela smrt* : *biała śmierć*). Zarówno podstruktura rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przymiotnik w mianowniku liczby pojedynczej zawiera większą liczbę przykładów, głównie polskich – aż czterdzieści siedem, podczas gdy tylko jeden frazeologizm pochodzi z języka chorwackiego (*krilo Abrahamovo*), brak natomiast ekwiwalencji. Powodem tego jest nietypowość konstrukcji rzeczownik + przymiotnik dla języka chorwackiego, w odróżnieniu od polszczyzny. Z pozostałych podstruktur zawierających ekwiwalentne frazeologizmy należy wymienić połączenia: rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej i przymiotnika w dopełniaczu liczby mnogiej (*svijet mrtvih* : *świat umarłych*) oraz przymiotnika w mianowniku liczby mnogiej i rzeczownika w mianowniku liczby mnogiej (*posmrtni ostaci* : *śmiertelne szczątki*). Żadna z ostatnio wymienionych podstruktur nie jest produktywna.

Struktury poszerzone o przyimek występują w obu językach, a chodzi o połączenia: rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przyimka i przymiotnika w dopełniaczu liczby mnogiej (*libar o mrtvih*); przyimka, przymiotnika w miejscowniku liczby pojedynczej i rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej (*na smrtnoj postelji*) oraz przyimka, rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej i przymiotnika w miejscowniku liczby pojedynczej (*na lożu śmiertelnym*).

4.A.3.3. Połączenia trzech rzeczowników

Żadna z podstruktur tworzących niniejszą grupę nie jest produktywna i składa się z maksymalnie czterech związków frazeologicznych. Przykłady ekwiwalentnych frazeologizmów notują połączenia: rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej, spójnika i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej (*pitaje života i [ili] smrti: kwestia/ sprawa życia i śmierci*); rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przyimka, rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej, spójnika i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*borba na život i smrt : walka/ bój na śmierć i życie*).

Tylko w polszczyźnie występują podstruktury: rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przyimek + rzeczownik w miejscowniku liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej (*śmierć na polu chwały*) oraz rzeczownik w mianowniku

liczby mnogiej + przyimek + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej + spójnik + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej (*przyjaciele na śmierć i życie*).

4.A.3.4. Połączenia dwóch rzeczowników i przymiotnika

Każda z pięciu podstruktur występujących w niniejszej grupie zawiera w swym składzie po jednym przykładzie albo chorwackiego, albo polskiego frazeologizmu.

Najbardziej rozbudowaną podstrukturę: przymiotnik w mianowniku liczby pojedynczej + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej (+ przyimek + rzeczownik w miejscowniku liczby pojedynczej) reprezentuje chorwacki frazeologizm *mrtvo/ prazno slovo [na papiru]*. W przypadku pozostałych czterech podstruktur występują polskie frazeologizmy: rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przymiotnik w dopełniaczu liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej (*kres doczesnej wędrówki*); rzeczownik w mianowniku liczby mnogiej + przymiotnik w dopełniaczu liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej (*dobra martwej ręki*); przymiotnik w mianowniku liczby pojedynczej + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej (+ rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej) (*martwa litera [prawa]*); przymiotnik w mianowniku liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej (*ostatni życia koniec*).

4.A.3.5. Połączenia dwóch rzeczowników i zaimka

Grupę tę reprezentują dwie nieproduktywne podstruktury gramatyczne, z których jedna (rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przyimek + zaimek w dopełniaczu liczby pojedynczej + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej) składa się z jednego chorwackiego i jednego polskiego związku frazeologicznego o tej samej strukturze gramatycznej i leksykalnej (*odlazak s ovoga svijeta : zejście z tego świata*). Druga struktura (rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przyimek + zaimek w bierniku liczby pojedynczej + rzeczownik w bierniku liczby pojedynczej) reprezentowana jest przez jeden polski frazeologizm (*podróż na tamten świat*).

4.A.4. Wyrażenia określające

Są to wyrażenia, za pomocą których określone są rzeczowniki, czasowniki, przymiotniki i przysłowki. W obu językach największa liczba wyrażeń określających ma strukturę dwuczłonową i składa się z dwóch rzeczowników (*kao smrt na dopustu*), przymiotnika i rzeczownika (*blijed kao smrt; blid ka smrt; bled kak smrt : blady jak śmierć*;

mrtav od umora; samotny do śmierci), przysłówka i przymiotnika (*smrtno ranjen : śmiertelnie ranny*), a w języku chorwackim także z dwóch przymiotników (*mrtav bolan*). Pozostałe struktury reprezentowane są przeważnie przez jeden lub dwa przykłady.

Ze względu na ich aspekt składniowy, wyrażenia określające pełnią w zdaniu głównie funkcję okolicznika: porównawczego (*mršav kao smrt : chudy jak śmierć*), miary (*smrtno blijed : śmiertelnie/ trupio blady*), rzadziej miejsca (*na smrtnoj postelji : na łóżu śmierci*).

4.A.4.1. Połączenia dwóch rzeczowników

Wszystkie struktury tworzące niniejszą grupę są nieproduktywne, zawierają bowiem w swym składzie jeden lub dwa frazeologizmy. Ponadto w żadnej z podstruktur nie są zanotowane przykłady ekwiwalencji frazeologicznej.

Z siedmiu struktur pięć składa się z polskich frazeologizmów, a chodzi o połączenia: rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej, przyimka i rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej (*kadzidło po śmierci*); przyimka, rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej i rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej (*po śmierci lekarstwo*); przyimka, rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej (*na łóżu śmierci*); przyimka, rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej, spójnika i rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej (*na śmierć i życie*) oraz przyimka, rzeczownika w narzędniku liczby pojedynczej, spójnika i rzeczownika w narzędniku liczby pojedynczej (*między życiem a/ i śmiercią*). Pozostałe podstruktury zawierają jeden chorwacki związek frazeologiczny: spójnik + rzeczownik w mianowniku liczby pojedynczej + przyimek + rzeczownik w miejscowniku liczby pojedynczej (*kao smrt na dopustu*); przyimek + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej + spójnik + rzeczownik w dopełniaczu liczby pojedynczej (*između života i smrti*).

4.A.4.2. Połączenia dwóch przymiotników

Jak już wspomniano, z dwóch przymiotników składa się kilka chorwackich związków frazeologicznych (np. *mrtav bolan; mrtav hladan*). Jeden frazeologizm ma strukturę poszerzoną (*ni živ ni mrtav*).

4.A.4.3. Połączenia przymiotnika i rzeczownika

Wszystkie chorwackie i polskie związki frazeologiczne tworzące tę grupę obok wyrazów autosemantycznych zawierają w swej strukturze także przyimek (*mrtav od umora; samotny do śmierci*) lub spójnik (*hladan kao smrt; thusty jak śmierć*).

Spośród podstruktur tworzących niniejszą grupę, największa liczba frazeologizmów to połączenia przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej, spójnika i rzeczownika w mianowniku liczby pojedynczej. Z ośmiu zanotowanych przykładów dwa chorwackie związki frazeologiczne mają polski ekwiwalent o tej samej strukturze gramatycznej i leksykalnej (*blijed kao smrt; blid ka smrt; bled kak smrt : blady jak śmierć; mršav kao smrt : chudy jak śmierć*). Także jeden przykład ekwiwalencji frazeologicznej występuje w ramach podstruktury przymiotnik + przymiotnik w miejscowniku liczby pojedynczej + rzeczownik w miejscowniku liczby pojedynczej (*u smrtnom strahu : w śmiertelnym strachu*).

Podstrukturą wspólną dla obu języków, ale bez przykładów ekwiwalencji jest połączenie przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej, przymiotnika i rzeczownika w dopełniaczu liczby pojedynczej (*mrtav od umora; samotny do śmierci*). Podstruktury ilustrowane tylko przez dwa chorwackie frazeologizmy to połączenia: przymiotnika, rzeczownika w bierniku liczby pojedynczej i przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej (*na smrt umoran*) oraz przymiotnika, rzeczownika w miejscowniku liczby pojedynczej i przymiotnika w mianowniku liczby pojedynczej (*na mjestu mrtav*).

4.A.4.4. Połączenia przysłówka i przymiotnika

Jest to struktura licząca siedem związków frazeologicznych – trzy chorwackie oraz cztery polskie, z których dwa stanowią ekwiwalenty frazeologiczne (*smrtno blijed : śmiertelnie/ trupio blady*).

4.A.4.5. Połączenia dwóch rzeczowników i liczebnika

Z dwóch rzeczowników, liczebnika oraz przymiotnika składa się tylko jeden polski związek frazeologiczny – *trzy ćwierci do śmierci*.

4.A.4.6. Połączenia dwóch przymiotników i rzeczownika

Z dwóch przymiotników i rzeczownika składa się pięć frazeologizmów – cztery polskie i jeden chorwacki. Pierwsza struktura (przymiotnik + spójnik + przymiotnik + rzeczownik) występuje w obu językach (*ružan kao smrtni grijeh; blady jak śmiertelna chusta*), druga zaś (przymiotnik + spójnik + rzeczownik + przymiotnik) tylko w języku polskim (*brzydki jak grzech śmiertelny*). Brak ekwiwalentów frazeologicznych.

4.A.4.7. Połączenia dwóch przymiotników i liczebnika

Niniejsza grupa składa się z jednego chorwackiego frazeologizmu: *vreden kak tri mrtva*.

4.B. Analiza semantyczna związków frazeologicznych

4.B.1. Klasyfikacja związków frazeologicznych w świetle semantyki

Analiza semantyczna zebranego materiału jest trudna z kilku powodów. Po pierwsze obejmuje ona dużą ilość frazeologizmów (choć i tak ograniczoną zakresem tematu), co jest konsekwencją faktu, że ich podmiotem jest śmierć – odwieczny towarzysz życia człowieka.

Frazeologizmy przekazują wiele, często zniuansowanych znaczeń, co także utrudnia zaklasyfikowanie ich do poszczególnych kategorii i ustrzeżenie się przed niebezpieczeństwem subiektywnej oceny. W historii badań klasyfikację semantyczną wybranej polskiej i francuskiej frazeologii śmierci przedstawiła Anna Krzyżanowska (1999), wyszczególniając dziewięć kategorii semantycznych: śmierć w aspekcie biologicznym, śmierć w aspekcie kulturowym, śmierć jako podróż, śmierć jako moment przełomowy w egzystencji człowieka, śmierć jako zmianę formy bytu, śmierć jako pogrążenie się w ciemności, śmierć jako zgaśnięcie płomienia życia oraz śmierć jako sen. Włodzimierz Wysoczański w swojej monografii (2012) uwzględnił wiele zjawisk związanych z semantyką śmierci, nie ujął ich jednak w ramy określonej klasyfikacji. Podział związków frazeologicznych określających śmierć osoby dokonany przez Maję Opaś i Maję Gregorović (2010) oparty jest na kryterium formalnym, mianowicie na występowaniu w składzie frazeologizmów wyrazów należących do pola semantycznego omawianego pojęcia (*smrt, smrti, grob, duša, izdisaj, kraj* itd.).

Z kolei ja, w swojej analizie semantycznej, zgodnie z zastosowaną metodologią, za nadrzędne ramy klasyfikacji przyjął osiem obrazów śmierci, a mianowicie: sprawcy śmierci, oznaki śmierci, rodzaje śmierci, cechy śmierci, emocje związane ze śmiercią, wartościowanie życia i śmierci, postrzeganie śmierci oraz obrzędy pogrzebowe.

4.B.2. Obrazy śmierci

4.B.2.1. Sprawcy śmierci

Motywacja związków frazeologicznych zaliczonych do niniejszej grupy polega na obrazie śmierci, do której dochodzi przez działanie pewnego zewnętrznego impulsu, na który człowiek nie ma wpływu. Ze względu na podmiot decydujący o czyjejś śmierci, wyróżnia się związki frazeologiczne przedstawiające śmierć jako wolę Boga lub innych istot nadprzyrodzonych, frazeologizmy polegające na personifikowanym obrazie samej śmierci oraz frazeologizmy nawiązujące do obrazu śmierci spowodowanej przez wolę innego człowieka.

4.B.2.1.1. Sprawcą jest Bóg i istoty nadprzyrodzone

Pewna liczba zarówno chorwackich, jak i polskich frazeologizmów prezentuje śmierć jako decyzję Boga, który zabiera zmarłego do siebie: *Bog [je] uzeo/ pozvao/ primio koga [k sebi]*; *Bog e k sebe pozval koga* gwar. : *Bóg powołał kogoś do Siebie* podn.; *Bog je koga pozvao sebi na račun* : *Bóg kogoś wziął/ wezwał/ powołał/ przyjął do swojej/ swej chwały* podn.; *Bóg wziął/ wezwał/ powołał kogoś do wiekuistej chwały* książk. przestarz.; *digne/ diga je Bog* koga gwar.; *Bog [dragi] je zel k sebi* koga gwar.; *Pan go powołał/ zabrał* podn. Jako miejsca, z których zmarły zostaje zabrany występują w języku polskim rzeczowniki *świat* i *ziemia*: *Bóg zabrał kogoś ze świata*; *Bóg zabrał kogo[ś] z ziemi* kult. Frazeologizmy *Pan Bóg zabrał kogoś z tego łez padołu*; *Bog je prikratil muke* komu gwar. nawiązują do utrwalonego w języku sądu o tym, że śmierć oznacza kres smutnego, męczącego życia. Bóg jest tym, który daje i odbiera życie: *Patrzcież teraz, że tylko ja, Ja [jeden]/ istnieję./ że nie ma innych bogów oprócz mnie./ Ja uśmiercam i ożywiam/ Ja rany zadaję i Ja uzdrawiam/ i nikt nie wyrwie [niczego] z mej ręki!* (PŚ Pwt 32,39). Takie stanowisko leży u podstaw fraz *Bog dao*, *Bog [i] uzeo* bibl.; *Bog da' Bog uzeje* gwar.; *Bog dal*, *Bog zel* gwar. : *Bóg dał*, *Bóg wziął/ zabrał* bibl. Bóg decyduje o istotnych sprawach w życiu człowieka, takim jakim jest wybór małżonki: *Śmierć a/ i żona od Boga przeznaczona/ naznaczona*; *Żona a śmierć przeznaczone rzeczy od Boga*. Jego decyzji nie można się oprzeć, jak to poświadczone zostało w polskich przysłowiach mówiących o losie człowieka: *Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny/ moru umrze*; *Komu Bóg śmierć przeznaczy, bez wojny i moru umrze*; *Komu Bóg [jeszcze] nie obiecał śmierci, ten się i z grobu wywierci*; *Komu Pan Bóg nie obiecał śmierci, by dobrze skonał, z grobu się wywierci*. Zabiera on starych i młodych: *Nie ma Bóg korca, bierze przód syna jak ojca*. Taka koncepcja śmierci jest konsekwencją poglądu, że człowiek, tak jak wszystkie istoty oraz cały świat materialny jest własnością Boga: *biti bogin*; *Bog doša po svoje* gwar.; *Żywi należą do żywych, umarli należą do Boga*. Jest on władcą wszystkiego (*Pan nad śmiercią i żywotem*; *pan życia i śmierci*; *być panem życia i śmierci*). W ten sposób o Bogu mówi się w *Piśmie Świętym* – w hierarchii istot i rzeczy świata doczesnego i zaświatów, zajmuje on jako kreator tego wszystkiego najwyższe miejsce. Z tekstu biblijnego pochodzi fraza *Zbiorę cię do ojców twoich* bibl., która odzwierciedla trudny do wyjaśnienia wizerunek śmierci jako dołączania do swoich przodków. Natomiast w *Nowym Testamencie* o śmierci mówi się w sposób bardziej transparentny – zamiast obrazu zaświatów podobnego do mitycznych ujęć narodów starożytnych, występuje wyraźny podział na sfery górne (raj) oraz dolne (piekło). W odróżnieniu od prawosławia, katolicy wierzą, że dusza po śmierci pewien

czas spędza w czyśccu, w którym musi odpokutować za grzechy, aby mogła być zbawiona, tj. wejść do Królestwa Bożego. Nie byłoby to możliwe bez ofiarnej śmierci Syna Bożego, który zszedłszy po śmierci do szeolu otworzył po trzech dniach jego drzwi i swoim zmartwychwstaniem poświadczył, że jest *Zwycięzcą śmierci*. Zwrot *zwyciężyć śmierć* także jest używany w przypadku mówienia o osobie Jezusa Chrystusa. Wizerunek raj, jaki występuje w *Apokalipsie św. Jana* to niebiańskie miasto, w którym panuje wieczne światło symbolizujące dobro: *Za dnia jego bramy nie będą zamknięte/ bo już nie będzie tam nocy./ I przyniosą do niego przepych i skarby narodów. A nic nieczystego do niego nie wejdzie/ ani ten, co czyni ohydne rzeczy i popełnia kłamstwo,/ lecz tylko zapisani w księdze życia Baranka* (PŚ Ap 21,25-27). Obraz Boga jako tego, który decyduje o wejściu do raju jest podstawą frazy wyrażającej życzenia dla zmarłych: *Daj mu, Boże, królestwo niebieskie*.

Ze względu na ludzką osobę, we frazeologii zostały utrwalone sprzeczne sądy: mianowicie z jednej strony występuje opinia, że złym ludziom Bóg skracca dni życia: *Bóg kres życia zapisuje, dobrym sporzy, złym ujmuje*, z drugiej zaś frazeologizmy *Koga bogovi vole, mlad umire* : *Ukochani przez bogów umierają młodo; Wybrańcy bogów umierają młodo; Tko umre mlad, Bogu je drag; Lepsze Bóg bierze* – mówią o tym, że dobrzy ludzie umierają wcześniej. Fakt, że sprawiedliwi także umierają młodo tłumaczy się miłością Boga oraz jego troską o człowieka, aby w dalszym życiu nie popsuł się pod wpływem złego otoczenia: *Sprawiedliwy zaś, gdyby nawet zmarł/ przedwcześnie, spocznie w pokoju. (...) Podobał się Bogu [i] był przez Niego/ kochany,/ ponieważ żył między grzesznikami, został/ zabrany* (PŚ Mdr 4,7-10).

Sam Bóg natomiast nie jest tym, który uśmierca, lecz w tym celu przysyła aniołów (*andeo smrti* : *anioł śmierci* książk.; *cień anioła śmierci*). Wizerunek śmierci zadanej przez anioła odnajdujemy w *Drugiej Księdze Samuela*, kiedy Jahwe zesłał zarazę z powodu grzechu Dawida: *Kiedy anioł wyciągnął rękę nad Jerozolimą, by w niej dokonać spustoszenia, ulitował się Jahwe nad nieszczęściem i rzekł do anioła niszczącego lud: – Dość! Powstrzymaj teraz swą rękę!* (PŚ II Sm 24,16). W judaizmie istota ta występuje pod nazwą *mal'ak hamawet* 'posłaniec śmierci' i na polecenie Jahwe zadaje śmierć podrzynając umarłemu gardło (Wysoczański 2012 : 90), w islamie zaś anioł śmierci to Azrail, Azrael lub Izrail, wysłannik Allaha, który zabiera ludzi do krainy zmarłych: „Kiedy zbliża się dzień śmierci jakiegoś człowieka, z woli Allaha z drzewa życia pod jego tronem opada liść, na którym wpisano imię umierającego. Po 40 dniach Izrail musi odłączyć jego duszę od ciała” (Bellinger 2003 : 189).

Tylko jeden polski zwrot obrazuje śmierć jako zabieranie zmarłego przez diabły: *diabli wzięli kogoś pot.* W mitologicznych wizjach w roli sprawców śmierci występują obok innych istot złe duchy ogólnie przynoszące ludziom nieszczęście – *demon śmierci* (Wysoczański 2012 : 438). Zwrot *Parki przecięły nić czyjegoś żywota* przest. książk. wywodzi się z mitologii rzymskiej, w której wymienione istoty to boginie przydzielające każdemu człowiekowi jego los (szczęście, nieszczęście i śmierć). W jednym chorwackim zwrocie jako sprawca śmierci występuje los: *sudbina uze/ je uzela koga*.

4.B.2.1.2. Sprawcą jest Pani Śmierć

Od najdawniejszych czasów aż po dziś śmierć przedstawiano jako istotę, która zabiera ludzi. Jej stereotypowy obraz (*symbol śmierci*) to kościotrup trzymający w ręku kosę (*kosa śmierci*). W tej postaci występuje ona między innymi w ludowych utworach literackich: „ŚMIERĆ. Przeszłam przez góry, przez lasy, przez wieczne pokoje, nie pytam, czy żołnierz na warcie stoi. Oto ostatni raz ci powiadám, oto na ciebie kose zakładám” (Saloni 1903 : 196). Wyraz *śmierć* używany w gwarze orawskiej oznacza kobietę lub kościotrupa z kosą (Wysoczański 2012 : 426). Na chudość jako jedną z jej podstawowych cech wskazuje para ekwiwalentów frazeologicznych *mršav kao smrt : chudy jak śmierć*, a w języku polskim ironiczne porównanie w związku frazeologicznym *tlusty jak śmierć/ kościotrup*. Nazwy *Kostucha* oraz *Kostusia*, będące składnikami frazeologizmów *Kostucha przyszła po kogoś; Kostusia go nawiedziła* wywodzą się właśnie z przytoczonego obrazu. Obok wymienionych określeń, śmierć nazywana jest w polskiej frazeologii Bašką (*Baška przychodzi gwar.*). Warto także wymienić nazwy śmierci występujące w polszczyźnie, które związane są z różnymi sposobami jej wyobrażania: *Kościasta* to określenie związane z omawianym tutaj wizerunkiem śmierci jako kościotrupa lub bardzo chudej kobiety, frazeologizm *pani Piasecka* motywowany jest obrazem śmierci jako powrotu do ziemi, tj. piachu, *pan Łopaciński* to nazwa powstała od wyrazu *łopata*, określającym narzędzie używane podczas pochówku, a w wyrażeniu *pani Sroga* ujawniona została jedna z cech charakteru śmierci (Wysoczański 2012 : 86).

Postać śmierci – kościotrupa ma długą historię w malarstwie, gdzie szczególnie miejsce zajmuje motyw *tańca śmierci*, który ma swe źródło w średniowiecznych poematach zainspirowanych myślą o śmierci jako zjawisku wszechobecnym i nieuniknionym. Charakterystyczną cechą obrazów pokazujących wspólny taniec żywych i umarłych jest wskazywanie na fakt, że śmierć jest przeznaczona wszystkim ludziom, bez względu na ich stan społeczny. Z tego powodu w tańcu udział biorą reprezentanci różnych warstw. Obrazy z

tematem tańca śmierci tworzone na terenie całej Europy, zarówno w Polsce, jak i w Chorwacji. Jeden z nich umieszczony jest w kościele Bernardynów w Krakowie, a w Chorwacji fresk z motywem tańca śmierci znajduje się w kościele Św. Marii na Škrilinach oraz w kościele Św. Trójcy w Hrastovlju. Do średniowiecznego tańca śmierci odwołuje się tytuł dramatu Stanisława Przybyszewskiego – *Taniec miłości i śmierci*. Ciekawym zjawiskiem jest także erotyzacja śmierci obecna w malarstwie od XVI do XVIII wieku. Śmierć pojawia się na obrazach jako kościotrup dokonujący gwałtu na ludziach: „Śmierci nie wystarczy już lekko dotknąć zmarłego, jak w średniowiecznych tańcach – teraz dokonuje na nim gwałtu” (Ariès 2007 : 157). Spośród malarzy zajmujących się motywem śmierci, szczególne miejsce zajmuje fiński symbolista Hugo Simberg. Jednym z ulubionych motywów tego malarza był „Ogród śmierci”, który namalował w kilku wersjach. Na obrazach pokazano śmierć na planie dalszym jako posuwające się szkielety, na pierwszym zaś ona troskliwie zajmuje się roślinami. Ciekawe, że mają one egzotyczne kształty (gwiazdy), a reprezentują ludzkie dusze. Sposób przedstawiania śmierci jako przyjacielsko nastawionej istoty miał na celu złagodzić strach, jaki wywołuje to zjawisko. Począwszy od połowy XX wieku pod wpływem zmiany w ogólnym nastawieniu wobec śmierci w kulturze masowej doszło do prezentowania śmierci właśnie poprzez jej aspekt ośmieszający. Podobnie do językowych określeń polegających na ujawnianiu groteskowego postrzegania śmierci, w przypadku jej masowej eksploatacji wizualnej można także dostrzec tendencję do zmniejszania strachu przed tym zjawiskiem. Jeżeli więc motyw kościotrupa będzie obecny na ubraniu, biżuterii, ozdobach dla domu itp., stanie się on mniej przerażający dla człowieka.

Ze względu na językowy obraz personifikowanej śmierci, można wyróżnić dwie kategorię określeń, z których do pierwszej należą frazeologizmy przedstawiające śmierć jako osobę, a drugą tworzą związki frazeologiczne, które w opisie śmierci używają wyrazów określających części ciał zwierząt. W związkach frazeologicznych: *w obliczu śmierci; tchnienie śmierci; gledati/ pogledati smrti u oči; gledeti smrti v joči* gwar. : *patrzeć/ patrzeć/ zaglądać/ spoglądać/ spojrzeć/ zajrzeć śmierci [prosto] w oczy; śmierć komuś w oczy patrzy/ zagląda/ zaziera/ zajrzała; śmierć patrzy komuś w oczy; Śmierć mi w oczy zajrzała/ zajrzała w oczy* nie zostały ujawnione bliższe cechy podmiotu, lecz tylko obrazują one śmierć jako coś żyjącego. Na obraz śmierci jako nieokreślonej istoty wskazują także związki frazeologiczne *widzieć śmierć przed oczyma; može se po smrt poslat koga gwar.; On je za po smrt poslat gwar. : kogoś/ jego/ was to [jak] po śmierć posłać; kogoś tylko po śmierć posłać; dobro bi bilo koga poslati po smrt gwar.; poslati koga po smrt : Po śmierć go posłać; prije/ prede bi smrt dočekał nego koga gwar. : Prędzej bym się śmierci doczekał; prije se more smrti nadati*

neg koga gwar.; *Da j' smrt, ne b' nikad' umorila* gwar. W przypadku mówienia o śmierci jako o osobie, podkreśla się, że ma ona: twarz (*gledati/ pogledati smrti u u lice : patrzeć/ spoglądać śmierci w twarz*) i ręce (*dłoń śmierci; ręka śmierci* książk.; *śmierć kładzie nad kim rękę*), może więc trzymać zmarłego w swych objęciach (*objęcia śmierci*). Nowotestamentowa wizja śmierci jako jednego z czterech jeźdźców apokalipsy utrwalona została w języku przez frazę *A oto koń biały, a który siedział na nim, imię jemu Śmierć*. Według religii chrześcijańskiej, po Sądzie Ostatecznym, kiedy sprawiedliwi dostaną nagrodę w postaci życia wiecznego, śmierć straci swą władzę nad człowiekiem – *Śmierć mu więcej panować nie będzie*.

Ze względu na cechy charakteru, związki frazeologiczne zawierają wskaźniki wartościujące śmierć w sposób negatywny, jako osobę okrutną (*okrutna smrt : okrutna śmierć/ śmierć okrutna*), srogą (*sroga śmierć/ śmierć sroga*), która człowiekowi grozi (*Zrobiel sie chozy, jak śmierć mu grozi* gwar.) wywołującą w nim strach (*straszna śmierć/ śmierć straszna*). Śmierć nie ma litości wobec człowieka (*nemila smrt : nielitościwa śmierć/ śmierć nielitościwa/ nieubłagana śmierć*). Podkreśla się jej moc (*Miłość mocna jest jak śmierć* książk. bibl.; *Mocna jest jako śmierć miłość, twarda jako piekło jest zazdrość* bibl.), z powodu której nie można jej pokonać (*niezwalczona śmierć*), a także mieć wpływu na jej decyzję (*Gdy śmierć zawita, o racje nie pyta; Śmierć [jest] głucha, nikogo nie słucha/ posłucha*). We frazie *Śmierć wozem nie wraca/ zawraca* wykorzystany został pogląd, że na pewno każda istota doświadczy śmierci, bo nikogo ona nie ominie.

Z drugiej strony mamy obraz śmierci, poprzez który pokazana jest ona jako istota latająca (*śmierć nadlatuje; śmierć przed oczyma lata*), a więc mająca skrzydła (*skrzydła śmierci* książk.; *śmierć rozpościera nad kimś skrzydła*), a także paszczę (*paszcza/ paszczęka śmierci; rzucać się w paszczę śmierci; rzucać kogo w paszczę śmierci*) oraz szpony (*szpony śmierci; wyrwać kogo ze szponów śmierci; wyrwać się ze szponów śmierci*). Z przytoczonych frazeologizmów wynika, że wygląd zwierzęcy śmierci przypomina postaci demoniczne, które przedstawiano w podobny sposób. W jednym polskim zwrocie została ona także przedstawiona jako mgła: *mgła śmierci ogarnia czyje oczy podn*.

Jeżeli weźmiemy pod uwagę sposób, w jaki śmierć traktuje człowieka, można stwierdzić, że przedstawiona jest ona we frazeologizmach na dwa sposoby: pierwszy z nich nawiązuje do wyżej omówionego motywu wykonywania gwałtu na człowieku, drugi zaś polega na obrazie „troskliwej śmierci”, jaka występuje na obrazach Huga Simberga. Człowiek spotyka śmierć (*śmierć spotkała kogoś; śmierć kogo spotyka; spotkać śmierć; spotkać się ze śmiercią*), albo ona do niego się zbliża (*smrt je komu blizu : śmierć zbliża się/ nadchodzi/*

przybywa/ przychodzi), na niego czyha (*Śmierć wszędy na czleka/ człowieka dybie*) i zaskakuje go (*śmierć zaskoczyła kogoś*), po czym go już nie opuszcza, lecz za nim chodzi, goni go lub prześladuje (*śmierć za pasem; śmierć za kim chodzi; Śmierć za człowiekiem chodzi; Śmierć jako cień za człowiekiem chodzi/ idzie; Chodzi jak śmierć za garncàrzem gwar.; Czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Bóg widzi, czas ucieka, śmierć goni, wieczność czeka; Śmierć szczęśnych goni, od nędznych uchodzi/ stroni; śmierć prześladuje kogoś*). Obraz śmierci, która spada na człowieka występuje w polskich zwrotach: *śmierć czyja(ś) spadnie na kogoś; śmierć spada na kogo(ś)*. Motyw witania się ze śmiercią użyty został we frazie *Niech go śmierć pozdrowi* jako wyraz pragnienia cudzej śmierci. Czasem człowiekowi udaje się uratować życie, tj. *uciec śmierci; ujść/ wywinąć się/ wykręcić/ wykręcać się [od] śmierci; uniknąć cudem śmierci; Pasala me smrt gwar.; Smrt me preskočila*. To samo znaczenie mają frazeologizmy *zaobišla je smrt* koga gwar. oraz *Śmierć mie powóniała* gwar. Umierający ze śmiercią walczy: *smrt na borba; borba sa smrću : walka ze śmiercią; walczenie ze śmiercią; boriti se sa smrću : walczyć ze śmiercią; bić się ze śmiercią gwar.; zmagać się ze śmiercią*. W przypadku, gdy człowiek w tej walce ponosi klęskę, to mu *śmierć zadaje cios*, a następnie go zabiera (*smrt uze/ je uzela koga : śmierć kogoś zabrała; śmierć zabrała kogoś ze świata książk.; śmierć bierze/ chwyta kogo[ś]; Śmierć co lepsze bierze*). Wśród związków frazeologicznych prezentujących śmierć jako istotę, która gwałtownie zabiera umierającego występują czasowniki: *ugrabiti : porwać (smrt je ugrabila koga : śmierć porwała kogoś), wydrzeć (śmierć wydarła [komuś] kogoś); zmieść (śmierć zmiotła kogoś [ze świata]; Śmierć wszystko zmiecie i zęby zmiele na otręby; Och, na tym świecie Śmierć wszystko zmiecie,/ Robak się lęgnie i w bujnym kwiecie)* oraz *wytluc (Żeby was nagła śmierć wytlukła)*. Szczególnie wrogie nastawienie śmierci wobec człowieka odzwierciedla fraza *Nie dmij, nieboże, śmierć na cię noże ostrzy i strzały, nie będziesz cały*. Frazy: *Śmierć kosi [ludzi]; Śmierć wszystkich kosi; Śmierć zbiera krwawe żniwo* pokazują stereotypowy wizerunek śmierci, która zabija kosą. Na miejscu, w którym ona panuje (*carstvo smrti*) ludzie masowo umierają z powodu wojny, moru lub innej przyczyny.

Mniej przerażające nastawienie do śmierci przekazują frazeologizmy, u podstaw których leży obraz nadchodzącej, zbliżającej się śmierci: *Smrt je nastupila : Nastąpiła śmierć; Śmierć następuje; Smrt je došla po svoje; Śmierć nadchodzi; Śmierć przychodzi; Skon nastąpił/ następuje*). Ona zatrzymuje się przed domem człowieka, którego chce wziąć ze sobą (*Siedzi śmierć na żelaznym zydlu, na rydlu wsparta/ wsparta na rydlu; Śmierć stoi w progu*), puka do drzwi (*Śmierć kołacze do drzwi*), a po wejściu do domu zatrzymuje się przy łóżku umierającego (*Śmierć stoi u wezglowia*). Istnieją liczne wierzenia związane ze śmiercią

przybierającą różne postacie, między innymi płynu lub prochu, który człowiek spożywa i potem umiera. Taki wizerunek śmierci stał się motywacją dla fraz: *ispiti/ popiti smrtnu čašu/ čašicu; snade koga smrtna čaša; połknąć śmierć; nosić w sobie śmierć; Śmierć mu z oczu patrzy; Mało śmierci nie pojád gwar.; Śmierć przychodzi przez usta; Śmierć wchodzi ustami.*

Osobno, ze względu na ich obraz wewnętrzny należy potraktować zwroty *igrati se sa smrću* : *igrać ze śmiercią; bawić się ze śmiercią w ciuciubabkę*, które używane są w sytuacjach, gdy ktoś robiąc coś niebezpiecznego lekkomyślnie naraża się na utratę życia.

Na bardziej łagodny stosunek śmierci wobec umierającego wskazują związki frazeologiczne: *śmierć dotyka kogo; śmierć utuliła kogoś w objęciach; śmierć wzięła kogoś w objęcia; śmierć zaćmiewa/ ćmi komu oczy; Śmierć zawarła powieki; Śmierć zasnęła oczy mgłą.* Ich wewnętrzny obraz polega na przedstawianiu śmierci jako osoby, która troszczy się o zmarłego, której na nim zależy.

Osobną postawę wobec śmierci reprezentują związki frazeologiczne, których znaczenie wywodzi się z obrazu życia jako nici, które w chwili zgonu zostaną przerwane przez śmierć: *nić życia została przerwana euf.; Przerwała się nić jego życia; śmierć przecięła [przedwcześnie] czyjeś życie; śmierć przecięła nić czyjegoś żywota poet.; Śmierć przecięła nić życia.* Obok rzeczownika *nić*, w wariantach frazeologicznych występuje także wyraz *pasmo*: *śmierć przecięła pasmo życia komu książk.; śmierć przecięła pasmo czyjegoś żywota podn.*

4.B.2.1.3. Sprawcą jest człowiek

W odróżnieniu od frazeologizmów z wyżej omówionych dwóch grup, które śmierć ukazują jako zabieranie życia przez istoty nadprzyrodzone, pewien zasób frazeologizmów określa okoliczności i rodzaje śmierci zadanej przez innego człowieka (*śmierć odręczna*). Zadawanie innemu człowiekowi śmierci znane jest od samych początków historii ludzkości i od tej pory stanowi nieodłączny składnik jego egzystencji: „Ogólnym przesłaniem uśmiercania drugiego człowieka, por. np. pol. *martwić* ‘robić martwym, pozbawiać życia, morzyć, uśmiercać, zabijać’, jest zupełne pozbycie się go” (Wysoczański 2012 : 261).

W pierwszej kolejności należy przedstawić leksykę związaną z wykonywaniem kary śmierci (*smrtna kazna* : *kara śmierci; zabita śmierć; śmierć główna daw.*). Ten, którego pozycja jest taka, że może decydować o czyimś życiu (*stanować o życiu i śmierci*) ma *władzę życia i śmierci*. Jeżeli jest to organ sądowy, podejmowanie decyzji o tym, że dana osoba musi być ukarana śmiercią za popełniony czyn (*smrtna osuda* : *wyrok śmierci; osuditi [koga] na smrt* : *skazać/ skazywać [kogo] na śmierć*) poprzedza osądzanie danej sprawy (*rozstrzygać o*

życiu i śmierci; stanować o życiu i śmierci). Frazeologizm *gotować* komu *śmierć* odnosi się do ludzi, którzy otwarcie lub skrycie planują, w jaki sposób odebrać innej osobie życie. Jednakże, jak na to wskazuje zwrot: *od śmierci wychodzić* stpol., istnieje możliwość uniknięcia skazania na śmierć. Zwrot *pozwolić umrzeć* można także uznać za składnik niniejszej grupy frazeologizmów, ponieważ dotyczy śmierci spowodowanej przez nieudzielenie pomocy ze strony innego człowieka.

Pod względem sposobu wykonania kary śmierci, polskie związki frazeologiczne charakteryzuje różnorodność określeń – od tych, które używano dawno (*śmierć kamienna* daw.), do bardziej współczesnych (*śmierć w gazie*). Z przeszłością związane jest znaczenie frazeologizmów: *śmierć krzyżowa* daw.; *śmierć na krzyżu* chrześc.; *na krzyżu umrzeć/umierać*; *śmierć katowska*; *śmierć na palu*; *śmierć na stosie*; *śmierć na szafocie*. Częścią niniejszej grupy są także zwroty określające śmierć poniesioną na wojnie: *śmierć na wojnie*; *śmierć żołnierska*; *śmierć na polu chwały*; *umrzeć na polu bitwy*; *umrzeć na polu chwały*. Szczególny rodzaj śmierci spowodowanej przez inne osoby to *mučenička smrt* : *śmierć męczeńska* (*ponieść śmierć męczeńską*).

Ze śmierciąadaną przez innego człowieka związane są także związki frazeologiczne, które określają miejsca zabójstwa oraz wykonywania kary śmierci. Miejsce masowej zagłady, Oświęcim (*obóz śmierci*) przedstawiony został w języku jako machina pochłaniająca ludzi: *machina śmierci*; *Oświęcim machina śmierci*. Frazeologizm *plac śmierci* odnosi się do miejsca, na którym wykonywano karę śmierci w przeszłości, a wyrażenia *mur śmierci*; *ściana/ścianka śmierci* określają miejsca, gdzie rozstrzeliwano ludzi.

4.B.2.2. Oznaki śmierci

Motywacja sporego zasobu związków frazeologicznych związana jest z widocznymi oznakami śmierci, tj. z jej zewnętrznymi objawami. Mogą one dotyczyć stanu przedśmiertnego, wskazywać na zmiany fizyczne, do jakich zachodzi w chwili umierania oraz po samej śmierci. Należy tu też stan, w którym człowiek znajduje się pomiędzy życiem a śmiercią.

4.B.2.2.1. Między życiem a śmiercią

Przed omówieniem zjawiska śmierci należy zaprezentować związki frazeologiczne określające pozycję człowieka znajdującego się w ciężkim stanie, grożącym utratą życia. Na tymczasowość jako cechę tego stanu wskazują występujące w składzie związków frazeologicznych wyrazy *život* : *życie* i *smrt* : *śmierć*: *između života i smrti* : *między życiem a*

[i] *śmiercią; biti između života i smrti* : być/ znajdować się między/ pomiędzy życiem a śmiercią; *lebdjeti između života i smrti* : balansować pomiędzy życiem a śmiercią; *nema komu [ni] života ni smrti* gwar.; *leżeć między/ pomiędzy życiem a śmiercią; walczyć między/ pomiędzy życiem i śmiercią*. To samo znaczenie mają frazeologizmy, w których opozycja pomiędzy życiem a śmiercią wyrażona jest za pomocą przymiotników *mrtav* : *umarły* i *živ* : *żyjący* (*više mrtav nego živ* : *więcej umarły jak żyjący; ni živ ni mrtav*/ gwar. *mrtev*) oraz w języku polskim czasowników *umrzeć* i *ożyć* (*Ani umrzeć, ani ożyć*). Znaczenie związków frazeologicznych *napol mrtev* gwar. : *na/ w poły martwy* to ‘bardzo chory, bliski śmierci’, a w języku chorwackim także ‘bardzo zmęczony’. Dla określania stanu, w jakim znajduje się umierający człowiek w języku polskim używane są także związki frazeologiczne: *trzy ćwierci od śmierci; Brak mu jest trzy ćwierci do śmierci; Jemu już trzy ćwierci do śmierci; być [tylko] o krok od śmierci*. O tym, że człowiek umiera świadczą zmiany w jego wyglądzie: *lebdi komu smrt na usnama* : *ma śmierć między zębami; mieć śmierć w oczach; mieć śmierć we wzroku; mieć śmierć w spojrzeniu*. Frazeologizmy: *biti na pragu smrti; na/ u progu śmierci; idzie komuś ku śmierci* motywowane są obrazem śmierci jako miejsca, do którego człowiek dochodzi kończąc swe życie.

4.B.2.2.2. Oznaki nadchodzącej śmierci

W niniejszej podgrupie występują dwa typy frazeologizmów, z których jeden odzwierciedla społecznie utrwalone wierzenia związane z nadejściem chwili śmierci, drugi zaś odwołuje się do jej widocznych oznak fizycznych.

Dlatego też frazeologizmy, których bazą są wierzenia ludowe powstałe na podstawie obserwacji zewnętrznych zjawisk związanych ze śmiercią, zostały także zaliczone do niniejszej grupy. Opierają się one np. na wyróżnianiu poszczególnych miesięcy jako „bardziej śmiertcionośnych” niż inne: *Styczeń niejednemu się marcem stanie* oraz zjawisk naturalnych: *W styczniu gdy niebo z grzmotem się ogłosi, na wschodzie ludzi śmierć w tym roku kosi*. Ze względu na występowanie w licznych kulturach ptaka jako zwiastuna śmierci otrzymał on status mitologiczny. Dusza ludzka przedstawiana jest w mitologiach starożytnych jako istota skrzydlata, czasem jako ptak (Ba u Egipcjan) lub skrzydlata osoba (Psyche w mitologii greckiej). Może właśnie obraz odlatującej duszy wpłynął na ukształtowanie się do dziś rozpowszechnionego wierzenia w to, że pojawienie się ptaka zwiastuje śmierć. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje sowa, której obecność na dachu przepowiada śmierć kogoś z

domowników tego domu: *Sowa na dachu kwili: komu umrzeć po chwili*¹¹². Podobnie rozpowszechnione jest wierzenie w to, że wlatywanie byle jakiego ptaka do domu wróży śmierć któregoś z jego domowników (Wereńko 1896 : 103). Jako znak zbliżającej się śmierci uznaje się także dziwne zachowanie psów: *Psy wyją w górę, na pożar lub wojnę, w dół na czyjąś śmierć*.

Obok frazeologizmów odzwierciedlających ludowe wierzenia, istnieją także te, które obrazują śmierć poprzez przedstawianie zmian fizycznych, jakich doświadcza ciało ludzkie gdy śmierć się zbliża. Na pierwszym miejscu warto wymienić fakt, że w języku została utrwalona prawda o tym, że umiera wszystko, co jest czasowe: *dożyć swego wieku; dokonać wieku; Nie umiera stary ani młody, ale czasowy*. Za każdym kolejnym dniem człowiek jest coraz bliżej śmierci: *Dan za danom, smrt za vratom : Czas za czasem, śmierć za pasem; Ki dan daje, ta smrt bliže* gwar. : *Leci dzień za dniem, a śmierć się przybliża; Człowiek co dzień bliżej śmierci/ Co dzień człowiek śmierci bliżej; Czas dziad, ale z kosą; Czas mija, śmierć się przybliża; Czas upływa, śmierć się zbliża*. Aspekt czasu stał się motywacją dla frazeologizmów zawierających w swym składzie rzeczowniki *ura/ gwar. vura : godzina/ godzinka (smrtna vura gwar. : godzina śmierci; ostatnia/ ostateczna godzina/ godzinka euf.; straszliwa godzina euf.; otkucala je komu posljednja ura : wybiła czyjaś [ostatnia] godzina euf.; przyszła na kogoś zła godzina; Svakom dođe smrtna ura; Co godzina bliżej do śmierci; Jeszcze nie wybiła moja [ostatnia] godzina bibl.)* oraz *čas : chwila (smrtni čas : ostatnia chwila; došao je komu posljednji čas : wybiła czyjaś ostatnia chwila; nadeszła chwila ostatnia)*. Śmierć następuje wskutek starzenia się organizmu: *Ne miri se smrt sa starosti; Starost je poslanik smrti; Siwe włosy na głowie, kwiatki to cmentarzowe; Starości doległości są pierwiastki śmierci; Co chcesz rób, po staremu trzeba w grób; Starość nie radość (śmierć nie wesele); Stary musi, młody umrzeć może; Młody [człowiek] może umrzeć, [a] stary musi*. Jedną z najczęstszych przyczyn śmierci jest choroba (*složiti se nakon duge bolesti*), w przypadku gdy jest nieuleczalna (*śmiertelna choroba/ choroba śmiertelna*). W wyniku cierpień umierający traci siłę życiową i nie ma już ochoty na nic: *Kogo opuszczają pragnienia, temu pora umierać*. Przekonanie, że choroba prowadzi do śmierci odzwierciedlają polskie przysłowia: *Choroby śmierć uprzedzają/ poprzedzają; Zdrowy choroby, a chory ma się spodziewać śmierci*. Często zdarza się, że tuż przed śmiercią u śmiertelnie chorych następuje nagła poprawa zdrowia: *Choremu się poprawuje, gdy śmierć bliżej przystępuje; Przed śmierciom sie każdy mo dobrze* gwar. Jednak, jak to przekazuje przysłowie: *Nie każda*

112 To samo wierzenie odnosi się także do puchacza.

choroba prowadzi do śmierci, są choroby, które nie kończą się śmiercią, podobnie jak każde popadnięcie w słabość nie musi skutkować zgonem, istnieje bowiem możliwość wyzdrowienia: *Nie zawsze umrze, kto w słabość wpadnie*. Spośród objawów choroby zwiastujących bliski zgon wyróżniony został kaszel w chorwackim przysłowiu *Suhi kašalj smrt navještava*. Przed zgonem, do którego dochodzi w wyniku nasilenia choroby następuje *atak śmiertelny*. Jedyny przykład, który dotyczy rodzaju choroby to para ekwiwalentów frazeologicznych *crna smrt* : *czarna śmierć*. Śmierć także może być spowodowana nieuleczalnym uszkodzeniem ciała: *śmiertelna rana*; *rana śmierci* stpol. Fraza *Abel dawno na hipokondryję umarł* stanowi żartobliwe określenie używane gdy mówi się o osobie, która udaje chorego.

Niezależnie od przyczyny człowiek, podobnie jak inne istoty, przed śmiercią z powodu braku sił witalnych zajmuje pozycję poziomą (*na śmierć leżeć*). Wyjątek od tego stanowią rośliny, a ten fakt dał podstawy frazie *Drzewa umierają stojąc*. Obok przypadku nagłego zgonu (*pasti/ svaliti se kao mrtav* : *upaść/ zważyć się jak martwy*; *Padł jak martwy/ nieżywy*; *I padłem jako ciało martwe pada*), na śmierć czeka się w łóżku, o czym świadczy przysłowie *Najwięcej ludzi umarło w łóżku*. Związki frazeologiczne wskazujące na łóżko jako miejsce oczekiwania śmierci występują w obu językach: *smrtna postelja* : *łóże śmiertelne*; *łóże śmierci*; *śmiertelne posłanie*; *śmiertelna pościel/ pościel śmiertelna*; *na smrtnoj postelji* : *na łóżu śmiertelnym*; *na łóżu śmierci*; *biti na smrtnoj/ samrtnoj/ samrtničkoj postelji* : *na śmiertelnym łóżu być*; *być na śmiertelnej pościeli gwar.*; *leżeć na łóżu śmierci*.

Sąd o tym, że ‘to, co umarłe już nie stoi’ leży u podstaw frazeologizmów *igrati se na žive i na mortve* gwar. oraz *Bodabyś do śmierci stał, jak czop* gwar., z których pierwszy odnosi się do gry podobnej do kręgli, w której wszystkie powalone kręgle są „martwe”, drugi to zaś fraza wyrażająca życzenie zdrowia. Z wyżej przytoczonym sądem związana jest także motywacja fraz: *Bože, davno ti sam legao i vele ti mi je ležati*; *Umarł Maciek, umarł, już leży na desce, żeby mu zagrali, podskoczyłby jeszcze*. Ze względu na to, że bycie w łóżku wiąże się z zachorowaniem, o osobie wyjątkowo pełnej energii mówi się, że *Ón w łóżku nie umrze* gwar. Omawiany aspekt śmierci ilustrują także związki frazeologiczne: *ustati iz/ od mrtvih* : *[po]wstać z martwych* bibl.; *dići/ podići se iz mrtvih*, ponieważ czasowniki *dići se, ustati* : *powstać* implikują, że dany podmiot wcześniej zajmował pozycję leżącą. Znaczenie przytoczonej pary ekwiwalentów frazeologicznych dotyczy religijnego obrazu zmartwychwstania (*uskrsnuti od mrtvih* bibl.; *uskrsnuti koga od mrtvih*; *Tko nije umro, uskrsnut ne more/ ne može*), z tym, że chorwacki frazeologizm *ustati iz/ od mrtvih* oznacza

także wyzdrowienie po ciężkiej chorobie, a w tym znaczeniu używany jest również zwrot *dići/ podići se iz mrtvih*.

Do grupy frazeologizmów obrazujących śmierć poprzez zmianę pozycji ciała z pionowej na poziomą można zaliczyć także żartobliwie nacechowany zwrot *zadrzeć brody* występujący w mowie młodzieżowej oraz *leżeć martwym bykiem*, pospolite określenie osoby leniwej.

4.B.2.2.3. Zewnętrzne oznaki śmierci

Podstawą frazeologizmów tworzących niniejszą grupę jest percepcja tego, co się dzieje z umierającym tuż przed oraz w samej chwili śmierci.

Na opozycję pomiędzy życiem a śmiercią wskazują związki frazeologiczne: *Bitwa nie pokój, śmierć nie życie; Co umarło, nie żyje*. Śmierć postrzegana jest przede wszystkim jako koniec życia: *koniec życia* euf.; *kres życia* euf. podn.; *ostatni życia koniec* euf.; *nieuchronny koniec; okončati/ skončati žiće* przestarz. : *skończyć/ zakończyć żywot* przestarz.; *okončati/ skončati život* : *zakończyć/ skończyć życie; dokonać życia/ życie* podn. książk. euf.; *dokończyć/ dokonać żywota [swego]* daw.; *došao je komu kraj; być bliskim końca; czyj koniec bliski; koniec kogo czeka; Każdemu koniec Bóg naznaczył; Śmierć koniec wszystkiemu/ wszystkiego; Śmierć kładzie kres życiu; Śmierć położyła kres życiu*. Ono zaś składa się z pewnej liczby dni: *dokončati svoje dane* : *skończyć dni swoje; dokonać/ dokończyć dni* podn. książk.; *dokonać swoich ziemskich dni* euf.; *dopełnić kresu dni swoich* daw.; *skończyć dni żywota* podn.; *wypełnić dni żywota*. Życie porównuje się z wędrówką, której końcem jest śmierć: *kres doczesnej wędrówki* euf.; *Życie jest tylko wędrówką ku śmierci*. Jako zastępcze określenie wyrazu *koniec* używany jest w obu językach wyraz *kapot* : *kaput* (*Učinija kapot* reg.; *zrobić kaput*). Pomimo że Anna Krzyżanowska zalicza zwrot *kopnąć/ huknąć/ strzelić/ stuknąć/ uderzyć/ wałnąć w kalendarz* pot. posp. do związków frazeologicznych o niejasnej motywacji, uważam, że jego obraz wewnętrzny jednak wskazuje na postrzeganie śmierci jako końca życia, kalendarz bowiem symbolizuje czas, czasownik *kopnąć* oraz jego synonimy sugerują, że życie zostało przerwane.

Gdy śmierć już nadchodzi, człowiek wpada w stan zwany *śmiertelną agonią*, który może trwać od kilku godzin do kilku dni, a towarzyszą mu: *martvo/ mortvo voda* gwar. : *śmiertelny pot/ pot śmiertelny; śmiertelny dreszcz/ dreszcz śmiertelny; śmiertelne dreszcze; śmiertelne drgawki; śmiertelny chrapot; [przed]śmiertelna czkawka* i, w samej chwili śmierci *samrtni hropac* : *śmiertelne rżenie; ostatnie rżenie*.

W chwili śmierci nogi i ręce wykonują ruchy powodowane kurczeniem się mięśni (*śmiertelny spazm*). Obraz ten stał się bazą dla pospolitych określeń deprecjonujących śmierć,

w których składzie występują nazwy części ludzkiego oraz zwierzęcego ciała. Na ruchy, jakie ciało wykonuje w momencie śmierci wskazują związki frazeologiczne: *ukopati noge* żarg. : *zadrzeć nogi* młodz. posp. (przestarz.); *otegnuti/ ispružiti papke* żarg. iron.; *otegnit/ otegnut/ otegnoti papke* gwar.; *otegnit papcin* gwar. : *wyciągnąć kopyta/* żarg. *kopytka* posp.; *Kopyta wyciągnął* posp.; *stepsti papcima* żarg. : *trzasnąć/ strzelić kopytami* żarg. posp.; *odapeti papke*; *oprčiti pete*; *otegnuti pete*; *sklopiti s petami* gwar.; *drgnąć nogą* żarg. posp.; *wyciągnąć nogi* posp.; *majtnąć kopytkami*; *otrzepać kopytka* żarg. posp.; *zadrzeć kopytka*; *Kopytami trzasnął* posp.; *wyciągnąć graby* młodz. posp. Motywacją dla frazeologizmu *żegnać świat nogami* żarg. posp. stał się sposób przenoszenia ciała zmarłego. Aby zwiększyć ośmieszającą perspektywę umierania, zamiast części ciała ludzkiego (*noga, peta*) używane są także części ciał zwierzęcych (*papak : kopyto*). Zwrot *odwalić kitę* pochodzi z języka łowieckiego, w którym w ten sposób określa się śmierć lisa (Wysoczański 2012 : 85). Na porównywaniu ludzkiej śmierci ze zwierzęcą polega także motywacja frazeologizmów *wywinąć orla*; *Umarł, tylko zapomniał się przewrócić*. Motywacja zwrotu *wyszczерzyć zęby* to obraz kościotrupa, który niby ma wyszczerzone zęby. Przytoczone związki frazeologiczne stanowią sposób mówienia o śmierci, który za Anną Krzyżanowską można określić jako „desakralizację językowego obrazu śmierci” (Krzyżanowska 1999 : 86).

Zupełnie odwrotne nacechowanie stylistyczne mają związki frazeologiczne, w których obrazie wewnętrznym jako moment oznaczający chwilę śmierci wyróżnione zostało ustanie oddychania. Zgon następuje w chwili, gdy umierający puści *ostateczny dech*; *ostatnie tchnienie*. Ten moment określony został przez zwroty *ispustiti/ pustiti [posljednji] dah* : *puścić/ wyzionąć/ wypuścić ostatni dech* podn.; *oddać/ wydać/ wydawać ostatnie tchnienie* podn.; *puścić ostatnią parę*. Wyjątek od podniosłego charakteru, jaki cechuje frazeologizmy z niniejszej podgrupy stanowią chorwackie zwroty *zaboraviti disati* żarg. żart.; *zabiti dijati* gwar. żart.; których żartobliwy obraz polega na zamianie czasownika *prestati* (*prestati disati*) czasownikiem *zaboraviti*. W języku chorwackim dla określania ostatniej chwili czyjegoś życia używany jest czasownik *izdahnuti*: 1. ‘ispustiti dah iz pluća’; 2. ‘umrijeti’, który występuje w frazie określającej spokojny, piękny sposób umierania: *Lipo je umra, samo je izdanija* gwar.

Z chwilą śmierci wiąże się także zamykanie oczu – jeżeli człowiek zmarł z otwartymi oczami, zamykają je inni. Frazeologizmy, w których składzie występuje rzeczownik *oko* należą do grupy określeń uwznioślających śmierć: *sklopiti/ zaklopiti/ zatvoriti oči* : *zamknąć/ rzad. zawrzeć oczy*; *zauvijek sklopiti/ zaklopiti/ zatvoriti oči* : *zamknąć oczy na zawsze* książk.; *sklopiti svoje umorne oči* : *zamknąć gasnące oczy*; *stisnuti oči*; *svesti oči*; *zamknąć oczy na*

wieki książk.; *zamknąć w Panu oczy* podn. daw. W języku polskim występują warianty frazeologiczne, w których składzie zamiast rzeczownika *oko* używany jest wyraz synonimiczny – *powieka*: *zamknąć/ daw. zawrzeć powieki* podn. książk.; *zamknąć powieki na wieki*; *zamknąć/ daw. zawrzeć powieki na zawsze* podn. książk.

Kolejnym znakiem wskazującym, że człowiek już nie żyje to ustanie funkcjonowania jego serca: *prestalo je kucati* čije srce : *serce* czyje *przestało bić*; *serce ustalo* w kim. Sąd o tym, że życie człowieka ściśle związane jest z biciem jego serca leży u podstaw frazy *Człowiek żyje, póki serce bije*.

W przeciwieństwie do wyżej omówionych oznak śmierci widocznych gołym okiem, termin *moždana smrt* med. : *śmierć mózgowa* jako punkt wyjścia bierze medyczne ujęcie śmierci jako śmierć mózgu. Przeciętnemu użytkownikowi języka ten sposób postrzegania zjawiska śmierci nie jest bliski, ponieważ dotyczy zmiany, do której zachodzi wewnątrz samego ciała.

Z doświadczenia wiadomo, że to, co jest martwe już się nie porusza lecz leży nieruchomo. Po śmierci ustają wszystkie czynności: nie można się już poruszać (*Mrtav konj ne zaigrava se*; *Mrtav konja ne jaše*), jeść (*Neki j' hitil žlicu na policu* gwar.; *odłożyć łyżeczkę modz.*), mówić (*Mrtva glava ne govori*; *Mrtva glava razgovora nejma*; *Mrtva usta ne govore*; *ucichnąć na zawsze* książk.; *zamilknąć na wieki*), ani sprawować władzy (*Živa glava steći će kapu, a mrtva je ne treba* bibl. : *Po śmierci głowa nie rządzi* bibl.; *Umarli nie sądzą*). Umarli nie mogą się bronić (*Lasno je krivicu na mrtvoga oboriti* : *Na umarłego łatwo co zmawiać*; *Łacno nad umarłym dokazować*) ani przynieść szkody żywym (*Mrtvi ne ujedaju* : *Umarli nie kąsają*; *Umarły nie ukąsi*; *Mrtva se ne boj, a živu ne vjeruj*; *Umarli zębów nie mają*; *Umarły nie zemści się*). Nie odczuwają oni żadnych uczuć oraz pragnień: *Živu čoviku se sè pripeti, a mrtvu niš*; *Umarły od zazdrości/ krzywdy wolen*; *Umarły wolen od zazdrości*; *Umarłych zęby nie bolą*. Obraz takiego martwego ciała stał się podstawą dla frazeologizmów, często terminów nie dotyczących samego aktu śmierci. W opisie ich znaczenia uwytłaczony został aspekt stagnacji, do jakiej śmierć doprowadza: *mrtva sezona* ekon. : *martwy sezon* ‘pora, w której jest mało obrotów handlowych, mały ruch’; *mrtva točka* techn. : *martwy punkt* ‘martwe położenie mechanizmu; położenie mechanizmu, w którym nie może on być uruchomiony nawet dowolnie dużą siłą’; *stajati na mrtvoj točki* : *stać na martwym punkcie*; *biti na mrtvoj točki*; *utknąć w martwym punkcie* ‘nie robić postępu’; *doći do mrtve točke* ‘znaleźć się w sytuacji bez wyjścia’; *dovesti što na mrtvu točku* ‘zatrzymać coś bez szans na zmianę, doprowadzić coś do sytuacji bez wyjścia’; *mrtvi jezik* : *martwy język* ‘język wymarły, którego już nikt nie używa’; *mrtav/ mrtvi kapital* : *martwy kapitał/ kapitał martwy* ‘pieniądze lub

majątek, który niczemu nie służy, ponieważ nie jest w obrocie'; *mrtva voda* : *martwa voda* 1. 'woda stojąca, bez dopływu świeżej wody'; w języku chorwackim: 2. 'zimny pot ze strachu'; 3. 'apatyczne, nieaktywne społeczeństwo'; *mrtva zemlja* 'ziemia, która przez długi czas nie była uprawiana'; *mrtvi izvor* 'źródło, z którego woda już nie wypływa'; *mrtvi rudnik* 'kopalnia, która już przestała działać'; *mrtvi rukav* 'nudne miejsce; stagnacja'; *mrtvo/ gwar. martvu more* 1. 'stan lekko wzburzonego morza, zwykle po uspokojeniu się wiatru'; 2. 'apatyczne, martwe środowisko społeczne'; *mrtvo puhalo/ gwar. puvalo* 'osoba leniwa, nieruchawa'; *mrtvo tilo* gwar. 'utrzymywanie się na powierzchni wody bez ruchu'; *staviti koga na mrtvi kolosijek* 'zostawić kogoś z boku, pozbawić go możliwości działania'; *vreden kak tri mrtva* gwar. 'ktoś leniwy'; *zatvoriti kuću mrtvim kocem* 'opuścić własny dom, zamknąć go na zawsze'; *kotwica martwa/ martwa kotwica* żegl. 'metalowa lub żelaznobetonowa konstrukcja służąca do zakotwiczenia na stałe latarniowca, beczki cumowej itp.'; *lód martwy* geol. 'nieruchoma część lodowca, która straciła łączność z główną jego masą'; *okolica martwa* 'wyludniona okolica'; coś *wygląda jak umarłe* 'coś (np. miasto) wygląda tak, jakby w nim nie było życia'. Pomimo iż zwroty *pokrenuti/ pokretati/ maknuti/ pomicati/ pomaknuti* [što] *s mrtve točke* : ruszyć coś z martwego punktu oznaczają czynność, zawarte w nich wyrażenie nominalne *mrtva točka* jednak wskazuje na jej zastój. Do tej grupy frazeologizmów można zaliczyć zwrot *chce się komuś jak umarłemu tańczyć*, ponieważ ironicznie użyty czasownik *tańczyć* implikuje, że 'zmarły nie ma już ochoty poruszać się'. Na stagnację wskazuje także wewnętrzny obraz frazeologizmów *mrtva priroda* plast. : *martwa natura* plast.

Jedną z najbardziej wyraźnych oznak śmierci jest spadek temperatury ciała, w wyniku czego staje się ono zimne (*zimna śmierć/ śmierć zimna*) oraz sztywne. Chorwackie frazeologizmy *mrtav hladan; hladan kao smrt; ohladiti pete* prezentują śmierć jako ochłodzenie się ciała. Pod względem nacechowania stylistycznego pierwszy i drugi z nich jest wyrażeniem neutralnym, natomiast trzeci stanowi określenie wulgarne. Z drugiej zaś strony w polszczyźnie istnieje cała grupa frazeologizmów motywowanych bardzo widoczną oznaką zgonu, jaką jest sztywność ciała. W ich składzie występuje rzeczownik *lala* 'lalka': *iść/ pójść/ pojechać/ przenieść się do lali* pot. rub. żart. gwar. warsz.; *jazda do lali; pędzić do lali* pot. żart.; *powędrować do lali* pot. żart.; *wio do lali* rzad.; *wybrać się do lali* pot. żart. j. dziec. Pomimo iż większość z nich określono jako żartobliwe, wymienione związki frazeologiczne należy raczej potraktować jako określenia ośmieszające śmierć.

Twarz zmarłego pozbawiona jest wyrazu. Ta cecha uwydatniona została we frazeologizmie *mrtvi pogled* : *martwy wzrok* oraz w zwrocie *patrzeć martwym wzrokiem*.

Związki frazeologiczne: *mrtve boje* : *martwe barwy*; *Świeci się jak umarłemu oczy*; *Świeci się jak za umarłą duszę* także można powiązać z niniejszą grupą frazeologizmów, ponieważ to, co umarło, nie ma już blasku (*martwy blask*), a cechuje go nienaturalna bladość: *blijed kao smrt*/ *blid ka smrt* gwar.; *bled kak smrt* gwar. : *blady jak śmierć*; *smrtno blijed* : *śmiertelnie/ trupio/ jak trup blady*; *śmiertelna/ trupia bladość*; *martwa bladość*; *blady jak śmiertelna chusta*; *ktoś jest blady jak śmierć*; *ktoś jest biały jak śmierć*; *ożenić się z białą* gwar.

Ostatnia grupa związków frazeologicznych obrazuje śmierć jako zniszczenie oraz zanik ciała, które po śmierci składa się do ziemi, gdzie ulega rozkładowi (*jedu koga crvi*; *gnić w ziemi* posp.; *gryźć ziemię*; *Po czleka śmierci robak w nim wieri*), aby się w końcu w nią obróciło (*bit crna zemlja* gwar.).

4.B.2.3. Rodzaje śmierci

Ze względu na okoliczności śmierci, w polskich frazeologizmach został uwypakowany czas konania (*prędka śmierć*; *szybka śmierć*; *rychła śmierć/ śmierć rychła*; *natychmiastowa śmierć/ śmierć natychmiastowa*; *śmierć powolna*), a w obu językach występują związki frazeologiczne określające zgon, który następuje niespodziewanie (*iznenadna smrt* : *niespodziewana śmierć*; *nagla smrt* med. : *nagła śmierć*) i z tego powodu nacechowany jest tragizmem (*tragična smrt* : *śmierć tragiczna*). Mniejszy ciężar emocjonalny towarzyszy śmierci, której, biorąc pod uwagę dane okoliczności, można oczekiwać (*očekivana smrt*). Podobnie jest w przypadku wieku zmarłego: o wiele większy smutek wywołuje u ludzi śmierć osoby młodej (*prerana smrt* : *śmierć przedwczesna*; *śmierć za wczesna*; *umrzeć w pełni sił*; *umrzeć/ umierać w kwiecie wieku*; *umrzeć w rozkwicie*) niż starej (*starcza śmierć/ śmierć starcza*).

Pozostałe związki frazeologiczne, w których zostały zaprezentowane okoliczności towarzyszące czyjejś śmierci to: *slatka smrt* pot. ‘śmierć, do której dochodzi podczas stosunku płciowego’; *vmrti brez reči* gwar. ‘umrzeć bez testamentu’; *vmrti med kruhi* gwar. ‘umrzeć pomiędzy dwoma zbiorami zboża, kiedy brakuje jedzenia’; *bezdietna/ bezpotomna śmierć*; *umrzeć/ umierać bezpotomnie*; *cicha śmierć*; *umrzeć cicho*; *śmierć nieświadoma*; *ofiarna śmierć*; *zastępcza śmierć*; *umrzeć z czyimś imieniem na ustach*.

4.B.2.3.1. Śmierć naturalna

Materiał językowy zebrany w niniejszej pracy wskazuje także na dystynkcję pomiędzy umieraniem w sposób naturalny a nienaturalny. *Prirodna smrt* : *śmierć naturalna* to ‘śmierć wskutek starości lub choroby’. To samo znaczenie mają związki frazeologiczne: *fiziološka*

smrt term. : *śmierć fizjologiczna*; *zwykła śmierć/ śmierć zwykła*; *zwyczajna śmierć*; *svojom smrću umrijeti* : *umrzeć swoją śmiercią pot.*; *umrzeć własną śmiercią pot.*; *umrijeti naravnom smrću* : *umrzeć/ umierać naturalną śmiercią*; *umrzeć zwyczajną/ zwykłą śmiercią*; *umrzeć śmiercią zwyczajną/ zwykłą*.

Jeżeli chodzi o określenia śmierci używane w języku medycznym, to w obu językach występują następujące związki frazeologiczne: *biološka smrt* med. : *śmierć biologiczna* ‘śmierć wskutek ustania czynności mózgu’; *klinička smrt* med. : *śmierć kliniczna* med. ‘stan, w którym znajduje się człowiek lub zwierzę w okresie trzech do ośmiu minut po ustaniu układu krążenia i oddychania, gdy komórki, tkanki i narządy utrzymują jeszcze zdolność do życia’; *prividna smrt* med. : *śmierć pozorna* med. ‘stan trwający od kilku godzin do kilku dni, polegający na głębokim śnie, braku reakcji na bodźce, z wyjątkiem elektrycznych; letarg’, a w języku chorwackim *patološka smrt* ‘śmierć spowodowana procesami chorobowymi ustroju i nieodwracalnym uszkodzeniem czynności ważnych dla życia narządów’.

4.B.2.3.2. Śmierć gwałtowna

W odróżnieniu od zgonu naturalnego, *nasilna smrt* med. praw. : *gwałtowna śmierć/ śmierć gwałtowna* spowodowana jest jakimś czynnikiem zewnętrznym, np. chemicznym, termicznym, mechanicznym itp. i zalicza się do kanonu tzw. nie dobrej śmierci:

Gwałtowna śmierć jest traktowana jako nieoczekiwana przerwa w ciągłości ludzkiego losu, jako niemożność doczekania naturalnego końca, tzn. końca przychodzącego z wiekiem – po wypełnieniu właściwych ról społecznych, dochowaniu się wnuków; człowiek żyjący po bożemu powinien też po bożemu umrzeć, tj. „swoją śmiercią” (Wysoczański 2012 : 111).

Związki frazeologiczne określające śmierć poniesioną w sposób gwałtowny to: *umrijeti nasilnom smrću* : *umrzeć/ umierać gwałtowną/ nagłą śmiercią*; *ostati na/ u mjestu mrtav*; *ostat [na mistu] mrtav* gwar.; *[ostati] na mestu mrtev* gwar. : *umrzeć na miejscu*; *na mjestu mrtav*; *nienaturalna śmierć*; *nie svoja śmierć*; *umrzeć nienaturalną śmiercią*; *umrzeć/ umierać nieswoją/ nie swoją śmiercią pot.*

Tylko w języku polskim występują frazeologizmy określające różne sposoby utraty życia w wyniku działań naturalnych czynników zewnętrznych, takich jak zawalenie się budynków, prawdopodobnie w wyniku trzęsienia się ziemi (*śmierć pod gruzami*); zejście lawiny w górach (*śmierć górską*); pożar (*śmierć w ogniu*). Szczególnie bolesny dla

wszystkich jest zgon spowodowany brakiem jedzenia, tzw. *śmierć głodowa*/ daw. *głodna*. Związek frazeologiczny *bijela smrt* : *biala śmierć* oznacza: 1. ‘śmierć wskutek zamarznięcia, pod śniegiem, pod lodem’; 2. ‘śnieg i lody grożące śmiercią’; 3. ‘narkotyki, zwłaszcza kokainę’. Jak wynika z analizy polskich i chorwackich inskrypcji nagrobnych, wyjątkowe przerażenie u ludzi wzbudza utrata życia przez utonięcie: *mokra śmierć*; *śmierć w rzece*.

4.B.2.3.3. Śmierć za życia

W odróżnieniu od wyżej omówionej grupy frazeologizmów określających prawdziwą śmierć, w tym miejscu zaprezentowane zostaną związki frazeologiczne odnoszące się do sytuacji życiowych oraz zjawisk, które dotarły do swego kresu, przestały istnieć.

Pewien zakres frazeologizmów związany jest z religijnym wizerunkiem życia, który prezentują biblizmy *Dopusć umarłym grześć umarłe swoje* oraz *Choć żyje, jest umarła*. Pierwszy z nich ma swe źródło w *Ewangelii św. Mateusza* (8,21-22) i stanowi odpowiedź Chrystusa uczniowi, który pragnął pochować swych rodziców: – *Panie, pozwól mi najpierw odejść i pogrzebać mojego ojca. Mówi mu Jezus: – Chodź za mną, a grzebanie umarłych zostaw umarłym*. Umarli w tym kontekście to ci, którzy nie zostali przez Boga powołani do nowego życia, których słowo Boże nie dotknęło, więc ich życie skończyło się przed samą śmiercią. Drugi frazeologizm określa z moralnego punktu widzenia zły tryb życia, który równy jest śmierci: *Wdowa, która rzeczywiście jest wdową, samotna, pokłada ufność w Bogu i nie szczędzi czasu na błagalne modlitwy we dnie i w nocy. Ta zaś, która źle się prowadzi, umarła za życia* (PŚ I Tm 5,5-6). Utrata więzi duchowej człowieka z Bogiem, do której odwołują się przytoczone biblizmy określona jest terminem *duhovna smrt* relig. : *śmierć duchowa* relig. Człowiek powinien prowadzić życie godne i pocziwe, ponieważ *Śmierć moralna gorsza od śmierci fizycznej*. Złe życie spowodowane chorobą, biedą lub jakimś innym czynnikiem może doprowadzić do utraty ochoty do życia, stanu, gdy człowiek czuje się tak, jakby już za życia umarł. Fraza *Przed śmiercią się nie umiera* nawiązująca do takich sytuacji przestrzega, że pomimo wszystko trzeba żyć.

Do niniejszej grupy należą frazeologizmy, które dotyczą sytuacji, gdy coś przestało być ważne, skończyło się (*mrtvo/ prazno slovo* [na papiru] : *martwa litera* [prawa]; *martwe formuły*; coś *umarło śmiercią naturalną*). Występujący w nich czasownik *umrzeć* nie odnosi się do samego aktu śmierci: „leksem *umieranie* nie odnosi się wyłącznie do bytów żywych, toteż oprócz sensu ‘przestawać żyć’ obejmuje ponadto znaczenie ‘ustawiania istnienia’; mówimy, że coś *umiera*, jeśli przestaje istnieć” (Wysoczański 2012 : 213).

Każda zmiana dotycząca życia wewnętrznego człowieka uwzględnia koniec czegoś: *Co dzień coś z nas umiera i coś w nas się rodzi*. Frazy *Umarł darmodaj, nastał wydrwigrosz; Umarł dawno, co dawał darmo* w sposób sarkastyczny wskazują na zmianę stosunku wobec innych ludzi dotyczącą wypożyczania pieniędzy. Smutek, jakiego doświadczamy w przypadku śmierci bliskich osób równy jest śmierci: *Człowiek tyle razy umiera, ile razy traci swoich bliskich*. Zwrot *umrzeć w czyjej pamięci* określa chwilę, gdy człowiek z jakiegoś powodu przestanie myśleć o kimś lub czymś. Jeżeli człowiek wycofa się z życia zerwawszy wszystkie kontakty z ludźmi, jak to robią np. pustelnicy, to inni dla niego już nie istnieją, ani on dla innych. Takie zjawisko określa zwrot *umrzeć dla społeczeństwa*. Frazeologizm *umrzeć dla świata* używany jest w dwóch znaczeniach: 1. ‘wyrzec się przyjemności światowych’; 2. ‘wstąpić do klasztoru’, tak samo jak zwrot *umrzeć dla rodziny* 1. ‘zerwać kontakty z rodziną’; 2. ‘zostać porzuconym przez rodzinę’.

Zmiany w statusie społecznym człowieka określone zostały przez wyrażenia nominalne *politička smrt* : *śmierć polityczna* ‘wyeliminowanie kogoś z życia politycznego’; *śmierć cywilna* ‘pozbawienie osoby praw obywatelskich oraz majątkowych z wyroku sądu’.

4.B.2.3.4. Życie po śmierci

Nieliczne związki frazeologiczne tworzące tę grupę motywowane są przekonaniem, iż *Umierając człowiek nie ginie*, ponieważ po nim pozostaje wspomnienie (*Dok smo, nek smo; kad umremo da se spominjemo*). Ten, kto prowadził uczciwe życie nigdy nie zostanie zapomniany: *Kaj čovik umire, ni, ki živi poščeno gwar.*; *Pošten glas i slava nigdar ne umiru*; *Nie ten umarł, co pogrzebion, ale ten, co dobrego wspomnienia nie zostawił; Chwała silniejsza od śmierci*.

4.B.2.3.5. Sposób życia określa rodzaj śmierci – tak jak żyjemy, tak i umieramy

W zebranym korpusie językowym występują zarówno chorwackie, jak i polskie związki frazeologiczne odzwierciedlające sąd o tym, że sposób, w jaki żyjemy warunkuje sposób w jaki umieramy: *Kakvo življenje, takva smert* : *Jakie życie, taka śmierć; Jaki człowiek, taká rzecz, jaki żywot, taká śmierć* gwar.; *Jak kto żyje, tak umiera; Jakie życie człowiek wie, taki koniec jego będzie*.

Związki frazeologiczne: *Saka smrt ima zgovora* gwar. : *Śmierć każda musi mieć jaką przyczynę; Nie ma zbrodniarza bez winy, nie ma śmierci bez przyczyny; Żadna śmierć nie jest bez przyczyny* motywowane są przekonaniem, że każda śmierć ma swój powód. Ze względu na konkretne przyczyny wpływające na rodzaj śmierci, wymienia się cnotliwe życie, po

którym następuje taka sama śmierć: *Kto święcie żyje, święcie umrze*. Jednak człowiek pragnący swoim życiem naśladować Chrystusa musi pamiętać, że nie został on za swe święte życie wynagrodzony piękną śmiercią, lecz poniósł śmierć męczeńską, tak więc *Kto po Chrystusie żyje, ten na krzyżu umiera*. Przeciwnie temu jest życie prowadzone w walce z innymi, którego konsekwencją jest śmierć zadana przez innego człowieka: *Jer ki godi nožem tira, pak od noža on umira : Gdzie radzi ostrzem grają, śmierć taniec zawodzi*. Śmierć nienaturalna jest przeznaczeniem tych, którzy swym despotyzmem dręczyli innych: *Rzadko który tyran śmiercią swoją umiera*. Powolnego konania może spodziewać się ten, kto nie kontrolował swego ciała przejadając się oraz za dużo pijąc lub używając innych przyjemności: *Umiera pomału, kto dogadza ciała; Słodkie życie, gorzka śmierć*. Szybkie życie prowadzi do przedwczesnej śmierci: *Kto żyje za szybko, schodzi do grobu za prędko*.

Sposób, w jaki człowiek żyje wpływa także na jego los po śmierci, jak to przekazuje polskie przysłowie *Jak na tym świecie żyjesz, tak na tamtym użyjesz*. Fraza *Kto chleb ciska, ten go po śmierci będzie zbierał* zawiera sąd o tym, że chleb należy szanować. Do niniejszej grupy zaliczam także frazę *Zły człowiek rodzi się na śmierć, a dobry na życie*, ponieważ jestem zdania, iż występujące w jej składzie wyrazy *śmierć* i *życie* należy tłumaczyć w sensie religijnym – wiecznej śmierci przeznaczonej dla złych oraz wiecznego życia dla dobrych.

4.B.2.4. Cechy śmierci

4.B.2.4.1. Czas śmierci nie jest znany

Śmierć stanowi największą tajemnicę w życiu człowieka (*tajemnicza śmierć*), ponieważ nie wiadomo czym ona jest i co się z człowiekiem po śmierci dzieje: „Smrt je otkrivenje i posvećenje u tajnu” (Rječnik simbola 2007 : 673). Pomimo rozwoju nauki, w tej kwestii nadal nie zrobiono postępu. Nauka bowiem opiera się na danach empirycznych, śmierć zaś jest zjawiskiem, którego w ten sposób nie można zbadać, ponieważ sięga poza granicę naszego doświadczenia.

Pomijając przypadki nagłej, niespodziewanej śmierci, nawet gdy wszystkie zewnętrzne oznaki wskazują, że śmierć się do kogoś zbliża, nie można z całą pewnością stwierdzić, czy dana osoba umrze, czy pozostanie przy życiu. Przekonanie o tym, że chwili śmierci nie można przewidzieć został utrwalony w kilku chorwackich i polskich frazeologizmach: *Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći : Śmierć czasu nie opowiada; Smrt nema kalendara/ koledara bibl. : Śmierć nie ma kalendarza; Da zna čovjek gdje će vrat slomiti, tamo nikad ne bi išo/ išao; Rok smrti ne zna se bibl.; Roka smrt ne dava; Smrt roka ne stavi, ali ne čeka bibl.; Człowiek wie, gdzie się urodził, a/ ale nie wie, gdzie głowę położy;*

Vita brevis, kiedy umrzesz, nigdy nie wiesz gwar.; [Nie wiadomo] kto [pierwszy] z brzegu. To samo przekazuje biblizm: *Czuwajcież tedy, bo nie wiecie dnia ani godziny.* Ludzi ostrzega się, aby czuwali nad sobą w sensie duchowym, tak żeby śmierć nie zastała ich nieprzygotowanych.

Ze względu na niemożność przewidzenia chwili własnej śmierci, jest ona dla człowieka niespodzianką. Ta jej cecha zaprezentowana została w związkach frazeologicznych poprzez opozycję pomiędzy życiem dzisiaj a umieraniem jutro: *Danas jesmo/ gwar. esmo, sutra nismo; Denes jesmo, zutra nesmo gwar.; Denes jesi, zutra nesi bibl.; Danas čovjek, sutra crna zemlja bibl.; Danas u dom, a sjutra u grob bibl.; Čovik danas je, jutro ni gwar.; Dzisiaj żyje, jutro gnije; Dzisiaj żyjem, jutro gnijem; Dziś się żyje, jutro gnije.* Śmierć porównuje się z innymi zjawiskami, które zachodzą niespodziewanie: *Gość i śmierć przychodzą niespodzianie; Miłość, śmierć i sraczka przychodzą znienacka żart.*

Do niniejszej grupy można także zaliczyć związki frazeologiczne używane dla określania niespodziewanych sytuacji w życiu: *Prije bih se smrti nadao : Prędzej bym się śmierci spodziewał; prije bi se smrti nadal ko neg komu gwar. : spodziewać się prędzej śmierci niż/ aniżeli.*

4.B.2.4.2. Nieuchronność śmierci – to przeznaczenie każdego

Materiał językowy zebrany w niniejszej pracy poświadcza istnienie w obu językach licznych określeń odnoszących się do tego samego faktu, mianowicie, że *Śmierć każdemu pewna* (*sigurna smrt : nieuchronna/ pewna śmierć; nieunikniona śmierć; śmierć niechybna*):

W tym wymiarze śmierć nierozzerwalnie związana z życiem jawi się jako przeznaczenie, ściślej – jest to koncepcja śmierci „uwarunkowana pojęciem człowieka” (Wysoczański 2012 : 126).

Każda istota ulega śmierci, tj. cechuje ją *los śmiertelny* (*Byt-ku-śmierci*) – *Wszyscy ludzie są śmiertelni.* Życie porównuje się z biegiem, który kończy się śmiercią (*bieg śmiertelny; Żywot ludzki – bieg do śmierci*). Śmierć zawsze będzie obecna w życiu człowieka: *Smrt nigdar ne stane : Wszystko minie, a śmierć nie minie; Kade j' čovek, tu j' i smrt; Kud čovik ide, sobon smrt nosi gwar.* Myśl tę przekazuje także fraza *Kręć, wierć, a kiedy przyjdzie śmierć, to trzeba umrzeć*, która pochodzi z ludowej bajki *Kuma Śmierć*, rozpowszechnionej w całej Europie.

Nieuchronność śmierci została utrwalona w związku frazeologicznym *sigurno kao smrt*, który oznacza, że ‘coś jest absolutnie pewne’. Frazeologizmy, w których obraz ten wyrażony został *explicite* to: *Sem e vmrti*; *Vsi umremo* arch.; *Co žyje, umrzeć musi*; *Człowiek wszystko przeżyje, tylko śmierci nie przeżyje*; *Czy chcesz, czy nie chcesz, umrzeć musisz*; *Kto umarł, ten żył kiedyś*; *Mrą ludzie wszędzie i z nami tak będzie*; *Nie ma kozy bez brody, jarmaku bez złodziei, a życia bez śmierci*; *Śmierć [jest] pewna, godzina [jej przyjścia] niepewna*. W chorwackim biblizmie *Ima pokrov za svačije glave* dosł. ‘istnieje nakrycie dla każdej głowy’ kryje się obraz nieuniknionej śmierci, po której każdy człowiek zostaje pochowany, tj. przykryty ziemią. Motywacja fraz *Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny/moru umrze*; *Kto ma umrzeć, i w cebrze wody utonie* związana jest z obrazem śmierci jako przeznaczenia każdego człowieka. Do niniejszej grupy należą także frazeologizmy motywowane personifikowanym obrazem śmierci, w których jest ona pokazana jako osoba nie mająca litości dla ludzi (*Smrt ne gleda nikomu kroz prste : Śmierć nikomu nie przepuszcza/ przepuści*; *Śmierć nie oszczędza nikogo*; *Śmierć nikogo nie mija*), bez względu na ich wiek (*Smrt ne pazi ni staro ni mlado : Śmierć bierze stare i młode*; *Smrt ne gleda nikome u brke : Śmierć nie patrzy w zęby/ Śmierć w zęby nie patrzy*; *Śmierć nie pyta o lata*; *Śmierć zębów nie liczy*). Człowiek próbuje uniknąć śmierci, jednak nie jest to możliwe (*I ko bježi od smrti nije utekao : Śmierć i najprędzszego dogoni*; *Od smrti jošće niki nije uteka gwar.*; *Smrte neje moči vuji gwar.*; *Smrti ni uteći gwar.*).

Jak wiadomo, śmierć najczęściej następuje w wyniku choroby przewlekłej bądź ciężkiej i krótkiej – zabiegi lekarskie w tym przypadku mogą mieć wpływ na przedłużenie życia, natomiast człowiek w końcu jednak musi umrzeć. Myśl tę zawierają związki frazeologiczne, w których składzie występuje rzeczownik *doktor*: on chorobę może przewlec, ale zgon w końcu pomimo leczenia nastąpi (*Doktor przewlec może choroby, śmierci nie odwróci*). Jeżeli człowiek jest bliski śmierci, lekarz już niczego nie może zrobić, aby przedłużyć życie zarówno innym, jak i sobie: *Bez dochtora też umrzesz*; *Gdzie śmierć zasiądzie łożę, tam i doktor nie pomoże*; *Gdy przyjdzie godzina mortis, nie pomoże i doktor*; *I doktor umrzeć musi* gwar. Podobny obraz cechuje związki frazeologiczne, u podstaw których leży obraz śmierci jako choroby, na którą nie ma lekarstwa: *[Od] smrti nema/ nije lieka* bibl. : *Na śmierć nie ma lekarstwa/ Na śmierć lekarstwa nie ma* bibl.; *Svemu ima lieka, samo ne smrti*; *Svemu je liek do smrti* bibl.; *Ni starosti vijeka, ni smrti lijeka*; *Na śmierć nie urosło ziele, choć go wiele*.

Związki frazeologiczne wskazują na ścisły związek pomiędzy narodzinami a śmiercią: „Jednym z aspektów wymiaru narodzin, życia i śmierci człowieka jest skorelowanie faktu

przyjścia na świat człowieka z równoczesnym obciążeniem go mającym nastąpić zgonem” (Wysoczański 2012 : 125). Od samego momentu przyjścia na świat wiadomo, że jego życie zakończy się śmiercią: *Tko se rodi, onaj će i umrieti* bibl. : *Kto się rodzi, umierać musi; Co się urodziło, umrzeć musi; I tko se nije rodio, rodit će se, pa će umrieti* bibl.; *Što kolijevka zaljuljala, to motika zakopala* bibl.; *Rodili smo se za umrieti* bibl.; *Co się rodzi, to schodzi* arch.; *Jedno jest wszytskikh weszcie do żywota i jednake zeszcie* arch.; *Juž dziecko ma preznaczoną śmierć; Kto by umierał, gdyby się ludzie nie rodzili?*; *Kto się urodzi, śmierć go nie omyli*. Pod kątem czasu trwania rzeczy materialne cechuje o wiele dłuższy wiek niż człowieka (*Sega bu, samo nas ne bu* gwar.). Ze względu na śmiertelny los człowieka pytanie, które mu towarzyszy od samych początków dotyczy sensu jego egzystencji: *Zašto čovjek živi kad umrijet mora?* To samo pytanie stawia sobie autor starotestamentowej *Księgi Koheleta*, gdy już zrozumiał, iż wszystkie rzeczy świata to tylko marność i „gonitwa za wiatrem”: *Jaką korzyść ma człowiek z wszelkiego trudu, który podejmuje pod słońcem?* (PŚ Ekl 1,3). Myśl o bezsensowności wszystkich starań człowieka o rzeczy świata doczesnego stała się motywacją dla frazy *Harujesz, harujesz, umrzesz i nie skosztujesz*. Człowiek więc ciężko pracuje przez całe swe życie, a po śmierci niczego nie ma. Odpowiedź biblijna koncentruje się na przedstawianiu tych aspektów życia, które człowiekowi mogą przynieść szczęście: *Nic więc lepszego dla człowieka nad to, by jadł i pił, i aby oddawał się błogiemu zadowoleniu przy swej pracy. (...) Przekonałem się, że nie ma nic lepszego dla człowieka nad to, by się weselił i czynił dobrze za swego życia. Bo i to także, że każdy człowiek je i pije, i zażywa szczęścia ze wszystkiego swego trudu, jest darem Bożym* (Ekl 2,24; 3,12-13). To nadaje życiu sens pomimo faktu, że człowiek jest istotą śmiertelną.

A więc żadna z rzeczy, którą człowiek robi za życia nie ma wpływu na zmianę jego losu, ponieważ *Na śmierć nie ma sposobu*. Pomimo iż bogactwo wzbudza u ludzi poczucie własnej wartości oraz pozornej mocy, ze względu na nieuchronność śmierci bogatego czeka to samo co biednego: *Bogatstvo ne odgoni smrt; Dobro živi i zlo živi, mre se; Chociaž masz dobrego kota, jednak cię po śmierci myszy zjedzą; Czyli to bogaty, czyli to ubogi, zarówno go będą deptać ludzkie nogi; Nie pomoże złote łóżko, kiedy śmierć stoi na dworze; Oszczędzał – umarł, nie oszczędzał – też umarł; Śmierć nie o czapkę puszcza ani o suknię*. Od śmierci się nikt nie ustrzeże: *Ani wielki, ani mały nie uniknie śmierci; I ten umrze, co się spieszy, i ten, co się nie spieszy; Od śmierci nikt się nie wykupi; Pod strychulcem śmierci nikt głowy nie ochroni/ uchroni; Śmierci się nikt nie ustrzeże/ Śmierci nikt się nie ustrzeże; Śmierci żaden się nie wywierci*. Fraza *Pić, umrzeć, nie pić, umrzeć; to już lepiej pić i umrzeć* zachęca do wykorzystywania życiowych przyjemności, skoro trzeba umrzeć. Każdy człowiek ma

wyznaczony termin śmierci, którego nie można ani przedłużyć ani uniknąć: *Śmierci termin nie przeskoczony; Śmierć dnia nie poczeka.*

Pomimo iż we frazeologii zarówno chorwackiej, jak i polskiej został utrwalony sąd o tym, iż śmierci nie należy szukać, ani o niej mówić, skoro przyjdzie sama: *Smrt će doći i sama, ne treba ju zvati : Śmierci szukać nie trzeba, sama przyjdzie; Śmierci nie wzywaj, nie szukaj, sama przyjdzie; Śmierci nie czekaj, lepiej uciekaj; Śmierci w kłopotach wzywamy, gdy przyjdzie, drzwi zamykamy*, pewien zakres związków frazeologicznych odzwierciedla myśl przeciwną, mianowicie, że o śmierci należy pamiętać: *Kako je rečeno; tako živi kako da bi hotel jutre umreti* gwar. : *Tak rób, jakbyś miał wiecznie żyć, [a] żyj tak, jakbyś miał jutro umrzeć; Radi kao da ćeš sto godina živjeti, a moli se Bogu kao da ćeš sutra umrieti : Na sto lat się obzieraj, co dzień się śmierci spodziewaj; Martwy już z ziemi gada z żywymi: każdy niech sobie pomni o grobie; Pamiętaj, żeć śmierć nie omieszka* bibl.

Meditatio mortis, tj. refleksję nad śmiercią praktykowano przez stulecia i stanowi ona problematykę poruszaną w teologii, filozofii, etyce, estetyce oraz innych dziedzinach działalności ludzkiej (Wysoczański 2012 : 625). Odnajdujemy ją w radach pustelników dotyczących życia cnotliwego: „Neki starac reče: *Čovjek koji pred očima ima smrt, u svako će doba svladati svoj kukavičluk*” (Mudrost pustinje 2010 : 104). Fraza *Pamiętaj o śmierci/ Pamiętaj na śmierć* bibl. jest tłumaczeniem łacińskiego cytatu, a używana jest jako pozdrowienie przez kamedułów, kartuzów i trapistów. Celem takich zabiegów medytacyjnych jest zaakceptowanie własnej śmiertelności, przez które śmierć staje się zjawiskiem mniej przerażającym dla człowieka.

4.B.2.4.3. Nieodwracalność śmierci – nie ma po niej powrotu

Śmierć stanowi zjawisko, które charakteryzuje nieodwracalność – po śmierci już nie istnieje możliwość powrotu do życia¹¹³. Wyjątkowe przypadki ożywiania zmarłych (poza śmiercią kliniczną) należą do strefy wiary i o nich informują teksty religijne, na pierwszym miejscu *Biblia*. Literatura religijna zawiera także przekazy o podobnych wydarzeniach. Jedna z takich opowieści mówi o tym, że pewien pustelnik, rozgniewawszy się na swego ucznia, który popełnił jakiś błąd, przeklął go życząc mu śmierci. Gdy uczeń rzeczywiście padł

113 Pomimo niemożności powrotu zmarłych do życia, w kulturze ludowej rozpowszechniona jest wiara w ich obecność pośród żyjących w postaci duchów. Najczęściej chodzi o negatywny wizerunek, w którym umarli przybierają postać istot nadprzyrodzonych, które straszą i dręczą ludzi. Przyczyną ich zachowania może być zemsta – motyw ten występuje także w literaturze pięknej, a najbardziej znany przykład pochodzi z tragedii Szekspira *Hamlet*, w której bohaterowi ukazuje się duch zamordowanego ojca pragnący zemsty.

trupem, nauczyciel zaczął modlić się błagając Boga by jego uczeń ożył, co się rzeczywiście stało. Po tym wydarzeniu pustelnik obiecał, że w przyszłości będzie uważał na swe słowa (Mudrost pustinje 2010 : 63-64).

Poza cudownymi wskrzeszeniami zmarłych przez osoby święte, powrót do życia po śmierci nie jest możliwy. Każdy człowiek żyjący kiedyś będzie zmarłym, natomiast zmarły już nigdy nie będzie żył: *Ja sam bil kako vi jeste, vi ćete biti kako jesam ja* arch. : *Jestem, czym będziesz, czym jesteś – niegdyś byłem; Jere ćete biti vi kakov jesam ja, a ja neću biti kakovi jeste vi* arch. Do tej myśli nawiązuje także skrzydlate słowo stanowiące tytuł cyklu poetyckiego Adama Asnyka: *Taką, jak byłaś, nie wstaniesz z mogiły!* Frazeologizmy polegające na omawianym sędzie obrazują śmierć jako odejście, po którym już nie ma powrotu: *Mrtvi se ne vraćaju* bibl. : *Umarli nie wracają* bibl.; *Ki umiru, veće ne ustaju; Što smrt ugrabi, to se više ne vraća; Živ ikada, mrtav nikada (ne vraća se)* bibl.; *Živi se vide kadgod, a mrtvi nikada; Nikt z umarłych jeszcze nie wrócił; Umarły żaden się nie wróci.* Frazeologizm *Fala, od której nie ma powrotu* pochodzi z mitologii starożytnej, a dotyczy wód Styksu, które zmarły przekracza na zawsze.

Aspekt nieodwracalności śmierci stał się motywacją dla frazeologizmów, które oznaczają, że ‘jest już na coś za późno’: *Kesno se posle smrti kajati* gwar. : *Nierychło po śmierci za grzechy żałować; Nierychło, Marychno, po śmierci wędrować; kadzidło po śmierci; po śmierci lekarstwo; pomoże mu coś jak umarłemu kadzidło; Pomoże jak umarłemu kadzidło; Nie pomoże umarłemu kadzidło; Pomoże jak boży obiad umarłemu, a także chorwackich frazeologizmów *mrtvi čvor* ‘coś nierozdzielne, trwające do końca życia’; *vezati se smrtnim čvorom* ‘związać się z kimś do śmierci, np. małżonkowie lub przyjaciele’.*

4.B.2.4.4. Śmierć dobra a zła

Określenie *dobra śmierć* wywodzi się z chrześcijańskiego modelu umierania jako zwieńczenia życia cnotliwego, na które człowiek przygotowuje się przez całe swe życie (*umrzeć w aureoli świętości* podn.). W tym świetle śmierć staje się zjawiskiem naturalnym, które stanowi konieczny pomost pomiędzy życiem wiecznym a doczesnością. Spośród patronów dobrej śmierci w języku polskim występuje święta Barbara: *Święta szczęśliwej śmierci patronko, Barbaro!* Frazeologizm *droga śmierć* używany jest wówczas, gdy mówi się o śmierci Chrystusa. W szerszym ujęciu wyżej przytoczony przykład odnosi się do społecznie utrwalonych sądów pozytywnie określających pewne sposoby umierania. Na pierwszym miejscu dotyczy to śmierci związanej z pojęciem honoru (*chlubna śmierć/ śmierć chlubna; umrzeć/ umierać z honorem*). *Časna smrt : chwalebna śmierć/ śmierć chwalebna* przynosi

człowiekowi sławę (*umrzeć sławnie*), która trwa po jego śmierci: *Časna smrt proslavi vas život*. Szczególnie dobra opinia towarzyszy ludziom, którzy zginęli jako bohaterowie, zwykle na wojnie: *junačka smrt : śmierć bohaterska; heroiczna śmierć; umrzeć jak bohater; umrzeć po bohatersku*. Z takim sposobem umierania wiąże się pojęcie męstwa: *mężna śmierć; Trzeba umrzeć mężnie*. Jako ‘dobry’ ocenia się także zgon, który następuje szybko i bezboleśnie: *lekka śmierć; łagodna śmierć; piękna śmierć*. Do tego obrazu nawiązują także zwroty: *preminuti [blago] u Gospodinu podn.; umrzeć w Panu Bogu*.

Związki frazeologiczne określają także negatywne aspekty związane ze śmiercią człowieka, tj. rodzaje umierania oceniane jako złe. Na pierwszym miejscu należy wymienić frazeologizmy opisujące zgon, który umierającemu przynosi hańbę: *sramotna smrt : haniebna/sromotna śmierć (śmierć haniebna; śmierć sromotna); niesławna śmierć*. Poza tym, negatywne konotacje towarzyszą frazeologizmom, których znaczenie sprowadza się do sformułowania ‘umrzeć nędznie’: *umrijeti/ poginuti kraj tuđeg plota : pod płotem umrzeć; umrijeti na ulici; umrijeti/ crknuti kao pas; vmrti kak cucek gwar.; vmreti/ krepati, crći kak cucek pod [tuđem] plotom gwar.; pieska śmierć*. Źle umiera się także w przypadku, gdy konający zostaje opuszczony przez ludzi: *umrijeti u kutu; umrzeć samotnie*. Bez względu na obecność ludzi, człowiek jednak chwilę własnej śmierci przeżywa w samotności: *Čovik se sam rodi i sam umre*. Frazeologizm *śmierć niewczesna* oznacza zgon, który następuje w niewłaściwym, tj. złym momencie.

Szczególnie przerażającą dla człowieka jest śmierć, którą poprzedzają męki (*ciężka śmierć*), najczęściej w wyniku ciężkiej choroby. Na taki sposób konania wskazuje także związek frazeologiczny *okropna śmierć*.

4.B.2.4.5. Śmierć pozbawia nas wszystkiego

W chwili śmierci człowiek zostaje pozbawiony wszystkiego, co za życia posiadał, bowiem żadna z rzeczy nie jest mu już potrzebna: *Nemre se ništ v grob odnesti* gwar. Tak, jak nadzy się rodzimy, nadzy umieramy: *Nagi smo na ovaj svet došli, nagi ćemo s njega i otići* bibl. : *Nagi się człowiek rodzi, nagi umiera*.

4.B.2.4.6. Równość wobec śmierci – Rodzimy się nierówni, ale równi umieramy

Ten obraz przekazuje sąd o tym, że w świetle ludzkiej śmiertelności wszyscy są równi:

Jedną z bardziej znamienitych cech śmierci jest jej właściwość niwelowania rozbieżności, różnic między ludźmi pod absolutnie wszelkimi względami, czynienia wszystkich jednakowymi, takimi samymi (Wysoczański 2012 : 404).

Nierówność oparta na zasadach hierarchii społecznej, która charakteryzuje życie doczesne po śmierci przestaje istnieć, ponieważ *Smrt sve izjednačuje : Śmierć wszystko/ wszystkich równa*. Z tego powodu w chwili śmierci nie jest ważne, kim ktoś za życia był: *Smert muža i kralja v jednu jamu spravlja : Śmierć nie zna prawa żadnego, bierze z panem ubogiego; Tužna smrt u zemlji jednači kraljeve i slugę; Bogacz a šwinia po śmierci zwierzyna; Rodzimy się nierówni, ale równi umieramy*.

4.B.2.4.7. Jednorazowość śmierci – ile razy umieramy?

Zebrany materiał językowy dokumentuje dwa sprzeczne poglądy: że człowiek doświadcza w swym życiu śmierci tylko raz lub dwa razy.

Związki frazeologiczne tworzące pierwszą podgrupę to przysłowia, których znaczenie sprowadza się do sądu, że człowiek umiera tylko raz: *Dvije smrti ne čekaju, a jedna ne manjka : Dwóch śmierci nie będzie, a przed jedną nie ucieczesz; Jedan put je umrijeti : Raz tylko człowiek umiera; Od dvije smrti nitko ne gine : Nie uchodzi ze śmiercią dwa razy poigrać*. Przyczyny śmierci mogą być różne, jednak nie zmienia to faktu, że śmierci doświadcza się raz: *Jedna smrt, sto uzroka; Sto priči – jedna smrt*.

Śmierć porównuje się z innymi zjawiskami, które także zdarzają się tylko raz, mianowicie z narodzinami (*Człowiek raz się rodzi i raz umiera*) oraz miłością (*Raz tylko w życiu kochamy i raz tylko umieramy*).

Postrzeganie śmierci jako zjawiska, które zdarza się dwa razy związane jest z religijnym rozumieniem końca życia oraz życia pośmiertnego. Pierwsza śmierć to *śmierć fizyczna*, w wyniku której ciało ulega rozkładowi, jednak dusza pozostaje przy życiu, ponieważ jest wieczna. Po Sądzie Ostatecznym sprawiedliwi jako nagrodę otrzymają życie wieczne, a potępieni zostaną skazani. *Vječna smrt rel. : śmierć wieczna/ wieczna śmierć; śmierć wiekuista; wiekuja śmierć* stpol. oznacza wieczne przekleństwo, od którego nie ma już ratunku: *A Śmierć i Otchłań wrzucono do jeziora ognia. To jest śmierć druga – jezioro ognia* (PŚ, Ap 20,14).

W tym miejscu należy także zwrócić uwagę na pojęcie podwójnych narodzin, tj. „rodzenia się człowieka w sensie fizycznym oraz jego rodzenia się w sensie duchowym” (Wysoczański 2012 : 128). Człowiek rodzi się po raz drugi po zmartwychwstaniu: *uskrsnuti*

od mrtvih bibl. : *[po]wstać z martwych* bibl. Wtedy budzi się on z głębokiego snu, w jaki zapada po śmierci: *probuditi se iz/ od mrtvih*. Warunkiem zmartwychwstania jest wiara w Chrystusa, bez której żaden człowiek nie może się uratować: *Ja sam uskrśnuće i život, tko vjeruje u mene, ako i umre, živjet će* bibl.

4.B.2.5. Emocje związane ze śmiercią

4.B.2.5.1. Lęk przed śmiercią

Niniejsza grupa, w odróżnieniu od innych, składa się tylko z jednego chorwackiego frazeologizmu, pozostałe przykłady pochodzą z języka polskiego.

Wiadomo, że największy strach wzbudzają zjawiska, których człowiek nie jest w stanie zrozumieć, które dla niego pozostają tajemnicą. Świadomość tego, że jego śmiertelny los nie zmieni się pod wpływem żadnej na tym świecie istniejącej rzeczy budzi w człowieku przerażenie (*groza śmierci*). Śmierć porównuje się z innymi strasznymi rzeczami: *Bóg, zranione sumienie, śmierć – rzecz straszna i okrutna*.

Pomimo iż przysłowie informuje o tym, że *Nie tak śmierć straszna, jak ją malują*, w związkach frazeologicznych utrwalony został sąd o tym, że każdy człowiek odczuwa strach przed śmiercią: *Komuż nie strach pomyśleć, że umierać trzeba?; Śmierci każdy się boi*. W wyniku tego człowiek cały czas myśli o tym, że kiedyś będzie musiał umrzeć: *Kto się umrzeć boi, temu śmierć w oczach ustawicznie stoi*. Związki frazeologiczne wskazują na negatywne wartościowanie tego strachu (*Kto się śmierci boi, o sławę nie stoi; Kto się śmierci boi, placu nie dostoi*) oraz pozytywne nastawienie wobec tych, którzy nie boją się śmierci (*Kto się śmierci nie boi, ten każdemu dostoi; Kto się na śmierć odważy, ten się wszystkiego waży*). Fraza *Temu nie żal będzie umierać* dotyczy ludzi odważnych, którzy nie boją się śmierci. Myśl o śmierci wzbudza szczególne przerażenie u ludzi starszych (*Młodzi mówią o śmierci, a starzy się jej boją*) i złych (*Myśl o śmierci jest straszna dla złych*). Na przewyciężanie lęku przed śmiercią wpływ mają wiara w Boga (*Kto ufa Bogu, śmierci się nie boi*) oraz uczciwe życie (*Ne boj se smrti, već zla života; Kto dobrze robi, śmierci się nie boi; Sprawiedliwemu każda śmierć jednakowa*). Ubóstwo jest tak ciężkie, że śmierć zostaje postrzegana jako uwolnienie od nędzy, i z tego powodu *Ubogi śmierci się nie lęka*.

Pomimo faktu, iż śmierć stanowi nieodwracalny koniec życia, ludzie odczuwają strach przed powrotem zmarłych. Jednak, jak to przekazuje przysłowie *Ne triba se bojati mrtvih nego živih*, tylko żywy może zaszkodzić, nie zaś zmarły.

4.B.2.5.2. Śmierć wywołuje smutek

Spośród wszystkich zdarzeń w życiu człowieka śmierć cechuje największy ładunek emocjonalny (*wstrząsająca śmierć*) – wywołuje ona smutek (*smutna śmierć; żałobna śmierć*). Nawet gdy umiera osoba bardzo stara, która dożyła swego wieku, jej bliscy odczuwają wielki żal, bowiem nigdy się w tym życiu już z nią nie spotkają. Smutek także ogarnia umierającego, gdy uświadomi sobie, że nie ma nadziei aby powrócić do życia: *Komu śmierć straszna prawie w oczach stoi, nie ucieszy go nic, nie uspokoi*. Wbrew kłopotom, jakie życie przynosi, człowiek odczuwa żal, gdy przypomni sobie, że musi umrzeć: *Muka živjet, a žao umrijeti*. Poetyczny obraz smutku, jaki wywołuje śmierć prezentuje wiersz Józefa Baki: *Śmierć matula/ Jak cybula/ Łzy wyciska,/ gdy ściska*.

Przejawem smutku spowodowanego śmiercią blźniego jest płacz: *Gdje znaš da je mrtav, ne pita' što je plač*. Pomimo ogólnie przyjętej przestrogi, iż nie należy okazywać smutku w obecności osoby umierającej (a także szczęścia, bo jest niestosowne), płacz bliskich, jak przekazuje polska fraza *Ze smakiem umiera, kogo swoi płaczą* wpływa na poprawę nastroju umierającego. Największy tragizm, jak już zostało powiedziane, przynosi śmierć młodej osoby, nad którą, jak mówi chorwackie przysłowie, płacze nawet sama ziemia przyjmująca martwe ciało: *Mladoga čovika i zemlja plače [kad umre]*. Płacz jest w folklorze zjawiskiem powszechnym – płaczą wszyscy, jednak tzw. płacz kosmiczny to płacz całego świata z powodu śmierci Chrystusa, ponadto płacz dzieci z powodu śmierci rodziców, płacz rodziców po śmierci dziecka, płacz całej rodziny, gdy umiera któryś z jej członków (Majer-Baranowska 1988 : 109-114). Ze wszystkich przytoczonych sytuacji, największe przerażenie jednak wywołuje śmierć dziecka. Żal, jaki odczuwa rodzic, gdy dowie się, że jego dziecko już nie żyje przekazuje nam biblizm *Kto by mi dał, abych ja umarł miasto ciebie, Absalomie, synu mój, synu mój, Absalomie!* W momencie, gdy król Dawid otrzymał wiadomość, że jego syn zginął, zapomniał zupełnie o tym, że Absalom zwrócił się przeciwko niemu pragnąc go zabić, odczuwał tylko ogromny żal.

Ani smutek, ani łzy jednak nie mają wpływu na fakt, że po śmierci człowiek nieodwracalnie znika spośród żyjących: *Umarłego płaczem nie wskrzesi*. Fraza *Płacze jak nad umarłym* w sposób ironiczny określa sytuację, gdy nadmiernie żałuje się z powodu rzeczy, których jednak nie można porównywać ze śmiercią.

4.B.2.6. Wartościowanie życia i śmierci

4.B.2.6.1. Śmierć to ratunek od złego życia

Pogląd, do którego nawiązują poniższe związki frazeologiczne można zdefiniować jako ‘śmierć to ratunek od złego życia’. W niektórych przypadkach życie staje się na tyle ciężkie, że człowiek postrzega śmierć jako wybawienie: *Življenje – trpljenje, smrt odrešenje : Komu życie ciężkie, zemlja będzie lekka; Smert - vsëh nevolj počinek; Smrt je dobru mnogi pokoj i nevolji konac tokoj; Nędznemu śmierć pociecha; Śmierć jest kresem cierpień.* Człowiekowi nieszczęśliwemu wydaje się, że o wiele lepiej jest umrzeć: *Blago nomu ki je umra gwar.*

Przyczyną nieszczęścia może być choroba, która, jak wiadomo, powoduje bóle fizyczne, a także wpływa negatywnie na ogólny nastrój chorego. Na cierpienie jako czynnik towarzyszący chorobie wskazuje zwrot *przestać cierpieć*. W tym świetle śmierć porównuje się z lekiem ratującym od złego życia: *Najvećemu zlu smrt je lijek; Svakome zlu smrt je lijek; Kulawego grób wyleczy.* Obok choroby, tragedią dla człowieka może być także nieszczęśliwa miłość: *Gdy miłość zaboli, tylko śmierć uleczy; Śmierć chroni od miłości, a miłość od śmierci.*

Ze względu na semantykę, do niniejszej grupy można zaliczyć skrzydlate słowo *Kto przeżyje, wolnym będzie,/ Kto umiera, wolnym już!*, z *Warszawianki*, w którym występuje obraz śmierci jako odzyskanie wolności, po życiu w niewoli.

4.B.2.6.2. Lepiej umrzeć niż źle żyć

Niniejszą grupę tworzą frazy, które ze względu na semantykę są związane z omówionymi frazeologizmami obrazującymi śmierć jako ratunek od złego życia. Większość z nich ma strukturę wypowiedzenia porównawczego, którą można przedstawić jako ‘lepiej x niż y’. Ich znaczenie wywodzi się z sądu, iż śmierć jest lepsza od złego życia.

Występują tu frazy nie określające ściślej przyczyn złego życia: *Er vele: Jes bolje jednome smrt podnijet ner stokrat na čas umrijet gwar. : Wolę raz umrzeć, niż codziennie umierać; Lepiej umrzeć jako nie żyć gwar.* Na śmierć zasługuje ten, kto prowadzi haniebne życie: *Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie; Lepszy zgon chwalebny niż życie zhańbione; Lepiej dobrze umrzeć, niż haniebnie żyć; Żywot sromotny równy śmierci.* Frazy: *Bolje je umrijeti nego prositi bibl. : Lepiej jest umrzeć niżli/ niż żebrac bibl.; Ubóstwo śmierci się równa* wskazują na to, że nędza przynosi ogromne nieszczęście, które gorsze jest niż sama śmierć. Na śmierć zasługuje także ten, który nie udziela pomocy ludziom biednym: *Bolje da te smrt prieka digne, nego suza sirotinjska/ siromaška stigne bibl.* Chorwacka fraza *Bolje je človeku umreti nego biti v pogovoru* oznacza,

że bycie skłóconym z kimś jest gorsze niż sama śmierć, polskie zaś skrzydlate słowo *Milsza śmierć wolna, niż życie w kajdanach* wskazuje na to, że lepiej jest umrzeć niż żyć w niewoli.

4.B.2.6.3. Lepiej żyć niż umrzeć

W odróżnieniu od frazeologizmów z poprzedniej grupy, wskazujących na to, że istnieją w życiu sytuacje, które gorsze są od samej śmierci, poniżej zaprezentowane frazy motywowane są przekonaniem, iż życie stanowi największą wartość. W tym świetle nawet najgorsze życie postrzegane jest jako lepsze od samej śmierci: *Bolja je i rana nego mrtva glava*; *Lepiej dziesięć razy ciężko chorować, niż raz lekko umrzeć*; *Lepiej krzypać niż umrzeć gwar.*; *Lepsza jedna świeca za żywota niż po śmierci sto*; *Lepsza kopa za żywota jak po śmierci dwie*; *Lepszy grosz za żywota niż tysiąc po śmierci*; *Lepszy słomiany żywot niżli jedwabna śmierć*; *Lepszy żywot lyczany niż jedwabna śmierć*.

4.B.2.6.4. Śmierć jako miernik wartościowania zjawisk

Związki frazeologiczne, wchodzące w skład tej grupy nie odnoszą się do samego aktu śmierci, lecz używane w nich wyrazy *smrt* : *śmierć*, *smrti* / *smrtno* : *śmiertelny* / *śmiertelnie*, *umrijeti* / *umirati* : *umrzeć* / *umierać*, *mrtav* : *martwy*, *umarły* w najwyższym stopniu intensyfikują przekazywaną treść. Dlatego w opisie ich znaczenia używane są wyrazy *bardzo*: *zavoj smrti* : *zakręt śmierci* ‘bardzo niebezpieczny zakręt drogi’; *umirati od čežnje* : *umierać z tęsknoty* ‘bardzo tęsknić za kimś lub czymś’; *ni živ ni mrtav* / gwar. *mrtev* ‘1. ktoś bardzo zmęczony’; 2. ‘o kimś bardzo przestraszonym’; 3. ‘w żadnym przypadku, za żadną cenę’; *polagan kao smrt* ‘bardzo powolny’; *biti u smrtnoj opasnosti* ‘znajdować się w bardzo niebezpiecznej sytuacji’; *umierać z ciekawości* ‘być bardzo ciekawym’; *zažerać się na śmierć* ‘jeść bardzo łapczywie’; *wielki: smrtna opasnost* : *śmiertelne niebezpieczeństwo* ‘wielkie niebezpieczeństwo’; *ogromny: mržnja do smrti* : *nienawiść na śmierć i życie* ‘ogromna nienawiść’; *zupělny* / *zupělnie: mrtva* / *grobna* / *mukla tišina* : *martwa* / *głucha cisza* ‘zupełna cisza’; *zaboraviti [na što] kao na smrt* : *zapomnieć o czymś [jak] na śmierć*; *Zapomniał na śmierć* gwar. ‘zupełnie o czymś zapomnieć’; *skrajny: śmiertelna powaga* ‘skrajna powaga’. W przypadku frazeologizmu *mrtva straža* ‘straż na pierwszym posterunku’ wyraz *straža* został przez atrybut *mrtva* określony jako ‘niebezpieczny, istotny w obronie’, podobnie jak znaczenie polskiego wyrażenia nominalnego *batalion śmierci* – ‘batalion przeznaczony do najcięższych operacji wojennych’.

Związki frazeologiczne wskazujące na najwyższy stopień intensywności dotyczą oznaczania cech danych pojęć, uczuć oraz stosunków pomiędzy ludźmi, czynności, jakie dany

podmiot wykonuje lub stanu, w jakim się znajduje. Ze względu na pojęcia, których wartościowanie polega na użyciu wyżej przytoczonych wyrazów z pola semantycznego ‘śmierć’ należy wymienić *pitanje : kwestia, sprawa, zagadnienie (pitanje života i/ ili smrti : kwestia życia i śmierci; sprawa życia i śmierci; zagadnienie życia i śmierci; coś jest dla kogo kwestia/ sprawą życia i śmierci)* oraz *grieh : grzech (smrtni grieh rel. bibl.; smartni grih gwar. : grzech śmiertelny rel. bibl.; grzech śmirtny/ śmiertny stpol.; grzech do śmierci bibl.; ciężki i śmiertelny grzech; ciężki jak grzech śmiertelny)*. W przypadku pierwszej przytoczonej grupy frazeologizmów ich znaczenie można sformułować jako ‘kwestia, zagadnienie mające największą wagę dla człowieka’, druga zaś grupa określeń związana jest z religijnym pojmowaniem grzechu. W odróżnieniu od grzechów powszednich, w religii chrześcijańskiej za popełnienie grzechu śmiertelnego ponosi się karę śmierci: *Każda nieprawość jest grzechem, ale jest także grzech, który nie sprowadza śmierci* (PŚ 1 J 5,16-17). Ze względu na to, iż grzech śmiertelny postrzegano jako coś wyjątkowo złego, cechę przenoszono na inne podmioty: *ružan kao smrtni grieh : brzydki jak grzech śmiertelny; ružan kao sedam smrtnih grieha*.

Wśród frazeologizmów tworzących niniejszą grupę występują te, które informują o czymś złym wyglądzie, podobnym do wyglądu osoby umierającej lub zmarłej: *izgledati kao smrt na dopustu; izgledat ka smrt na dopustu gwar.; zgledat kak smrt [na dopustu] gwar. : wyglądać jak śmierć na urlopie; Wygląda jak śmierć na urlopie; izgledati kao tri dana prije smrti; izgledati kao tri dana pred smrt : wyglądać [jak] trzy ćwierci do śmierci; gorszy niż krakowska śmierć; wyglądać jak śmierć [angielska]; wyglądać jak śmierć na chorągwi; Wygląda jak bierdzańska śmierć*. Ze stanem fizycznym związane są także związki frazeologiczne określające uczucie głodu (*umrijeti/ umirati od gladi; umirati od glada/ umrit o gloda gwar. : umrzeć/ umierać z głodu; Umrijeh od gladi*), oraz pragnienia (*umirati/ skapavati od žeđi; umriti/ krepati o žeđi gwar. : konać z pragnienia; mrtav žedan; Umrijeh od žeđi*). Do złego stanu fizycznego i psychicznego człowieka doprowadza ciężka choroba: *mrtav bolan : śmiertelnie chory i związane z nią odczuwanie bólów (umirat od boli gwar.)*, a także, chociaż w znacznie mniejszym stopniu, brak snu (*mrtav umoran/ mrtev umoren gwar. : śmiertelnie zmęczony; mrtav od umora; na smrt umoran; śmiertelne zmęczenie; śmiertelnie niewyspany; umierać ze zmęczenia; umierać/ padać ze znużenia*) oraz nadmierne użycie alkoholu (*mrtav/ gwar. mrtev pijan; smrtno se napiti*).

Obok odwołań do stanu fizycznego człowieka, znaczenie frazeologizmów związane jest ze stroną uczuciową człowieka, tj. emocjami, których on doświadcza. Wśród nich szczególne miejsce zajmuje strach: *smrtni strah : śmiertelny strach; śmiertelna obawa; u*

smrtnom strahu : w śmiertelnym strachu; *umrijeti/ umirati/ premrijeti od straha*; *umrit od strah gwar.*; *vmrti od straha gwar.* : *umrzeć/ umierać ze strachu*; *do smrti se preplašiti čega*; *do smrti se prestrašiti čega*; *bać się czego[s] jak śmierci*; *bać się kogo/ czego jak grzechu śmiertelnego*; *lękać się czego jak śmierci*; *lękać się kogo/ czego jak grzechu śmiertelnego*. Materiał językowy poświadcza, że z odczuwaniem strachu wiążą się negatywne konotacje, tj., że jest ono wartościowane jako złe: *Ki od straha umira, s prci mu odzvanjaju gwar.* : *Kto ze strachu umiera, temu w kobyli łeb dzwonią*; *Lepiej umrzeć, niżeli się bać*; *Strach czasem gorszy niż śmierć*. Związki frazeologiczne odnoszą się również do złych stanów emocjonalnych, takich jak: tęsknota (*śmiertelna tęsknota*); smutek (*śmiertelny smutek*); rozpacz (*vmreti od jada gwar.* : *umierać z rozpacz*); przerażenie (*śmiertelne przerażenie*); trwoga (*śmiertelna trwoga*); zmartwienie (*zamartwiać się na śmierć*); gniew (*śmiertelnie zagniewany*); zazdrość (*umierać od zazdrości*); wstyd (*umierać ze wstydu*); samotność (*samotny do śmierci*); nuda (*umrijeti/ umirati od dosade* : *umierać z nudy*; *umrzeć/ umierać z nudów*; *śmiertelna nuda/ śmiertelne nudy*; *zanudzić kogoś na śmierć*; *zanudzić się na śmierć*). Wyjątek od przytoczonych przykładów stanowią związki frazeologiczne określające śmiech, czynność ta bowiem powszechnie oceniana jest jako pozytywna (*umrijeti od smijeha* : *umierać/ konać/ skonać ze śmiechu*; *pasti mrtav od smijeha*). Pozytywnie ocenia się także wierność oraz wdzięczność jako cechy charakteru (*wierny do śmierci*; *wdzięczność [až] do [samej] śmierci*).

Pewna liczba frazeologizmów dotyczy stanów oraz czynności, których występowanie uwarunkowane jest interakcją z innymi ludźmi. Emocje związane z niniejszą grupą związków frazeologicznych to: miłość (*miłość na śmierć i życie*), zakochanie się w innej osobie (*smrtno zaljubljen* : *śmiertelnie zakochany*; *zakochany na śmierć*; *zakochać się na śmierć*; *zakochać się śmiertelnie*; *umierać z/ od miłości*); przyjaźń lub wrogość wobec innej osoby (*przyjaciel/ przyjaciele na śmierć i życie*; *przyjaźń na śmierć i życie*; *smrtni neprijatelj* : *śmiertelny nieprzyjaciel/ wróg*; *smartno omraza gwar.* : *śmiertelna nienawiść*; *śmiertelna nieprzyjaźń*); obraza, która tak samo jak zemsta spowodowana jest postępowaniem innej osoby (*uvrijediti se do smrti* : *obrazić się na śmierć i życie*; *do smrti uvrijediti koga*; *śmiertelna obraza*; *śmiertelna zemsta*). Czynności, których wykonywanie uwzględnia stosunek do innych osób to: walka (*borba na život i [na] smrt* : *walka na śmierć i życie* książk.; *boriti se na život i smrt* : *walczyć na śmierć i życie*; *bój na śmierć i życie* wojsk. książk.; *śmiertelny bój*), bicie się (*bić na śmierć/ gwar. zabicie*; *bić się na śmierć*) oraz inne określenia dotyczące wykazywania przemocy nad człowiekiem: *zmlatiti na mrtvo koga gwar.* : *zatluc kogoś na śmierć*; *izmlatiti/ premlatiti/ gwar. zmlatiti koga na mrtvo ime*; *isprebijati/ prebiti/ gwar. pribit koga na mrtvo*

ime; istući/ pretući/ gwar. pretući koga na mrtvo ime; išibati koga na mrtvo ime; na mrtvo ime ubit koga gwar.; bić kogoś na śmierć/ zabicie gwar.; katować na śmierć/ zabicie gwar. Na pewien rodzaj dręczenia wskazują frazeologizmy: *izgnjaviti koga na mrtvo; zagadać kogoś na śmierć; zagadać się na śmierć; zagłaskiwać/ zagłaskać kogoś/ coś na śmierć.*

4.B.2.7. Postrzeganie śmierci

4.B.2.7.1. Śmierć to podróż

Największa liczba frazeologizmów określających akt śmierci to metafora podróży uwzględniająca wiarę w nieśmiertelność duszy, która pożegnawszy się z życiem ziemskim (*pożegnać się z żywymi* euf.) przechodzi do innej formy bytu. Jest to sposób przedstawiania śmierci dominujący w całej ludzkiej historii – w różnych religiach świata śmierć utożsamia się z przeniesieniem do innego świata: „charakterystycznym profilem wymiaru nieżycia człowieka, jego śmierci jest istnienie obszaru sytuującego się ‘poza śmiercią’, płaszczyzny odniesienia dalszej niż punkt, granica wyznaczona cezurą śmierci, istnienia przestrzeni niejako z przeciwnej strony śmierci” (Wysoczański 2012 : 406). W tym sensie Anna Krzyżanowska podkreśla, iż obrazowanie śmierci jako podróży uwzględnia istnienie dwóch punktów: „Śmierć ujmuje się często w kategoriach przemieszczania się, które zakłada istnienie dwóch stałych elementów: miejsca dotychczasowego pobytu i punktu docelowego oraz elementu dynamicznego, który może być przedstawiony jako podróż lub zmiana miejsca pobytu” (Krzyżanowska 1999 : 56).

Zastępcze określenie śmierci polegające na metaforze podróży to: *odlazak : odejście*. W polszczyźnie występują związki frazeologiczne obrazujące śmierć jako podróż (*ostatnia podróż; podróż na tamten świat; podróż niebieska* daw. żart.; *podróż wieczna*) oraz drogę (*droga bez powrotu* bibl.; *droga śmierci; droga wieczności; udać się/ pójść w drogę wieczności*). Charakterystyczna cecha tej podróży to fakt, że umarły z niej nigdy już nie powróci: *zauvijek otići* euf. : *odejść na zawsze* euf.; *zauvijek napustiti koga* podn. : *odejść od kogo na zawsze* podn. Ostatnia przytoczona para zwrotów odzwierciedla perspektywę żyjących, którzy śmierć bliskiej osoby postrzegają jako fakt, że umarły ich opuścił, odszedł od nich (*odejść spośród żywych*), co potwierdza częste występowanie tych określeń w chorwackich i polskich nekrologach prasowych. Dla ludzi szczególnie przerażająca jest nagła śmierć bliskiej osoby, która została określona przez chorwacki zwrot *napustiti koga iznenada*. W polszczyźnie używano zwrotu *odejść w pokoju* podn., który wiąże się z obrazem spokojnego umierania. Porównywanie śmierci z podróżą leży u podstaw skrzydlatego słowa *Odejechać to trochę umrzeć* oraz przysłowia *Kto się wykręcił od śmierci, wrócił z dalekiej*

drogi. Polski zwrot *wymeldować się na stałe* należy do mowy potocznej i nawiązuje do mówienia o śmierci w sposób żartobliwy.

Rozpatrując zasób czasowników będących składnikami omawianych frazeologizmów, można rozróżnić zwroty przedstawiające śmierć jako odejście z tego świata: *napustiti/ napuštati/ ostaviti/ ostavljati ovaj svijet* : *opuścić [ten] świat* podn. bibl.; *otići s ovoga svijeta* : *iść/ odejść z [tego] świata* bibl. euf.; *odlazak s ovoga svijeta*; *zejście ze świata/ zejście z tego świata*; *zejść z [tego] świata* książk. podn. euf.; *odejść na lepszy żywot z tego świata* podn. Za sugerujące podróż można również uznać zwroty *oprostiti se/ rastati se sa [ovim] svijetom* : *pożegnać się/ rozstać się z [tym] światem*; *pożegnać świat*; *pożegnać ten świat* euf.; *żegnać się ze światem*; *dzielić się z tym światem*; *porzucić [ten] świat* euf., ponieważ zaimek *ten* sugeruje istnienie innego świata, do którego zmarły się wybiera. Obok określenia *świat*, w polskiej frazeologii występuje także rzeczownik *ziemia*: *opuścić ziemię*; *porzucić ziemię* euf.; *zejść z tej ziemi* euf. Zwroty *opuścić ten padół łez* euf.; *opuścić ten padół swej ziemskiej pielgrzymki/ wędrówki* euf.; *opuścić ten padół ziemski* podn. bibl. nawiązują do biblijnej perspektywy świata jako mrocznej doliny, z której człowieka ocalić może tylko Bóg: *Choćby mi przyszło kroczyć w mrocznej dolinie,/ nie będę się lękał zła,/ bo Ty jesteś ze mną* (PŚ Ps 23,4). U podstaw zwrotu *znaleźć się poza smutkami ziemskimi* podn. także leży wizerunek śmierci jako ratunku od smutnego życia ziemskiego. Frazeologizmy *sići sa životne scene* : *zejść ze sceny życia* euf.; *zniknąć z teatru życia*; *zniknąć z widowni*; *zniknąć ze sceny*; *zejść z areny życia* związane są z literackim obrazem życia jako teatru¹¹⁴.

Z kolei, określając cel podróży, wskazuje się zarówno na jego miejsce, jak i na osobę oczekującą na zmarłego. Największa liczba frazeologizmów tworzących niniejszą grupę obrazuje śmierć jako przeniesienie się do Boga: *doći pred Boga* podn. : *stać/ stanąć przed Bogiem*; *dojti Bogu na slavu* gwar. podn. : *przenieść się do boskiej/ wiecznej/ niebieskiej chwały* przestarz. podn.; *ići/ otići/ poći* gwar. *iti Bogu na istinu* książk. podn. : *pójść do Boga*; *ići/ otići/ poći* gwar. *otiti Bogu na račun*; *Bogu na račun otić/ priselit se* gwar.; *Bogu na ispovid otić*; *Bogu na uranak otić* gwar.; *Otišao Bogu na istinu* książk. Przytoczone związki frazeologiczne poświadczają „ideę dalszego wymiaru życia, zwłaszcza w wiekuistej chwale Boga”, która występuje jako kontrast w obrazie śmierci polegającym na przedstawieniu jej poprzez „aspekt końcowości” (śmierć jako kres wszystkiego) (Wysoczański 2012 : 399). Obok rzeczownika *Bóg* występują w zwrotach także synonimiczne określenia, a mianowicie: *Pan* (*odejść/* książk. *pójść do Pana* podn.; *stanąć przed Panem*

114 O tym szerzej zob. A. Krzyżanowska (1999 : 57).

książk. podn.); *Chrystus* (połączyć się z *Chrystusem* podn.; *wejść w wieczność Chrystusa* podn.) oraz *Święta Trójca* (zobaczyć się ze *Świątą Trójcą*). Przytoczone wyżej rzeczowniki stanowią słowa wartościujące, przez które wyrażony został element oceny (Krzyżanowska 1999 : 62). Z nimi związane są zatem konotacje pozytywne nadające śmierci charakter zjawiska mniej niepokojącego, bowiem umierając człowiek przenosi się do swego stwórcy, który jest samym dobrem.

Obok przytoczonych frazeologizmów podniosłych, zanotowane zostały w języku chorwackim także obraźliwe określenia nawiązujące do obrazu śmierci jako pójścia do Boga (*poć Bogu na ispite* gwar.; *poć Bogu za kurira* gwar.; *Bogu za kurira otić* gwar.), zaś w polszczyźnie żartobliwe (*pójść do Bozi*).

Zwroty *doć prid Božji sud* gwar. : *stanąć przed Boskim sądem*; *stanąć/ stawać na sądzie boskim*; *Juž jest na boskim sądzie* mają swe źródło w idei indywidualnego Sądu Ostatecznego, która pojawiła się w XV wieku zastępując wcześniejszą grupową wizję tego wydarzenia. Do późnego średniowiecza wierzono bowiem, że Sąd Ostateczny dla wszystkich ludzi odbywa się w określonej przez Boga chwili, do której to ich dusze trwają w stanie pewnego snu. Nowa koncepcja wychodzi zaś z założenia, że każdy w chwili śmierci poddany jest własnemu Sądowi: „Do izby zstąpiło niebo i piekło, z jednej strony Chrystus, Najświętsza Panna i wszyscy święci, z drugiej zaś diabły trzymające niekiedy księgę, w której zapisano wszystkie dobre i złe uczynki” (Ariès 2007 : 120). Abstrakcyjne określenie *istina* w chorwackich frazeologizmach *otići/ poći na istinu* dosł. ‘dojść do prawdy’; *Mi smo ovde, a on je na istine* gwar. dosł. ‘my tutaj, a on już zna prawdę’ można także skojarzyć z Bogiem, on sam bowiem jest prawdą.

Istoty nadprzyrodzone, do których zmarły dołącza to także aniołowie: *povećati broj anđela* : *powiększyć/ powiększać grono aniołków* gwar. warsz.; *spominjati se s anđeli* gwar. : *być u aniołków*; *śpiewać z aniołami*; *Bode jeden anđelak na nebu više* gwar. Przytoczone zwroty *powiększyć/ powiększać grono aniołków* i *być u aniołków* używane są jako podniosłe w przypadku śmierci dziecka, natomiast kiedy mówi się o śmierci osoby dorosłej, mają już odcień ironiczny.

Ze względu na produktywność, w języku polskim funkcjonuje cała grupa związków frazeologicznych, w których osoba, do której się zmarły wybiera to Abraham: *pojechać do Abrahama*; *powrócić na łono Abrahamka*; *pójść do Abrahama*; *pójść do Abrahama na łono*; *pójść/ odejść/ przenieść się na łono Abrahama*; *zawinąć się na łono Abrahama*; *Poszedł przed Abrahama*. Frazeologizmy tworzące niniejszą podgrupę nacechowane są żartobliwie, a stanowią warianty podstawowego zwrotu pochodzenia biblijnego *otići/ preseliti se u krilo*

Abrahamovo/ Abrahamovo krilo podn. bibl.; *biti primljen u Abrahamovo krilo* podn. bibl. : *pójść/ odejść/ przenieść się na łono Abrahama* bibl.; *pójść do Abrahama na łono*, oraz frazy *Poniesion był od aniołów na łono Abrahama* bibl. Wymieniony zwrot *przenieść się na łono Abrahama* występuje od XVI wieku (Wysoczański 2012 : 85). *Krilo Abrahamovo : łono Abrahama* jest biblijnym określeniem, które nie jest jednoznaczne. W religii żydowskiej jest to pewien rodzaj czyśćca, w którym dusze zmarłych przebywają przez jeden rok. Natomiast chrześcijański wizerunek *łona Abrahama* zbliżony jest do wizji raju: „Pogrzebani tam zmarli ukażą się z czasem jako dzieci siedzące na kolanach u Abrahama” (Ariès 2011 : 40). Określenie występuje w *Ewangelii św. Łukasza*, w przypowieści o bogaczu i ubogim Łazarzu: *I umarł ubogi, i aniołowie zanieśli go na łono Abrahama* (PŚ, Łk 16,22). Obok frazeologizmów podniosłych, w języku polskim funkcjonują także związki frazeologiczne nacechowane żartobliwie, w których jako cel podróży do Abrahama wyróżnia się: a) piwo¹¹⁵ (*do Abrahama na piwo; iść/ pójść/ jechać/ pojechać do Abrahama/ Abrahamka na ciepłe/ kwaśne piwo; iść/ pójść/ jechać/ pojechać do Abrahama/ Abrahamka na piwo* pot. żart. iron.; *powędrować na [kwaśne] piwo/ piwko do Abrahamka* żart.; *przejechać się/ przenieść się na [kwaśne] piwo/ piwko do Abrahamka* żart.; *przejechać się do Abrahamka na piwo/ piwko* żart.; *wybierać się do Abrahama na piwo* żart.; *wynieść się do Abrahama na piwo; pójść do Abrahama na lepszy wikt i jakie takie piwo* iron.; *Poszedł do Abrahama na kwaśne piwo; Powędrował na kwaśne piwko do Abrahamka*; b) pączki (*pójść do Abrahamka na pączki* gwar. żart.); c) monopol (*iść do Abrahamka na monopol*). W odróżnieniu od języka polskiego, w słownikach języka chorwackiego obok wyżej wymienionego zwrotu *otići/ preseliti se u krilo Abrahamovo/ Abrahamovo krilo* występuje tylko jeden zwrot: *biti primljen u Abrahamovo krilo*, który także pochodzi z Biblii.

Spśród konkretnych osób stanowiących cel podróży, do których zmarły się wybiera, wyróżnia się postacie biblijne, z których w obu językach występują św. Piotr (*otići svetom/ sveton Petru* gwar.; *otići kod svetog Petra* gwar. : *jechać do świętego Piotra; kucati svetom Petru na vrata* gwar.; *jechać z listem od władzy do świętego Piotra*), w języku chorwackim zaś św. Mateusz (*otiti k Mateku* gwar.); św. Łukasz (*otić sveton Luki* gwar.); św. Rok (*završiti/ završit u svetoga Roka* gwar.) oraz Trzej Królowie (*otiti k Trem kraljem/ kraljem* gwar.), a w polszczyźnie Dawid w żartobliwym zwrocie *pójść z Dawidem na harfie grać*.

Frazeologizmy *počinuti kod svojih otaca : przenieść się do ojców; przenieść się do przodków* również wiążą się z tekstem biblijnym. Podobnie do innych określeń śmierci

115 W. Wysoczański: „Natomiast wyrażenie »powędrować na kwaśne piwko do Abrahama« odnosiło się pierwotnie do Żyda prowadzącego karczmę i sprzedającego w niej piwo złej jakości” (2012 : 85).

występujących w *Starym Testamencie*, ich obraz wewnętrzny także jest trudny do ustalenia. Konteksty, w których używane są wyżej przytoczone zwroty wraz z synonimicznymi określeniami (*biti pridružen svojim ocima; spocząć ze swoimi przodkami*) wskazują na to, że nie dotyczą one konkretnego miejsca pochówku, bowiem w tym celu używane jest sformułowanie *został pogrzebany: Potom počinu David kod svojih otaca i bi pokopan u Davidovu gradu : I spoczał Dawid ze swymi przodkami, i został pogrzebany w Mieście Dawidowym* (PŚ, I Krl 2,10). Na podstawie wymienionych zwrotów pochodzenia biblijnego powstały w języku polskim frazeologizmy *powędrować ad patres; pojechać ad patros; przenieść się ad patres*.

Obok nazw istot nadprzyrodzonych oraz postaci biblijnych, w polszczyźnie także występują związki frazeologiczne obrazujące śmierć jako podróż do osób zmarłych, określonych jako: *większość* (*Przyłaczył się do większości*), *babcia* (*pójść do babci na śniadanie*) i *Jakub* (*Pójdiesz na czarne piwo do Jakuba*), z których dwa ostatnie nacechowane są żartobliwie.

Miejsca, do których przenosi się zmarły dotyczą nazw świata pozagrobowego. Zebrany korpus frazeologizmów odzwierciedla religijny podział zaświatów na sfery górne odpowiadające rajowi oraz podziemie, które równe jest piekłu. Spośród frazeologizmów obrazujących śmierć jako podróż do świata pozagrobowego (*svijet mrtvih : świat umarłych*), największa ich liczba określa go jako *onaj/ drugi svijet : tamten/ inny świat: otići na onaj svijet; ići/ otići na drugi svijet; otiti na on/ onaj svet gwar.; otiti na drugi svet gwar. : odejść/ pojechać na tamten świat podn.; wędrówka do innego świata; wynieść się na tamten świat pot.; wyprawić się na tamten świat pot.; wybrać się/ wybierać się na tamten świat pot.; Wybrął się na tamten świat gwar.* Większość frazeologizmów tworzących niniejszą grupę należy do mowy potocznej i nacechowana jest żartobliwie: *pójść na tamten świat; przejechać się na tamten świat; przekopyrtnąć się na tamten świat; zawinąć się na tamten świat; wyemigrować na tamten świat.* W jednym polskim zwrocie używane jest określenie *lepszego świata: przenieść się do lepszego świata*.

Określenie *dolina Józefata* występująca w frazie *Powędrował na Dolinę Józefata* oznacza miejsce, gdzie według *Pisma Świętego* ma się odbyć Sąd Ostateczny. Po nim dusze zmarłych, zależnie od sposobu, w jaki prowadziły życie ziemskie, przeniesione zostają do raju lub piekła.

Raj wyobrażano w różnych religiach jako miejsce wiecznej radości, w którym zmarli szczęśliwie odpoczywają po ciężkim życiu. Użyty w *Wulgacie* wyraz *refrigerium* oznacza 'ochłodzenie'. Wizerunek raju jako miejsca, w którym panuje chłód należy postrzegać w

kontekście klimatu, w którym *Pismo Święte* powstawało. Tam, gdzie panuje upał przez prawie cały rok, 'ochłodzenie' przybiera znaczenie 'odpoczywać po upale' (Ariès 2011 : 39).

Jako zastępcze określenie raju (*otići u raj : przenieść się do raju* żart.) używany jest wyraz *niebo*: *otići na nebo* gwar. : *pójść/ przenieść się do nieba* żart. pot.; *pójść po śmierci do nieba*; *być w niebie na obiad*; *połączyć się z kim w niebie* oraz połączenie wyrazowe *niebieskie radości*: *pójść w niebieskie radości*. Przysłowie *Gwiazda/ Gwiazdka z nieba, dusza do nieba* wywodzi się z ludowego wierzenia w to, że spadająca gwiazda oznacza czyjąś śmierć. Fraza *Do nieba nie pójde po klucz* wskazuje na to, że śmierci nie należy przyzywać, zaś przysłowie *Żywy dąży do chleba, a umarły do nieba* odzwierciedla z jednej strony sprawy ważne dla żyjących, a z drugiej to, co istotne jest dla zmarłych. Skrzydlate słowo *Kto za życia choć raz był w niebie,/ Ten po śmierci nie trafi od razu* można wytłumaczyć w sensie religijnym, mianowicie, że do nieba prowadzi droga wyrzeczeń, na której wszelkie przyjemności stanowią przeszkodę. Wizerunek nieba jako miejsca, do którego człowiek po śmierci pragnie dotrzeć opisany został także w frazie *Daj nam Boże, co nam trzeba, a po śmierci fik do nieba*. W parze frazeologizmów *otići u vječna lovišta : przenieść się do krainy wiecznych łowów* występuje nazwa raju używana przez Indian, natomiast w odróżnieniu od nacechowania podniosłego, jakie ten zwrot ma w kulturze źródłowej, w języku chorwackim i polskim zalicza się go do żartobliwych określeń śmierci.

Można zauważyć, iż w pewnej liczbie polskich frazeologizmów raj utożsamiony jest z domem, do którego zmarły się wybiera: *odejść do Domu Ojca* podn. Aby do tego nowego domu wejść, należy przekroczyć jego próg: *stanąć na progu wieczności* książk. oraz wrota/ podwoje: *przekroczyć wrota niebieskie* żart.; *przekroczyć niebieskie podwoje*. Wizerunek raju jako miejsca, do którego prowadzą drzwi obecny jest w tekstach religijnych do dziś, jak poświadcza fragment modlitwy za zmarłych: „Zato, Gospodine, milostivo poslušaj naše molitve:/ otvori slugi svome rajska vrata/ a nama što ostajemo/ daj da se uzajamno tješimo riječima vjere” (Sprovod 1970 : 24). Obraz śmierci jako wrót stał się motywacją dla frazeologizmów *wrota śmierci* oraz *wrócić kogo od wrót śmierci*. Za synonim raju można uznać wyraz *vječnost : wieczność* (*preseliti se u vječnost : pójść/ odejść/ przenieść się do wieczności*; *odejść w wieczność* podn. euf.; *Preselio se u vječnost*), pomimo iż oznacza on „według wierzeń religijnych: życie pozagrobowe (jako przeciwstawienie doczesności)” (USJP *wieczność*), nie musi się więc koniecznie odnosić do wyższych sfer egzystencji pośmiertnej. Jednak używa się go w obu językach właśnie w tym sensie. Wymieniony rzeczownik występuje w polszczyźnie w połączeniu wyrazowym *kraina wieczności*

(*przenieść się w wieczności krainę*). W języku chorwackim używany jest zwrot *preseliti* [*se*] *na Ahiret*, w którym wyraz *Ahiret* jest określeniem raju używanym przez muzułmanów.

W przeciwieństwie do nieba i świętych, istnieją także zwroty skierowane „ku dołowi”, do świata piekielnego (*pójść do piekła; gorzeć/ smażyć się w piekle; iść po śmierci do piekła*), tj. do diabła: *otići k vragu* pot. euf. : *pójść do diabła* żart. Do świata pozagrobowego (*kraina śmierci*) przypominającego mityczne wyobrażenia nawiązują związki frazeologiczne: *ići u podzemni svijet; odejść na zawsze do królestwa cieni; odejść/ przenieść się na zawsze do krainy cieni; przeprowadzić się do królestwa cieni; Zewsząd jednakowa jest droga do podziemnego świata*. W *Starym Testamencie* świat podziemny to szeol (hebr. *szuah* – „leżeć odłogiem, być spustoszoną”), którego znaczenie nie jest jednoznaczne, wyraz ten używany jest bowiem dla określania krainy, w której przebywają dusze wszystkich zmarłych, sprawiedliwych bądź grzeszników, ale także piekła: „Uważano, że ludzie znajdujący się w szeolu »wypadli z ręki« Jahwe. Stali się podobni do cieni i znajdują się w stanie ciężkiego snu” (Wysoczański 2012 : 664). Wyjście z tego świata nie jest możliwe ponieważ szeol zamknięty jest wrotami. Dopiero Chrystus, zszedłszy po swej śmierci do szeolu otworzył jego drzwi – obraz ten symbolizuje wszechobecność Boga, nad którym śmierć nie panuje, lecz przeciwnie, jest ona w jego władzy: „Zmartwychwstanie zmarłych, kiedy nadejdzie koniec świata, oznaczać będzie także koniec szeolu. Rolę miejsca kary przejmie wtedy *morze ognia*” (Bellinger 2003 : 369). Podobny obraz zaświatów występuje w różnych mitologiach świata, np. Hades u Greków, który stanowił ponure królestwo zmarłych znajdujące się pod ziemią, a od świata doczesnego oddzielały go rzeki Acheron i Styks. Światy podziemne często są wyobrażane jako miejsca zamknięte bramą, których pilnuje jakaś istota nadprzyrodzona (np. trójgłowy pies Cerber w mitologii greckiej)¹¹⁶ i z którego nie ma wyjścia, podobnie do chrześcijańskiej wizji piekła. Sytuowane są one na zachodzie (symbolika zachodzącego słońca), a dochodzi się do nich przez jaskinię lub studnię (Bellinger 2003 : 372). Obraz zaświatów jako ciemnego królestwa (Duat), w którym zmarli cierpią głód i pragnienie występuje także w mitologii egipskiej oraz u Majów (Mitnal). Światy pozagrobowe czasem oddzielone są od świata żywych wodą, jak np. mityczny raj u Słowian (*nav, navje*), do którego prowadzi niebieskie morze (Wysoczański 2012 : 28). Ślady takiego ujęcia zaświatów odnajdujemy w polskich zwrotach *odpłynąć na tamtą stronę; odpłynąć na drugą stronę* żart. pot.; *Dobił do spokojnej przystani; odejść na tamten brzeg*.

116 W mitologii Azteków zmarłym w drodze do zaświatów Mictlan towarzyszy pies, dlatego też to zwierzę wkładane jest w czasie pochówku do grobu zmarłego (Bellinger 2003 : 261).

4.B.2.7.2. Śmierć to sen

Obraz wewnętrzny związków frazeologicznych tworzących niniejszą grupę polega na ujmowaniu śmierci jako zapadnięcia w sen (*sen śmiertelny* książk.; *śmiertelny sen* stpol.). Zmarły swym wyglądem przypomina osobę śpiącą – *spavati kao mrtav*. Śmierć nazywana jest córką nocy oraz siostrą snu (Rječnik simbola 2007 : 673). Wiara w to, że umarli śpią istnieje od dawnych czasów: „Spokój jest jednocześnie najstarszym, najpowszechniejszym i najtrwalszym obrazem tamtego świata” (Ariès 2011 : 38). Taki obraz śmierci odzwierciedlają wizje bytowania pośmiertnego narodów starożytnych, np. Grecy wierzyli, że ludzie po śmierci kontynuują swą egzystencję jako bezwładne cienie. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa wizerunek ten uległ zmianie w tym sensie, że umarli zapadali w głęboki, hipnotyczny sen aż do chwili obudzenia się w dzień zmartwychwstania (Ariès 2011 : 37).

Frazeologizmy z grupy *śmierć to sen* podkreślają, że trwa on wiecznie: *sen wieczny/ wiekuisty/ wieczysty* książk. bibl.; *sen nieprzerwany; sen nieprzespany; odpoczywać na wieki* podn.; *spać na wieki; spocząć/ spoczywać na wieki* podn.; *spocząć wiecznie; usnąć na wieki; zasnąć na wieki* euf.; *zasnąć na zawsze*. Podobieństwo pomiędzy widokiem istoty śpiącej a umarłej uwydatniają frazeologizmy: *brat śmierci; Sen – brat śmierci* poet.; *Sen – obraz śmierci; Umrzeć – zasnąć*. Eufemizm *sen śmierci na zawsze* skleił komuś powieki polega na personifikowanym obrazie snu, który usypia człowieka. Śmierć nazywana jest także spoczynkiem (*vječni počinak* rel. : *wieczny spoczynek* rel.; *otići na vječni počinak* euf. : *odejść na wieczny spoczynek* euf.; *ostatni spoczynek*) i odpoczynkiem (*wieczny/ wiekuisty odpoczynek* rel.; *śmiertelny odpoczynek* książk. euf.).

W przykładach fraz i zwrotów ukazujących śmierć jako sen występują czasowniki: *spavati/ zaspati* : *spać/ zasnąć* (*spavati/ snivati vječni san/ sanak* podn. euf. : *zasnąć/ spać* książk. *usnąć snem wiecznym* podn.; *zaspati/ spavati/ snivati vječnim/ posljednjim snom; spavati mrtvim snom; spać/ zasnąć snem nieprzespanym* poet.; *zasnąć snem śmiertelnym*); *usnuti* : *usnąć* (*usnuti vječni mir; Usnął jak kurczę*); *počivati* : *spoczywać* (*počivati/ počinuti vječnim/ posljednjim snom* podn. euf. : *spoczywać/ spocząć snem wiecznym* podn.; *Počivao u miru [Bożjem]* podn. : *Niech spoczywa w pokoju/ spokoju* podn.; *spocząć/ spoczywać na zawsze*). Obok wymienionych czasowników, w chorwackich frazeologizmach używany jest także czasownik *snivati* (*snivati ledeni san*), a w języku polskim *zamknąć* w wyrażeniach *zamknąć oczy/ zamknąć powieki* (*zamknąć oczy snem wiecznym; zamknąć oczy na sen wieczny; zamknąć powieki snem wiecznym; zamknąć powieki na sen wieczny*). We frazeologizmie *Nie umarła dziewczeczka, ale śpi* przedstawiony został jeden ze sposobów mówienia o śmierci, jaki spotykamy w Biblii: *Kiedy Jezus przyszedł do domu przełożonego i*

zobaczył fletnistów i tłum zawodzący z żalu, mówił: – *Idźcie sobie, bo dziewczynka nie umarła, ale śpi. I wyśmiewali się z niego.* (PŚ Mt 9,23-24). Taki sposób postrzegania zjawiska śmierci nie uległ zmianom do pierwszych wieków chrześcijaństwa: „ (...) zmarli, którzy należeli do Kościoła i powierzyli mu swoje ciało (co oznacza, że oddali je w opiekę świętym), zasypiają jak siedmiu śpiących z Efezu (*pausantes, in somno pacis*) i spoczywają (*requiescant*) aż do dnia powtórnego przyjścia, wielkiego powrotu; w tym dniu mają się „przebudzić” w niebiańskiej Jerozolimie, czyli w Raju” (Ariès 2007 : 46). W tekstach religijnych do dziś obecny jest sposób mówienia o śmierci jako o śnie: „Pogledaj, Gospodine, milosrdno na ovaj grob: daj slugi svojem u njemu san mira/ i na dan tvoga suda/ uskrснуće s blaženima” (Sprovod 1970 : 124). Według koncepcji religijnej umarli zatem spoczywają w swych grobach (*počivati u grobu : spocząć/ spoczywać w grobie* podn.; *spać w [zimnym] grobie; spoczywać/ spać/ leżeć w mogile*), aż do chwili ponownego obudzenia się w nowym życiu (*probuditi se iz/ od mrtvih; wzbudzać umarłego*). Obok wyrazów *grób* (*sen grobowy*) i *mogiła* (*Będziem żyć we własnej ziemi/ I we własnych spać mogiłach*), jako miejsce wiecznego spoczynku występują w polszczyźnie wyrażenia *poświęcona ziemia* (*spocząć na poświęconej ziemi*) oraz *rodzinna ziemia* (*spocząć/ spoczywać w [rodzinnej] ziemi* podn. euf.). Szczególne miejsce w polskich zwrotach opisujących śmierć jako sen zajmuje Bóg, w kulcie którego zmarły zasypia: *spocząć w Bogu* podn. kult. relig.; *odpoczywać w Bogu; zasnąć w Bogu* kult.; *spocząć/ spoczywać w Panu* książk. podn. kult.; *zasnąć/ usnąć w Panu* podn. kult.; *zasnąć w łasce Pańskiej* podn. euf.

Jak widać z przytoczonych przykładów, zarówno chorwackich, jak i polskich, w zakresie frazeologii obrazującej śmierć jako zasypianie nie występują związki frazeologiczne o żartobliwym nacechowaniu stylistycznym – wyjątek stanowi polski zwrot *zasnąć na amen*.

4.B.2.7.3. Śmierć to rozłączenie duszy i ciała

Postrzeganie śmierci jako rozłączenia duszy i ciała ma bardzo długą tradycję i jest obecne w prawie wszystkich religiach świata. W odróżnieniu od nauki, która neguje istnienie duszy, religia naucza, że człowiek składa się ze śmiertelnego ciała oraz nieśmiertelnej duszy. Duszę definiuje się jako „nematerijalni princip čovjekova života (prema tijelu)” (Anić 2003 duša). Utożsamia się ją z siłą życiową: „Sve u svemu, kako bi se sva takva bića (od zemnih dvonožaca do svemirskih svjetlila) mogla gibati ili kretati, morala ih je pogoniti živa/ životna snaga, moć, mogućnost imenom *duša*” (Ladan 2006 : 773). W czasach starożytnych duszę utożsamiano z istotą, której wejście do ciała oznaczało początek życia, wyjście zaś jego koniec.

Główną cechą duszy jest jej wewnętrzna zasada działania: „ (...) duša je i u novome dobu ostala kao nazivak za sve unutarnje čovjekove mozgovno-misaone duhovne procese u tijelu kao tijelu, to jest kao krovno ime za sve oblike djelovanja i pojavljivanja čovjekove svijesti, to jest: temeljno bivstvo svijesti. Sve u svemu bitne su značajke duše: unutarnje načelo s vlastitim unutarnjim pogonom, za razliku od svega neživoga, što se pokreće samo izvana, koje dakle nije samokretno nego je inokretno” (Ladan 2006 : 774). W życiu doczesnym dusza i ciało funkcjonują jako jedność, natomiast po śmierci dusza opuszcza ciało, aby kontynuować życie w innej formie. Tak na przykład starzy Egipcjanie wierzyli, że po śmierci energia życiowa – *ka* porzuca ciało. W judaizmie także występuje dystynkcja pomiędzy duszą (*nefesz*) a ciałem (*basar*), jednak podkreśla się, iż stanowią one w życiu doczesnym jedność. Podobny obraz występuje także w islamie, w którym wierzono, że dusza (*ruh* lub *naft*) zostaje rozłączona od ciała (*baszar*) dopiero po śmierci (Wysoczański 2012 : 147-148). Chrześcijaństwo także naucza, że w chwili śmierci dusza wychodzi z ciała, po czym człowiek umiera (*niestać duszki* arch. żart.; *koniec ciała/ ciała*). W ten sposób opisane jest wskrzeszenie syna wdowy przez proroka Eliasza: *I położywszy się na chłopcu trzy razy, wołał do Jahwe i prosił: – Jahwe, Boże mój, niech się wróci życie temu chłopcu. Jahwe wysłuchał wołania Eliasza. Wróciło życie do chłopca i ożył* (PŚ I Kr 17,21-22). Jak widać z wyżej przytoczonego cytatu, duszę utożsamia się z samym życiem (*wyzionąć życie* daw.; *życie z kogoś uszło*; *Życie z niego uchodzi*), z którym się człowiek w chwili śmierci żegna, ono bowiem uchodzi z jego ciała (*rastati se/ oprostiti se sa životom; rastati se od života : rozstać się/ rozstawać się/ pożegnać się/ żegnać się z życiem* przestarz. książk. euf.). Zwroty *dati/ davati [svoj] život : oddać życie; dać żywot* przestarz. używane są najczęściej w przypadku ofiarowania życia w jakimś szlachetnym celu.

Pomimo różnic w ich znaczeniu, jako synonim wyrazu *dusza* w obu językach używany jest rzeczownik *duch*. W chwili śmierci człowiek duszę/ ducha wypuszcza (*ispustiti dušu* podn.; *pustiti/ ispustiti/ pustiti/ spustiti dušu* gwar. podn. : *wyzionąć duszę; ispustiti duh* podn. bibl. : *wyzionąć/ dać/ oddać/ wypuścić ducha* książk. bibl.), oddaje (*predati dušu* podn. : *dać/ oddać/ położyć duszę* podn.; *duszę dawać/ oddawać; dati/ predati Bogu dušu : oddać duszę [Panu] Bogu* książk.; *predati duh [u ruke] Gospodu* podn. : *oddać/ daw. dać ducha Bogu* podn.; *ducha [Bogu] dać/ oddać; duszę dawać Bogu Ojcu; duszę dawać [Panu] Bogu; duszę dawać Chrystusowi; duszę dawać Zbawicielowi; duszę wrócić Bogu; oddać duszę diabłu*), rozstaje się z nią oraz rozdziela, rozłącza i rozdwaja (*rastati se s dušom : czyjaś dusza rozstała się z ciałem; Dusza jego rozstała się z ciałem* podn.; *czyjaś dusza rozdzieliła się/ rozłączyła się z ciałem; dusza rozodzi się z ciałem/ od ciała; rozstać się/ rozdzielić/*

rozdzielić z ciałem książk.)¹¹⁷. Dusza/ duch po śmierci opuszcza ciało: *ostavi koga duša/ ostavila je duša* koga książk.; *dusza [kogo] opuszcza*; *dusza od ciała odeszła*; *dusza wychodzi z ciała/ wychodzi dusza z ciała*; *duch uleciał z czyjegoś ciała* książk. Na ścisły związek pomiędzy duszą a ciałem wskazują zwroty: *wytchnąć duszę/ duszę wytchnąć* książk.; *wytchnąć ducha* książk. bibl.; *duszą kichnąć* żart.; *duszą rzygnąć* wulg. Czasownik *rozbratać się* w zwrocie *rozbratać się z ciałem* potwierdza wyżej przytoczoną myśl o bardzo bliskim stosunku pomiędzy duszą a ciałem, które za życia funkcjonują razem.

4.B.2.7.5. Śmierć to gaśnięcie świecy życia

Niniejszy obraz śmierci polega na jej porównywaniu z ciemnością, która powstaje w wyniku gaśnięcia płomienia życia: „Motyw światła pojawia się również w wyobrażeniu życia jako płomienia (przy czym płomień ten jest ujawniony jako wewnętrzny czynnik ożywiający człowieka), o czym mogą świadczyć następujące przykłady: *iskra życia tli się* w kimś; *oczy błyszczą życiem* itd.” (Krzyżanowska 1999 : 69). Jest to jeden ze sposobów postrzegania śmierci, jaki występuje w *Piśmie Świętym*, w którym zamiast czasownika *umrzeć* używane jest określenie *zgasnąć*: *Po czym zgasł Abraham, umierając w szczęśliwej a późnej starości, syt życia* (PŚ Rdz 25,8); *A oto liczba lat Ismaela: sto trzydzieści siedem lat. Zgasł, umarł i został przyłączony do swych przodków* (PŚ Rdz 25,17).

W odróżnieniu od języka chorwackiego, w którym występują tylko cztery zwroty obrazujące śmierć jako gaśnięcie, polskich frazeologizmów o takiej motywacji jest wiele: *ugasiti se kao svijeća*; *utrniti se kao svieća* gwar. : *zgasnąć jak świeca*; *izgoriti/ izgasiti se kao šterika* gwar. : *zgasnąć jak dopalona gromnica*; *prdnuti na svijeću* żarg. wulg.; *život se čiji ugasio*; *pochodnia czyjego życia zgasła* podn.; *zgasnąć bez bólu*; *zgasnąć bez cierpień*; *zgasnąć bezpotomnie*; *zgasnąć cicho*; *zgasły czyje oczy*; *zgasnąć na czyim rękach/ czyich rękach*; *zgasnąć przedwcześnie*; *zgasnąć w kwiecie wieku*; *zgasnąć w pełni sił*; *zgasnąć wskutek choroby*.

4.B.2.7.6. Śmierć to mrok

Związki frazeologiczne tworzące niniejszą grupę prezentują śmierć jako mrok, w którym zmarły się pogrzeża: „W wyobrażeniach kulturowych opozycja światła i ciemności, dnia i nocy została wykorzystana do przeciwstawienia sobie życia i śmierci. Koniec życia jest powiązany z momentem przejścia ze światła do ciemności, od dziennej części doby

¹¹⁷ Przytoczony czasownik *wyzionąć* ograniczony jest w języku polskim tylko do frazeologizmów *wyzionąć duszę*, *wyzionąć ducha* oraz *wyzionąć życie*.

(rozjaśnionej światłem słońca) do nocy (pozbawionej światła słonecznego)” (Krzyżanowska 1999 : 68).

Chwila śmierci utożsamia się z zachodzącym słońcem (*zašlo je sunce* komu), po czym następuje mrok: *mrok śmiertelny*; *pogrążyć się w mrokach śmierci* podn.; ktoś *odchodzi w mrok śmierci*. Jako synonim wyrazu *mrok* w obu językach występuje rzeczownik *noc*: *wieczna noc* : *wieczna noc*/ *noc wieczna*; *niezbyta noc*; *noc grobowa*; *noc nieprzespana*. Na wyobrażenie śmierci jako pogrążenia się w cieniu wskazują także wewnętrzne obrazy polskich frazeologizmów *dolina mroku* oraz *ciemna dolina*.

4.B.2.7.7. Śmierć to spłacenie długu

Obraz śmierci jako spłacenia długu można postrzegać w dwóch aspektach, z których pierwszy związany jest z naturalistyczną koncepcją: „Stąd śmierć jako jeden z etapów cyklu biologicznego jest też przedstawiona w kategoriach spłaty długu wobec natury” (Krzyżanowska 1999 : 68). Na taki wizerunek śmierci wskazuje zwrot *wypłacić/ spłacić dług naturze* przestarz. Drugi zaś aspekt wywodzi się z religijnego postrzegania śmierci jako kary za grzechy popełnione w życiu – gdyby ludzie żyli bez grzechu, jak to według *Pisma Świętego* było na samym początku, śmierć fizyczna by nie istniała. Natomiast po popełnieniu grzechu pierwotnego każdy człowiek musi przez własną śmierć zapłacić dług: *ostatni/ powinny dług [śmierci z ciała/ Bogu] [za]płacić; się uiścić śmierci w długu; Każdy człowiek dług [śmierci] winien; Wszyscy pod tymże prawem siedzimy, śmierci dług równie płacimy*. Zwroty *platiti smrcu* [što] : *przyplacić co śmiercią* używane są w znaczeniu ‘zginąć’.

4.B.2.8. Obrzędy pogrzebowe

4.B.2.8.1. Obrzędy przedpogrzebowe

Związki frazeologiczne tworzące niniejszą grupę odnoszą się do czynności dokonywanych przed oraz po śmierci człowieka. Większość zebranych przykładów stanowią określenia metonimiczne, ponieważ „Metonimia pozwala mówić o konsekwencjach, następstwach, okolicznościach zjawiska zamiast o nim samym. Takie widzenie śmierci ma swoje źródło w tradycyjnych zwyczajach, kulturze i wierzeniach religijnych” (Krzyżanowska 1999 : 51).

Do sposobów obchodzenia się z umierającym należy spełnianie jego życzeń (*Umierającemu się nie odmawia*). Za niestosowne uznaje się chwalenie go: *Nie chwal nikogo przed śmiercią*. Czynności związane ze stanem, w którym dana osoba znajduje się tuż przed zgonem są źródłem małej liczby frazeologizmów. Wyrażenie nominalne *smrtna/ strasna*

molitva określa modlitwę za ciężko chorych, których zgon ma nastąpić w najbliższym czasie. Zwrot *poljubiti popa žarg*. ‘umrzeć’ motywowany jest chrześcijańskim zwyczajem spowiadania się umierającego, któremu towarzyszy udzielanie ostatniego namaszczenia (*Kto [chce] umierać, ten księdza niech woła i kwita*). Nagła śmierć, z powodu której zmarłemu nie udało się na nią przygotować, tj. dokonać obrzędów chrześcijańskich określona jest mianem *nepripravna smrt*.

W kulturze wiejskiej jednym ze składników obrzędu przedpogrzebowego jest dzwon żałobny – *martvi/ martvaski zvon* gwar. W ten sposób okazuje się szacunek zmarłemu, a równocześnie informuje się mieszkańców o śmierci danej osoby. Zarówno w polskiej, jak i chorwackiej tradycji istnieje zwyczaj pisemnego zawiadamiania o czyjejś śmierci w formie klepsydry oraz nekrologu prasowego, różnica natomiast polega na częstotliwości występowania wymienionych praktyk¹¹⁸. Pomimo iż w obu kulturach można zauważyć znacznie mniejszą obecność klepsydr w miastach niż w środowiskach wiejskich, w Chorwacji występują one w większym stopniu niż w Polsce. Zjawisko to z pewnością jest związane z faktem, że w Chorwacji istnieje tylko kilka dużych miast, wiadomo zaś, że im większe środowisko, tym większa tabuizacja śmierci. W dużych miastach śmierć zajmuje coraz mniej przestrzeni, więc cały ceremoniał pogrzebowy odbywa się niby w milczeniu, anonimowo. Milczeniem objęta została także żałoba po zmarłym, która przybrała zupełnie prywatny charakter. Philippe Ariès takie nastawienie określa jako protest przeciw śmierci:

Moim zdaniem, po raz pierwszy protest przeciw śmierci wniesiono tak otwarcie. Od pewnego czasu wzbierał on w głębinach, gdzie go uwięziono, przebijał się ku powierzchni – jeszcze jej nie sięgając – od lęku przed pozorną śmiercią, od tego, że przez miłość do drugiego człowieka ukrywano przed nim bliski koniec i że przez odrazę do chorego chowano go przed ludźmi. Teraz ów protest ukazuje się w pełnym świetle, jako główny rys charakterystyczny naszej kultury (Ariès 2011 : 576).

Problemy pojawiają się także w związku z nekrologami, którym w polskiej prasie poświęca się znacznie mniej uwagi niż w chorwackiej.

Dowodem, że dana osoba już nie żyje jest *smrtni list : akt/ świadectwo śmierci; metryka śmiertelna* gwar. W leksyce pogrzebowej *ciało zmarłego* nazywane jest *posmrtni*

118 W polskiej kulturze wiejskiej do dziś zachował się zwyczaj zapraszania mieszkańców na pogrzeb przez obnoszenie deseczki karbowanej, tzw. karby, kartki zawiadamiającej o śmierci i pogrzebie (kasz. *klëka*) lub palicy, z którą wybrana kobieta obchodzi domy i zaprasza na pogrzeb (Wysoczański 2012 : 490). Z powodu zaniku klepsydr w dużych miastach, w całej Europie coraz bardziej rozszerza się zwyczaj listownego zapraszania przyjaciół i znajomych na pogrzeb.

ostaci : śmiertelne szczątki; śmiertelne truchło. Zwyczaj nakazuje, że po zgonie zwłoki zakrywa się w całości, a do tego służy *śmiertelne płótno; prześcieradło śmiertelne*. Frazeologizm *śmiertelna gromnica* dotyczy zwyczaju palenia świec oraz czuwania przy zmarłym (*pusty wieczór*). Ten zwyczaj także powoli zanika ponieważ ciała nie przechowuje się do chwili pogrzebu jak wcześniej w domu, lecz tuż po śmierci zabiera się je do domu przedpogrzebowego. Ze względu na zwyczaje ludowe, w polskiej kulturze obowiązuje zakaz zamykania pokoju, w którym leży zmarły, aż do jego wyniesienia, a pod oknem domu, w którym jest zmarły, jako znak żałoby stawia się gałązkę zaplecioną na końcu w kółko, to tzw. *witka za ciałem* (Wysoczański 2012 : 489). Okna domu pozostają zamknięte, czasem przysłonięte kirem. *Śmiertelny kir* to czarna tkanina używana do żałoby. Wyrazem o podobnym znaczeniu jest *całun* (*całun śmierci* książk.; *śmiertelny całun/ całun śmiertelny*) – tkanina służąca do przykrywania zwłok oraz trumny. W kulturze zachodniej, do której należą Chorwacja i Polska żałoba za zmarłym wiąże się z czarnym kolorem ubrania.

Ważnym elementem rytuału przedpogrzebowego jest ubieranie zmarłego. Osoby starsze z reguły mają w domu (czasem przez długie lata) przygotowane ubranie, w którym pragną być pochowane (*roba o smrti; roba za smrt* gwar.; *roba za umriti* gwar.; *odzienie umarłych; śmiertelna szata*). Frazeologizmy *śmiertelna koszula/ koszula śmiertelna; koszulka na śmierć* odnoszą się do przeszłości, kiedy takie ubranie nakładano na zmarłych oraz skazańców. Obecnie możliwość ubierania zmarłego ma rodzina, chociaż to często także robią pracownicy w domu przedpogrzebowym.

Od momentu wyjścia z kostnicy aż do momentu grzebania, ciało zmarłego przebywa w trumnie. W niej zmarły leży (*położyć się do trumny*) i spoczywa (*spocząć w trumnie* euf.). Wyrażeniem zastępczym dla trumny w języku chorwackim jest *četiri daske: leći/ lijegati među četiri daske*¹¹⁹. Dawniej zamiast trumny dla ludzi ubogich używano deskę grobową: *śmiertelna deska; być na desce*. Wyrazy związane z trumną to *marty* (*śmiertelne marty; kłaść się/ położyć się na marty; pójść na marty; leżeć na marach; spocząć na marach*) oraz katafalk (*spocząć na katafalku*). Motywacja związków frazeologicznych *parkirati se u kofu* żarg. żart.; *pójść w piórniki* środ. związana jest z obrzędem pogrzebowym, ponieważ *kofa* oraz *piórniki* to przedmioty przypominające trumnę. Frazeologizm *dojti na mrtvo telo* gwar. oznacza składanie hołdu zmarłemu, które ma miejsce w kościele po odprawianiu mszy żałobnej, kaplicy przedpogrzebowej lub na samym cmentarzu. Przy tej okazji ciało umieszczone jest na noszach lub w trumnie położonej na katafalku (Wysoczański 2012 : 487).

¹¹⁹ Zwrot ten używany jest także dla określania zupełnego zaprzestania jakiegoś działania.

W tradycji chorwackiej i polskiej praktykowany jest przeważnie pogrzeb o charakterze religijnym, który pomimo różnic obyczajowych cechuje ściśle określony rytuał. Ze względu na przebieg ceremoniału pogrzebowego, istnieją trzy jego rodzaje: pierwszy uwzględnia trzy postoje: w domu zmarłego, w kościele i na cmentarzu, drugi zaś dwie: w kaplicy przedpogrzebowej oraz przy grobie, a trzeci ogranicza się tylko do domu zmarłego. Spośród ważnych momentów w trakcie ceremoniału (przed)pogrzebowego wymienia się: czuwanie w domu zmarłego, wkładanie ciała do trumny, przeniesienie ciała do grobu, słuchanie pocieszającej mowy księdza, składanie ofiary eucharystycznej oraz pożegnanie zmarłego (Sprovod 1970 : 7). Istotą pogrzebu chrześcijańskiego jest świętowanie tajemnicy zmartwychwstania Chrystusowego w nadziei, że zmarły także dołączy do wspólnoty świętych w raju: „Neka kršćani u pogrebnim počastima što ih iskazuju svojoj braći nastoje utvrđivati svoju nadu u vječni život, ali tako da ne smetnu s uma i ne zanemare shvaćanje i način na koji se ljudi njihova vremena i njihova kraja odnose prema pokojnicima” (Sprovod 1970 : 7).

4.B.2.8.2. Obrzędy pogrzebowe

Po ostatnim pożegnaniu ze zmarłym oraz przeniesieniu jego ciała na cmentarz, następuje najbardziej bolesny moment pogrzebu – składanie zwłok do grobu. Chorwackie i polskie związki frazeologiczne przedstawiające śmierć jako przeniesienie się na cmentarz (*miasto umarłych; spocząć na cmentarzu* książk.; *przejechać się na cmentarz* pot.; *przenieść się do parku sztywnych*) nawiązują do nazw konkretnych miejsc, np. Mirogoj – nazwa największego cmentarza w Zagrzebiu (*netko je otišao na Mirogoj; netko leži na Mirogoju*). W języku chorwackim frazeologizmy z tej podgrupy to wyrażenia gwarowe (*ići na Miholane; krenuti put Duočića; otići u Lovrečane; otiti na Žičkot; poći na Skitaču*), a w polszczyźnie zwroty używane w mowie potocznej (*przejechać się/ pojechać na Bródno; machnąć kozła na Bródno; przejechać się/ pojechać na Powązki* pot.; *pojechać na Rakowice; Kupił sobie dom na Rurach*). W obu językach pewien zasób frazeologizmów obrazuje śmierć jako zejście oraz przebywanie w grobie/ mogile: *leći u [hladan] grob* książk. : *lec/ legnąć/ leżeć/ położyć się w grobie* podn.; *otići u grob : iść/ pójść do grobu; pójść w grób; pasti u [hladan] grob* książk. : *runąć w grób; sići u grob : zejść do grobu; zejść w grób; w grobie złożyć/ położyć kości; wniżyć/ wejść do grobu; wniżyć/ wejść w grób; zstąpić/ zstępować/ wstąpić/ wstępować do grobu/ w grób; kłaść się do mogiły; położyć się w mogile/ do mogiły*. Sam akt grzebania ciała odnotowany został w polskich frazeologizmach nacechowanych żartobliwie (*dostać od grabarza łopatą w zadek; dostać łopatą w zadek; pójść pod łopatę*) oraz obraźliwych (*Ożenił się z Łopacińską*). Wykopany dół to nowe miejsce przebywania zmarłego: *być w dole; leżeć w*

dole. Fraza *Jeden na świat, drugi w dół* polega na utrwalonym w polskiej, a także w chorwackiej kulturze sądzie o tym, że narodziny dziecka wiążą się ze śmiercią któregoś z domowników lub członków rodziny. Jako miejsce wiecznego spoczynku w chorwackich i polskich związkach frazeologicznych występuje także ziemia (*przybytek śmierci*), która stanowi dobre i trwałe okrycie dla zmarłych (*Zemlja je dobar i vikovit pokrov*). Do niej zmarły odchodzi (*otići pod [crnu] zemlju* podn. : *iść/ pójść do ziemi*; *Kako voda posekne v zemlju, tako i mi*), aby w niej położył się i przebywał (*leći u crnu zemlju* : *leżeć w ziemi*; *biti pod [crnom] zemljom* : *spocząć pod ziemią*). Zwrot *powrócić do ziemi* przywołuje biblijny obraz człowieka, który stworzony został z prochu ziemskiego, i w który ponownie po śmierci się obraca: *Bo prochem jesteś i w proch się obrócisz* (PŚ Rdz 3,19). Fraza *Nemreš živ v zemlju* gwar. wskazuje na to, że w ziemi grzebie się zmarłych, natomiast żywi muszą sobie sami poradzić w trudnych chwilach, a nie pragnąć śmierci. We frazeologizmach *primila koga zemlja* podn. : *ziemi dać ciało*; *pokрила je [crna] zemlja* koga; *Zemlja hrani, zemlja i sahrani* występuje personifikowany obraz ziemi jako tej, która przyjmuje i okrywa oraz chroni zmarłego. Zwroty *do piachu wykitować*; *iść/ pójść/ pojechać do piachu* pot.; *otići/ gwar. projt pod ledinu* podn.; *poć Jurčičen broskvi čuvat*; *poć Palihon broskvi čuvat* żart.; *iti pod cumprise* gwar.; *projt u krš* gwar.; *Otiša j' u brnduše* gwar. żart.; *wąchać kwiatki od spodu* żart. euf. także nawiązują do przytoczonego obrazu śmierci jako pójścia do ziemi. Miejsce, na którym ktoś jest pochowany należy szanować: *Na kosti mrtve se oziraj*.

Imiona zmarłych zostają zapisane w specjalnej księdze – *libar o mrtvih* gwar. Wspomnieniu za zmarłych poświęcono *Dan mrtvih* : *Święto Zmarłych*; *Mortvi don* gwar., który obchodzi się pierwszego listopada. Frazeologizm *wiersze na śmierć* oznacza wiersze, które poświęcono pamięci zmarłego. Ze względu na zwyczaje dotyczące zmarłych, w obu językach występuje opinia, iż należy o nich mówić dobrze (*Od mrtva človika nigdar zlo ne reci* arch. : *Nie mówić źle o umarłych*; *O umarłych mów tylko dobrze*; *O umarłych dobrze, albo wcale nie mówić*), a najlepiej jest nie wspominać ich w ogóle (*O živym rzadko gadaj, a o umarłym nigdy*).

Podsumowując, można stwierdzić, iż obraz wewnętrzny związków frazeologicznych tworzących niniejszą grupę polega na kojarzeniu faktu śmierci z poszczególnymi etapami rytuału (przed)pogrzebowego, z tym, że na pierwszy plan wysuwają się wyrazy *grób*, *cmentarz* (nazwy cmentarzy) oraz *ziemia*. Zwroty zawierające w swym składzie czasownik *leći* : *lec*; *počinuti/ počivati* : *spocząć/ spoczywać* należą do określeń uwznioślających śmierć, podczas gdy frazeologizmy, u których podstaw leży obraz spadania zmarłego do wykopanego

grobu oraz bycia pod ziemią stanowią próbę oswojenia śmierci poprzez mówienie o niej w sposób żartobliwy.

4.B.2.9. Związki frazeologiczne o niejasnej motywacji semantycznej

Obraz wewnętrzny nielicznych związków frazeologicznych nie pozwala na ich zaklasyfikowanie do poprzednio zaprezentowanych grup semantycznych.

Na pierwszym miejscu należy wymienić frazeologizmy, których rozumienie wymaga uwzględnienia wiedzy historycznej. W ich składzie występują nazwy osób (*Królowa Bona umarła; Nowinę mi powiedział: Kościuszko umarł*) oraz miast (*Czy warto umierać za Gdańsk?*).

Pozostałe frazeologizmy, których wewnętrznego obrazu nie można powiązać z ich znaczeniem to: *mrtva kopriva* bot. : *pokrzywa martwa* bot. ‘jedna z ludowych nazw dla rośliny o właściwościach leczniczych, która swym wyglądem przypomina pokrzywę – jasnota biała; głucha pokrzywa’; *mrtvi glas* : *martwy głos* ‘głuchy, bezdźwięczny’; *mrtvi kut* : *martwe pole* ‘1. fragment jezdni niewidoczny dla kierowcy w danym momencie w żadnym z lusterek’ 2. ‘wojsk. teren walk, do którego nie sięga ogień nieprzyjaciela’; *mrtva ruka* dawn. : *dobra martwej ręki* praw. hist. ‘w systemie feudalnym oznaka niemożności odebrania prawa własności nad nieruchomościami’; *mrtvi valovi* : *martwa fala*; *mrtva moreta* gwar. ‘duża, łagodna fala powstała wskutek długotrwałego wiatru’; *mrtvo nadgrađe*; *mrtva banda* gwar.; *martvo bonda* gwar. ‘nadbudowane zabezpieczenie przed wodą na jednej ze stron łódki’; *mrtvim vući vodu* gwar. ‘twardo spać’; *prdnuti/* gwar. *prdnit na rosu* żarg. posp. wulg. ‘umrzeć’; *martwa piłka* sport. ‘piłka podana lub rzucona podczas przerwy w grze’; *martwe dusze* ‘osoby, których nazwiska są fikcyjnie wykazywane w spisach, ewidencjach itp.’; *otrzepać pantofle* żarg. posp. ‘umrzeć’; *Raz kozie śmierć* ‘niech się dzieje co chce, wszystko jedno’; *rzucić palenie* środ. młodz. ‘umrzeć’; *śmierć frajerom* pot. ‘powiedzenie odnoszące cię do ludzi naiwnych, których łatwo wykorzystać’; *Umarł w butach* pot. ‘wszystko przepadło, już niczego nie można zmienić, sytuacja bez wyjścia’.

Charakteryzując występujące w tej grupie frazeologizmy można stwierdzić, że uległy one semantycznej leksykalizacji.

Wnioski

Pierwsza różnica pomiędzy chorwacką a polską częścią przebadanego korpusu materiałowego pracy dotyczy liczby – z 1560 analizowanych związków frazeologicznych 445 jest chorwackich a 1115 polskich. Niewątpliwie w języku chorwackim używa się więcej frazeologizmów niż o tym informuje literatura. Problem wynika z faktu, że słowniki frazeologiczne języka chorwackiego notują głównie idiomy, tj. zupełnie zdesemantyzowane jednostki języka. Jednak pomimo różnicy w ilości chorwackich i polskich frazeologizmów, spora ich część (214) to synonimy frazeologiczne. Ze względu na pochodzenie, można wyróżnić związki frazeologiczne o zakresie międzynarodowym, które przełożono z łaciny ([*Od*] *smrti nema/ nije lieka* bibl. : *Na śmierć nie ma lekarstwa*; łac. *Contra vim mortis non est medicamen in hortis*). Świadczą one, jak już wspomniano, o wspólnych korzeniach kulturowych Chorwatów i Polaków. Z drugiej strony, różnice pomiędzy chorwackimi a polskimi frazeologizmami związane są z większą ilością przykładów gwarowych w języku chorwackim (*otiti k Trem krale/ kraljem; projt u krš*) niż w języku polskim. Natomiast w języku polskim, w przeciwieństwie do chorwackiego, odnotowujemy dużą liczbę frazeologizmów z języka potocznego i środowiskowego (*iść/ pójść/ pojechać do piachu; przekroczyć niebieskie podwoje; pójść w piórniki; rzucić palenie*).

Obrazy wewnętrzne zebranych chorwackich i polskich związków frazeologicznych wskazują na różne stopnie podobieństwa. Najliczniejsze są pełne ekwiwalenty o tym samym składzie leksykalnym i znaczeniu: *smrtna tišina* : *śmiertelna cisza*; *boriti se sa smrću* : *walczyć ze śmiercią*; *Prije bih se smrti nadao* : *Prędzej bym się śmierci spodziewał*. Jako pełne ekwiwalenty traktuję także pary frazeologizmów różniące się szykiem (*biološka smrt* med. : *śmierć biologiczna*; *svojom smrću umrijeti* : *umrzeć swoją śmiercią* pot.; *umrzeć własną śmiercią* pot.; *Smrt je nastupila* : *Nastąpiła śmierć*). Ze względu na strukturę największe podobieństwo pomiędzy chorwackimi a polskimi frazeologizmami występuje w przypadku wyrażen nominalnych, a dokładniej połączeń dwóch rzeczowników (*anđeo smrti* : *anioł śmierci*) oraz przymiotnika i rzeczownika (*crna smrt* : *czarna śmierć*). Natomiast połączenia rzeczownika i przymiotnika są typowe dla języka polskiego (*śmierć głodowa*/daw. *głodna*; *śmierć główna* daw.), a w chorwackim występują rzadko (*krilo Abrahamovo; svijet mrtvih*). Różnorodność wariantów występuje w obu językach w zwrotach, np.: *umirati/ umrijeti/ crkavati/ crknuti od dosade* : *umierać z nudy; umrzeć/ umierać z nudów*; *leći u [hladan] grob* książk. : *lec/ legnąć/ leżeć/ położyć się w grobie* podn. Można stwierdzić, że częstotliwość występowania wariantów frazeologicznych jest większa w polskiej części korpusu językowego niż w chorwackiej, a różnice dotyczą: odmiennego szyku wyrazów

(*časna smrt* : *chwalebna śmierć/ śmierć chwalebna*) oraz użycia wyrazu synonimicznego (*preseliti se u vječnost* : *pójść/ odejść/ przenieść się do wieczności; leć/ legnąć/ leżeć/ położyć się w grobie* podn.). Z kolei w języku chorwackim występuje spora liczba wariantów gwarowych (*blijed kao smrt; blid ka smrt* gwar.; *bled kak smrt* gwar. : *blady jak śmierć; Bog dao, Bog [i] uzeo* bibl.; *Bog da' Bog uzeje* gwar.; *Bog dal, Bog zel* gwar. : *Bóg dał, Bóg wziął/ zabrał* bibl.).

Obok przypadków pełnej ekwiwalencji w zebranych materiale językowym występują także związki frazeologiczne o bardzo podobnym obrazie wewnętrznym, a różnica pomiędzy nimi polega na użyciu jednego dodatkowego lub odmiennego wyrazu: *leći u crnu zemlju* : *leżeć w ziemi; izgorit/ izgasit se ka šterika* gwar. : *zgasnąć jak dopalona gromnica; povećati broj anđela* : *powiększyć/ powiększać grono aniołków* gwar. warsz.; *Smrt ne gleda nikome u brke* : *Śmierć nie patrzy w zęby*. Trzecia kategoria to frazeologizmy zawierające w swym składzie więcej niż jeden odmienny komponent, jednak ich obraz wewnętrzny wskazuje na wspólną motywację: *primila koga zemlja* podn. : *ziemi dać ciało; lebdi komu smrt na usnama* : *ma śmierć między zębami; Smert muža i kralja v jednu jamu spravlja* : *Śmierć nie zna prawa żadnego, bierze z panem ubogiego*. Bardzo mała liczba frazeologizmów to synonimy znaczeniowe, których obrazy wewnętrzne wskazują na odmienną motywację: *Živa glava steći će kapu, a mrtva je ne treba* bibl. : *Po śmierci głowa nie rządzi* bibl.; *Bogatstvo ne odgoni smrt* : *Oszczędział – umarł, nie oszczędzał – też umarł; Življenje – trpljenje, smrt odrešenje* : *Komu życie ciężkie, ziemia będzie lekka*. Przykłady nie mające ekwiwalentu w drugim języku dotyczą wszystkich rodzajów frazeologizmów: fraz (*Da j' smrt, ne b' nikad' umorila* gwar.; *Mrtav konja ne jaše; Suhi kašalj smrt navještava; Bez dohtora też umrzesz; Bitva nie pokój, śmierć nie życie; Kto chleb ciska, ten go po śmierci będzie zbierał*), zwrotów (*išibati koga na mrtvo ime; jedu koga crvi; zaboraviti disati* żarg. żart.; *gotować komu śmierć; odejść na tamten brzeg; spocząć na katafalku*) wyrażen nominalnych (*carstvo smrti; mrtvi čvor; mrtvo/ gwar. martvu more; brat śmierci; śmiertelna agonija; martwy blask* książk.) oraz wyrażen określających (*mrtav hładan; polagan kao smrt; po śmierci lekarstwo; trzy ćwierci od śmierci*). Jednak, jak to wynika z przeprowadzonej analizy, najwięcej przykładów bez ekwiwalentu w drugim języku to frazy, dokładniej przysłowia oraz skrzydlate słowa, których w słownikach języka chorwackiego odnotowano znacznie mniej niż w polskich. W zebranych materiale występuje tylko jedna para frazeologizmów o tym samym składzie leksykalnym i odmiennym znaczeniu: *smrtna borba* 'być w ciężkim stanie, grożącym śmiercią; umierać'; *śmiertelna walka* 1. 'zacięta, bezpardonowa walka; walka do ostatnich sił'; 2. 'bój, walka, w których pokonany musi stracić życie'.

Biorąc pod uwagę semantykę, zebrane związki frazeologiczne wskazują na obraz śmierci, który składa się z następujących aspektów:

- przedstawianie śmierci jako zewnętrznej siły, która człowiekowi odbiera życie,
- opis stanu, w jakim znajduje się człowiek gdy umiera,
- prezentowanie fizycznych oznak śmierci,
- przedstawianie rodzajów śmierci,
- wskazywanie na cechy śmierci,
- emocje związane ze śmiercią,
- postrzeganie śmierci jako: podróży, snu, rozłączenia duszy i ciała, gaśnięcia świecy życia, mroku, spłacenia długu za życie,
- odwoływanie się do kulturowo utrwalonych czynności będących składnikami obrzędu pogrzebowego.

Wyżej przytoczone aspekty występują w obrazowaniu śmierci u Chorwatów i Polaków. Przedstawienie śmierci jako woli Bożej (*Bog [je] uzeo/ pozvao/ primio koga [k sebi]; Bog e k sebe pozval koga* gwar. : *Bóg powołał kogoś do Siebie* podn.) wynika ze wspólnej tradycji wyznaniowej obu narodów. Szczególne miejsce zajmują biblizmy oraz terminologia religijna (*Bog dao, Bog [i] uzeo* bibl.; *Bog da' Bog uzeje* gwar.; *Bog dal, Bog zel* gwar. : *Bóg dał, Bóg wziął/ zabrał* bibl.; *smrti grijeh* rel.; *smartni grih* gwar. : *grzech śmiertelny* rel.; *grzech śmirtny/ śmiertny* stpol.). Wyłączną cechą języka polskiego są przysłowia, których znaczenie można zdefiniować jako: 'los człowieka zależy od woli Bożej' (*Komu Bóg śmierć naznaczył, bez wojny/ moru umrze*). Wiele chorwackich i polskich frazeologizmów motywowanych jest personifikowanym obrazem śmierci. Zebrane przykłady świadczą, iż wyobraża się ją jako osobę (*gledati/ pogledati smrti u u lice : patrzeć/ spoglądać śmierci w twarz*), a w języku polskim także istotę nadprzyrodzoną, demoniczną (*paszcza/ paszczęka śmierci; szpony śmierci*). Stereotypowy wizerunek śmierci jako kościotrupa lub bardzo chudej osoby potwierdzają przykłady w obu językach: *mršav kao smrt : chudy jak śmierć; tłusty jak śmierć/ kościotrup*. Język polski natomiast, w odróżnieniu od chorwackiego, cieszy się sporą liczbą różnych określeń śmierci (*Kostucha przyszła po kogoś; Kostusia go nawiedziła; Baśka przychodzi* gwar.). Z względu na cechy charakteru, pokazana jest ona jako istota nie posiadająca litości wobec ludzi (*okrutna smrt : okrutna śmierć/ śmierć okrutna*), której nie da się ubłagać (*nemila smrt : Nielitościwa śmierć/ nieublagana śmierć*). Mniej polskich związków frazeologicznych przywołuje konotacje pozytywne, opisując śmierć jako istotę, która troszczy się o zmarłego (*śmierć utuliła kogoś w objęciach; śmierć wzięła*

kogoś w objęcia). Kolejnym sprawcą śmierci jest sam człowiek, dający sobie prawo odebrania życia innemu człowiekowi (*smrtna kazna : kara śmierci*). Związki frazeologiczne dotyczące omawianego tematu związane są z wykonywaniem kary śmierci: *smrtna osuda : wyrok śmierci; osuditi [koga] na smrt : skazać/ skazywać [kogo] na śmierć*. W języku polskim także występuje bogaty zbiór frazeologizmów określających dawne sposoby wykonywania kary śmierci: *śmierć katowska; śmierć na palu; śmierć na stosie*.

Pewna grupa frazeologizmów w obu językach opisuje fizyczne oznaki śmierci. Zaprezentowane zostały frazeologizmy dotyczące stanu, w jakim znajduje się człowiek, gdy umiera (*biti između života i smrti : być/ znajdować się między/ pomiędzy życiem a śmiercią*), jak i oznaki samej śmierci. Spośród oznak nadchodzącej śmierci należy na pierwszym miejscu wymienić starość (*Starost je poslanik smrti; Siwe włosy na głowie, kwiatki to cmentarzowe*), a następnie chorobę (*Choroby śmierć uprzedzają/ poprzedzają*), z powodu której umierający traci siły życiowe i znajduje się *na smrtnoj postelji : na łożu śmierci*. Okazuje się, iż w przypadku związków frazeologicznych określających fizyczne oznaki samej śmierci, język polski zawiera znacznie więcej określeń (*samrtni hropac : śmiertelne rżenie; martvo/ mortvo voda gwar. : śmiertelny pot/ pot śmiertelny; śmiertelny dreszcz/ dreszcz śmiertelny; śmiertelne dreszcze; śmiertelne drgawki; śmiertelny chrapot; [przed]śmiertelna czkawka; ostatnie rżenie*). Spora część frazeologizmów określających akt śmierci poprzez jego zewnętrzne oznaki to metonimiczne określenia, w których składzie występują nazwy części ciała ludzkiego oraz zwierząt: *ukopati noge žarg. : zadrzeć nogi młod. posp. przestarz.; stepsti papcima žarg. : trzasnąć/ strzelić kopytami žarg. posp.* Chodzi tutaj o wulgarny sposób mówienia o śmierci, a wyjątek od tego stanowią frazeologizmy obrazujące śmierć jako zaprzestanie oddychania czy zamykanie oczu, które mają charakter podniosły. Zawierają one w swym składzie rzeczowniki *dah : dech/ tchnienie (ispustiti/ pustiti [posljednji] dah : puścić/ wyzionąć/ wypuścić ostatni dech podn.; oddać/ wydać/ wydawać ostatnie tchnienie podn.)* oraz *oko/ powieka (zauvijek sklopiti/ zaklopiti/ zatvoriti oči : zamknąć oczy na zawsze książk.; zamknąć/ daw. zawrzeć powieki na zawsze podn. książk.)*. Kolejną oznaką śmierci jest stagnacja – frazeologizmy przekazują sąd o tym, że ‘to co martwe, już się nie porusza’. Znaczenie przysłów, które do tego nawiązują, można sprowadzić do formuły ‘zmarły już nie robi tego, co żywy’. Informują one o tym, że po śmierci ustaje każda czynność wykonywana za życia: *Mrtvi ne ujedaju : Umarli nie kłają; Mrtav konja ne jaše; Umarli nie sądzą*. W tworzeniu frazeologizmów nieokreślających samego aktu śmierci wykorzystana została także wyżej przytoczona cecha. Należą one do różnych dziedzin działalności ludzkiej: *mrtva sezona*

: *martwy sezon ekon.*; *mrtva točka techn.* : *martwy punkt*; *kotwica martwa/ martwa kotwica żegl.*; *lód martwy geol.*

Ostatnią ważną oznaką śmierci jest bladość ciała: *smrtno blijed* : *śmiertelnie/ trupio/ jak trup blady*; *ktoś jest biały jak śmierć*.

Ze względu na rodzaje śmierci, na pierwszym miejscu należy odróżnić tę naturalną od tej gwałtownej, a są to w obu językach terminy medyczne (*biološka smrt med.* : *śmierć biologiczna*; *nasilna smrt med. praw.* : *gwałtowna śmierć/ śmierć gwałtowna*). Prawie wszystkie związki frazeologiczne określające śmierć naturalną oraz gwałtowną mają odpowiednik w drugim języku, natomiast o poszczególnych rodzajach śmierci gwałtownej informują tylko polskie frazeologizmy (*mokra śmierć*; *śmierć pod gruzami*; *śmierć w ogniu*). Jedyne przykłady z języka chorwackiego to wyrażenie nominalne *bijela smrt* : *biała śmierć*. Na rodzaj śmierci, jak to pokazują zebrane przykłady, wpływa również sposób życia człowieka (*Kakvo življenje, takva smert* : *Jakie życie, taka śmierć*). W obu językach występują także związki frazeologiczne przekazujące utrwalaony sąd o śmierci, a mianowicie, że zmarły może kontynuować swe życie w pamięci żywych, jeżeli po śmierci pozostało o nim dobre wspomnienie (*Kaj čovik umire, ni, ki živi poščeno gwar.*; *Pošten glas i slava nigdar ne umiru*; *Nie ten umarł, co pogrzebion, ale ten, co dobrego wspomnienia nie zostawił*). Polskie przykłady ilustrują także przekonanie, że życie prowadzone niezgodnie z zasadami moralnymi równie jest śmierci (*Choć żyje jest umarła bibl.*).

Za główne cechy śmierci, o jakich informują chorwackie i polskie związki frazeologiczne można uznać, że:

- czas śmierci nie jest znany (*Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći* : *Śmierć czasu nie opowiada*)
- każdy człowiek musi umrzeć (*Smrt nigdar ne stane* : *Wszystko minie, a śmierć nie minie*)
- po śmierci nie ma powrotu do życia (*Mrtvi se ne vraćaju bibl.* : *Umarli nie wracają bibl.*)
- po śmierci nie jest ważne, kim ktoś był za życia (*Smrt sve izjednačuje* : *Śmierć wszystko/ wszystkich równa*)
- umiera się jeden raz (*Jedan put je umrijeti* : *Raz tylko człowiek umiera*).

Ze względu na emocje, jakie śmierć wywołuje, zebrane związki frazeologiczne wskazują na strach i smutek. W pierwszej grupie – *lęk przed śmiercią* występują dwa chorwackie frazeologizmy (*Ne boj se smrti, već zla života*; *Ne triba se bojati mrtvih nego*

živih), a pozostałe pochodzą z języka polskiego. Informują one, że każdy człowiek odczuwa strach przed śmiercią (*Komuž ne strach pomysleć, že umierać treba?*), ale także świadczą o negatywnym nastawieniu do tego zjawiska (*Kto się śmierci boi, o sławę nie stoi*). W celu przezwyciężania strachu przed śmiercią należy żyć uczciwie: *Kto dobrze robi, śmierci się nie boi*. Umierający z powodu nadchodzącej śmierci popada w smutek (*Komu śmierć straszna prawie w oczach stoi, nie ucieszy go nic, nie uspokoi*), podobnie jak jego bliscy. Największy tragizm wywołuje śmierć młodej osoby (*Mladoga čovika i zemlja plače [kad umre]*).

Chorwackie i polskie frazeologizmy pokazują różne sposoby wartościowania życia i śmierci – z jednej strony mamy obraz śmierci, która w porównaniu z życiem stanowi coś złego (*Bolja je i rana nego mrtva glava; Lepiej krzypać niż umrzeć gwar.*), z drugiej zaś występuje przekonanie, iż w niektórych przypadkach (haniebne życie, skrajna nędza) lepiej jest umrzeć niż żyć (*Bolje je poštena smrt, nego sramotan život : Lepsza śmierć w chwale, niż życie w niesławie; Bolje je umrijeti nego prositi bibl. : Lepiej jest umrzeć niżli/ niż żebrac bibl.*). W obu językach wyrazy z pola semantycznego *śmierć* występują w licznych frazeologizmach nieokreślających samego aktu śmierci, lecz jako komponenty intensyfikujące ich znaczenie (*smrtna opasnost : śmiertelne niebezpieczeństwo; umrijeti od smijeha : umierać/ konać/ skonać ze śmiechu*).

Na ścisły związek z religią wskazują związki frazeologiczne prezentujące różne sposoby postrzegania śmierci: jako podróży, snu, rozłączenia duszy od ciała, zgaśnięcia świecy życia oraz mroku. Z przeprowadzonego w niniejszej pracy badania wynika, iż największa liczba frazeologizmów w obu językach odnoszących się do wymienionych sposobów postrzegania śmierci motywowana jest obrazem śmierci jako podróży (*otići na onaj svijet; ići/ otići na drugi svijet; otiti na on/ onaj svet gwar.; otiti na drugi svet gwar. : odejść/ pojechać na tamten świat podn.*). Jest to obraz śmierci, jaki występuje we wszystkich religiach świata. Różnice pomiędzy chorwackimi a polskimi frazeologizmami, które utworzono na podstawie metafory podróży, dotyczą występowania w ich składzie odmiennych określeń dla osób stanowiących cel podróży: w języku polskim liczne przykłady o różnym nacechowaniu stylistycznym prezentują śmierć jako podróż do Abrahama, z których tylko trzy mają swe odpowiedniki w języku chorwackim: *krilo Abrahamovo : łono Abrahama; otići/ preseliti se u krilo Abrahamovo/ Abrahamovo krilo podn. bibl.; biti primljen u Abrahamovo krilo podn. bibl. : pójść/ odejść/ przenieść się na łono Abrahama bibl.; pójść do Abrahama na łono; powrócić na łono Abrahamka; iść/ pójść/ jechać/ pojechać do Abrahama/ Abrahamka na piwo pot.; pójść do Abrahamka na pączki gwar. żart*. Z drugiej

strony w chorwackich frazeologizmach występuje więcej Świętych niż w polszczyźnie: *otiti k Mateku* gwar.; *otić sveton Luki* gwar.; *završiti/ završit u svetoga Roka* gwar.

Związki frazeologiczne prezentujące śmierć jako sen mają charakter podniosły: *zaspati/ spavati/ snivati vječnim/ posljednjim snom; spavati/ snivati vječni san/ sanak* podn. euf. : *zasnąć/ książk. spać/ usnąć/ snem wiecznym/ wiekuistym/ wieczystym* podn., a ich motywacja polega na podobieństwie pomiędzy człowiekiem zmarłym a śpiącym.

W przypadku frazeologizmów obrazujących śmierć jako rozłączenie duszy i ciała język polski okazuje się znacznie bogatszy niż chorwacki: *rastati se s dušom* : czyjaś *dusza rozstała się z ciałem; czyjaś dusza rozdzieliła się/ rozłączyła się z ciałem; dusza rozwodzi się z ciałem/ od ciała; rozstać się/ rozdzielić/ rozdzielić z ciałem* książk.; *Dusza jego rozstała się z ciałem* podn.

Podobna sytuacja występuje także w przypadku frazeologizmów, których obraz wewnętrzny wskazuje na wyobrażenie śmierci jako zgaśnięcia płomienia życia: *ugasiti se kao svijeća; utrnit se ka svića* gwar. : *zgasnąć jak świeca; zgasnąć bez bólu; zgasnąć bez cierpień; zgasnąć bezpotomnie; zgasnąć cicho; zgasnąć na czyim ręku/ czyich rękach; zgasnąć przedwcześnie; zgasnąć w kwiecie wieku; zgasnąć w pełni sił.*

Na ciemność jako element kojarzący się ze śmiercią wskazują z kolei frazeologizmy, które pokazują śmierć jako pograżenie się człowieka w mroku: *vječna noć* : *wieczna noc/ noc wieczna; zašlo je sunce* komu; ktoś *odchodzi w mrok śmierci*. Ostatni obraz śmierci jako spłacenia długu za życie występuje częściej w języku polskim, ponieważ w chorwackiej części materiału językowego tylko jeden związek frazeologiczny został zaklasyfikowany do tej grupy (*platiti smrću* [što] : *przyplacić co śmierci; wypłacić/ spłacić dług naturze przestarz.; ostatni/ powinny dług [śmierci z ciała/ Bogu] [za]placić*).

Przedostatnią, omówioną w niniejszej pracy grupę semantyczną tworzą związki frazeologiczne przedstawiające śmierć w świetle obrzędów pogrzebowych. Wskazują one na podobieństwo pomiędzy chorwacką a polską praktyką pogrzebową, której dwa główne elementy stanowią obrzędy poprzedzające pogrzeb, a mianowicie przygotowywanie ciała zmarłego do pochówku (*roba o smrti; roba za smrt* gwar.; *roba za umriti* gwar.; *odzienie umarłych; smiertelna szata*) oraz sam ceremoniał pogrzebowy. W tej grupie zauważa się występowanie w obu językach określeń regionalnych, w których składzie występują nazwy lokalnych cmentarzy: *netko je otišao na Mirogoj; ići na Miholane; poći na Skitaču; pojechać na Rakowice; przejechać się/ pojechać na Bródno; przejechać się/ pojechać na Powązki* pot. W kulturach obu narodów pogrzeb chrześcijański jest praktykowany częściej niż niechrześcijański, a sposób jego przeprowadzenia zależy od środowiska: w Chorwacji, tak

samo jak w Polsce ceremoniał pogrzebowy traktuje się z większym szacunkiem w środowisku wiejskim, tryb życia w mieście nie pozwala natomiast na realizację wszystkich jego etapów (czuwanie przy zmarłym, msza żałobna w kościele/ kaplicy, kondukt na cmentarz, ostatnie modlitwy i złożenie ciała do grobu).

Na samym końcu zaprezentowano nieliczne związki frazeologiczne, których ze względu na semantykę nie można zaklasyfikować do żadnej z ww. grup. Ich motywacja nie jest przejrzysta i z tego powodu obraz wewnętrzny trudno powiązać z ich znaczeniem (*mrtva kopriva* bot. : *pokrzywa* *martwa* bot.; *mrtvi valovi*; *mrtva moreta* gwar. : *martwa fala*).

Bogata i różnorodna frazeologia śmierci w obu badanych językach dowodzi, że kwestie eschatologiczne odgrywają kluczową rolę w życiu człowieka i tworzonym przez niego językowym obrazie świata.

Sažetak

U radu se bavim hrvatskom i poljskom frazeologijom povezanom s pojmom *smrt*. Istraživanje obuhvaća dvije vrste frazema: prva se odnosi na sam čin smrti, a drugu tvore frazemi koji u sastavu imaju riječ iz semantičkoga polja razmatrana pojma: *umrijeti* (*umirati*) : *umrzeć* (*umierać*); *mrtav/ mrtvo*: *martwy, umarły*; *smrtan/ smrtno* : *śmiertelny/ śmiertelnie*). U jezični su korpus uz frazeme suvremenoga hrvatskog i poljskog standardnog jezika (*iznenadna smrt* : *niespodziewana śmierć*) uključeni i frazemi koji pripadaju arhaičnom leksiku (*Vsi umremo*; *od śmierci wychodzić*). Jezični materijal također obuhvaća dijalektalne frazemske sveze (*libar o mrtvih*; *Zrobiel sie chozy, jak śmierć mu grozi*). Njihova je stilsko obojenost različita, od onih koji pripadaju uzvišenom stilu (*počivati/ počinuti vječnim/ posljednjim snom* : *spoczywać/ spocząć snem wiecznym*) preko neutralnih (*Smrt je nastupila* : *Nastąpiła śmierć*) do smiješnih i uvredljivih (*stepsti papcima* žarg. : *trzasnąć/ strzelić kopytami* žarg. posp.).

Cilj rada je predstaviti jezičnu sliku hrvatskih i poljskih frazema koji se odnose na smrt. Njihova klasifikacija obuhvaća formalnu i značenjsku analizu, od kojih je prva usmjerena na predstavljanje gramatičke strukture frazema, a druga na pronalaženje sličnosti i razlika u jezičnom predstavljanju smrti kod Hrvata i Poljaka.

U prvome se poglavlju razmatraju teorijska pitanja povezana s definiranjem termina *frazeologija* i *frazem*. Posebna je pozornost posvećena pitanju opsega frazeologije. Iako su pogledi hrvatskih jezikoslovaca bliži širem shvaćanju frazeologije, rječnici to ne potvrđuju budući da ne bilježe termine, poslovice ni krilatice. Zatim su predstavljene klasifikacije frazema hrvatskih i poljskih jezikoslovaca. U hrvatskom jezikoslovlju to je leksičko-gramatička klasifikacija Antice Menac, koja razlikuje tri vrste frazema: *fonetsku riječ* (*milo mi je*), *svezu riječi* (*otkrivati Ameriku*) i *rečenicu* (*U tom grmu leži zec*). U poljskom jezikoslovlju prvu podjelu frazema je predstavio Stanisław Skorupka (*wyrażenia* – nominalni karakter; *zwroty* – glagolska struktura; *frazy* – imaju formu rečenice), a na nju se nadovezuju kasnije klasifikacije Andrzeja Marije Lewickog i Piotra Müldnera Nieckowskog. Najširi pogled na opseg značenja pojma *frazem* ima Wojciech Chlebda, koji izdvaja čak sedamnaest vrsta (npr. klasični frazemi, poslovice, krilatice, termini). Analiza frazema u ovome radu temelji se na klasifikaciji A. M. Lewickoga, s tim da su uzeti u obzir, kako predlaže Chlebda, termini, poslovice i krilatice.

Drugo poglavlje posvećeno je metodologiji istraživanja. Predstavljaju se osnove etnolingvistike i kognitivne gramatike, pod utjecajem kojih se razvila kognitivna etnolingvistika u razumijevanju Jerzyja Batmińskiego. Na početku prezentiram izvore korištene

u radu, prethodna istraživanja koja se tiču razmatrane teme te opseg analiziranih frazema. S obzirom na odabranu metodu, posebna je pozornost usmjerena na pojmove *jezična slika svijeta* i *stereotip*. Drugo poglavlje također sadrži pregled stilskih figura na temelju kojih su se oblikovali u radu analizirani frazemi (eufemizmi, metafora, metonimija, personifikacija).

Treći dio rada je rječnik. Sastoji se on od 445 hrvatskih i 1115 poljskih frazema koji su obrađeni poredbenom metodom, tako da su frazeološki ekvivalenti dati pod istom natuknicom. Na sveze riječi čije se unutarnje slike razlikuju, a imaju isto značenje ukazuju smjernice. Ispod natuknica se nalaze primjeri njihove uporabe u različitim tipovima diskursa. Budući da se neke vrste frazema (poslovice, krilatice) rijetko pojavljuju u pisanom jeziku, nije bilo moguće sve frazeme u rječniku potkrijepiti primjerom.

Posljednje poglavlje sadrži analizu prikupljenog materijala – frazemi se razmatraju s obzirom na njihovu gramatičku strukturu, a zatim se opisuje njihovo značenje. Polazišna točka gramatičke analize je prikaz onih struktura koje se pojavljuju u obama jezicima (npr. sveza pridjeva i imenice: *crna smrt* : *czarna śmierć*), a također sveza koje su karakteristične samo za jedan jezik (npr. imenice i pridjeva za poljski jezik: *sen nieprzespany*). Gramatička analiza ukazuje na različite oblike varijantnosti frazema (izmjena reda riječi: *časna smrt* : *chwalebna śmierć* / *śmierć chwalebna*; dodavanje članova: *leći u [crnu] zemlju*). Ona je neizostavan čimbenik pri utvrđivanju stupnjeva ekvivalencije između hrvatskih i poljskih frazema. Znatan dio njih su potpuni ekvivalenti koji imaju istu unutarnju sliku i gramatičku strukturu (*boriti se sa smrću* : *walczyć ze śmiercią*). Osim primjera potpune podudarnosti, prikupljen jezični materijal sadrži i sveze riječi kod kojih postoji veoma mala razlika u značenju, a nastala je porabom u hrvatskom ili poljskom frazemu jednog dodatnog ili različitog izraza (*leći u [crnu] zemlju* : *leżeć w ziemi*; *povećati broj anđela* : *powiększyć/powiększać grono aniołków* gwar. warsz.). Treću grupu tvore frazemi koji sadrže više od jedne dodatne ili različite sastavnice, ali njihova unutarnja slika ukazuje na sličnu motivaciju (*primila koga zemlja podn.* : *ziemi dać ciało*). Veoma malen broj frazema su značenjski sinonimi čije se unutarnje slike ne podudaraju: *Bogatstvo ne odgoni smrt* : *Oszczędzal – umarł, nie oszczędzał – też umarł*. Provedeno istraživanje pokazuje da najveći broj frazema nema ekvivalent u drugom jeziku (*Mrtva glava ne govori*; *spocząć w trumnie*).

Značenjska analiza frazema usmjerena je na utvrđivanje zajedničkih aspekata prisutnih u jezičnoj slici smrti kod Hrvata i Poljaka, a također na prikaz razlika koje postoje u promatranju istraživanja pojma u tih dvaju naroda. Frazemi su klasificirani u osam grupa: *izvršitelji smrti*, *znaci smrti*, *vrste smrti*, *značajke smrti*, *emocije povezane sa smrću*, *posmatranje smrti*, *obredi povezani s pogrebom*, *frazemi čija unutarnja slika nije jasna*. Prva

se grupa odnosi na frazeme koji predstavljaju smrt kao volju Boga ili nekog natprirodnog bića (*Bog [je] uzeo/ pozvao, primio koga [k sebi]; Bog e k sebe pozval koga gwar. : Bóg powołał kogoś do Siebie* podn.) i snažno je povezana s vjerskim pogledom na razmatranu temu. Među njima se brojnošću ističu frazemi koji prikazuju smrt kao biće, a ukazuju na njezine ustaljene karakteristike (stereotipna slika smrti kao kostura ili veoma mršave osobe s kosom u ruci – *mršav kao smrt : chudy jak śmierć; Kostucha przyszła po kogoś; kosa śmierci*). Jedan je dio hrvatskih i poljskih frazema usmjeren na prikaz vanjskih znakova smrti, takvih poput bolesti i s njom povezane slabosti (*Suhi kašalj smrt navještava; Choroby śmierć uprzedzają/ poprzedzają*). Među znakovima koji potvrđuju da je smrt nastupila ističu se: prestanak disanja (*ispustiti/ pustiti [posljednji] dah : puścić/ wyzionąć/ wypuścić ostatni dech* podn.), prestanak rada srca (*prestalo je kucati čije srce : serce czyje przestało bić*), mirovanje (*Mrtav konj ne zaigrava se; chce się komuś jak umarłemu tańczyć*), hladnoća tijela (*mrtav hladan*), blijedost (*smrtno blijed : śmiertelnie/ trupio/ jak trup blady*). S obzirom na vrstu, na prvom se mjestu ističe razlikovanje prirodne i nasilne smrti: *prirodna smrt : śmierć naturalna; nasilna smrt : gwałtowna śmierć*. Između značajki smrti frazemi ukazuju na to da: se vrijeme smrti ne zna (*Smrt ne poručuje nikomu, kada će doći : Śmierć czasu nie opowiada*), svaki čovjek mora umrijeti (*Smrt nigdar ne stane : Wszystko minie, a śmierć nie minie*), nakon smrti nema povratka u život (*Mrtvi se ne vraćaju bibl. : Umarli nie wracają bibl.*) te naposljetku, da se umire jednom (*Jedan put je umrijeti : Raz tylko człowiek umiera*).

Smrt se posmatra na različite načine, od kojih na prvom mjestu valja navesti frazeme nastale na temelju metafore putovanja na drugi svijet (*otići na onaj svijet; ići/ otići na drugi svijet; otiti na on/ onaj svet gwar.; otiti na drugi svet gwar. : odejść/ pojechać na tamten świat* podn.). Razlike između hrvatskih i poljskih frazema proizlaze iz porabe drukčijih naziva osoba koje predstavljaju cilj tog putovanja (*iść/ pójść/ jechać/ pojechać do Abrahama/ Abrahamka na piwo* pot.; *otić sveton Luki* gwar.). Frazemi koji su motivirani slikom smrti kao sna imaju svečani karakter: *zaspati/ spavati/ snivati vječnim/ posljednjim snom; spavati/ snivati vječni san/ sanak* podn. euf. : *zasnąć/ książk. spać/ usnąć/ snem wiecznym/ wiekuistym/ wieczystym* podn., a ukazuju na sličnost između osobe koja spava i umrloga. S vjerskim je poimanjem smrti usko povezana grupa frazema koji smrt predstavljaju kao dijeljenje duše od tijela: *rastati se s dušom : czyjaś dusza rozstała się z ciałem*, a također posmatranje smrti kao gašenja svijeće života (*ugasiti se kao svijeća; utrnit se ka svića* gwar. : *zgasnąć jak świeca*) i tame (*zašlo je sunce komu; pogrążyć się w mrokach śmierci* podn.). Posljednje tri spomenute grupe prezentiraju uglavnom poljski frazemi, dok je hrvatskih nekoliko. To se odnosi i na frazeme koji su motivirani unutarnjom slikom smrti kao otplate

duga za život (*wypłacić/ splacić dług naturze* arh.). Na kraju četvrtog poglavlja predstavljeni su frazemi povezani s obredima koji prethode sprovodu te sa samim njegovim ceremonijalom. Posljednju grupu tvore sveze riječi kod kojih je došlo do gubitka veze između njihove motivacije i značenja, zbog čega ih nije moguće kategorizirati u spomenute grupe (*mrtvi valovi; mrtva moreta* gwar. : *martwa fala*).

Rezultate provedena istraživanja iznosim sažeto u zaključku. Ukazujem na one aspekte smrti koji su zajednički obama jezicima, kao i na njihove specifičnosti. Također dokazujem kako u bogatoj i raznovrsnoj frazeologiji smrti obaju jezika eshatološka pitanja imaju ključnu ulogu.

Bibliografia

Źródła

1. Słowniki

- Anić V. (2003), *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi liber, wydanie komputerowe (An).
- Benešić J. (1949), *Hrvatsko-poljski rječnik*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb (Ben).
- Fink-Arsovski Ž. (2006), *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb (HSRPF).
- Fink-Arsovski Ž., Menac A., Venturin R. (2003), *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb (HFR).
- Fink-Arsovski Ž., Vrgoč D. (2008), *Hrvatsko-engleski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb (HEFR).
- Gluhak A. (1993), *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb (HER).
- Hermann B., Syjud J. (2005), *Księga przysłów*, Videograf Spółka z o.o., Chorzów (KP).
- Hornik J., Orłóś T. Z. (1996), *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Universitas, Kraków (CZPSS).
- Jach A., Podgórcy B. i A. (2004), *Panu Bogu świeczkę, a diabłu ogarek. Sprawy boskie i sprawy diabelskie w przysłowiach i zwrotach przysłowiowych polskich*, Wydawnictwo Antyk, Kęty (PBS).
- Jakovljević I. (2006), *Veliki rječnik šibeniskih riči, nadimaka, imena, prezimena, ronzzanja, štracanja i štucigavanja*, Pop, Šibenik (Jak).
- Japunčić M. (1998), *Taslak: rječnik Svetog Roka*, D-graf d.o.o., Zagreb (Tas).
- Jutronić D., Magner T. F. (2006), *Rječnik splitskog govora*, Tipotisak, Zagreb (RSG).
- Karłowicz, J., *Słownik gwar polskich* (t. I-IV, 1900 - 1911), Akademia Umiejętności, Kraków (SGPK).
- Klaić B. (2001), *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb (Kla).
- Komputerowy słownik języka polskiego* (1998), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (KSJP).
- Kuchar R., Menac A., Sesar D. (1998), *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb (HČSFR).
- Lebda R. (2009), *Wielki słownik frazeologiczny*, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, Kraków (WSFL).
- Marešić J., Menac-Mihalić M. (2008) *Frazeologija križevačko-podravskih kajkavskih govora s rječnicima*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb (FKKG).
- Marešić J., Miholek V. (2011), *Opis i rječnik đurđevačkoga govora*, Gradska knjižnica Đurđevac, Đurđevac (RĐG).
- Markiewicz H., Romanowski A. (1990), *Skrzydlate słowa*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa (SS).
- Matešić J. (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb (Mat).

- Matešić M. (2007), *Rječnik frazema mjesnog govora Vrbovskoga*, „Fluminensia: časopis za filološka istraživanja”, 19 (1), Odsjek za kroatistiku Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, s. 143-161 (FMGV).
- Menac A., Trostinska I. (1985), *Hrvatskosrpsko-rusko-ukrajinski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb (HRUFR).
- Menac A., Pintarić N. (1986), *Hrvatskosrpsko-poljski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb (HPFR).
- Menac A., Vučetić Z. (1995), *Hrvatsko-talijanski frazeološki rječnik*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb (HTFR).
- Mikić P., Škara D. (1992), *Kontrastivni rječnik poslovice*, August Cesarec, Školska knjiga, Zagreb (KRP).
- Mikić P., Suzanić V. (1994), *Biblijske poslovice Hrvata*, Školska knjiga, Zagreb (BPH).
- Moguš M., Pintarić N. (2002), *Poljsko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb (PHR).
- Mohorovičić-Maričin F. (2001), *Rječnik čakavskog govora Rukavca i bliže okolice*, Adamić, Rijeka (Mar).
- Müldner-Nieckowski P. (2003), *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Nowy Świat, Warszawa (WSFJP).
- Müldner-Nieckowski P., Müldner-Nieckowski Ł. (2004), *Nowy szkolny słownik frazeologiczny*, Świat Książki, Warszawa.
- Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, (t. I-IV, 1969-1978), red. J. Krzyżanowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa (NKPP).
- Rječnik hrvatskoga jezika* (2000), red. J. Šonje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb (RHJ).
- Roki-Fortunato A. (1997), *Libar vīškiga jazika*, University of Toronto Press Incorporated, Toronto (LVJ).
- Sabljak T. (2001), *Rječnik hrvatskoga žargona*, Biblioteka Lexica, Tiskarna Ljubljana, Ljubljana (RHŽ).
- Skorupka S. (1974), *Słownik frazeologiczny języka polskiego* (t. I-II), Wiedza Powszechna, Warszawa (SFJP).
- Słownik stereotypów i symboli ludowych* (t. I, 1999), red. J. Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin (SsiSL).
- Uniwersalny słownik języka polskiego* (2006), red. S. Dubisz, E. Sobol, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa, wydanie komputerowe (USJP).
- Vuković S. (2001) *Ričnik sēlašķēga gōvora. Rječnik dijalekta Selaca na otoku Braču*, Laus, Split (Vuk).
- Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny* (2009), red. T. Z. Orłoś, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków (CZP).
- Wielki słownik frazeologiczny* (2007), red. M. Bańko, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa (WSF).

2. Literatura piękna

Biblija. Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta (2006), red. Z. Kurečić, Hrvatsko biblijsko društvo, Zagreb (SP).

Błogosławiony kto zaufał Panu. Modlitewnik dla dorosłych (2011), opr. B. Całka, G. Sochacki, Wydawnictwo WAM, Kraków (Bło).

Krleža M. (1990), *Povratak Filipa Latinovicza*, Oslobođenje, Sarajevo (Lat).

Matoš A. G. (1973a), *Božićna priča* [w:] *Sabrana djela* I, red. D. Tadijanović, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, s. 134-141 (Mata).

Matoš A. G. (1973b), *Lijepa Jelena* [w:] *Sabrana djela* I, red. D. Tadijanović, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, s. 174-181 (Matb).

Matoš A. G. (1973c), *Bijeda* [w:] *Sabrana djela* II, *Novele. Humoreske. Satire. Scenski tekstovi*, red. D. Tadijanović, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, s. 54-47 (Matc).

Matoš A. G. (1973d), *Mrtvi, živi ili polumrtvi* [w:] *Sabrana djela* II, *Novele. Humoreske. Satire. Scenski tekstovi*, red. D. Tadijanović, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, s. 143-145 (Matd).

Matoš A. G. (1973e), *Dojmovi sa pariške izložbe, XXV* [w:] *Sabrana djela* III, *Dojmovi. Ogledi*, red. D. Tadijanović, JAZU, Liber/Mladost, Zagreb, s. 123-243 (Mate).

Pismo Święte. Stary i Nowy Testament (2007), red. M. Petera, M. Wolniewicz, Księgarnia Św. Wojciecha, Poznań (PŚ).

Reymont W. S. (2009), *Chłopi*, Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków (Chł).

Sprovod. Rimski obrednik: red sprovoda (1970), Kršćanska Sadašnjost, Zagreb.

3. Czasopisma

„Dziennik Polski” (2012) 44 20576, Kraków (DzP).

„Dziennik Polski” (2012) 45 20577, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 46 20578, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 47 20579, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012), 48 20580, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012), 49 20581, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012), 52 20584, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 55 20587, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 56 20588, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 58 20590, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 60 20592, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 168 20700, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 171 20703, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 172 20704, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 176 20708, Kraków.

„Dziennik Polski” (2012) 177 20709, Kraków.
„Dziennik Polski” (2012) 189 20712, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 39 7464, Kraków (GW).
„Gazeta Wyborcza” (2012), 40 7465, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 44 7469, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 45 7470, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 46 7471, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 47 7472, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 48 7473, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 49 7474, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 51 7476, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 53 7478, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 55 7480, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 58 7483, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 60 7485, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 164 7588, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 172 7596, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 176 7600, Kraków.
„Gazeta Wyborcza” (2012), 180 7604, Kraków.
„Jutarnji list” (2012), 4838 (XIV), Zagreb (JL).
„Jutarnji list” (2012), 4895 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4896 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4897 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4898 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4902 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4903 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4905 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4908 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4909 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4913 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4914 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4915 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4916 (XIV), Zagreb.
„Jutarnji list” (2012), 4917 (XIV), Zagreb.

„Jutarnji list” (2012), 4918 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 4919 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 4920 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 4921 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 4923 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 4924 (XIV), Zagreb.
 „Jutarnji list” (2012), 5007 (XV), Zagreb.
 „National Geographic” (2012), 7 (154), Warszawa (NG).
 „Opolskie wiadomości regionalne” (2009) 6(58), Urząd Marszałkowski Województwa Opolskiego, Opole (OPR).
 „Przekrój” (2012), 28/29 (3497/8), Kraków (PRZ).
 „Przekrój” (2012), 31 (3500), Kraków.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 935 (LXIX), Split (SD).
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 936 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 937 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 938 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 939 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 940 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 941 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 942 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 945 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 947 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 948 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 950 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 952 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 953 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 954 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 955 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 956 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 957 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 958 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 959 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 960 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 961 (LXIX), Split.

„Slobodna Dalmacija” (2012), 21 962 (LXIX), Split.
 „Slobodna Dalmacija” (2012), 21 963 (LXIX), Split.
 „Vijenac” (2008), 384, Matica hrvatska, Zagreb (VIJ).
 „Vijenac” (2009), 398, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2009), 409, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2010), 418, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2010), 419, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2010), 422, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2010), 427-429, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2010), 434, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2011), 444, Matica hrvatska, Zagreb.
 „Vijenac” (2011), 463, Matica hrvatska, Zagreb.

Opracowania

Ariès P. (2007), *Rozważania o historii śmierci*, przeł. K. Marczevska, Oficyna Naukowa, Warszawa. W słowniku cytowane jako Ar.

Ariès P. (2011), *Człowiek i śmierć*, przeł. E. Bąkowska, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa. W słowniku cytowane jako Ar1.

Arystoteles (1988), *Retoryka. Poetyka*, przeł. H. Podbielaski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Attiya M. (2009), „*Śmierć zmienną jest*” – literackie wizerunki śmierci w średniowiecznej Słowiańszczyźnie [w:] *Stereotypy a słowiańszczyzna*, red. M. Skowronek, Wydawnictwo „Piktor”, Łódź, s. 55-61 (Att).

Bagić, K. (2010a), *Što kad bi sve postalo „ono”?*, „Vijenac”, 416, Matica hrvatska, Zagreb.

Bagić, K. (2010b), *Strategije oljuđivanja*, „Vijenac”, 436, Matica hrvatska, Zagreb.

Bagić, K. (2011a), *Značenjski okviri i dodiri*, „Vijenac”, 442, Matica hrvatska, Zagreb.

Bagić, K. (2011b), *Kraljica figura*, „Vijenac”, 443, Matica hrvatska, Zagreb.

Bartmiński J. (1988a), *Słowo wstępne „Etnolingwistyka” 1*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 5-7.

Bartmiński J. (1988b), *Słownik ludowych stereotypów językowych. Założenia ogólne „Etnolingwistyka” 1*, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 11-34.

Bartmiński J. (2004), *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, „Etnolingwistyka” 16, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 9-27.

Bartmiński J. (2007), *Stereotypy mieszkają w języku*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Bartmiński J. (2009), *Językowe podstawy obrazu świata*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.

Bartmiński J., Mavrič L., Rzetuska S. (2005), *Litewski i białoruski stereotyp Polaka (w świetle badań za pomocą dyferencjału semantycznego)*, „Etnolingwistyka” 17, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 187-195.

Bąba, S. (1982), *Główne typy innowacji frazeologicznych* [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 17-25.

- Bellinger J. G. (2003), *Leksykon mitologii*, przeł. Szymańska-Kumaniecka J., Muza SA, Warszawa. W słowniku cytowane jako LM.
- Biblijski priručnik. Mala enciklopedija* (1989), red. D. Alexander, P. Alexander, Kršćanska sadašnjost i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb (BP).
- Boas F. (1911), *The mind of Primitive man*, The MacMillan Company, New York.
- Bogusławski A. (1991), *Lingwistyczny relatywizm względny. Anny Wierzbickiej rozwiązanie problemu różnorodności języków*, „Etnolingwistyka” 4, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 41-49.
- Bojar B. (1977), *Polskie czasowniki ruchu*, „Polonica” III, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 97-139.
- Borkowski I. (2000), *Śmierci tajemnicze wrota. Językowy świat inskrypcji nagrobnych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2218, *Język a kultura* 13, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 343-354 (JŚIN).
- Botica S. (2007), *Novi hrvatski epitafi*, Školska knjiga, Zagreb (NHE).
- Buttler D. (1982), *Pojęcie wariantów frazeologicznych* [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 27-35.
- Cercha S. (1896), *Baśnie ludowe zebrane we wsi Przebieczanach (w powiecie wielickim)* [w:] *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne I, Dział etnograficzny*, red. J. Malinowski, Akademia Umiejętności, Kraków s. 51-98.
- Chevalier J., Gheerbrant A. (2007), *Rječnik simbola*, przeł. D. Bućan, A. Buljan, N. Gruić, M. Vekarić, F. Vučak, Kulturno informativni centar, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.
- Chlebda W. (2001), *Frazematyka* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 335-342.
- Chlebda W. (2005), *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.
- Cirlot J. E. (2007), *Słownik symboli*, przeł. I. Kania, Wydawnictwo Znak, Kraków (Cir).
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego* (1999), red. K. Polański, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław (EJO).
- Engelking A. (1984), *Istota i ewolucja eufemizmów (na przykładzie zastępczych określeń śmierci)*, „Przegląd Humanistyczny” 4, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 115-129 (Eng).
- Evans V. (2009), *Leksykon językoznawstwa kognitywnego*, przeł. M. Buchta, M. Cierpisz, J. Podhorodecka, A. Gicala, J. Winiarska, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków.
- Fink-Arsovski Ž. (2002), *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb.
- Grzegorczykowa R. (2001), *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Grzegorczykowa R. (2004), *Idee kognitywizmu jako podstawa badań porównawczych w zakresie semantyki*, „Etnolingwistyka” 16, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 75-84.
- Hålland E. (2011), *Emocije i identitet povezani s kultom smrti u antičkoj i suvremenoj Grčkoj*, przeł. T. Ređep, „Etnološka istraživanja” 16, Etnografski muzej, Zagreb (Hål).
- Ivanetić N. (2002), *More u frazeologiji*, „Fluminensia: časopis za filološka istraživanja”, 14 (1), Odsjek za kroatistiku Sveučilišta u Rijeci, Rijeka (Iv).

- Ivić M. (1975), *Kierunki w lingwistyce*, przeł. K. Feleszko, A. Wierzbicka, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Jakubiak E. (2003), *Stereotyp Żyda w dowcipach z przełomu XIX/XX wieku*, „Etnolingwistyka” 15, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 129-137.
- Jennings J. G. (1915), *An Essay in Metaphor in Poetry*, Blackie and Son Limited, London – Glasgow – Bombay.
- Jerolimov I. (2001), *Frazemi sa somatskom sastavnicom na primjeru talijansko-hrvatske frazeologije*, „Suvremena lingvistika” 51-52, Zagreb, s. 87-99.
- Kapellari E. (2006), *Sztuka umierania*, przeł. J. Jurczyński, Wydawnictwo M, Kraków (Kap).
- Kekez J. (1996), *Poslovice zagonetke i govornički oblici*, Matica hrvatska, Zagreb (PZGO).
- Kolbuszewski J. (1985), *Wiersze z cmentarza. O współczesnej epigrafice wierszowanej*, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław (Kolb).
- Kopaliński W. (1991), *Słownik mitów i tradycji kultury*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Kraków (Kop).
- Krawczyk, A. (1989), *Język źródłem wiedzy o człowieku*, „Etnolingwistyka” 2, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 29-38.
- Krawczyk-Tyrpa A. (1996), *Tabu i eufemizmy we frazeologii* [w:] *Problemy frazeologii europejskiej I*, red. A. M. Lewicki, Energeia, Warszawa, s. 81-92.
- Krówka L. B. (2009), *Językowy obraz świata w emocjach – na przykładzie słowackich, polskich oraz czeskich inskrypcji nagrobnych*, w druku, Kraków (JOSE).
- Krzeszowski T. P. (2010), *Wstęp do wydania polskiego* [w:] Lakoff G., Johnson M., *Metafory w naszym życiu*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa, s. 5-22.
- Krzyżanowska, A. (1996), *Eufemiczne wyrażanie śmierci w języku polskim i francuskim* [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, red. A. M. Lewicki, Energeia, Warszawa, s. 93-98.
- Krzyżanowska A. (1999), *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Wydawnictwo UMCS, Lublin (Krzyż).
- Ladan T. (2006), *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmov*, Masmedia, Zagreb (Etym).
- Lakoff G. (2003), *Metafory i wojna: system metafor użyty, by usprawiedliwić wojnę w Zatoce Perskiej*, przeł. A. Wysocka, „Etnolingwistyka” 15, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 29-47.
- Lakoff G., Johnson M. (2010), *Metafory w naszym życiu*, przeł. T. P. Krzeszowski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Langacker R. W. (2004), *Semantyka językoznawcza*, „Etnolingwistyka” 16, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 29-74.
- Lewicki A. M. (1976/2003), *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego* [w:] *Studia z teorii frazeologii*, Łask 2003 (pierwodruk: Katowice 1976).
- Lewicki A. M. (1982), *Problemy metodologiczne wariantowości związków frazeologicznych* [w:] *Stalność i zmienność związków frazeologicznych*, red. A. M. Lewicki, Lublin, s. 37-46.
- Lewicki A. M. (1983), *Składnia związków frazeologicznych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 40, Kraków, s. 75-83.
- Lewicki A. M. (1985), *Motywacja globalna frazeologizmów, znaczenie przenośne, symboliczne i stereotypowe* [w:] *Z problemów frazeologii polskiej i słowiańskiej III*, red. M. Basaj, D. Rytel, Wrocław, s. 7-23.

- Lewicki A. M. (1996), *Relacyjna siatka derywacyjna jako czynnik onomazjologicznego opisu frazeologicznego* [w:] *Problemy frazeologii europejskiej I*, red. A. M. Lewicki, Energeia, Warszawa, s. 9-14.
- Lewicki A. M. (2007), *Rozwój frazeologii polskiej w ostatnim ćwierćwieczu* [w:] *Problemy frazeologii europejskiej VIII*, red. A. M. Lewicki, Norbertinum, Lublin, s. 9-14.
- Lewicki A. M., Pajdzińska A. (2001), *Frazeologia* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 315-333.
- Lisac J. (2006), *Hrvatska dijalektologija od 1945. do 2005. godine*, „Croatica et Slavica Iadertina” 2 (2), Sveučilište u Zadru, Zadar, s. 105-114.
- Marošević G. (2005), *Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu*, „Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku”, 42 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, s. 39-48 (Nar).
- Menac A. (2007), *Hrvatska frazeologija*, Knjigra, Zagreb (HF).
- Menac-Mihalić M. (2003-2004), *Hrvatski dijalektalni frazemi s antroponimom kao sastavnicom*, „Folia onomastica Croatica” 12-13, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, s. 361-386 (Men 1).
- Menac-Mihalić M. (2005), *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Školska knjiga, Zagreb (FNIGH).
- Menac-Mihalić M. (2010), *O hrvatskim dijalektalnim frazemima s toponimom kao sastavnicom*, „Folia onomastica Croatica” 19, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, s. 203-222 (Men 2).
- Merton T (2010), *Mudrost pustinje. Izreke pustinijskih otaca četvrtog stoljeća*, przeł. časne sestre benediktinke iz Trogira, Karitativni fond UPT, Đakovo.
- Michajłowa K. (2003), *Pewne cechy polskiego stereotypu Bułgara*, „Etnolingwistyka” 15, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 111-127.
- Müldner-Nieckowski P. (2004), *Wstęp do frazeologii* [w:] Müldner-Nieckowski P. – Müldner-Nieckowski Ł., *Nowy szkolny słownik frazeologiczny*.
- Opašić M., Turk M. (2008), *Supostavna raščlamba frazema*, „Fluminensia: časopis za filološka istraživanja” 1, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta u Rijeci, Rijeka, s. 19-31.
- Opašić M., Gregorović M. (2010), *Smrt u hrvatskoj frazeologiji*, „Croatica et Slavica Iadertina”, 6 (6), Sveučilište u Zadru: Odsjek za kroatistiku, Zadar, s. 55-71 (SHF).
- Pajdzińska A. (1987), *Określenia członu nominalnego zwrotu frazeologicznego* [w:] *Język, doświadczenie a teoria*, red. J. Sierociuk, Lublin, s. 69-78.
- Pasini D. (2005), *Eufemizmi u Anićeve Rječniku*, „Fluminensia” 2, Odsjek za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci, Rijeka, s. 59-66.
- Pawłowicz B. (1896), *Kilka rysów z życia ludu w Zalasowej* [w:] *Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne I, Dział etnograficzny*, red. J. Malinowski, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 229-265 (Pawł).
- Pintarić N. (2002), *Pragmemi u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb (Pint).
- Pisarkowa K. (1976), *Konotacja semantyczna nazw narodowości*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1 (67), Wydawnictwo Prasowe RSW Prasa, Kraków, s. 5-26.

- Plas P. (2010), *Vukovi i smrt; tanatološko značenje vuka u tradicijskoj kulturi zapadnojužnoslavenskih područja*, „Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku”, 47 (2), Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, s. 77-95 (Plas).
- Popiołek B. (2003), *Terminologia anatomiczna chorwacka i serbska*, Wydawnictwo Scriptum, Kraków.
- Pučko crkveno pjevanje u Šibenskoj biskupiji. Pjevana baština Šepurina II* (2008), red. D. Nimac, Hrvatska kulturna udruga Pjevana baština, Šibenik (Šep).
- Roćenović L. (1992), *Rituali oko smrti poginulih boraca (primjer Samobora)*, „Etnološka tribina” 22 (15), Hrvatsko etnološko društvo, Zagreb, s. 19-28 (Roć).
- Saloni A. (1903), *Lud łańcucki. Materyały etnograficzne* [w:] *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne VI, Dział etnograficzny*, red. R. Zawiliński, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 188-421 (Sal).
- Samardžija M. (1998), *Hrvatski jezik IV*, Školska knjiga, Zagreb.
- Samardžija M., Selak A. (2001), *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*, Pergamena, Zagreb.
- Sapir E. (1963a), *The status of linguistics as science* [w:] *Selected writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, Los Angeles 1963.
- Sapir E. (1963b), *Language* [w:] *Selected writings of Edward Sapir in Language, Culture and Personality*, Los Angeles 1963.
- Sendek R. (2007), *Studia z frazeologii bułgarskiej i macedońskiej*, Wydawnictwo „Scriptum”, Kraków.
- Skibińska E. (2005), *Obraz Polaka i Rosjanina w języku francuskim i w świadomości francuskiej młodzieży*, „Etnolingwistyka” 17, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 213-231.
- Słownik terminów literackich* (1998), red. J. Sławiński, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Solar M. (1988), *Teorija književnosti*, Školska knjiga, Zagreb.
- Spagińska-Pruszek A. (2003), *Intelekt we frazeologii polskiej, rosyjskiej i chorwackiej (z problemów językowego obrazu świata)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Stanojević M. M. (2009), *Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici: pregled pojmova*, „Suvremena lingvistika” 68, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, s. 339-369.
- Stubbs (2007), *Notes on the History of Corpus Linguistics and Empirical Semantics* [w:] *Collocations and Idioms*, M Nenonen & Niemi, Joensuu: Joensuun Yliopisto, s. 317-329.
- Świętek J. (1896), *Zwyczaj i pojęcia prawne ludu nadrabskiego* [w:] *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne I, Dział etnograficzny*, red. J. Malinowski, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 266-362 (ZPP).
- Tabakowska E. (1995), *Gramatyka i obrazowanie. Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*, Polska Akademia Nauk, Kraków.
- Tokarski R. (2001), *Słownictwo jako interpretacja świata* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 343-369.
- Truś R. (2008), *Beskid Mały. Przewodnik*, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, Pruszków (BM).
- Tuđman-Vuković N. (2009), *Značenje u kognitivnoj lingvistici*, „Suvremena lingvistika” 67, Zagreb, s. 125-150.

Udziela S. (1903), *Topograficzno-etnograficzny opis wsi polskich w Galicyi* [w:] *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne VI, Dział etnograficzny*, red. R. Zawiliński, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 3-123 (Udz).

Wereńko F. (1896), *Przyczynek do leczenia ludowego* [w:] *Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne I, Dział etnograficzny*, red. J. Malinowski, Akademia Umiejętności, Kraków, s. 99-228.

Wierzbicka A. (1991), *Uniwersalne pojęcia ludzkie i ich konfiguracje w różnych kulturach* „Etnolingwistyka” 4, Wydawnictwo UMCS, Lublin, s. 7-40.

Wysoczański W. (2012), *Umieranie i śmierć. Wielowymiarowość językowa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław (Wys).

Netografia

Merriam – Webster, *Open dictionary*, <http://www.merriam-webster.com/>.
<http://www.wbc.poznan.pl/publication/105588>

Strona internetowa

<http://www.frazeologia.pl/frazeologia/frazy.php?s=slovníky>